

FOGLALKOZÁSOK ÉS ÉLETMÓDOK

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK
HONISMERETI SZAKKÖRÖK
ÉS KUTATÓK MUNKÁIBÓL

A MISKOLCI
HERMAN OTTÓ MÚZEUM
NÉPRAJZI KIADVÁNYAI
VII.

FOGLALKOZÁSOK ÉS ÉLETMÓDOK

VÁLOGATOTT TANULMÁNYOK
HONISMERETI SZAKKÖRÖK ÉS KUTATÓK
MUNKÁIBÓL

Miskolc, 1976

A MISKOLCI HERMAN OTTÓ MÚZEUM NÉPRAJZI KIADVÁNYAI VII.

Megjelent

**a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztálya,
a Miskolc megyei Város Tanácsa V. B. Művelődésügyi Osztálya,
az SZMT Agitációs, Propaganda és Kulturális Bizottsága
támogatásával**

Szerkesztette:
Dobrossy István

Lektorok:
Bodó Sándor
Fügedi Márta
Remenyik Jenő
Szabadfalvi József

Felelős kiadó:
Bujdos János

A kézirat nyomdába érkezett 1974-ben

**Borsod megyei Nyomdaipari Vállalat Miskolc,
1975 3989 – 1000 db – IBM System
Felelős vezető: Szemes István**

TARTALOM

Előszó	7
Vass Tibor: Az ózdi acélgyári munkásság életviszonyai a XX. század első felében	9
Kováts György: A diósgyőr-vasgyári munkások élete a felszabadulásig	31
Nemcsik Pál: A borsodnádasdi kétlaki munkásság életmódjának változása	49
Nemcsik Pál: Ózd környéki ipari munkásság a mezőgazdaságban	63
Nagy Ferenc: Mesterségek Karcsán a felszabadulás előtt	83
Dobos Lajos: A halmaji bognármesterség	89
Hubai Gyöngyi: Szűcsmesterség Mezőkeresztesen	97
Fenyvesi Edit: Kötélgyártás Sajószentpéteren	105
Fejes László: Egy miskolci kádármester	113
Büdi János: Mézeskalácsos és gyertyaöntő mesterség Sárospatakon	121
Kozák Barnabás: A tiszadorogmai kosárfonás	129
Gaál Antal: A halászat módjai és eszközei Tiszabábolnán	137
É. Kovács László: Erdei munkások életviszonyai Gömörszőlősen a XX. század első felében	143
Jósvai Gizella: Az erdő haszonvétele Erdőhorvátiban	159
Nagy György: A népi építkezés technikája és a társas munka formái Karcsán	171
Nagy Géza: Falusi szegődményesek munkája és életmódja a Bodrogközben	181
Orosz László: Uradalmi cselédek és summások az aszalói káptalani birtokon	191
Szűcs István: A falusi nők helyzetének változása három nemzedéken keresztül	201
Zsédenyi Judit: A tardi nő élete a családban és a faluközösségben	211
Barsi Ernő: A sályi agrárszegénység és dalai	225
Berufe und Lebensweisen (Auszug)	241

ELŐSZÓ

Az Istvánffy Gyula néprajzi és honismereti gyűjtőpályázat 1976-ban jubilál. Tizenötödik alkalommal hirdettük meg Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Tekintettel arra, hogy ezen kötetünk az évenként rendszeresen meghirdetett pályázatok legjobbjaiból jött létre, álljon itt egy rövid értékelés az Istvánffy gyűjtőpályázat másfél évtizedéről.

Az Istvánffy Gyula megyei gyűjtőpályázatra beküldött munkák minden évben automatikusan továbbjutnak az Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázatra. Borsod-Abaúj-Zemplén megye a beküldött pályázatok számát és minőségét tekintve hosszú évek óta a legeredményesebb megyék között, az élen szerepel. *Szűcs István*, nemrégiben elhunyt kiváló pályázónk az 1971-es országos pályázat egyik első díját nyerte el „A falusi nő helyzetének változása három nemzedéken keresztül a bodrogi Vajdácskán” c. munkájával. A kötetünkben hasonlóan szereplő *Nagy Géza* (Karcsa) ugyanekkor országos második díjat kapott. 1972-ben *Galuska Imre* (Kesznyéten) kapott első, *Nemcsik Pál* (Borsodnádasd) második, *É. Kovács László* (Gömörszőlős), *Szabó Lajos* (Taktaszada) és *Nagy Géza* pedig országos harmadik díjat. 1973-ban *Nemcsik Pál* nyerte el az első díjat „A bekolcei kétlaki munkásság zenei ízlésének alakulása” c. dolgozatával. *Szabó Lajos* második, *Zsuffa Tibor* (Monok), *Nagy Géza* és *Egerszegi Sándor* (Putnok) pedig az igen értékes harmadik díjat szerezte meg. 1974-ben megyénk jeles helytörténeti és néprajzi gyűjtői ugyancsak eredményesen szerepeltek. *Nemcsik Pál*, *Dobosy László* (Ózd), *Kun József* és *Faggyas István* (Ózd) nyert díjat.

Az 1975. évi Istvánffy Gyula néprajzi és honismereti gyűjtőpályázatra összesen 84 pályamunka érkezett be. Ebből ifjúsági 67, felnőtt kategóriából pedig most csak 17. A témák tekintetében a pályamunkák kétharmada néprajzi jellegű volt. Fokozatosan gyarapodtak az elmúlt években a nyelvészeti vonatkozású, pl. a különböző települések, területek földrajzi neveit, vagy pl. a ragadványneveket összegyűjtő és feldolgozó pályamunkák. Az utóbbi évekre jellemző – s ezt a pályázat szerkezetének átalakításával és propagandával is kívánta a pályázatot meghirdető Herman Ottó Múzeum szorgalmazni –, hogy örvendetesen gyarapodott a történeti, ebből is jobbra a legújabb kor történetét, az ipartörténetet, valamint a munkásmozgalmi emlékeket feldolgozó pályamunkák száma.

Elmondhatjuk megyénk jeles folkloristájának, Istvánffy Gyulának a nevét viselő pályázat 15 eredményes évéről, hogy nemcsak a pályázatok száma, színvonala emelkedett, szerkezete változott, hanem évek alatt összekovácsolója lett felnőtt helytörténeti köröknek, dicsőséget szerzett középiskolai, sőt általános iskolai szakköröknek.

A kötetben szereplők jó része évek óta rendszeres pályázó, az ifjúsági és felnőtt kategóriákban.

A *Foglalkozások és életmódok* c. tanulmánykötet folytatása az 1972-ben tragikusan elhunyt kollégánk, *Bodgál Ferenc* által szerkesztett és 1966-ban napvilágot látott *Borsod*

megye népi hagyományai c. kiadványnak. Ebben ugyancsak a helytörténeti és néprajzi pályázatok legjobbjainak adtak helyet. Jelen kötetünk az 1966–1973 között benyújtott kiemelkedő pályázatokból közöl hosszabb-rövidebb részleteket. Ez alkalommal az ipari munkásság, a különböző manufaktúrák és kismesterségek, valamint a háziiparok tevékenységével, életmódjával, kultúrájával foglalkozó tanulmányokat közöljük, felhíva ezzel is a figyelmet egyrészt megyénk ipari jellegére és hagyományaira, másrészt pedig idevonatkozó tartozásainkra.

Kötetünket fiatalon elhunyt jeles kollégánk, *Bodgál Ferenc* emlékének ajánljuk, felhíván ezzel is a figyelmet kiemelkedő tudományos és közművelődési tevékenységére. Ő volt szervezője és segítője mintegy évtizeden át az Istvánffy Gyula megyei pályázatnak is. *Bodgál Ferenc* szerkesztette a pályázatokból a korábbi gyűjteményes kötetet is. Nevére, tevékenységére a néprajzi és a helytörténeti pályázók mindig szeretettel emlékeznek, a Herman Ottó Múzeum pedig e kötettel állít emléket egykori munkatársának.

Szabadfalvi József

AZ ÓZDI ACÉLGYÁRI MUNKÁSSÁG ÉLETVISZONYAI A XX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

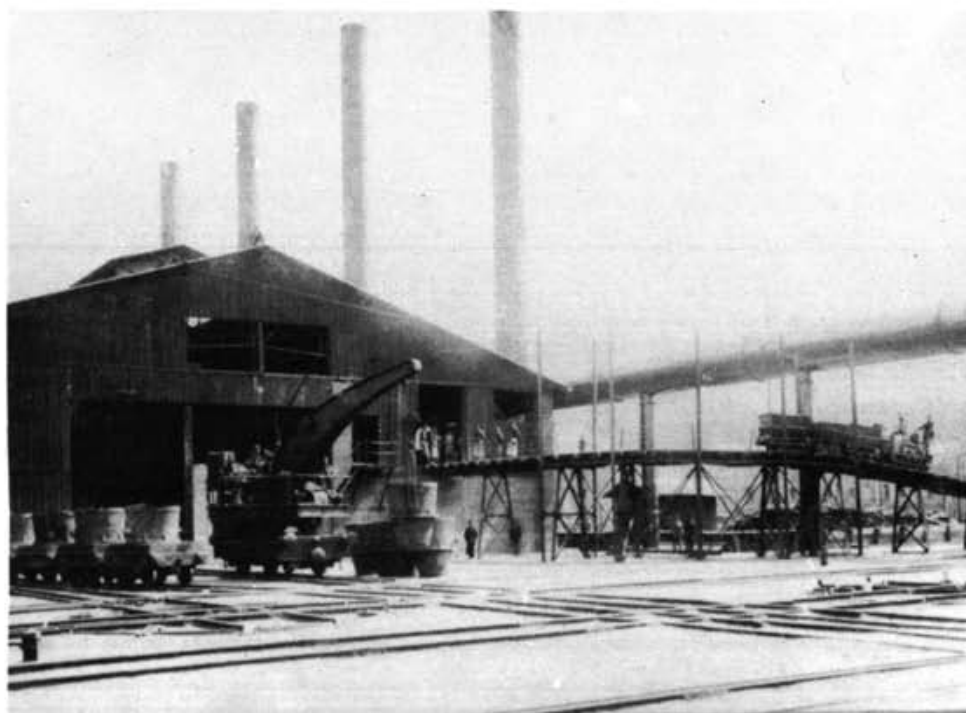
VASS TIBOR

A tanulmány néhány gondolat erejéig az Ózdi Kohászati Üzemek acélgyártással foglalkozó munkásságának mindennapos életébe kíván bepillantást nyújtani. Alábbiakban a következő kérdésekre keresek választ. Miért telepítették Ózdra a Siemens–Martin-acél-művet? Milyen volt a munkásság utánpótlása? Milyen szerepe volt ebben a kétlakiaknak? Miért kellett az idegen ajkúak műszaki jövevényszavait átvenni? Melyek voltak a legjellegzetesebb kéziszerszámok, s hogyan dolgoztak azokkal? A nehéz, fárasztó munkák közötti szabadidőt hogyan használták ki? A munkásdinasztiák hogyan hatottak az állandó törzsmunkásság kialakulására? Milyen volt az öltözkűk, az étkezésük, az ivóvízellátásuk? Hogyan épültek ki a munkáskolóniák és milyen volt a berendezésük? Levéltári források hiányában idős, elsősorban a régi acélműi dolgozókat kerestem fel. Anyaggyűjtést az ő adatszolgáltatásai révén több évig végeztem.

Az 1847-től működő ózdi gyár teljes átépítéssel történő korszerűsítésére megkésve, csak a XIX. század utolsó évtizedében került sor. A gazdasági helyzet szükségessé tette a régi acélgyártási eljárások fejlesztését. A mennyiségi igények fokozódása mellett a minő-

1. kép. Az acélműi kemencepódium berakódaruval
(a századforduló körül)

2. kép. Az acélmű nyugati homlokfala az üzem dolgozóival

ségi követelmények is nőttek. A modern technikára való áttérés a gyárat fenntartó Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű RT. (a továbbiakban: RIMA) összes üzemében a termelés fokozott összehangolását követelte. Az acélgégyártásban alkalmazott új eljárások nem tették volna gazdaságossá az összes telephelyen egy-egy kisebb-nagyobb Siemens–Martin-acélmű felépítését. Ezért inkább a szakosítás felé tolódtak el a fejlesztési elképzelések.

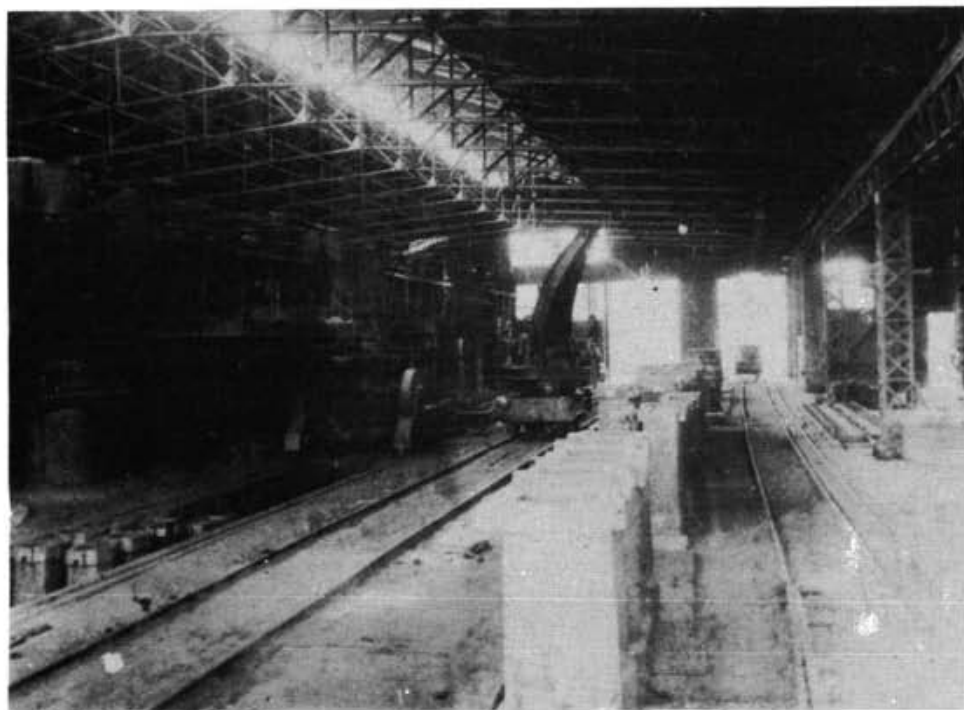
A RIMA az összes saját acélgégyártását és a nyersvasgégyártás többségét Ózdra akarta összpontosítani.¹ Míg a gömöri üzemekben elsősorban a különleges nyersvasfajtákat szándékoztak termelni, a salgótarjáni és a borsodnádasdi gyárakban az ózdi acél feldolgozására rendezkedtek be. Ezeknek az elképzeléseknek a megvalósításával az ózdi gyárban egy hosszú, mintegy 20 éves szakasz kezdődött, melynek során műszaki-technikai bázisa teljesen átalakult. Lényegében ebben az időben nyerte el a gyár mindmáig jellemző képét. Az acéltermelés összpontosítását azért tervezték teljes egészében Ózdra, mert a Martin-sor és a kapcsolódó üzemek felépítéséhez szükséges helyet itt rendelkeztek. A generátorgáz előállításához megfelelő mennyiségű szén itt állott rendelkezésükre. Az üzemi igényeket kielégítő ipari víz mennyisége is itt volt biztosítva. A líkéri kohókkal is Ózdnak volt a legjobb fuvarozási összeköttetése.

Az ózdi vas- és acélgégyár kialakítása 1893–94-ben a Martin-acélmű építésével kezdődött. Az első lépcsőben négy db SM-kemencében kezdődött meg az acélgégyártás (1. kép). Az I-es számú kemencében a termelés 1895 júniusában, a II-es számúban júliusban, a III-as számúban októberben és a IV-es számúban 1896 márciusában indult meg a termelés.² Figyelembe véve az akkori technikai színvonalat, viszonylag korszerű üzem volt.

Mind a négy kemenceegység függőleges körszelvényű, Bathó-rendszerű regenerátorkamrával, 25 tonnás adagsúly befogadására alkalmas Siemens-tűzfejű, bázikus medence-

bélésű kemence volt.³ A csarnok szerkezete fából készült. A vaskertben térdarupálya nem volt. A kemencék betétanyagát lejtős pályán, fogaskerekű elektromos mozdony tolt fel a kemencék elé (2. kép). A betétanyagokat berakódaru rakta a kemencékbe. A betétanyag vásárolt és saját acélhulladékon kívül szilárd nyersvas volt, mivel Ózdon ebben az időben még nem voltak kohók. A szilárd nyersvasat főleg Likérről és más felvidéki kohókból szállították. Az SM-kemencék fűtőanyagául az Ózd vidéki barnaszénből előállított generátorgázt használták.

Az öntőcsarnokban az öntés üstkocsiról öntőgödörbe történt. Az üstkocsi mozgását az öntőcsarnok egyetlen gépi berendezése, az elektromos, vágányon mozgó, úgynevezett „ormányos”-daru végezte. Az öntés úgy történt, hogy az öntőkocsit a vágánydaruhoz kapcsolták, és ez vonszolta az egyik kokillától a másikhoz. A kokillák az öntőgödörben voltak elhelyezve (3. kép). A kokillák és a megszilárdult acéltuskók kiemelését szintén az ormányos vágánydaru végezte. Az acéltuskók súlya 2,8 tonna volt.

3. kép. Az acélmű öntőcsarnoka (a századforduló körül)

Az üzem közbeni csapolólyuk-eltömődés megakadályozását és a kemencékben lerakódott salak egy részének eltávolítását fészítővasakkal és kaparószerszámokkal végezték. A nagy igénybevételnek kitett kemencefenék kopását 10–11 naponként állították helyre az eredeti méretnek és alaknak megfelelően. A javítást melegen, tűzálló anyag bedobásával végezték. A gyártott acél túlnyomórészt kevés karbontartalmú, csillapítatlan kereskedelmi lágyacél volt. Az acélmű évi termelőképesége négy kemencével elérte az 55–60 ezer tonnát.

A századforduló után az ózdi Martin-acélmű üzemi eredményei olyan kedvezően alakultak, hogy Salgótarjánban beszüntették a már korszerűtlenné vált Thomas-acélgvár-

tást, megszüntették a zólyomi és a salgótarjáni kavarázó üzemeket is. Ezzel egyidejűleg 1904-ben Ózdon a Martin-acélművet négy db,⁴ – 1907-ben újabb két db kemenceegységgel bővítették. Így már összesen 10 kemencés lett az üzem. Ezzel a folyékony acélgyártásnak Ózdra történő koncentrálását – a RIMA területén – teljes egészében végrehajtották. Az 1904-es építkezésnél a csarnokot is átépítették acélvázásra. A kemencesori villamos mozdonnyal történő vonatos betétszállítás megszűnt, mert megépítették a vas-kerti darupályát, forgógémes futódarukkal. Ezután az adagolóládákba elkészített betétanyagot a forgógémes daru emelte a kemence-munkaszint megfelelő állványaira. Ez a korszerűsítés szükségessé tette, hogy a berakó darukat forgómozgásra is alkalmassá tegyék.

A munkásság helyzete, megosztottsága

A századforduló idején kevés gyárban volt annyi munkás egy helyen letelepítve, mint Ózdon.

Műszaki tisztviselő	8 fő
Adminisztratív tisztviselő	11 fő
Munkás és tanonc	1571 fő
Összesen:	1590 fő ⁵

A hatalmas munkáslétszám – mai szemmel nézve – feltételezné a szervezett munkásság kialakulását. Hogy ez mégsem történt meg, a következőképpen magyarázható. A gyár és lakótelep földrajzilag teljesen el volt szigetelve a külvilágtól. A térmester írásos engedélyével lehetett csak a palánkkal körülvett lakótelepet elhagyni. A munkásság jelentős része – éppen a jól fizetett szakmunkások – külföldről, a szlovák ajkúak pedig a felvidékről származtak. Ezek magyarul alig, vagy egyáltalán nem tudtak. Így természetesen külön réteget alkottak. A magyar ajkú, környékbeli – szakmai képzés nélküli – lakosság adta a napszámosokat, a betanított munkásokat. Ők a gyári munkájuk mellett, kevés földjük révén, kis háztáji gazdasággal is rendelkeztek. Így nem gyári munkájuk volt megélhetésük egyedüli alapja. Bérük alacsonyabb volt a hozatott szakmunkásokénál, ezért bizonyos mértékig le is nézték őket.

A munkásság így nem lehetett egységes ebben az időben Ózdon. Megfelelő látókörrel még nem rendelkeztek, ezért igényük sem volt a szervezkedéshez. Teljesen kielégítette őket a RIMA által létrehozott és anyagiilag támogatott „Ózdi gyári munkások és felvigyázók olvasóegylete”,⁶ az „Önkéntes Tűzoltó Egyesület”, a „Zenekar” és a „Dalárda” létrehozása. Ezzel ki tudták elégíteni a munkásságban a tömörülés illúzióját. A „Munkás Olvasó Egylet” elnöke: a gyár igazgatója.⁷ Tekintettel arra, hogy az elnök szavazati jogával döntően beleszólt az ügymenet intézésébe, világosan látható, hogy az önkéntes munkásegylesek teljes irányítása a tőkés kezében összpontosult. Emellett a tőkés csendes terrorral törték le a munkásság szocialista megmozdulásait. Ha valaki hangot mert adni az országban élő munkásság történelmet formáló törekvéseinek, országos jellegű mozgalmainak (pl. Szociáldemokrata Párt, szakszervezetek stb.) már elég volt arra, hogy az illető munkást azonnal elbocsássák – minden kártérítés nélkül. A munkás rendtartás 31. §-ának h) pontja kimondja, hogy a munkás felmondás nélkül azonnal elbocsátható, „ha társait feljebbvalójuk ellen engedetlenségre, munkamegtagadásra, vagy munkabeszüntetésre, erőszakos fellépésre igatja, vagy valamely előny kiereszkölésére irányuló mozgalmakban részt vesz.”⁸

A RIMA vezetői igyekeztek szívósan elhallgatni a munkásmozgalom megnyilvánulásait. Ezzel tulajdonképpen kifelé próbálták bizonyítani, hogy telepeiken minden a legnagyobb rendben van, s a munkásság elégedett. Később azonban már a merészebb

munkások névtelenül egyes polgári lapoknak leveleket küldtek, amelyben ecsetelték nyomorúságos helyzetüket. Noha a munkások jól látják helyzetüket, gazdasági és egyéb függőségük gátolja őket a mozgalomban való részvételben. Azért nem törhet ki közöttük az elkeseredés, mert a munkások legnagyobb részének a bekövetkező munkanélküliség után még 3–4 napig sem lenne kifizetése. A Szociáldemokrata Párt 1903. november 19-én a Népszavában cikket közölt az ózdi munkások helyzetéről. A cikk világosan rámutat az ózdi munkásság – századforduló utáni – helyzetére, de egyben utal arra is, hogy már az SZDP budapesti vezetősége is foglalkozik az ózdi munkások helyzetével; nem marad tovább „belügy” a gyár munkásságának sorsa, nem szigetelhetik el uraik az ország többi munkásától. A munkások különféle nemzetiségekhez tartoznak ugyan, de a közös érdek, a közös sors lassan, fokozatosan eggyé kovácsolta őket.

Munkásutánpótlás és a kétlakiak

A Martin-kemencék, az öntőcsarnok és a hulladékélelőkészítő munkáskollektívája a gyár többi területeihez hasonlóan igen vegyes összetételű volt. A gyár alapítása után – a most már szakmunkásnak számító –, a kemencéket kiszolgáló és az öntőcsarnoki munkát ellátó munkások nagy részét a felvidéki kisebb üzemekből, a műszaki vezetők egy részét Ausztriából, másik részét a Felvidékről hozták és telepítették le a gyár szomszédságában épített lakásokban, ill. munkásszállásokban. A kisegítő munkák végzésére részint a környező falvakból, részint az Alföldről toboroztak munkásokat. Ózd község lakói a gyár munkásságának vegyes összetételét tovább tarkították. A természetes népességekveredés ellenére az 1930–35-ös évekig az idősebb dolgozók között is gyakori volt a szlovákság és a felvidéki némettség (zipcer) anyanyelvének a használata.

A környékbeli munkások télen kéthetenként jártak haza, persze csak szabadidejükben. Az alföldi dolgozók ritkábban, mert a 24 órás szabadidő kevés volt a hazautazásra. Ezek a munkások a szabad vasárnaphoz még egy-két nap szabadságot kértek. Ez nem a mai fogalmak szerinti szabadság volt, valójában engedélyezett eltávozásnak nevezhetjük, mert erre az időre fizetést nem kaptak.

A munkaidő 12 óra volt naponta, a váltás 24 órázással történt. A nappalos műszakon dolgozók vasárnap reggel 6 órától hétfőn reggel 6 óráig dolgoztak. A nappalos munka 6 órákor, az éjszakai műszak 18 órákor kezdődött. Az Ózdtól nagy távolságban lakók barakkokban laktak, családjukhoz kéthetenként mentek haza. A közbeeső héten hozzátartozóik mentek, fehérneműt és élelmet hozva magukkal. A 3–12 km-re lakók minden nap hazajártak. Télen gyalog, nyáron – ha volt – kerékpárral. Ez azt jelentette, hogy a munkakezdés előtt 1–2 órával előbb kellett elindulni lakásukról és ugyanennyi idő alatt értek haza. Így a 12 órás munkaidőn túl még 2–4 óra elveszett a szabadidőből. A dolgozók családjukkal alig tudtak törődni, mert megmaradt kevés idejük alvásra kellett. A Hodos patak völgyében lakók, a gyártól 18 km-re levő Borsodnádasdi Lemezgyárig közlekedő keskenyvágányú vonaton ingyen utazhattak. Fedeles vagonokban vagy platina-szállító kocsikon utaztak. Persze ez a közlekedés meglehetősen lassú volt, mert nem a személyszállítás, hanem a két gyár közötti teherforgalom lebonyolítása volt a feladata.

A kétlakiak megterhelését még az is fokozta, hogy odahaza általában földjük volt, amit meg kellett művelni. A mezei munkák idején álmosan, fáradtan jártak be a gyárba.

Sok gondot okozott az acélműben dolgozók számára a *szabad nap* kérdése. Az üzemelő SM-kemencék száma az elhasználódástól és a rendelés mennyiségétől függően változott. A munkáslétszám viszont a maximális szükségletre volt tervezve. Régen, ha kevesebb kemence üzemelt, a létszám egy részére nem volt szükség. Ekkor a dolgozók egy része fizetés nélküli szabadságot (prjatka) kapott, ügyelve arra, hogy egy hónapon belül mindenki egyformán részesüljön belőle.⁹

Ózdon a gyár építésével, majd üzemeltetésével – a helyi és a környékbeli magyar ajkú lakosok mellé – Európa különböző területeiről származó szakemberek mellett – főleg nagyszámú német és szlovák ajkú lakos telepedett le. A külföldről származók magukkal hozták a gépi berendezések, a munkaeszközök, a különböző gyári szokások idegen szavait.

A magyar ajkúak nem alkottak új műszaki szavakat, hanem kölcsön vették – rendszerint a hangalak átformálásával – főleg a német és szlovák szavakat. A gyári fogalmak a helybelieknek mind újak voltak, mert a XIX. század közepéig az ózdi medencében nagyrészt földműveléssel, állattenyésztéssel és fakitermeléssel foglalkoztak. Éppen ezért a kölcsönzött szavak jelentékeny része beolvadt a helybeliek szókincsébe, s ezek több mint egy évszázadon keresztül, szakmai jövevényszavakként éltek a gyár dolgozóinál.

A magyar ajkúakat a kényszerűség is rávitte a szakmai jövevényszavak elsajátítására, mert előljáróik – a műszaki és gazdasági vezetők (előmunkások és csoportvezetők) – kivétel nélkül mind idegen nyelven beszéltek, még a munkahelyeiken is.

Az acélgyártás során használt vagy még ma is alkalmazott legjelentősebb jövevényszavak:

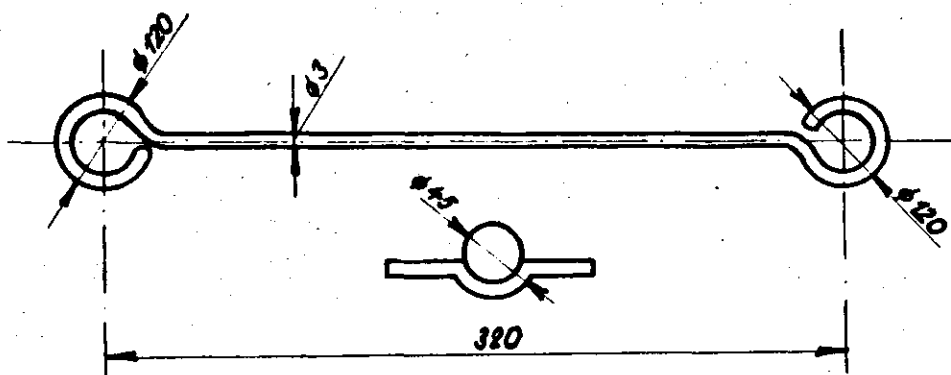
<i>abléz</i>	= felváltás, váltómunkás
<i>abstich</i>	= csapolónyílás, csapolólyuk
<i>anker</i>	= kemencefegyverzet (armatúra) csavar
<i>baliga</i>	= lemez érme frissítő vételezéséhez
<i>bázikus</i>	= tűzálló javítóanyag előkészítőműhely
<i>blaha</i>	= kirakólap
<i>blindelni</i>	= csővezeték lezárni, vakperemet beszerelni
<i>cug</i>	= a tűzfaj hátsó, lehúzó része
<i>cunder</i>	= reve
<i>durchstós</i>	= a csapolónyílás átütése kiszúróróddal
<i>fajerozás</i>	= ráverés, rádolgozás, ráfűtés
<i>fajront</i>	= műszak vége
<i>fána</i>	= üst
<i>firung</i>	= üstdugó üstön kívüli mozgó szerkezete
<i>forpank</i>	= kemenceküszöb és az odarakott mészkögát
<i>fórád</i>	= tartalék kemencejavító anyag
<i>grece</i>	= salaktoló
<i>griffes stanga</i>	= körfogóval ellátott feszítőrúd
<i>gurt</i>	= ív, boltív
<i>handléder</i>	= tenyérvédő, kézbor
<i>hák</i>	= kampósrúd
<i>hébli</i>	= kemence ajtónyitókar, nyitószervezet
<i>ingot</i>	= öntött acéltuskó
<i>kapszli</i>	= dugófej
<i>kirner</i>	= csúcs-szeg, acéltuskó fogóba
<i>klapni</i>	= csővégződést takaró lemez
<i>meister</i>	= mester
<i>misser</i>	= laposkeverő-kemence
<i>misung</i>	= magnezit- és dolomitüzalék kátrányos keveréke

<i>paker</i>	= rakodómunkás
<i>pakét</i>	= préselt lemeznyiradék
<i>pánvágli</i>	= pályakocsi
<i>platni</i>	= nagyméretű vastag acéllap
<i>porjatka</i>	= szabad nap
<i>pódium</i>	= kemeince munkaszint, kemeince csarnok
<i>ramonád</i>	= boltív rakásához szükséges zsaluzás
<i>räma</i>	= keret
<i>reszt</i>	= kokillába öntésnél visszamaradt acél
<i>räna</i>	= csatorna
<i>rolni</i>	= lapáttartó rúd, ajtógörögő
<i>rundajzni</i>	= köracél, görgő
<i>sarzsä</i>	= egy acéladag
<i>seibni</i>	= csavar alátét
<i>sikta</i>	= műszak
<i>slusszoläs</i>	= boltív befejezés, bezárás
<i>spic stanga</i>	= hegyes feszítőrúd
<i>stampfoläs</i>	= döngölés
<i>stanga, speiszer</i>	= vasrúd, feszítővas
<i>stemmoläs</i>	= lyukbővítés
<i>surc</i>	= kötény
<i>suber</i>	= tolózár
<i>troszakhäk</i>	= salaklehuzó a próbakanálról
<i>ventil</i>	= váltószelep a gáztüzelésű kemencéknél
<i>videläger</i>	= kemencesarok

Az utóbbi két évtized alatt a műszaki jövevényszavak helyett magyar műszaki szavak alkalmazása került előtérbe.¹⁰

Kemencesori kéziszerszámok

Csapolólyuk döngölő: Köracélból készül. A megrongálódott, kibővült csapolónyílás környékét kátrányos magnezitszemcsével – egy lyuk-forma körül – újra kell döngölni. A döngölő ezt a célt szolgálja. Egy fő kezeli, feltámasztással. Súlya: 2,5 kg. Jelenleg is használják.

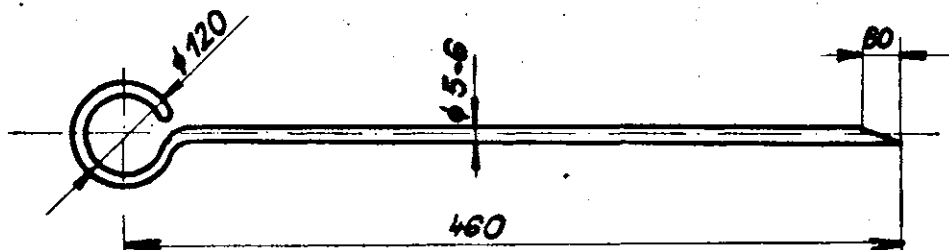
4. kép. Kemenceszerszám emelő

Kemenceszerszám emelő: (4. kép): Köracélból készült, a nehezebb szerszámok emelésénél használták. Két fő kezelte. Súlya: 5 kg. 1962 óta nincs használatban.

Csapolólyuk-bontó kaparó: Köracélból készül, a végén körlappal. A bontórúd által megglazított magnezit-szemcsét ezzel kaparják ki a csapolónyílásból. Egy fő kezeli. Súlya: 1,2 kg. Jelenleg is használják.

Csapolólyuk-bontó rúd (5. kép): Köracélból készül. A kész acéladag a csapolónyíláson keresztül folyik az öntőüstbe. Két csapolás között a csapolónyílás magnezitszemcsével be van tömve. Ennek a tömésnek megglazítására szolgál a bontórúd. Egy fő kezeli. Súlya: 0,8 kg. Jelenleg is használják.

Tapasztó lapát: Köracélból készül, végén sütőlapátszerű lappal. Kizárólag a kemence hűtött ajtókerete és a tűzálló falazat között keletkező hézagok kitöltésére használják. Egy fő kezeli, alátámasztással. Súlya: 8 kg. Jelenleg is használják.

5. kép. Csapolólyuk-bontó rúd

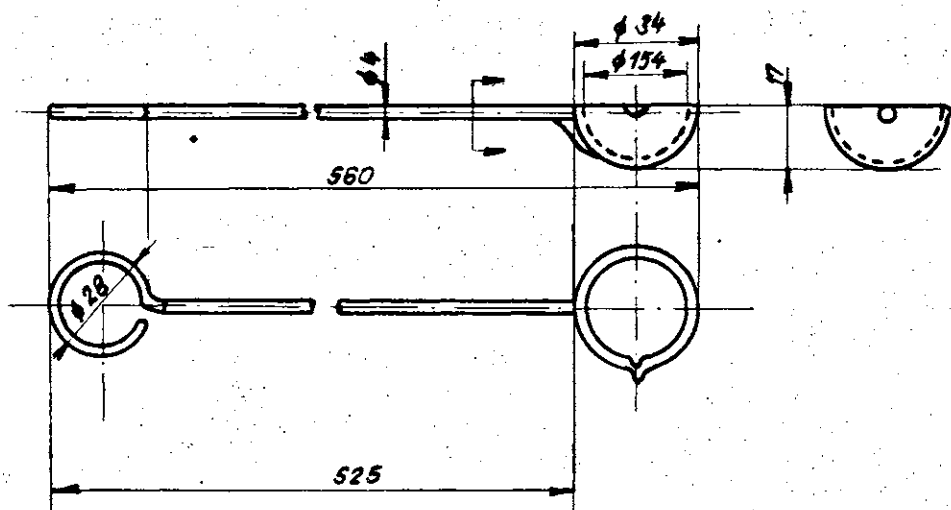
Próba kanál (6. kép): Köracélból készül, szárhoz hegesztett sajtol kanál. A kemencebe beolvadt acél vegyi összetételének és részben mechanikai tulajdonságának megállapítása céljából, a kikészítési periódusban, több esetben mintát kell méríteni. A próbáknál erre a célra szolgál. Egy fő kezelte. Súlya: 10 kg. Jelenleg is használják.

Mészoló horog: Köracélból készül. 1932 előtt még nem volt égetettség-ellátás. Ennek némi pótlására a kemence ajtónyílásba felrakott mészövet használták, mely az adag beolvadási ideje alatt égetett mészé alakult. Ezt az égetett meszet tölték be az adag salakjába a mészoló horoggal. Egy fő kezelte, feltámasztással. Súlya: 13 kg. Jelenleg is használatban van, kisebb jelentőségű felhasználással.

Kemencetapasztó lapát: Köracél és sajtol lapátrész. Az adagoló ajtónyílások közelében lévő falazat meghibásodások kijavítását végzik ezzel a szerszámmal. Egy fő kezelte alátámasztással, emelésnél, levételnél. Egy fő segédkezik. Súlya: 40 kg. Jelenleg is használják.

Kemencejavító hosszú és rövid kampó: Köracélból készül. A megromlódott kemencefenék javítását – kiürített állapotban – tűzállóanyag szemcse (magnezit, dolomit) bedobásával végezték. A bedobált javítóanyag elegyítésére használják a kampót. Egy fő kezelte alátámasztással, emelésnél egy fő segít. Súlya: 30, illetve 20 kg. Jelenleg is használják.

Csapolólyuk zárólapát: Köracél és sajtol lapátrész. A kiürült kemence csapolónyílását először a belső oldalról töltötték meg záróanyaggal. (Égetett magnezit szemcse). Ez a művelet úgy történt, hogy a csapolónyílással szemben lévő ajtó nyílásába keresztül fektetett acélrúdra helyezték a lapát fejt. A szár végét egy-, a szárát jobbról-balról egy-egy ember fogta. A lapátot megtöltötték magnezitszemcsével és a keresztirúdon egyensúlyozva a csapolónyíláshoz tölték. Ott egy fél fordulattal a nyílás elejére szórták a magnezitet. Három fő kezelte. A felemelésnél és letevésnél még 2 fő segédkezett. Súlya: 92 kg. 1962 óta nem használják.

6. kép. Próbakanál

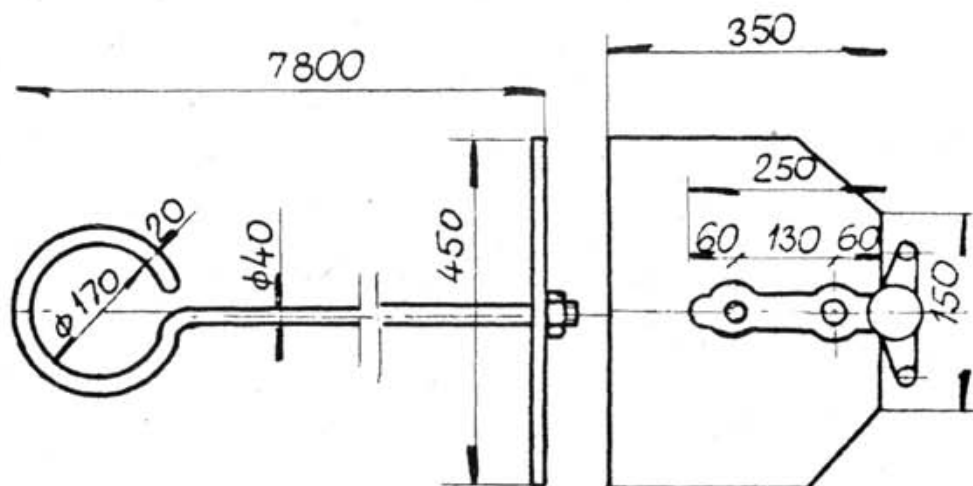
Fenekjavító salaktoló: Köracél és lemez, szegecselve. Meghibásodott kemencefenék gödreiből a folyékony acél és salak kilökésére használták. A folyékony részt a csapolónyíláson keresztül kellett eltávolítani. 5–7 fő kezelte. Súlya: 97 kg. Utoljára 1962-ben használták.¹¹

A legnagyobb erő kifejtését igénylő fizikai munkák

Az acélműben évről évre szép termelési eredményeket értek el, ami rendkívüli mértékben igénybe vette a dolgozók fizikai teherbírását. Teljesen kézi erővel végezték a kemencek fenékjavítását, a tükrönysvas rakását, a salakzsákok tisztítását, az érc, az égetett mész és az ötvözők hozagolását, a csapolónyílás karbantartását, az öntőcsarnoki „salakmedve” szedését.

Az egyik legnehezebb munka volt a *kemencefenék tisztítása salaktolóval*. A kis fürdőfelületű kemencéknek a fémbetét befogadása céljából majdnem lapos volt a fenéke, és így csapoláskor a mélyedésekből nem folyt ki az acél és a salak. Eltávolítására minden csapolás után nem törekedtek, hanem 10–11 naponként fenékjavítás céljából beszüntették a termelést. A fenék mélyedéseiben maradó acélt és salakot 7,8 m hosszú, 97 kg súlyú salaktolóval (7. kép) lökték a csapolólyuk irányába, hogy kifolyjon a kemencéből. Egy kemence fenékjavítása (salakkilökés + anyagbeszórás + beégetés) átlagosan 10 órát vett igénybe. A váltott salaktolóval, „greccével” addig manipuláltak a kemencében, amíg megmelegedett (elhajlott) és utána kihúzták, majd vízzel hűtötték. Egy fenéktisztításnál gyakran 40 db salaktolót használtak fel.

Az SM-acélgyártó kemencék közös jellemzője, hogy oxidáló folyamatok mennek végbe a kemencében kikészítés közben. Előfordul, hogy a fürdő felmelegedése nincs összhangban az oxidáció sebességével. Az acél természetesen nem csapolható le az alacsony hőmérséklete miatt. Ellensúlyozására többféle megoldás közül leggyakoribb volt a tükrönysvas-beolvasztás. A *tükrönysvas beadagolást* négy fő végezte. Három fő tartotta a berakolapátot, egy fő pedig rakta a tükrönysvas tömböket a lapátra, majd a lapáton betolva, a tűzhídra fordították. A szerszám és a tükrönysvas-darabok nagysága érzékelteti, hogy

7. kép. Salaktoló az SM-kemencefenék tisztítására

a művelet igen nehéz fizikai munka volt. A kemencében uralkodó hőmérséklet 1650°C . A lapát súlya 92 kg, a nyersvascipók súlya 20–25 kg között volt. A kézi úton való rakást 1945-től gépesítették.

Az SM-kemencéknél a kisméretű salakzsákok és a gyenge huzat miatt gyakran kellett tisztogatni a salakzsákok, valamint a tűzfejekhez vezető vízszintes gázjáratokat. A 12 kemence 24 salakzsákjának tisztítása nagy fizikai igénybevételt kívánt meg, mert a

8. kép. Salakzsák tisztítása kézi erővel

tüzes és összeégett anyagot (szállóport és salakot) kalapáccsal bevert fészítőrúddal, „stangával” kellett megbontani, vagy hosszú vasrúd segítségével nekiszaladással, „hórukk” szétverni, majd kaparóvassal kikaparni és talicskával elszállítani (8. kép).

A frissítés, salakképzés az adag készítése közben kézilapáttal, emberi erővel történt. Az összes ötvöző- és dezoxidáló anyagok belapátolása szintén emberfeletti munkavégzést kívánt. Egy-egy rossz „kemény”, vagy „savas”-beolvadás esetén rövid idő alatt 2–3 tonna anyag belapátolása is szükségessé vált. A magas hőmérsékleten végzett nehéz munka következtében a dolgozók ruhájára a verejték sótartalma kirakódott, amitől az fehér és kérges lett.¹²

Ha sok lágy acélt csapoltak egymás után a kemencefenékben, gödrök keletkeztek, amelyekből az acél nem folyt ki. A kemencefenék kijavítása előtt a gödrökből az acélt nagy salakkitolókkal – grecékkel – ki kellett lökni, mert csak acéltól mentes felületre lehetett a javítóanyagot bedobni. Ezt a műveletet teljes tüzelés és ajtónyílás mellett, a salakkitolót két oldalról fogva 8–9 ember végezte. Kegyetlen munka volt. Ehhez kellett a vidámság, hogy a testet perzselő hőséget, az izmokat feszítő salakkilökést az emberek bírják. Ilyen vidám emberek voltak: Pál József egri csapoló, Tímár József csapoló, Szabó Lajos főolvasztár.

Az első két munkás hibás beszédű volt. Mégis ők tudták a legszebben kiáltani, hogy „durstoss” (Durch stossen = átlukasztani). Csapoláskor a csapolólyuk annyira ki volt bontva, hogy a középső ajtón 6–8 méter hosszú 50–60 mm átmérőjű csapolórúddal a bentmaradt zárómassza réteget át lehetett ütni. Pál József egri nagyszerű fapapucs táncos, állathang utánzó és „altesti” trombitás volt. Ez utóbbi tehetségéért a „grece” végén volt mindig a helye, ugyanis, amikor a főolvasztár az ütem vezénylését abbahagyta és figyelte az acél kilökését, csendben ő vette át a vezénylést sajátos módján, természetesen nagy derűltséggel közepette.

Fenekolvasztás közben volt egy kis pihenő. Ekkor mosták le az emberek magukról a verejtéket, váltottak száraz inget. A tréfacsinálók is ekkor léptek a színre. Pál József egri a *pódium* közepére (35 mm vastag, öntöttvas lappal fedett kemence előtti munkatér) pattant, s fapapucsában groteszk mozdulatokkal eltáncolta a hastáncot és más erotikus ritmusokat. Tánc közben egy szemfüles ember csepüből lófarkat akasztott a táncolóra, s amikor a lőtáncra került a sor, amelyet az „sajátos trombitálással” és kirúgásokkal ékesített, harsogó kacagásba törtek a pihenők.

Tímár József huzamosabb ideig volt orosz fogságban. Oroszos kiejtését fokozva, további mókákra biztatta munkatársát. Egyikük sem bírta a csiklandozást. Ki is használták ezt munkatársaik. Hátról a közelükbe somfordáltak, megcsiklandozták őket. Nagyot ugrottak a szenvedők és kergették a csínytevőt. Főként Pál József egri, bagólével fizetett érte. Ilyenkor az ügyetlen csínytevő törölhette szemét, s az ő rovására mulattak a pihenők. Szerényebb csínytevés volt a sarkantyúfestés. A serényen dolgozó fapapucs sarkára sarkantyút festettek olajfestéssel, vagy oltott mésszel. Három-négy fiatalember ekkor felpattant a helyéről és szólóban pengetős bokázásba kezdtek. Amikor a sarkantyú tulajdonosa ráeszmélt, hogy ő a tánc és a derűtség középpontja, vagy megkergette, vagy éppen a kezeügyében lévő vizesveder tartalmával leöntötte a táncolókat. A derűtség most már az ázott táncosoknak szólt.

Szabó Lajos főolvasztár nagy cselszövő volt. Módszere az volt, hogy két embert felbízott egymás ellen a legérzékenyebb szokásukat kihasználva. Közben a pihenőknek elmondotta, hogy figyeljék a két kiválasztottat. Amikor a tetemrehívás megkezdődött, egyik is mást vetett a másik szemére, meg a másik is. Az ellentmondások tisztázása nem

ment simán a többiek derűtségére. Amikor az egyik fél a kemence sarkához lapuló Szabó Lajos főolvasztár vigyorgó képét észrevette, mindent megértett. Ő maga is jót nevetett azon, hogy beugrott.

Nem finomkodók voltak ezek a tréfák, mint ahogy a munka sem volt az, amiben éltek. Ha tréfaikban darabosak is voltak, szívükben és lelkükben nemesek tudtak maradni.¹³

A szabadidő eltöltése

Egy-egy acéladag elkészítésének szabadidejében pihentek, beszélgettek a dolgozók. Voltak, akik különböző dolgokat faragtak, gumitalpat hasítottak gumiabroncsokból. Szabadidő kevés volt, mert ilyenkor végezték el a közös munkákat, pl. a kemence fenékvizitást, a fenékvizítő szerszámok karbantartását, a kemencék alatti takarítást, a 'űzhíd tisztítást, javítást.

A legismertebb faragó emberek voltak Uhlár János olvasztár és Juhász Pál üstelőmunkás. Uhlár János olvasztár csendes, halkszavú, kistermetű, sovány, de szívós ember volt. Az arca az arccsont vonalában és az orra állandóan pirult, de nem volt sebes. Szlovák származású, törte a magyar nyelvet. Soha nem káromkodott. Szerette a feketekávé rummal, de részegen nem látták. Fából madarakat, őszibarackmagból majmokat faragott. A madarak tollát maga festette, s ágakon helyezte el. Szép madárcsoport alakult ki így. Az ágat falra lehetett akasztani. Az őszibarackmagból készült majmok egyediek vagy csoportosak voltak. A majomcsoport rendszerint anyát ábrázolt a gyermekével. Az egyedi majmokból láncot lehetett fűzni.

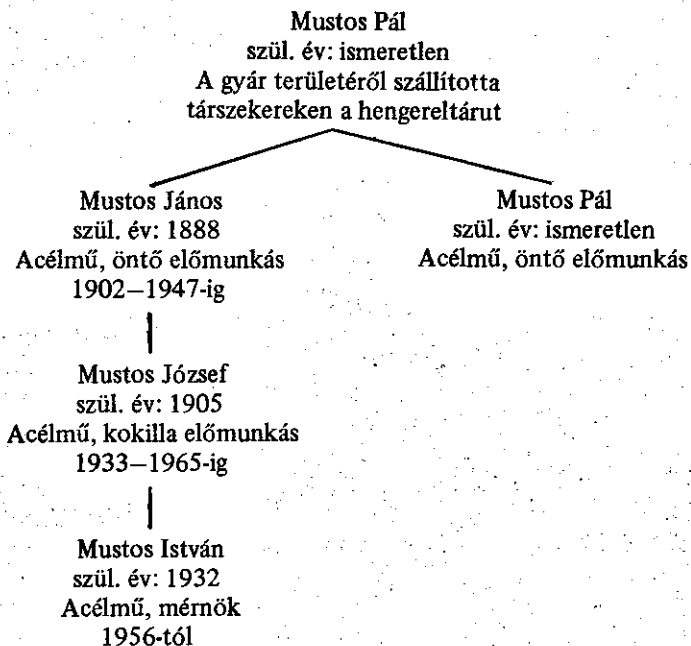
Juhász Pál üstelőmunkás szerette a természetet, madarakat. Nagytermetű, erős, kétoldala pödört dús fekete bajuszos ember. Sokat mesélt a vadon élő állatok életéről. A kalapja mellett mindig volt színes madárszárny. Ő a legkülönbözőbb formájú botokat faragta, hajlította, pácolta. Azokból a fákból szeretett botot készíteni, amelyeknek szép volt az eredeti színe, rajzolata.

Gumitalp hasítással majdnem minden kemencés foglalkozott. Nem kívánt különösebb szakértelmet. Jó éles kaszapenge kellett hozzá és türelem, hogy a vágási felület szép sima és a vastagság egyenletes legyen.¹⁴

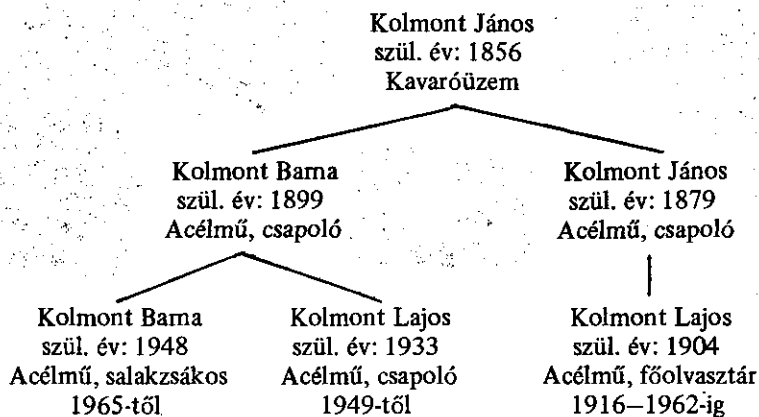
Munkásdinasztiák a Martin-acélműben

A „RIMA” törekedett az állandó törzsmunkásság kialakítására, a dolgozók helyhez kötésére. E célból építtette meg a munkáslakótelepeket, a munkáskolóniákat. A Martin-acélműben kialakultak a martinászdinasztiák. Közéjük tartoztak többek között az alábbiak is:¹⁵

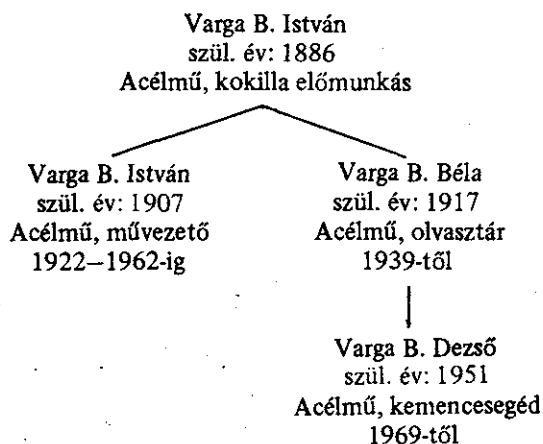
MUSTOS PÁL CSALÁDJA

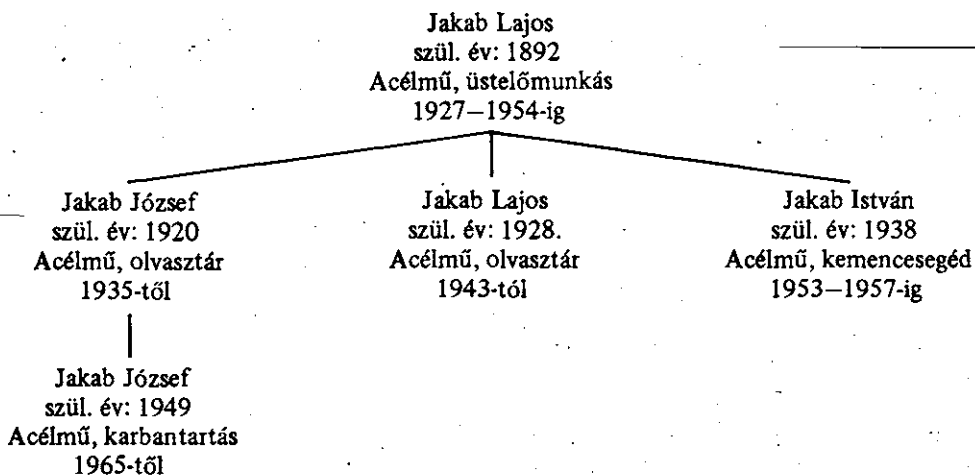
KOLMONT JÁNOS CSALÁDJA

VARGA B. ISTVÁN CSALÁDJÁ

JAKAB LAJOS CSALÁDJÁ

SIMKÓ LÁSZLÓ CSALÁDJA

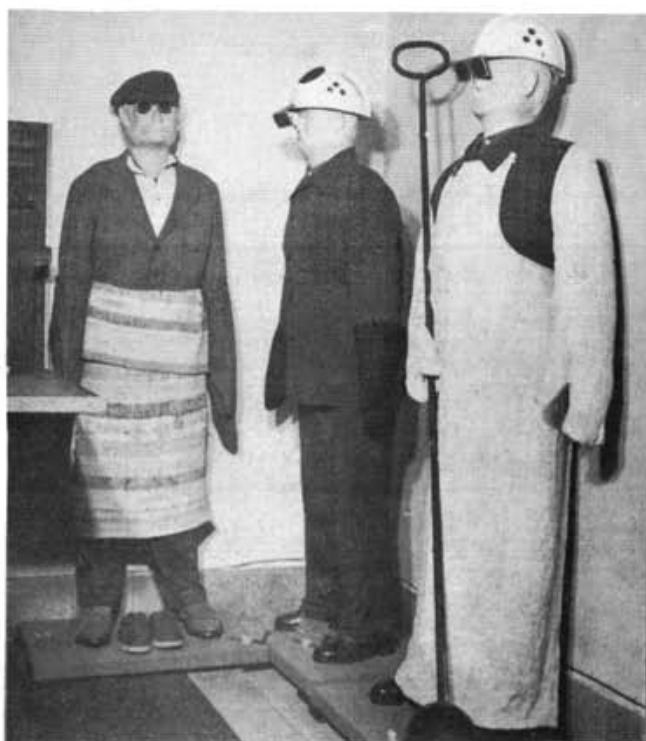
Az Acélmű dolgozóinak öltözéke

Az ózdi gyár megindításához megfelelő szakemberekre volt szükség. Elsősorban a Gömör megyei kisüzemek biztosították a gyár üzemének a szakmunkásellátását. Ezeket a dolgozókat családotól telepítették Ózdra. Sokan telepedtek le Breznóbánya és Korompa környékéről, majd a századforduló elején Salgótarjánból. Az áttelepítettek magukkal hozták szokásaikat. Ez megnyilvánult öltözködésükben, divatjukban egyaránt. A ruházkodásban a férfiak a testhez simuló, iparos-polgári öltözetben jártak. A környékre jellemző magyar öltözék lassan elmaradt. Az Ózdra telepítettek öltözékei hatással voltak az üzemben alkalmazott öltözékekre is.

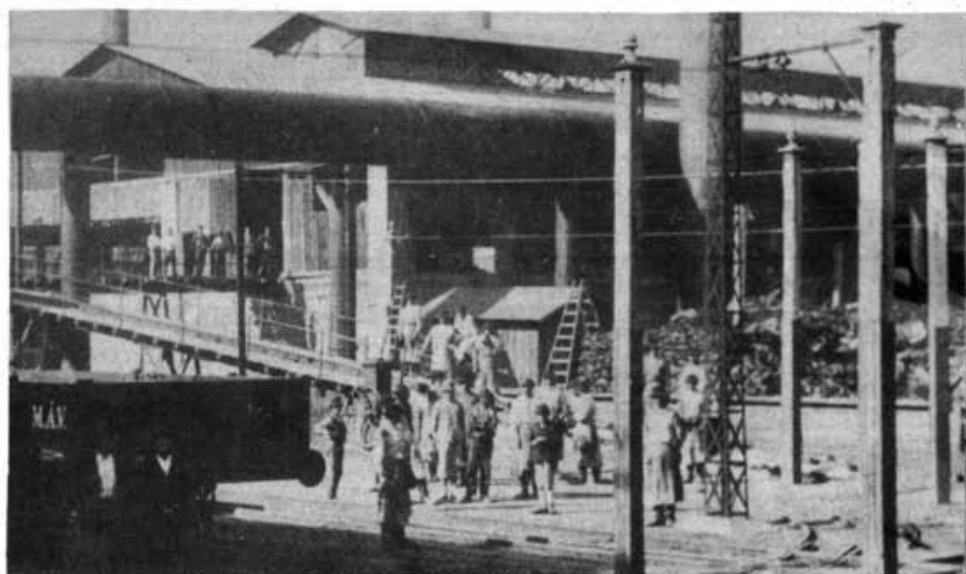
Az Acélműben dolgozók a következő munkahelyi ruhákat viselték: a *műszakiak* polgári utcai ruhát, kalappal, cügos cipővel. A *főolvasztárok* kék vászonruhát, rongyból szőtt házi pokróc kötényt, polgári sildes sapkát védőszemüveggel, cügos cipővel. A *kemencesori dolgozók* kék vászonruhát – esetleg viseltes polgári ruhát, házi rongypokróc kötényt, halina védőkesztyűt, sildes sapkát védőszemüveggel, s bakancsot (9. kép). Az *öntőcsarnoki dolgozók* viseltes polgári ruhát, kalapot védőszemüveggel, zsákból készült kötényt, zsákkesztyűt, fatalpú papucsot. A *vaskerti dolgozók* viseltes polgári ruhát, csizmát vagy bakancsot, házi rongypokróc kötényt, bőr tenyérvédőt, kalapot vagy sildes sapkát (10. kép).

A főolvasztár és az olvasztár cipője gumitalpú volt. A felsőrészt szőrkesztyűből készült *kamászlíval* védték. A *cügos cipőt* az olvasztár próbázáskor vette fel, hogy a szikrától védje a lábát. Rakáskor *fatalpú bakancsban* dolgozott. Saját védőfelszerelése volt az olvasztárnak a *törülköző* és a rongyból készült *kötény* (surc). A törülközővel próbázáskor az arcát, a köténnyel az alsó testrészt védte.

A kemencesori dolgozók kivételével viszont vászon inget hordtak. Az inget nyáron – a jobb szellőzés céljából –, a nadrágon kívül viselték. Az olvasztárok közül egyesek egészszárú szarvasbőr cipőt csináltattak. Ez jól védett a sugárzó hő ellen. A kötényük (surcuk) rongydarabokból szőtt, ún. rongypokróc. Ezt zsineggel a derekukra kötötték. Olyan hosszú volt, hogy alul a cipőre ért. Felül a kötéstől lefelé kb. 50 cm-en kétsoros

9. kép. A kemencesori dolgozók öltözeke
(balról: a XX. század első felében, középen és jobbról: 1960 után)

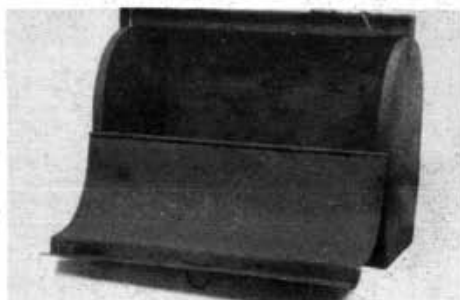
10. kép. Vaskerti dolgozók az acélmű előtt (a századforduló után)

volt, visszahajtv. Szélessége kb. 55–60 cm. Gyűlékonysága miatt kb. 1950–55-ben betiltották. Ma bőrkötényt vagy azbesztkötényt használnak.

Az acélműi dolgozók közül a főolvasztárok, az olvasztárok, a kemencesegédek, az öntőcsarnokbeli dolgozók a következő védőfelszereléseket kapták: *kék szemüveg, zsákesztyű és fapapucs*. A vaskerti dolgozók *kézbőrt*, később *esőkabátot*, az üstelőmunkások és öntőcsarnoki előmunkások pedig a *kézbőrön és esőkabáton kívül szőrkesztyűt* is kaptak.¹⁶

A munkások étkezése és ivóvízellátása

Az 1930-as évekig a gyár munkásai majdnem kizárólag kézi fedeles vaslemeztáskával (vasszatyorral) jártak dolgozni. Ennek véglapjai fából készültek. Ezekhez szegezték a két oldallapot. Felső egyharmadukban befelé ívben hajlították, hogy a fenék középvonalában fedjék egymást. Az egyik oldallap két féldarabból állt, csuklópántokkal összekötve. Csak az alsó fél van a véglapokhoz szögelve. A felső fél, vagyis a táska így nyitható, zárható (11–12. kép). Ez a gyár dolgozóinak egyik nélkülözhetetlen kelléke volt, napi ételmük szállítására szolgált. Mindig magukkal vitték a gyárba. Csak a 12 órás munkaidőben használták. A 8 órás munkaidő bevezetésével és az akkori öregekkel együtt el is maradt. A legtöbb kézi fedeles vaslemeztáskában a következők voltak: pipa, dohányzacskó, dohányos doboz, kávéskanna (fél literes, zománcos), fanyelű kiskés vagy bicska, kenyér, szalonna, literes és deciliteres üveg, vöröshagyma, fokhagyma, fából faragott sótartó, melyben erős, vörös paprikával kevert só volt.

11.–12. kép. Kézi fedeles vaslemez táska, zárt és nyitott állapotban

A műszakot egy „porció”, kb. 1/2 dl pálinkának fogyasztásával kezdték. Ezután pár „harapás” odahaza sült házikenyer következett. Étkezésre szalonnát, kolbászt, vöröshagymát, túrót, tojást vittek magukkal. Nyáron zöldpaprikát, hagymát; ősszel és télen burgonyát fogyasztottak. A burgonyát a kemencemélyedésben süttették meg, ez ízletesebb volt, mint a sütőben sült burgonya.

A 12 órás műszakban dolgozó martinászokat – az akkori gyári rend körülményei között – rendszeresen meleg étellel látták el a közel lakók. A nappal dolgozók részére az ebédet, az éjjel dolgozók részére a vacsorát a feleség, vagy a család más tagja (nagyobb gyerek) bevihette a munkahelyre. Az óvatosabb családok a gyárkapunál adták át az ételhordó kosarat.

Külön étkezési idő nem volt a folyamatos üzemben, tehát akkor étkeztek, amikor a munka megengedte. Nem volt ritka – különösen vasárnap –, amikor a kosarat takaró kendő alól 3–5 deciliteres borosüveg nyaka látszott ki. Az éjszakai műszak végé felé,

reggel 5 óra után egyes – erre hajlamos emberektől – összeszedték a pálinkás kisüvegeket és a műszak vége előtt már el is fogyasztották a tartalmát. Az italmérés (kantin) – kívül volt – reggel 5 órakor nyitott.¹⁷

A dolgozók ivóvízellátása jelentős szervezettséget követelt. A gyáron belül kúttal nem rendelkeztek. A gyáron kívüli jó ivóvizet *vállrudon* – mint a japán parasztok –, vagy kézben, favödörökben fiatalkorúak (10–12 éves fiúk), vagy az üzemet tisztogató „söprögető” öregek hordták. A vízhordók és a söprögetők azonos „tiszséget” töltöttek be. Az acélmű üzembehelyezésének időszakában három helyről történt az ivóvíz beszállítása: Az „igazgató kútjáról”, amelyik a mai Kékacél Étterem előtt volt; a „szénáskerti” kerekaskútról (a Táncsics-telep és a Mikola-féle ház között); a „fák alatti” a Fürdősor és a Régi-kolónia elején, az öreg akácfa alatti kútról; ennek a helyére később hűtőház épült.

Leggyakrabban a vödör megbillentésével, vödörből ittak a dolgozók. A vödöröket „vizes lócákon”, árnyas helyeken tartották. A vizet fa, vagy bádóg fedő védte a szennyeződéstől. Több helyen használtak ivóbögrét „bádógot”. A zománcozott bögrét is csak bádognak hívták, amely a vödör oldalára akasztva, vagy a vödörfedőn foglalt helyet, szájjal lefelé fordítva.¹⁸

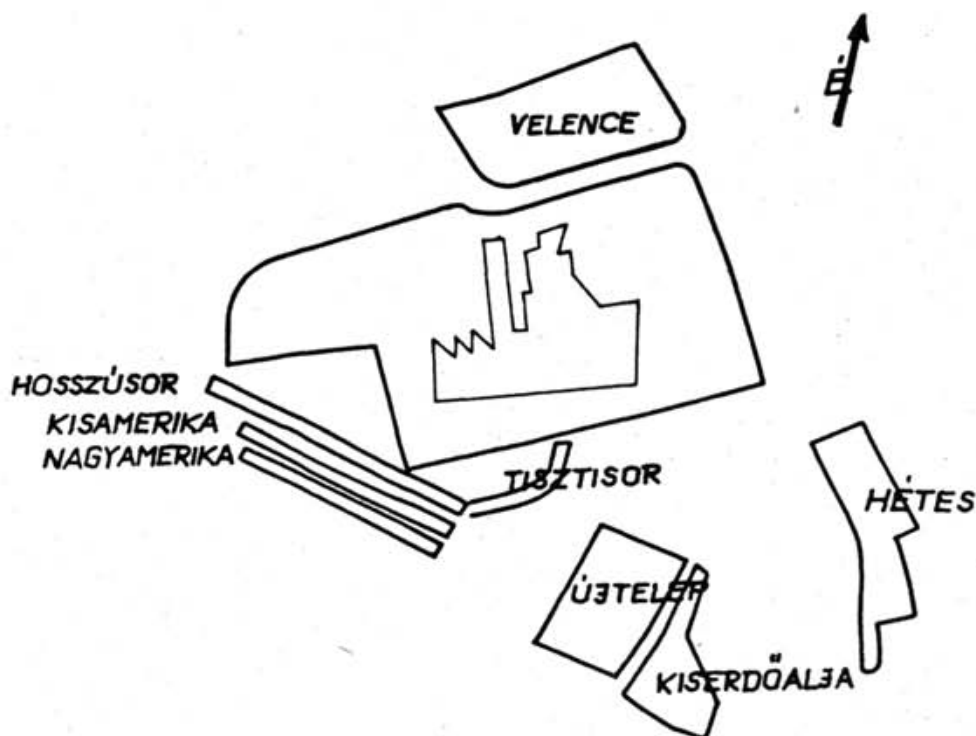
A munkás lakótelepek kialakulása

A „RIMA” vezetői a XIX. század végén megkezdtek a termelés nagyfokú koncentrációját. Ózdon új üzemszerveket építettek és helyeztek üzembe. Ezért kénytelenek voltak a munkásság létszámát is növelni. A zömében Ózdra települő családok részére újabb munkáskolóniákat kellett biztosítani. Ezért nagyarányú lakásépítési programot valósítottak meg.

Nagy különbség mutatkozik a XIX. század második fele és a XX. század kezdeti időszakában épült lakások között. Ebben egyrészt a munkásság rohamos növekedése, és az öntudatos munkásság jogos igénye is érvényesült a munkaadójával szemben.

A lakások építése az alábbi sorrendben történt. 1890-ben a gyár tözsomszédságában megépítették a 7 főtiszti épületből álló „Tisztisor”-t, melyet 1891–98 között a 15 földszintes munkáslakásokból álló „Hosszúsor” követett. Az ózdi patak és a Bakatető közötti területen 1894-ben épült fel a „Kiserdőalja”. Még a századforduló előtt, 1898–99-ben felépítették a 14 földszintes épületből álló „Kisamerika”-lakótelepet. 1904–1906 között megépült a 44 épületből álló „Újtelep”. Az épületek közül 10 tiszti és altiszti, 34 munkáslakásként készült. 1905-ben átadták a 9 épületből álló „Hétes”-i lakásokat. Nem sokkal később 1910–1912-ben felépült a „Hosszúsor” és a „Kisamerika”-i lakásokkal párhuzamosan a hat gyári tisztviselői lakásból álló „Nagyamerika”. Az I. világháború után, 1924–25-ben felépítették a „Velence” lakótelepet (13. kép). Ezt követően a gyár részéről új lakótelepek létesítésére a felszabadulásig nem került sor.

A felsoroltak után célszerű legalább két munkáslakóteleppel közelebbről is megismerni. Egyik a „Hétes”, másik a „Velence” lakótelep. A Hosszúbérc és a Baka-tető között húzódó hosszú völgyet Hétes-völgynek nevezik. A völgy bejáratánál 1905-ben megépült a „Hétes” nevét viselő lakótelep. (Jelenleg Rózsa Ferenc-telepnek nevezik.) A viszonylag szép környezetben fekvő épületek a kohótelep építését előzték meg. Ezekben az épületekben a nagyolvasztóműi dolgozókat helyezték el. Jellemzőre nézve, magukon hordják a munkáskolóniákra jellemző jegyeket. A nagyolvasztómű üzembehelyezése óta – 1908-tól – ebbe a völgybe szállítják ki a nyersvasgyártásból származó salakot. Az évtizedek alatt e széles völgyet jelentős területen feltöltötte a nagymennyiségű salak. Fogaskerekű vasúton vontatják fel a salakos fazekakat. Az esti órákban felejthetetlen látványt nyújt a megolvadt kőzetanyag, amikor mint egy lávafolyam, vörösen szikrázva hömpölyög a hegyoldalon.

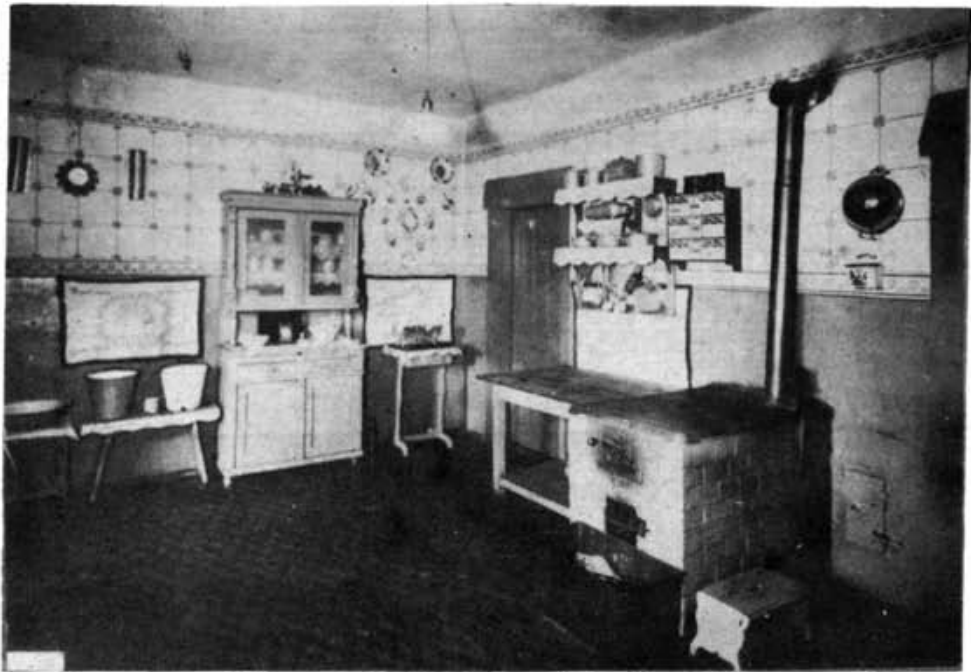

13. kép. A munkás lakótelepek térképvázlata
(XIX. század végén, XX. század elején)

A Drótoshegy lábánál, a Petőfi út és a Hangony patak között elterülő részen van a „Velence”, mai nevén a Somogyi Béla telep, melyet 1924–25-ben építettek jellegzetes szecessziós stílusban. Ózd legmélyebben fekvő területe. Ez az oka annak, hogy a tavaszi jeges áradás idején a Hangony-patak esetenként elönti. 1925-ben, amikor a telep építése befejezéséhez közeledett, a gyárvezetőség nevet kívánt adni az új lakótelepnek. Az igazgatóság épületéből, az ún. „nagyirodából” kiszivárgott a hír, hogy Horthy-telepnek akarják elnevezni. A munkásság ez ellen nyíltan nem tiltakozott, ellenállásukat másképpen juttatták kifejezésre. Gyorsan elnevezték a vizenyős és áradáskor víz alá kerülő területet „Velencé”-nek. E területnek munkásmozgalmi jelentősége is van. 1917. júniusában alakult meg Ózdon a Vas- és Fémmunkások Szakszervezete. Fél évvel később, 1918. január 21-én tartották meg az első nyilvános fellépést, hogy tüntetéssel köszöntsék az ózdi munkások az orosz forradalmat. A mai telep helyén, a labdarúgópályának használt réten tartották a nagygyűlést. A teret a nap emlékére – először a világon – Leninről nevezték el. Ma már emléktábla hirdeti 1918. januárjának forradalmi eseményét. Az emléktáblát Kiss Sunyi István szobrászművész készítette. A Lenin emléktáblát 1969. március 20-án leplezték le, ünnepélyes keretek között.

A XX. század első felében, az akkori életmódnak megfelelően hatalmas méretű konyhákat terveztek a munkáscsaládoknak. Ennek megfelelően berendezési tárgyaik is nagyméretűek (14. kép). Mindjárt szembetűnő a beépített vegyestüzelésű (szén és fatüzelésű) téglatűzhely. Ennek tüzelőanyagtároló ládája is nagyméretű, hogy egy napra való tüzelőt tárolhassanak benne. Ugyanis a család élete a konyhában zajlott le. Egyéb berendezési tárgyak: a tűzhely melletti előkészítő és mosogató asztal. Fölötte polc a leggyakrabban használt edényekkel, szedőkanalakkal és fűszertartókkal. Az előkészítő asztal mellett foglal helyet egy kis asztalka a mérleggel, amely a század első felében szinte mindennapos használati tárgya volt a munkásfeleségeknek.

A konyha díszítésére a falrész szolgál, ahol hímezett falvédőt és festett tányérokat láthatunk. Mellette a konyhakredenc, ami két részre tagolódik. Az alsó zárt szekrényrész, ahol az edényeket tartották, míg fölötte fiókok a különböző apróbb konyhafelszerelések és evőeszközök tárolására. Felső része üvegezett, amelyben a féltettebb porcelán- és üvegtárgyakat helyezték el. Elmaradhatatlan tartozéka a konyhának a vizespad. Rendszerint két vödör és a merítőbögére volt rajta. Ugyancsak a fal előtt helyezték el a mosdószéket a tállal. A falon látható még kuglófsütő, habverő, rézüst és sőtartó. Az étkezés a konyhában bonyolódott le, melynek berendezései közé tartozik az úgynevezett „dikó”, vagy „heverő”.

14. kép. A „Velence” lakótelep egyik konyhája 1930-ban

A martinászok munka- és életkörülményeinek megváltozása

Az ózdi gyár már ötvenéves volt, amikor az Acélműben az első SM-kemencék termelni kezdtek. Hatalmas fejlődés szemtanúi lehettek azóta az itt dolgozók. A legjelentősebb változás 1960-ban következett be. Kezdetét vette az előregedett 65 éves üzem rekonstrukciója. Újjáépült az adagolótér, a kemence- és az öntőcsarnok. Korszerű felépítésű, modern műszerekkel és segédberendezésekkel ellátott Maerz-típusú kemencék és körkeverő kemencék épültek. Ezek az új létesítmények a munkakörülmények javulását eredményezték.

Az olaj-földgáz tüzelésű és oxigénes befűtatású Maerz-kemencék nemcsak a mennyiségi, hanem a legmagasabb minőségi acélgyártási igényeket is kielégítik. A teljesen műszerezett, automatikával felszerelt kemencékben bármilyen SM-kemencében gyártható acélfajta kiváló minőségben – ötvöztött és ötvözetlen kivitelben – előállítható. Az acélgyártás minőségi ellenőrzésére a legkorszerűbb elemző készülékek és műszerek állnak rendelkezésre. Ezek közül is külön kiemelkedik a csőpostás próbaszállítással és telex eredményközléssel, valamint szinképelemző készülékkel felszerelt laboratórium, valamint az oxigén, a hidrogén és a nitrogén meghatározására szolgáló exhalograph.

A zárt vezetőfülkés berakódaruk ma már alkalmasak a hozaganyagok utánadagolására is, amit a régi üzemben kézi lapátolással kellett elvégezni. Az öntőcsarnokban az öntést normál nyomtávon közlekedő öntőszervélyekben végzik. A daruk vezetőfülkéjébe légkondicionáló berendezést szereltek. A régi, nehéz fizikai munka nagyrészt szellemi munkává változott. Ma már az érc, a salakképző és az ötvöző anyagok kemencébe adagolását daruk végzik. A kemencefenék javítását sűrített levegővel és javítógépekkel bonyolítják le.

A szociális ellátottság terén is szembetűnő a fejlődés. A II. világháború előtti időszakban a legminimálisabb tisztálkodási lehetőségekkel sem rendelkeztek az acélműiek. Ma üzemszerűen külön-külön korszerű fürdők biztosítják a tisztálkodást és a dolgozók munka utáni felfrissülését. A vidéki dolgozók hosszú gyaloglásait felváltotta a gyors és kényelmes autóbusszszállítás. Az egészségügyi, szórakozási és kulturális igények kielégítésére bőséges lehetőségek állnak rendelkezésre. Gondoskodás történik a dolgozók műszaki képzettségének növelésére is. Fejlődésüket a szakmai tanfolyamok, a dolgozók technikuma, stb. segíti elő.

A gyógykezelés és szociális juttatások terén a változás oly nagymértékű, hogy összehasonlítása nagy kontrasztot jelent. A minimális orvosi ellátást felváltotta a modern kórházi gyógykezelés. Minden lakóközrészben orvosi rendelő van. Az üzemen belül is korszerű üzemi rendelő áll a dolgozók szolgálatában.

A 30-as évek közepéig a kötelező 12 órás napi munkaidővel szemben 1959-től a kemencekarbantartó melegüzemi kőművesek heti 40 órás munkaidőben dolgoznak. A munkaidő csökkentés további kiterjesztésével – 1968 júniustól – minden egyéb, egészségre nem ártalmas munkahelyen lévő fizikai dolgozó, valamint az alkalmazotti állományú műszaki és adminisztratív dolgozó heti 44 órás munkaidőben dolgozik. A munkaidő-csökkentésnek általános jellemzője, hogy mindez keresetcsökkenés nélkül történt.

Az acélműi dolgozók közül – a jól végzett munka elismeréseképpen – évente 150–200 fő veszi igénybe szabadsága idején az üdülési lehetőségeket. A vállalat Szilvásváradon – a Bükk gyönyörű festői vidékén – külön gyermeküdülőt tart fenn a dolgozók gyermekeinek üdültetésére.

A termelés, a politikai, gazdasági és szociális tevékenység nem önmagáért, hanem az „emberért” van, s ezekkel lehet lemérni az ózdi martinászok életmódjának változásait.

JEGYZETEK

1. *Marton János – Tetmajer László: A Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű RT. fejlődésének története a XXV. évi közgyűlés alkalmából.* Budapest, 1906. 94. l.
2. Az első műszakkönyv. (Az Acélmű tulajdonában)
3. *Marton J. – Tetmajer L.* i. m. 95. l.
4. *Marton J. – Tetmajer L.* i. m. 101. l.
5. Telepek műszaki és létszám adatai, 1901. (Kimutatás) Magyar Országos Levéltár, IV. osztály. Z. 373. 2. cs. 8. sz.
6. Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű RT. ózdi-gyári felügyelő s munkásszemélyzet Olvasó-Egyletének alapszabályai. Ózd, 1907. 3. l.
7. Uo. 11. l.
8. A Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű RT. Vasgyárai és Bányáinak munkás rendszabályai. Budapest, 1902.
9. Halász Pál nyugdíjas 1968. december 18-i közlése
10. *Vass Tibor: Az ózdi acélgyártás során használt szakmai jövevényszavak. A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei* 10. 1972. 80–88. l.
11. Az Acélmű birtokában lévő rajzok alapján.
12. Halász Pál nyugdíjas 1971. októberi visszaemlékezései alapján.
13. Králik Arisztid volt acélműi dolgozó 1971. március 4-i személyes közlése.
14. Králik Arisztid közlése
15. A ma élő családtagok közlései alapján
16. Halász Pál nyugdíjas 1968. július 31-i, Králik Arisztid 1969. március 25-i közlése.
17. Kovács Antal nyugdíjas 1968. novemberi és 1973. júniusi közlései.
18. Halász Pál nyugdíjas 1968. december 18-i közlése.

A DIÓSGYŐR-VASGYÁRI MUNKÁSOK ÉLETE A FELSZABADULÁSIG

KOVÁTS GYÖRGY

Fazola Henrik egri lakatosmester az 1770. július 28-án kelt királyi oklevél birtokában megteremtette a diósgyőri vasgyártás alapját. Száz évvel később, 1870. augusztus 2-án a gyár már a mai helyén az új nagyolvasztóval megkezdte működését, majd 1871-ben üzembe lépett a hengermű. Több mint egy évszázada jelzi a gépek moraja és a füst a Bükk lábánál a diósgyőri vasgyár működését. A gyár százéves fejlődése mellett nyomon követhető a diósgyőri munkásosztály kialakulása, fejlődése, harca a mindennapi kenyérért, törekvései az emberibb életért, a műveltség elsajátításáért. Ezek legjelentősebb eseményeit idézzük fel alábbiakban 1945-ig, amikor is a felszabadulással a 75 év vágyai valóra váltak, a küzdelmek gyümölcsöt hoztak.

Az alig háromszáz munkást foglalkoztató gyár két évvel működésének megkezdése után válságba jutott, a magyar kormány eladását tervezte. Mai gyárbuszkeségünk őst az acélsínek gyártásának megkezdése mentette meg. „A diósgyőri vasgyár, mely az államnak létesítése idején millióit nyelte el, s részint hiányos vezetés, de főképpen téves alapokra fektetett számítások folytán már ott állott: hogy az állam potom tizedrészt áron akart tőle szabadulni, e helyzet felismerése, újabb berendezés és kitűnő technicus tehetséggel bíró derék férfiak vezetése ma már oda fejlesztett, hogy a közlekedési miniszter ki azt most kezelésében bírja, egész önérzettel mutat rá, kijelentvén az országgyűlés pénzügyi bizottságában: hogy míg a gyár 1881–2 években 31–31 000 Ft deficitel dolgozott, most már 554 000 Ft pluszt mutat fel; továbbá, hogy az ott gyártott acél sínek olcsóbbak és amellet éppen olyan jók, mint a külföldiek.” Ezután egyenletes fejlődés következik, a gyár az ország második gyára lesz. A képviselőház további pénzeket szavaz meg, nagyméretű építkezések kezdődnek. „... munkás telepek és egyéb mellékhelységek fognak emeltetni, az iskola, a munkás telepen teljesen felszereltetik és mi igen helyes: a kormány egy rajztanárt is szándékozik oda alkalmazni, hogy a nagyszámú tanulók a rajzban is kellő oktatást nyerjenek.”

A munkáslétszám 15 év alatt közel háromszorosára növekedett, 1885-ben már megközelíti az 1800 főt. 1887. május 1-i hatállyal dr. Soltész személyében kinevezik a vasgyár első főorvosát, még ugyanez év november 1-én megnyílik a „már egészen felszerelt és berendezett fiókgyógyszertár” Esser Ferenc diósgyőri gyógyszerész vezetésével.

1890. május 1-ét már a diósgyőri munkástömegek részvételével ünneplik, a több mint 2000 főnyi tömeget a lovas rendőrök kardlapjai és korbácsai verik szét. Ez az esemény rendkívül jelentős a diósgyőr-vasgyári munkások osztályá érlelődésében, öntudatra ébredésében. A helyi hatóságok ettől kezdve kénytelenek számolni egy jelentős szemben álló tömeggel.

A melegüzemi munkásság munkaideje napi 12 óra, sok vasárnap és ünnepnap is hétköznappá válik, felgyorsul a gyár fejlődése. 1892-ben új, korszerű hengerműben készülnek már az acélsínek, új cikkek gyártását is megkezdik. Bővíteni kell a gép- és kovácsműhelyt, elkerülhetetlen az új Martin-kemence és öntvénytisztító építése. Nő a munkáslétszám, erősödik a munkásmozgalom.

1886. március 5-én szűk szavú hír jelenik meg a Borsodmegyei Lapokban: „A diósgyőri új vasgyár felosztásának illetve a munka beszüntetésének híre járta be a napokban

városunkat. A hír olyan alakban terjedt, mintha a gyár rendes működését április hó 1-től beszüntetné... a hírből csupán annyi felel meg a valóságnak, hogy a gyárból több munkást elbocsátottak...". Az 1890. május 1-i szétvert felvonulás után fokozódik a Szociáldemokrata Párt aktivitása, egyre több munkás lett a párt tagja. 1894. május 13–14-én a Budapesten megrendezett országos értekezleten ott ültek Diósgyőr-Vasgyár munkásküldöttei is. A szocialista eszmékhez való közeledést gyorsítják azok az aggodalomra okot adó hírek, melyek 1897 végén, 1898 elején terjednek el a gyár mintegy hatszernyi munkássága körében. A Szabadság című lap 1898. április 16-i számában végre megírja, mitől kell tartani. A diósgyőri gyár sorsa című cikkében többek között ezeket olvashatják a gyáriak: „... A múlt év október óta folyton húzódó homályos ügyről lassanként szétlebben a titokszerűség sűrű fátyola s elrémülve látjuk, hogy az igazgatói válsággal a gyár léte is komoly veszedelembe forog. Arról van ugyanis szó, hogy a diósgyőri fejlett ipartelep, amely fejlődését a kereskedelemügyi minisztérium – s főleg Förster bátor, merész vállalkozásának, erélyes és mindenekfölött szakszerű vezetésének köszönheti, – újra a pénzügyminisztérium kezelésébe bocsájtják át.

Mit jelentsen ez?

Nem kevesebbet mint azt, hogy az óriási áldozatok és befektetések árán ma már nagyra és hasznosra nőtt ipartelep tudatosan újból a megsemmisülésnek szolgáltatni ki...

Hát hiszen megszoktuk már harmincz év alatt, hogy az egymást felváltó kormányok a nemzet vagyonosodását úgy mozdították elő, hogy az állam birtokait eladták, kótyavetyre bocsátották. Az ezúton begyűlt milliókat ezután felemésztette az állam saját külön Ausztriával közös háztartása. Volt, nincs!" Ez a bátor hangú ellenzéki cikk sem tudta azonban az eseményeket befolyásolni. A gyár eladására ugyan nem került sor, de 1898. május 1-től visszautalják a pénzügyminiszter hatáskörébe, pedig mi sem bizonyítja jobban a vasgyári munkások szakmai fejlettségét, a gyár tekintélyét és életképességét, mint az a körülmény, hogy a brüsszeli világkiállításon „... a diósgyőri vas- és aczél gyár a Grand Prix-t nyerte el!"

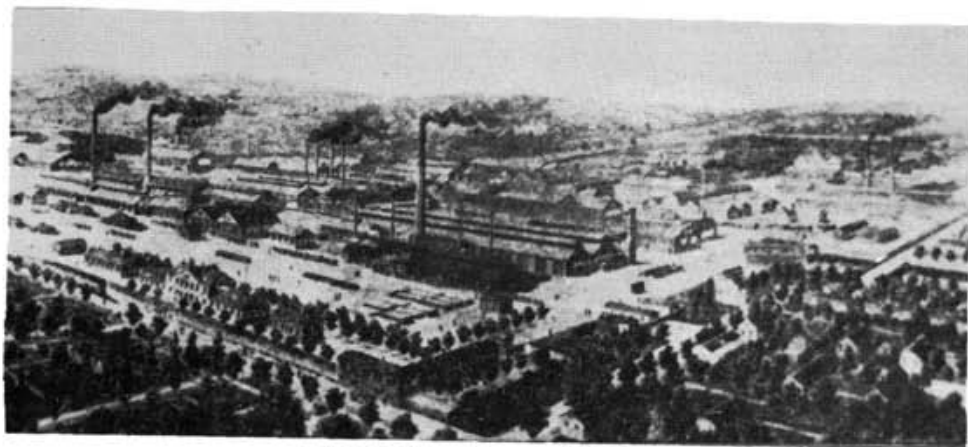
Az általános közhangulatot tovább rontja a munkások életkörülményeinek romlása. A gazdasági válság hullámai elérnek Diósgyőrbe is. A jó szakmunkások is egyre nehezebben élnek, fokozatosan csökken a kereset és azt még különböző levonásokkal terhelik. A fokozódó kizsákmányolás, a vezetők egyre nyíltabb munkásellenessége 1899. május 13-án sztrájkhoz vezet. Az okok és részletek megismerésére idézzük a helyi sajtót: „Szombattól kezdve a vasgyár hengerdebéli váltó- és kovácsműhelybeli munkásai – számszerint mintegy 500–600 ember – beszüntették a munkát. Fizetés javítására irányuló sztrájk ütött ki. Hétfőn délután terjedt el a hír a városban, mikor már látni lehetett az ünneplő ruhába öltözött munkás csapatokat az utcákon haladva, a mint hangos szóval beszélgetik meg a teendőket, hányják-vetik meg sorsukat... A mint mi értesültünk, a sztrájk oka egy részben a túlhajtott szigorúságban, másrészen pedig a bérleszállításokban leledzik több-apróbb bajon kívül... A munkások igen megszívlelendő panaszokkal állnak elő és egyik-másik kifakadása... igen szomorú állapotokat enged sejtetni, valóságos abszolutizmust! Ha így állnak a dolgok, úgy senki se csodálkozzék aztán, ha azok is átpartolnak a szocialisták csoportjába!...”

A sztrájk kirobbanásának közvetlen oka a bérek mintegy 50%-os csökkenése. A konzum, a társzláda és más levonások után alig kapnak pár forintot a munkások. A korábbi 80, 100, 120 forintos bérek a felére olvadtak. A lappangó tűzre csak olaj volt Berg Tivadar mérnök kijelentése: „Minek a munkásnak a nagy kereset, kevesebbet is eldőlgoznak!” Amikor pedig a bércsökkenés okairól kérdezik a mérnököt, így válaszol: „Azért, mert nem lehet megkülönböztetni a munkásné a tekintetes asszonytól, olyan cifrán jár.

Ezt nem tűrhetem el, s majd megmutatom, hogy kevesebért is el fognak dolgozni, s ha nem tetszik maguknak, elmehetnek, majd kapunk más munkást.”

Az első sztrájkmozgalom élén – akiket Buthy Lajos, a miskolci járás főszolgabírája felbujtóknak nevez – Glódi Ferenc, Majercsik Ferenc, Kuchta István, Németh Pál, Papp János, Flosznik Bertalan, Szalánczi Ferenc, Szemere András, Rajksz András, Koza Márk és Ladányi Gábor munkások állnak, akik közül Szalánczit és Szemerét május 18-án már el is bocsátják. Az elbocsátás ettől kezdve rendszeres büntetés, amely nemcsak a munka elvesztésével jár. Ismeretes, hogy a munkásokat kezdetben a – viszonylag – biztos megélhetésen kívül a szerény, de helyben épült munkáslakás, a társzláda, a betegbiztosítás, a konzum, a hitelvásárlási lehetőség is vonzotta. Az elbocsátott munkás még haza sem ért, síró feleségét és gyermekeit már a telepi lakás udvarára kiszórt szegénysége között találta. Az első világháború idején ez még kibővült a frontszolgálatra való azonnali bevonultatással is.

A huszadik század hajnala egy technikailag fejlett, több mint 6000 munkást számláló, a kapitalizmus ellentmondásait magában hordozó gyárat, ebben pedig egy öntudatra ébredő, erősödő munkásosztályt talált Diósgyőrben. (1. kép).

1. kép. A diósgyőri vasgyár 1900-ban

A napi 12 órás rendkívül nehéz és fárasztó, sok esetben a vasárnap és ünnepnap munkája kevés lehetőséget ad a társaséletre, a szórakozásra, a művelődés szerény igényeinek kielégítésére. Így először a rövidebb munkaidőben dolgozó, több szabadidővel és magasabb általános műveltséggel rendelkező alkalmazottak, valamint tisztviselők hozzák létre egyesületüket, 1885 októberében. Elsősorban férfiaruk és színjátszó egyesütsük működött rendszeresen 1945-ig. Természetesen a munkások nem lehettek és nem is voltak tagjai ennek az egyesületnek. Ezt már az alapszabály eleve lehetetlenné tette, amikor kimondta, hogy: „Tagja lehet az egyesületnek a diósgyőri m. kir. vas- és acélgyárnak, a helybeli fogyasztási szövetkezetnek, a m. kir. államvasutak itteni állomásának és a helybeli posta és távírdahivatalnak minden alkalmazottja – valamint a gyártelepi gyógyszerész és segédei, úgyszintén a fentiekén kívül a dalárdának eddigi tagjai – végül a felsoroltak családtagjai.” A Népszava egyik – 1893 január végi – száma a kereskedelmi és iparkamara panaszait idézi: „... a január 23-án tartott gyűlésen az iparhatóság részéről panasz emeltetett, hogy a nagy anyagi áldozatok árán fenntartott »munkásképző egyesület« tagok hiánya folytán feloszlanni kell, míg a szocialisták egyesületébe, amely államellenes

célokat követ, tömegesen iratkoznak be a munkások . . .” És ekkor, 1893. január 29-én a diósgyőri vasgyár munkássága is létrehozza első egyletét, a Jószerencse Dal- és Önképző Kör. Az első alapszabály a létesítés célját az alábbiakban fogalmazza meg: „A dalkör célja a dal művelése, a társasélet fejlesztése és a magyar nemzetiség eszméinek terjesztése. Ezen célok elérése érdekében az egylet a működő tagok részére hetenként legalább kétszer dalórákat tart, melyeken a működő tagok az énekből elméleti és gyakorlati oktatást nyernek. Továbbá dalestélyeket, kirándulásokat rendez . . .”

A gyár vezetésének és a hatóságoknak egyre nagyobb gondot okoz a szocialista eszmék beáramlása, ezért az egylet létrehozását csak a gyári tisztviselők vezetése mellett engedélyezik, hogy rajtuk keresztül állandó ellenőrzést gyakorolhassanak. Ez a körülmény sok vitát, igaztalan értékelést és ítéletet váltott ki a felszabadulást követő években, pedig a vezetés ellenére és mellett, a Jószerencse a vasgyár munkásainak ekkor még egyetlen művelődési lehetősége. Az akkori közszellem és a gyártelepen is kialakult kasztrendszer miatt az alkalmazottak dalegyletébe munkásokat nem vettek fel, az ugyan-csak 1893-ban alakult vasgyári zenekar viszont csak nagyon kevés, hangszert ismerő munkást fogadhatott be. A gyár munkásai – több oldalról bizonyíthatóan – a Jószerencse Dal- és Önképzőkörben találtak helyet a társaséletre, a dalkultúra ápolására, itt rakták le a munkásszínjátszás és az első munkáskönyvtár alapjait is. 1948-ig, tehát 55 éven keresztül a Jószerencse egylet neve fogalom Diósgyőr-vasgyár közönsége körében, azután pedig olyan hagyomány, amelyet emlegetni, amelyre hivatkozni nem szégyen!

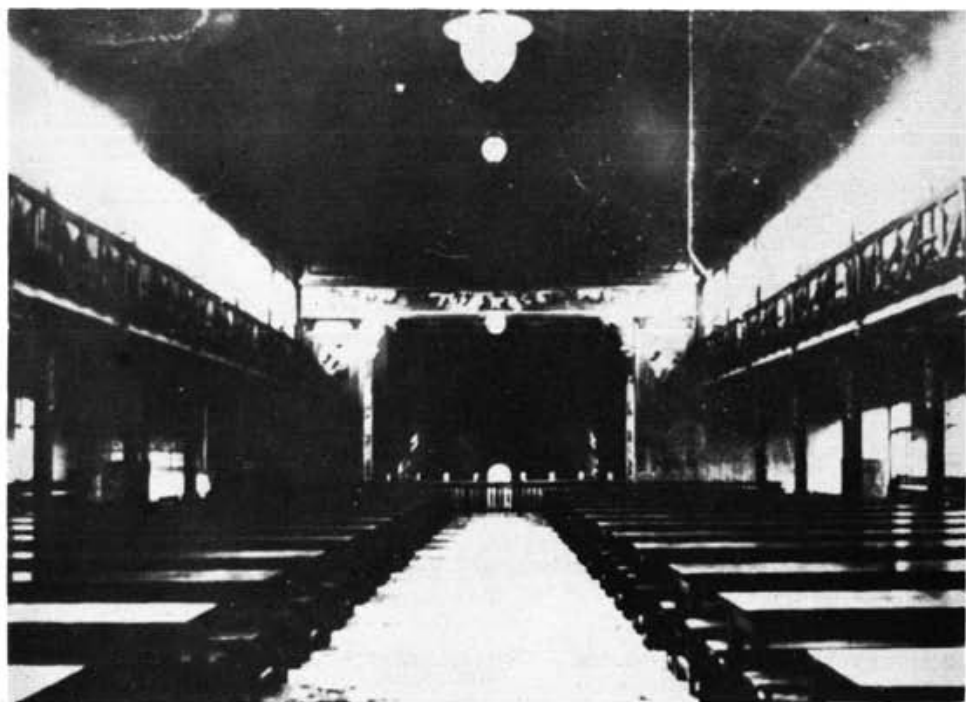
A munkásokból álló férfikar első fellépése 1893. július 16-án a Ládi-erdőben rendezett majálison történt, amely később hagyományossá vált a vasgyári munkásság körében. A munkásszínjátszók 1894. október 28-án léptek először színpadra, amikor Ocsenás János rendezésében Tóth Kálmán: Az ördög párnája c. népszínművét mutatták be. Az egylet munkájának egyik legkiemelkedőbb állomása az 1895. október 2-án létrehozott első munkáskönyvtár, amely a munkások körében útjára indította a könyvet, minden idők legfontosabb művelődési forrását. A Jószerencse Dal- és Önképzőkör szakosztályai – a férfikar, a munkásszínjátszás és a könyvtár – valamint a muzsikálni tudó munkások közreműködésével alakult vasgyári zenekar az ország második ipartelepén a munkások és hozzátartozóik ezrei számára nyitják meg a művelődés, a műveltség kapuit.

Különösen megnyitkák a lehetőségek a munkásétterem megnyitásával. Ez a munkás-étterem – amelyet a köznyelv találóan nevezett el hodálynak, „lovardá”-nak – nevének megfelelően a munkásétkeztést szolgálta. A 12 órás munkaidő egyórányi étkezési szünetben ide hozták el a feleségek vagy a gyerekek ételhordóval a szerény ebédet, amelyet az apa vagy a testvér itt, asztal mellett – gyakran megosztva a gyerekekkel – fogyasztott el. Ezt a hatalmas termet tette alkalmassá a Jószerencse Dalkör a különböző művelődési lehetőségek lebonyolítására és vette birtokba 1895. november 17-én ünnepélyes keretek között, melyről a Borsodmegyei Lapok 1895. november 22-i száma többek között ezeket írja: „A diósgyőri vasgyárban e hó 17-én, azaz vasárnap szép és lélekemelő ünnepély folyt le, amelyet a Jószerencse dalkör a hatvan méter hosszú munkás étkező terem megnyitására rendezett. A megnyitó ünnepélyen – mely, hogy annál népszerűbb és látogatottabb legyen ingyenes volt – körülbelül 1500-an vettek részt . . .”

1900. február 14-én korszerű színpaddal bővült a terem, ezzel tovább javultak a lehetőségek. Az épület a diósgyőrvasgyári művelődés jelképe lett. 1964. augusztus 1-ig, tehát 70 évig szolgálta a vasgyári munkások és családjaik művelődését. Az 1970-ben lebontott épület külsőségeiben ugyan sohasem volt méltó a diósgyőri gyár gazdasági eredményeihez, de szerénységében, sokszor korszerűtlenségében is gazdagon árasztotta magából a vasgyári munkások nehéz, gondokkal és bizonytalansággal teli életét meg-
szépítő művészeteket, az irodalmat, a zenét, a filmet (2–3 kép).

2. kép. A munkáséterem főbejárata

3. kép. A munkáséterem színpada

A munkásművelődés tartalmának irányításába természetesen beleszólt a gyár vezetése is. Ennek egyik formája volt az ipari munkások képzésére szervezett bizottság helyi szervezetének létrehozása, amely az egyre erősödő szocialista mozgalommal szemben évi 12–14 népszerű előadás, felolvasás megtartásával igyekezett a munkásokat a politikai összejövetelektől – kevés sikerrel – távoltartani.

A századfordulón a polgári lapok a megyében jelentkező „veszedelmes szocialista mozgalom”-ról cikkeznek. Az öntudatra ébredő munkáosztály helyzetét a Vas- és Fém-munkások Szaklapja 1901. november 22-i száma Az állam, mint kizsákmányoló c. cikkében tárja fel: „Egy kis vizsgálatnak vegyük alá... az állami gyárakat. Vegyük először Diósgyőrt, az egykor virágzó vasművet. Alig két év előtt 5–6000 munkás talált ott alkalmazást, és ha keresetük így létük nem is volt valami fényes, mégis magukat jobban bírónak tekinthették őket, mert nagy részüknek meg volt a maga kis házacskája, egy-egy darab földje, és amennyivel kevesebbet kaptak az államtól két kezük munkájáért, behozták maguknak a munkások kis vagyongájuk körül kifejtett gazdálkodásukkal. És ma? Milyen pusztulás, mennyi nyomor! Gondozatlanok, kihaltak az egykor gondosan ápoltság és rendben tartott házikók és környékeik.

Az állam, amelynek puskaporra, golyóra, ágyúra kell a pénze, nem bír népének munkát adni, kitette őket az országútra, átengedvén azt sorsának. A munkásság kénytelen volt a szélrózsa minden irányában szerteszéledni, egy nagy rész homlokán a Kain bélyeggel, hogy magyar, a tengeren túl keresni jobb hazát.

Semmivel sem jobb a helyzet a magyar kir. államvasutak gépgyárában. Az állam ugyanolyan eszközökkel zsákmányolja ki munkásait, amellyel a magánkapitalista teszi azt.

A végtelen kizsákmányolás kulcsát a „jutalék” képezi. Vagyis: minél többet tud az akkordárakat megállapító művezető a már előzőleg megállapított munkák árából lecsípni, azaz minél jobban le tudja szorítani a munkabéreket, annál több jut az ő saját zsebébe jutalom, vagy jutalék címen. Az tehát, aki a munkások munkájának értékét megállapítani van hivatva, anyagilag érdekelve van ezt az értéket oly alacsonyra becsülni, amint csak lehet.

Ha ezután a munkás észretér és szabályokat követel magának és művezetőjének, hogy mindketten a szabályok keretében mozoghassanak és aszerint legyenek kötelesek cselekedni, akkor az ilyen munkás izgató, lázító és az ilyen számára a jog, törvény és igazság államában készenlétben áll a tolonckocsi és a rendőrség. Az állam tehát mint munkaadó rosszabb a munkások kizsákmányolása területén a magánkapitalistánál, mert éppen úgy zsákmányolja a munkást, mint emez és amellet a legrosszabb követendő példát állítja a magánvállalkozók elé.” Az elkeseredettség, a felismert igazságtalanság minden retorzióval szemben bátrabbá, ellenállóbbá teszi a vasgyár munkásait. 1901. december 11-én előbb a régi, majd az új hengerde, aztán a kovácsműhely munkásai hagyták abba a munkát, mintegy hatszázan. „A sztrájk oka az, hogy a gyáripar terén beállott pangás és megrendelés hiány következtében a munkások kevesebbet dolgoznak és így a régebbi keresetük majdnem a felére szállott alá” – írja a sajtó. Az elszántság egyre fokozódik. „... A gyárvezetőség, miután a régi és új hengerde, valamint a hozzátartozó kiegészítő üzemek munkásai minden engedelem nélkül, törvény és szabály ellenére abba hagyták a munkát, további intézkedésig e műhelyek munkásainak megtiltotta a gyár területére lépni és a munkát a két hengerdében megszüntette. Hétfőn reggel 5 óra tájban a munkások nagy csoportban összeverődve be akartak hatolni a gyárba, a hatósági közegek azonban a kiadott rendelet értelmében ebben megakadályozták őket, a minnek következtében a csendőrség már-már fegyverhez nyúlt...”

A Vas- és Fémmunkások Szaklapja 1902. január 20-i számában a sztrájkról és az azt követő megtorlásról többek között így ír: „... a sztrájkot bérlevonás okozta úgy, hogy az utóbbi időben már csak 4–6 forintot voltak képesek keresni a munkások, amiből persze lehetetlenség volt megélni még egyedülálló embernek is, s ők nagyrészt családós emberek.

A bérlevonás célja az volt, hogy ezáltal a munkásokat a munka elhagyására kényszerítsék, így az általuk évek során át a társládába fizetett fillérektől megfoszthatók legyenek. A társláda szabályai ugyanis úgy szólnak, hogy amely munkás önként hagyja el munkáját, elveszti a társládába befizetett járulékeinak igényét, mígha elküldik, akkor ki kell azt neki kapni.

A diósgyőri gyárvezetőségnek tehát önkéntes távozókra van szüksége, ezért fizet éhbéreket, ezért kergeti bele a munkásokat télvíz idején a bérharcokba.

A gyárvezetőség különben szigorú ítéletet tartott a sztrájkolók fölött. Öt-hat embert a szóvivők közül rögtön elbocsájtott és a gyár tulajdonát képező lakhelyiségből is rögtön kitette őket. Ez a rögtön úgy történt, hogy míg az apa a könyvét kapta ki, addig a család bútorát már hányatta ki a gyár vezetőség az udvarra anélkül, hogy csak annyi időt engedtek volna neki, hogy lakás után nézzenek. E barbár munka közben az egyik munkás áldott állapotban lévő felesége az ijedségtől idő előtt szülte meg gyermekét és ebben a kétségbeejtő helyzetben kellett lakásról – s talán egy krajcár nélkül – költözködéssel gondoskodni. Bizton mondhatjuk, hogy Bakony betyárvilága ezzel szemben emberiebben gondolkodhatott.”

A szervezkedés kezdete

1902. augusztus 20-a jelentős nap a vasgyári munkások harcaiban. Mintegy 8000 ember hallgatta meg Teszársz Károly: A nép gazdasági helyzete és politikai jogai c. előadását, amely után a szünni nem akaró éljenzés közepette kimondják a Vas- és Fémmunkások Szakegylete miskolci fiókegyletének megalakulását. A harcos népgyűlésen 50 csendőr és egy szakasz lovascsendőr, valamint a helyőrség 400 készenlétben tartott katonája adja a kíséretet. November 30-án újra Miskolcon jár Teszársz elvtárs és másfél órás beszédében kifejti: „... a gazdasági, vagyis szakegyleti szervezkedés hasznait, szükségességét és célját, egyszersmind felolvasta az alapszabályokat és felszólította a jelenlevőket, hogy csatlakozzanak a magyarországi vas- és fémmunkás központi szövetséghez, amit nagy tetszés mellett a jelenlevők el is határoztak. Azonnal rátértek a megalakulásra és a tisztségviselők megválasztására.”

A Vas- és Fémmunkások Szakegylete miskolci csoportjának megalakulása azért jelentős, mert tagságának zömét a vasgyárban dolgozó munkások adják, akik vagy Miskolcon laknak, vagy a vasgyárból gyalogosan járnak be és élnek a szervezeti életet, mert az állami gyár Diósgyőrben szigorúan tiltja a szervezkedést. A szervezet megalakulásával egyre céltudatosabbá válik a gazdasági, majd a politikai harc. Az elszántság és a bátorság nagyszerű példáját mutatja 1903. május 1-én Groszmann Zsigmond, aki a mellére tűzött májusi piros szalaggal kiment Diósgyőrbe, egyenesen a csendőrök karjaiba. „A csendőrök Groszmannt erőszakkal bekísérték a laktanyába, levetkőztették meztelenre; átvizsgálták ruháit, elvették okmányait, szocialista füzetait és lapjait; becsukták egy bűzös helyiségbe 4 órára, aztán Diósgyőrről bevitték Miskolcra, a kir. Ügyészség fogházába, ahol 44 óráig volt minden kihallgatás nélkül bezárva ...”

Az élet és a bánásmód tovább romlik. A Vas- és Fémmunkások Szaklapja 1904. január 21-i számában A diósgyőri gyár c. cikkében ezeket írja: „Magyarország legnagyobb börtöne még bizonyára alig ismeretes szaktársaim előtt, dacára annak, hogy itt több mint

6–7000 bérrabszolga sínylődik napi 11 óra munka időn át, a 10 órai törvényes munkaidő helyett. Ettől a 7000 embertől naponta 730 napot rabolnak el, noha magában a gyári munkarendben a munkaidő napi 10 órában van törvényesen megállapítva. Mily horribilis számú munkanapot harácsolnak össze ilyenformán, egy esztendőben!

De ez még mind semmi! Ehhez még hozzájárul az ostoba feljebbvalók szekaturája, sőt a mesterek pribékszerű bánásmódja munkatársaikkal szemben, amely sokszor pofozkodásban is megnyilvánul . . . ”

Május 1. most már általános munkásünnep, melyre a hatóságok is felkészülnek. Az alispán 1904. május 1-t megelőzően így ír a belügyminiszternek: „Május elseje vasárnapra esvén, erre való tekintettel tartok tőle, hogy ezen a napon a szokásos munkásünnep és zavargás nagyobb arányokat ölthet. A szocialisták már is gyűlés engedélyezését és körmenetet kérnek. Diósgyőri és más gyári munkások városba jövelele nincs kizárva. Ezen nagy tömeggel szemben esetleges rendzavarás esetén a városi rendőrség elégtelen, legalább két század lovasságból álló katonai karhatalom készenlétét kérem.” A belügyminiszter távirati válasza még aznap: „Intézkedtem, miszerint május hó 1-én Miskolcon két század lovasság karhatalmi segédletként készenlétben tartassék.”

A „veres templom” és a diósgyőri vasgyár között meghosszabbított gőzmotoros, illetve villanymotoros járat közelebb hozza egymáshoz a várost és a vasgyárat. Az 1905. október 15-én megindult „... vasút immár pompásan jár, összekötve Diósgyőrt, a vasgyárat és Miskolcot a – nagyvilággal!” A közlekedés kibővítése Miskolc és a vasgyár között sok gyaloglástól kímélte meg a városban lakó munkásokat, s egyszersmind elősegítette, hogy a gyártelepen lakók rendszeresebben kapcsolódhassanak be a városban egyre jobban erősödő szervezeti életbe. Ismeretes, hogy a perecesi bánya munkásai is a diósgyőri vasgyár kötelékébe tartoztak, így velük együtt eszik ugyanazt a keserű kenyeret. A Vas- és Fémmunkások Szaklapja 1907. január 17-i számában így ír az állapotokról:

„A diósgyőri és perecesi nyüzötelepről.

Az állami gyárakban állítólag jobb szokott lenni a munkások sorsa, mint a magánvállalatoknál. Nem tartom feleslegesnek felemlíteni azokat a kedvezményeket, amelyek a munkások és azok családtagjainak életét itt kellemessé teszi . . .

... Amíg az állam által jól fizetett urak kényelmes zsöllyéken terpeszkedve, körüket piszkálva intézik a munkások sorsát, a bőség asztaláról lekerülő morzsákkal elégitik ki a rettenetes éhséget és nyomort.

Azoknak a dolgozó ezreknek, akik folytonos rettegéssel gondolnak a máról a holnapra, akiknek folytonos életveszélyeztetés között kell gondoskodni a kielégíthetetlen profit gyarapításáról.

A kedvezmények felemelése előtt vessünk egy pillantást a dolgok természetéből jogos, de minden oldalról megnyirbált bérekre és az annak nyomán járó százalékokra. Az osztalékról a beavatottak azt beszélnek, hogy az üzem vezetői le és felfelé az összes hivatalnokokon kívül még a gyártelepen lévő kórház vöröskeresztes néni is kapnak a munkások rovására.

12 órás munkaidő és 2 koronás napi bérek után a kincstári munkásoktól 6%-ot vonnak le társaládi illeték címen. Ebből a pénzből utaznak az urak a mindenféle ingyencélektől elrontott gyomruk helyrehozatala végett Karlsbadba gyorsvonatra érvényesített I. o. kupéban. Még a munkás nyomorult vackán, belsejében egy rothadó tüdővel felfordul . . .

Vannak kivételesen a nyüzötelepen munkásbarátok is. Obhoczél Béla fejtette meg a munkáskérdést. Szerinte: egy munkásnak elég egy pár tiszta kék ruha, munkába egy, a másik vasárnapra és minden napra kilenc krumpli . . . Obhoczél Béla gyárfőnöknek ez utóbbi mondása fogalommmá vált, és ma sem feledik azok, akik már akkor is éltek és még

ma is visszaemlékeznek. A javakat megtermelő vasgyári munkásnak akkor ilyen a becsülete az állami gyár vezetése előtt, egyben kifejezi a gyárfőnök által elegendőnek ítélt életszínvonalat is.

A diósgyőrvasgyári munkásélet gondjai valamit csökkennek, amikor a vasiparban az évek óta tartó stagnálás enyhül, egyre több a megrendelés, melyek teljesítéséhez 1909-ben új blokkhengersonor épül, majd a rezerváló hengersonor, 1911-ben a kéttonnás elektrokemence kezd meg a termelést. A pénzügyminiszter az 1913. évi költségvetésben 500 000 koronát tervez a nagyolvasztó előmunkálataira. A Miskolci Esti lap 1913. július 6-án írja: „Rövidesen elkezdik a nagy olvasztókemence építését és ezzel bevonul a vasgyárba a kohászat. Az állam ugyanis Kassa-Hámore közelében egy vasércbányát vásárolt. Onnan fogják a vasércet a vasgyári kohóba szállítani, ahol kiolvasztják . . .” Rohamosan fejlődik a gyár, hogy minél jobban kiszolgálja a készülődő világháborút, melyben a munkások által gyártott fegyvereket a munkások ellen fordítják, akik között egyre jobban tért hódít a szabadság eszméje. A világháborút megelőző utolsó, 1914. évi május elseje előtt a Miskolci Esti lap így ír: „A holnapi nap világünnep. Ünnepe a munkásság milliós, akiknek izzó szabadságszeretete szabadságünnepé, az elkövetkezendő idők munkásfelszabadulásának ünnepévé avatta a Vörös Májust. Május elsejét.

Holnap az egész országban, minden ipari műhelyben és vállalati gyárban megállnak a gépek és a munkásság milliós népgyűléseken és tüntető felvonulásokon ünneplik meg a munkásünnepet, a Vörös Májust, melyet az emberi jogok kivívásának ünnepévé avatnak.”

A munkások tömörülése a Jószerencse Dal- és Önképzőkörben

A gondokkal, problémákkal teli élet egyre inkább igényli az összetartozást, a közösségi életet. A Jószerencse Dalkör létszáma, amely a századfordulón a működő tagokon kívül 500 főnyi pártolótagsággal és több mint 2000 korona pénzkészlettel rendelkezik, 1914 elején már közel ezer tagot számlál. A világháború kitöréséig hagyományossá váltak a Ládi-erdőben rendezett nagy munkáskirándulások, melyeken az asszonyok és gyermekek ezrei is részt vettek. A férfiak népdalokkal, nótákkal szórakoztatta a tömeget, szépségverseny, virágcsata, díjbirkózás, tűzijáték és más szórakozási lehetőségek próbálták feledtetni a mindennapi gondokat. 1906. március 24-én a dalárda tagja lesz az Országos Munkásdalos Szövetségnek, ugyanez év pünkösdjén a Salgótarjáni Acélárugyár Munkás Olvasó Egyletének Dalárdáját fogadják vendégül a Jószerencse tagjai.

Az 1907. október 17-i választmányi ülés határozata alapján létrejön a Jószerencse keretén belül a betegsegélyezési és temetkezési egylet, amely a felszabadulásig működik, amely a tagsági díjból rendszeres pénzt, segítyt biztosít, betegség és elhalálozás esetén. A munkásegyletnek ez a tevékenysége nagy segítséget jelent a rászorulóknak.

A munkásszínjátékosok néhány év alatt 25 alkalommal szórakoztatták a diósgyőri vasgyár közönségét. A „Gyimesi vadvirág”, „A Charlie néne”, „A Rákóczi”, „Az ingyenélők”, „A Három Kázmér”, „A szökött katona”, „A molnár és gyermeke”, „Az obsitos” című darabok a Jószerencse színjátszóinak óriási érdeklődéssel kísért bemutatói.

A Jószerencse 1906-ban megvásárolta az első kinematográfot, ezzel elindítva a legnépszerűbb szórakozást, a mozit. 1913-ban megnyitják a munkáséteremben az első állandó filmszínházat, ahol november 30-án Zola világhírű regényéből készült filmet, a Germinal-t 2142 látogató tekinti meg.

Az ország első nyolcosztályú elemi iskolája a Vasgyárban volt. 1912. augusztus 22-én jelent meg az első hír: „Nyolc osztályú népiskola a Vasgyárban. A diósgyőri vasgyárban szeptembertől kezdve nyolcosztályú elemi iskola nyílik meg. Minthogy a nyolc osztályú iskolát a törvény nem ismeri, ezért a két felső osztály tanfolyam jellegű

lesz.” A tényleges megnyitás azonban még váratott magára. Szervezetét Pittroff Kálmán felügyelő, az iskolaügyi osztály vezetője dolgozta ki, míg a pedagógiai rész összeállításában Keresztes Vencel főtanító segédkezett. 1913. októberében „A kultuszminiszter hozzájárult a nyolcosztályú szakirányú elemi iskola felállításához, a pénzügyminiszter pedig ehhez képest értesítette a gyárvezetőséget, hogy intézkedjen az iskola és 7. és 8. osztályának megnyitása iránt. A nyolcosztályú elemi iskola 7. és 8. osztálya még ez év októberében megnyílik.”

Gyári viszonyok az I. világháború idején

A világháború kitörésével tovább mélyül a nyomasztó gazdasági depresszió. A gyárfejlesztés megállt, a termelés tovább csökkent, a nyomorgó munkások jelentékeny része katonai szolgálatra vonul be.

A hadianyag megnövekedett igénye 1915-ben fellendülést eredményezett a Vagygyárban is. 1916-ban a gyár eddigi legnagyobb termelési szintjét teljesíti. 150 új gépet vásárolnak, új csarnokok épülnek, a diósgyőri gyár az ország legnagyobb hadianyagtermelő vállalata, létszáma meghaladja a 13 000 főt. Fokozódik a termelés, nő a munkáslétszám, erősödik a munkásosztály politikai aktivitása.

A háború alatt a miskolci Vörös Rák fogadó, majd később az újdíósgyőri Wutkovácz-féle vendéglő és fatelep a gyülekezés központja. Mindkét helyen gyakorta találkoztunk a Jószerencse dalárdájával, amint lelkesítő dalokat énekelnek a gyülesező, a tüntető vagy sztrájkoló tömegek előtt. 1915. január elején a lövedékgyártó műhely fiataljai tudatosan távolmaradnak a munkától, majd amikor ezért pénzbírsággal sújtják őket, leszámolnak. Augusztusban Bova Ernő ipari tanuló és társai a segédekkel azonos bért követelnek, a gyárból kizárják, majd katonai szolgálatra behívják őket. A frontok veszteségei szükségessé tették, hogy a termelésben eddig nélkülözhetetlen és felmentett munkásokat bevonultassák fegyveres szolgálatra. Helyüket a frontról visszavezényelték foglalták el. „A hadimunkások megjelenése fordulóponthoz képez a vasgyári munkások addigi életében. A frontról és az ország különböző vidékeiről és ipartelepeiről ide került elvtársak a szociális kérdések egész sorára hívták fel a vasgyári munkások figyelmét; új életfelfogást hirdettek és forradalmi légkört alakítottak ki.”

1916 május elseje már ilyen forradalmi hangulatban zajlott le. A munkások a szakszervezetek miskolci, Telegdy utcai helységéből vonultak fel a Vörös Rák Fogadóhoz. Május 16-án a váltóműhelyben sztrájkot kezdeményeztek a katonai munkások.

1917 fordulóponthoz a diósgyőrvasgyári munkásmozgalom történetében: „Az 1917-es év a diósgyőrvasgyár történetének eseményekben gazdag időszaka. Olyan fordulóponthoz, amikor évtizedek elmaradását hónapok alatt pótolták a munkások s oly magaslatokra értek el, mely többé már nem tette lehetővé, hogy a tőkés államhatalom a korábbiakhoz hasonlóan, jogtalan páriáknak tekintse őket . . .

Az alázatos kérések sikertelensége a munkások széles rétegei számára megmutatta, hogy a kormány nem hajlandó helyzetükön ténylegesen javítani. A szakszervezet gyorsan, már július végére eljut a politikai követelésekig, majd pedig az augusztus 2-i sztrájkhoz. E követelések egyik sarkalatos pontja éppen a munkások szervezkedésének elismertetése.

Felmerülhet a kérdés: csak a munkások súlyos helyzete okozta-e a munkásmozgalom oly gyors fellendülését, mint az 1917-ben Diósgyőrött tapasztalható volt? Akkor járunk el helyesen, ha a háborús nyomort feltételnek tekintjük, alaphelyzetnek, mely több fontos tényező által vezetett a mozgalom kibontakozásához . . .

A háború kezdete óta sok új munkás került a gyárba . . . A legdöntőbb változást azonban a hadimunkások nagy száma jelentette. A háború kezdete óta mintegy kétezer

katonai szolgálatra behívott, de gyári munkára beosztott szakmunkás került a diósgyőri gyárba. E munkások nagy része már részt vett előző munkahelyén a munkásmozgalomban, így nagyobb tapasztalatokkal rendelkeztek, mint a diósgyőri munkások... ezek a munkások mentesek voltak a helyi munkások kincstári vezetőikkel szembeni lojalitástól. A hadimunkások vezető személyiségének Zachradnicsek Edét tekinthetjük...

... A gyár vezetői és a megyei közigazgatás, a minisztérium és a csendőrség, valamint a katonai karhatalom, az eszközök egész arzenálját felvonultatják a munkások ellen. Az erőszak, megvesztegetés és körmönfont időhúzás egyaránt ott található az eszközök között...

A diósgyőri munkásmozgalmat is ösztönözték az oroszországi forradalmi események. A tényezők között, mely oly hirtelen, szinte hetek alatt felszínre hozták a diósgyőri munkások harcát, a legfontosabb éppen az oroszországi proletárok példája.

... A munkástömegek öntudatos fellépéséhez felbecsülhetetlen hozzájárulás volt az orosz proletárok példája... A diósgyőri munkások e téren oly messze elmentek, hogy az augusztusi és novemberi sztrájkok alkalmával ténylegesen hatalmukban tartották a gyárat.

... A munkások fellépését azonban a gyár vezetői és a katonai hatóságok hosszú előkészítés után nyersen szétzúzták azzal, hogy az időszak legsúlyosabb büntetésével (a frontra, tehát a halálba küldéssel) sújtottak 500 munkást. A bevonultatott munkások között ott volt a gyár minden aktivistája...

Az említett augusztusi sztrájk előzményeiről, okairól, a Diósgyőri Újság 1917. augusztus 4-i száma „Mi történt a vasgyárban” című cikkében többek között ezeket írja: „Amióta a vasgyár munkásai szervezve vannak, amióta minden műhelyben bizalmi férfiak működnek, nem lehet a munkásokkal úgy bánni, mint azelőtt. A vasgyári üzemeknél egyes előmunkások a munkásokkal és különösen a munkásnőkkel olyan durván bánnak, hogy azt a munkások szó nélkül nem hagyhatják. A legnagyobb baj pedig az volt, hogy a munkást hiába éri sérelem, nem mehet felsőbb helyre panasszal, mert azt már az előmunkás megakadályozza.” Ugyanebben az újságban szeptember 29-én ezeket olvashatják a vasgyári munkások: „Kedden délelőtt a vasgyári műhelyben a következő tartalmú hirdetményt függesztették ki: Felsőbb helyről nyert utasítás értelmében értesitem a diósgyőri vasgyár összes munkásait, hogy a miniszter elnök úr önagyméltósága a munkásoknak lisztrel, korpával és zsiradékkal való ellátását oly kedvezően fogja elintézni, amint a viszonyok azt megengedik. Ellenben esetleges sztrájk-mozgalmakkal és netaláni újabb oly kirívó hangú munkáskérvényekkel szemben, amilyent a munkások legutóbb felterjesztettek, kérlelhetetlen szigorral fog eljárni...” Október 5-én Hadik János gróf, közéleti miniszter jár a diósgyőri gyárban. „Megvizsgálta a közéleti miniszter. Tárgyalta a munkásokkal...” A vizsgálat és a tárgyalás nem járt eredménnyel, az elégedetlenség tovább nő. „Az elégedetlenség Diósgyőriben is robbanásig feszült hangulatot teremtett. A sok huzavona, az eredménytelen tárgyalások, az ígéretek be nem tartása, 1917. november 10-én általános munkabeszüntetésre vezettek.”

A vasgyáriak sztrájkjához csatlakoztak a percesi bányászok és a miskolci MÁV műhely dolgozói is. Ezideig Magyarország leghosszabb sztrájkja kezdődött meg. Már nemcsak bérharcról volt szó, hanem politikai harcról, a háború további folytatásának megakadályozásáról. A sztrájk szervezésében a vasgyárban és a percesi bányában is nagy részt vállaltak a szakszervezeti bizalmiak. 1917. július 21-én a munkások egy csoportja írja a miniszter által „oly kihívó hangú”-nak ítélt beadványt. „... a diósgyőri vas- és acélgyárban alkalmazott munkások keresete olyan, hogy azon már sürgősen javítani kell, mert enélkül képtelenek vagyunk megszerezni az élet fenntartásához szükséges eszközöket, amelyek nélkül viszont termelni nem lehet... a háború előtti állapottal szemben a munkabérek legalább hatszorosára kellene emelni...”

Összeütközésre kerül sor a munkásegylet tagjai és a gyár által odavezényelt vezetők között is. Erről a Vas- és Fémmunkások Szövetségének 1918. május 14-én Papp Elek pénzügyi államtitkárhoz küldött leveléből értesülünk: „a diósgyőri vasgyárban az utóbbi időben olyan események fordultak elő, melyek a munkásságot rendkívül súlyos módon felizgatták és úgy látszik, ezt az aknamunkát a gyár egyes tisztviselői tudatosan folytatják a munkásság ellen. Ennek az aknamunkának az eredménye az, hogy napról napra olyan munkásokat vonultatnak be a gyárból, akik katonai szolgálatra nem alkalmasak és olyanokat is, akik a gyárban évek óta dolgoznak és ellenük soha kifogás nem merült fel. Meg vannak győződve a munkások arról, hogy a bevonultatások is a Jószerencse Dal- és Önképzőkör, továbbá a gyári Fogyasztási Szövetkezet közgyűlésén történtek miatt esz- közöltetnek a gyárvezetőség, illetve a katonai pk. részéről.

A fent nevezett egyesület vezetőségével a munkásság nagy része nem volt megelégedve, sőt a vezetők közül egyiket-másikat nyíltan szabálytalanságokkal vádolták, ennek következtében a munkásság a közgyűlésen más vezetőséget választott.

A gyűlés megtartása után azokat a munkásokat, akik a közgyűlésen valamilyen szerepet vittek, elkezdték üldözni. Így bevonultatták Mitterpach Antal esztergályos előmunkást, aki egyike a gyár legkomolyabb munkásainak. Amikor erről a gyárfőnök tudomást szerzett, megdöbben, s kérte Rajháthy százados, katonai parancsnokot, hogy a bevonultatást helyezze hatályon kívül. Rajháthy kijelentette, hogy nem teheti, mert a bevonulást a H. M. rendelte el a gyárvezetőség kérelmére.

Fentiekből kitűnik, hogy a gyár munkásait a munkaviszonytól teljesen független társadalmi tevékenységért üldözik . . . ”

Az őszirózsás forradalom hírére nagy lelkesedéssel fogadják a diósgyőri munkások. Hatalmas tömegek vonultak a miskolci nagygyűlésre. A lampionos vasgyári menet élén a vasgyári zenekar játszik menetindulókat, munkásindulókat. Pelyhe János és Koleszár Dániel vasgyári munkások megkezdik a gyárban a Kommunisták Magyarországi Pártjának szervezését.

A diósgyőri vasgyár munkásai hatalmas lelkesedéssel csatlakoznak az 1919. márc. 21-én kikiáltott Tanácsköztársasághoz és később annak fegyveres megvédéséhez is. Március 23-án sűrű sorokban özönlnek a vasgyári sportpályára, ahol a sokezer főnyi tömeg megválasztja a munkástanács tagjait. Szinte mindenki, aki a diósgyőri vasgyár felszabadulás előtti legszebb történeti napjait kutatja, megörökíti az első munkástanács tagjait: Grünfeld Sándor, Bacsur Mihály, Alagi Vilmos, Loukota Ernő, Kubányi Ferenc, Andrásy Pál, Vécsei Béla, Tömösközy Jenő, Vacsok Emil, Jelinek Gyula, Pranczák András, Papp András, Passuth Lajos, Venczel Károly, Somlai Fülöp, Porák János és Váradi József.

Az intervenció során a diósgyőri vasgyárat a cseh burzsoá csapatok szállják meg. Nem sokkal utána híre terjed, hogy a gyár csehszlovák tulajdon lesz, a férfiakat a csehszlovák hadseregbe sorozzák be. A diósgyőri munkások már a Miskolcra bevonuló ellenséggel is szembe akarnak szállni, a direktórium felhívása azonban ezt megtiltja. Így egyetlen választásuk: csatlakozni a Vörös Hadsereghez. A vasgyár munkásai és a perecesi bányászok átszöknek a cseh vonalokon a Ládi-erdőn keresztül és az Emőd, Vatta környékén szervezkedő egységekhez csatlakoznak. Május közepéig mintegy 2000 munkás csatlakozik a vörös csapatokhoz. (4. kép)

A Tanácsköztársaság bukását követő fehérterror újabb megpróbáltatás a sok nélkülözést, harcot és megrázkódtatást megért vasgyári munkás és perecesi bányász számára. Egész Borsod megye területén szinte korlátlan hatalommal rendelkezik Szím Lőrinc főhadnagy és karhatalmi alakulata, „... aki önhatalmúlag előzetes vizsgálat nélkül, a politikai hatóságok tudtán kívül eszközölt letartóztatásokat, aminek következtében ártatlan egyéneket tettek ki meghurcoltatásoknak és a legnagyobb brutalitásnak.”

Szim 1919. augusztus 24-én mintegy negyven főnyi csoportjával a vasgyár területére is behatol és 44 munkást, valamint tisztviselőt letartóztat baloldali tevékenység, vagy a kommunistákkal való együttműködés címén. A letartóztatottakat a román parancsnokságra hurcolják, ahol megbotozzák és fogva tartják őket. Október első napjaiban már több mint 400 baloldali érzelmű és kommunista várta a bírósági ítéletet. Bayer Oszkár vasgyári munkás sorsában sok száz munkás sorsa tükröződik: „Az Üllői úti Marx-laktanyába vonultunk, de a harcot már nem vehettük fel az ellenséggel, mert a parancsnokságban lévő árulók megadásra szólítottak fel minket. Futott, ki merre látott. Én egy hatalmas, 3 méteres kerítésen keresztül tudtam csak megszabadulni a fogságból. Gyalog indultam hazafelé. Itthon egy ideig bujkáltam. Később csak felvettek dolgozni bennünket, mert jó munkások voltunk. De Szim Lőrinc letartóztatott és három napig ütöttek, vertek ...”

4. kép. Diósgyőri munkások a Vörös Hadseregben

A diósgyőri vasgyár a két világháború között

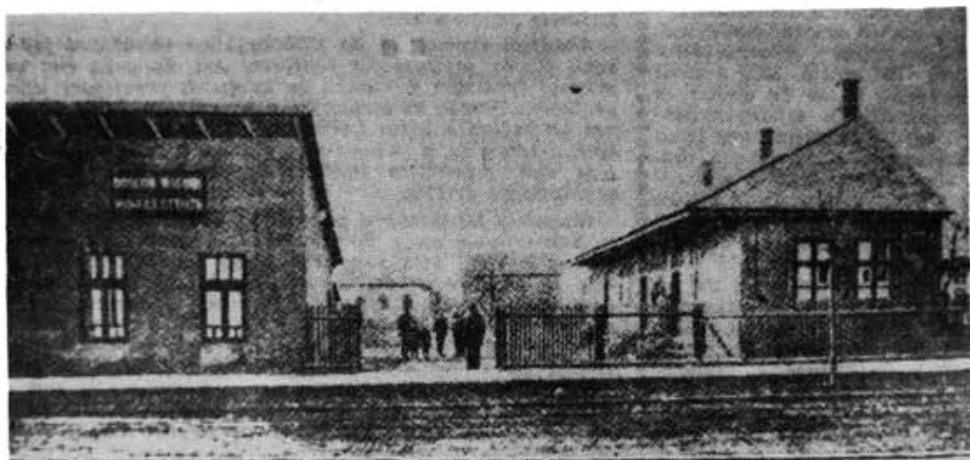
Az első világháború befejezése után Magyarországon három jelentős nagyüzem működött: a csepeli Weiss Manfréd Művek, a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű RT. és az állami vasgyárak, amelyhez a diósgyőri gyár is tartozott. Az említett két magántőke erőteljesen törekedett az állami vasgyárak megszüntetésére. Újabb veszélybe került a diósgyőri vasgyár. A gyár felszámolása a kiszolgáló bányák munkásainak százait is földönfutóvá tette volna. A kormány, a közvélemény jelentős nyomásának engedve nem zárta be gyárait, így a diósgyőrit sem. Bár a munkáshiány miatt sokéves nélkülözésnek néztek elébe a vasgyári munkások, csökkentett munkaidőben mégis dolgozhattak. A háborút követő megrendelési hiány teljesen lecsökkenti a létszámot. A 20-as évek közepén már alig ötezer, a 30-as évek elején már csak háromezer a munkáslétszám, kevesebb mint koráb-

ban, de még így is napirenden vannak az elbocsátások. Az átlagos órabér 60 fillér körül mozog, a folyamatos üzemben heti három napot dolgoznak, a hidegüzemben a családostok kettőt, a nőtlenek egyet. Óriási a nyomor a diósgyőri munkáscsaládokban, nagy gond a havi 15–18 pengős lakbér és a 2–3 pengős villanyszámla kifizetése, mivel számos munkáscsalád havi jövedelme a 60 pengőt sem éri el. A munkások eladósodnak, a vasgyári magánkereskedők követelése közel 300 000 pengő, amelynek 90%-át a munkásság adósága képezi.

Állandó rémhírek terjengenek a gyár bezárásáról, senki sem tudja, hogy melyik napon kapja kézbe a felmondólevelet. „Egy keresztény lelkész kijelentése szerint különösen az utolsó időben tapasztalta, hogy eddig feltétlenül vallásos és megbízható emberek lelki egyensúlya annyira megrendült, hogy a lelképásztorok sem tudnak rájuk hatni...” A gyárvezetés előtt naponta játszódnak le tragédiák. Életerős emberek sírva könyörögnek, hogy éhbérért tovább dolgozhassanak, mert elpusztul a családjuk. A ma élő öreg munkások és munkásasszonyok még most is borzadva emlékeznek vissza a rémséges „porjadék” világra. A budapesti igazgatóság utasítja a diósgyőri gyár főnökségét, hogy „... Az egyes turnusokban csak kevés számú, legfeljebb öt munkásnak mondjon fel, hogy az elbocsátások fölösleges izgalmakat ne keltsenek.” Az üzemezőtők nem akarják a felmondó leveleket aláírni, mert bosszúállástól tartanak.

A Kommunisták Magyarországi Pártja az illegálitásból rendszeresen jelentkezik. A Vörös Segély működik, pénz és ügyvédet biztosít a lebukottaknak, élelmiszert családjaiknak. A miskolci rendőr-főkapitányság jelentésében olvashatjuk: „A mai kommunista mozgalomban az emberek egymást nem ismerik, minden tagnak álneve van. Itt is vannak aktív és szimpatizáns tagok mint a »Vörös segély« mozgalomnál. . . Az aktív tagok röpcéduláznak, az intellektuelle – akik nem állhatnak a gyárak elé osztogatni – megfigyelik az arcokon a röpcédulák hatását, s esetleg ha jó anyag kerül, közbelépnek gyűrni az illetőt. Egymással szemben a legnagyobb szolidaritás áll fenn. Akik »lebuknak« a Rote Hilfe segélyezi.” A súlyos gazdasági helyzet, a végsőkig feszült elégedetlenség 1930. szeptember 1-én tüntetésben robban ki. A vasgyári munkások Miskolcra vonulnak – mint már annyiszor az évtizedek folyamán – és sorsuk javítását követelik. A rendőrség kardlappal szórja szét az elkeseredett tömeget.

A Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége miskolci helyi csoportja még 1918. áprilisában létrehozta a „Diósgyőri Munkás-Otthon Bizottság”-át. Rövid idő alatt több százan jelentkeznek és nyilatkoznak, hogy „... önként adományoznak a diósgyőri munkás-otthon alap javára.” A munkásotthon alapító tagja lett minden vasgyári munkás, aki legalább 10 koronával járult az alaphoz. E mozgalom eredményeként 1920. október 20-án megvásárolták a mai Bartók Béla Művelődési Központ helyén korábban állt szerény földszintes házat, amely a Diósgyőri Munkásotthon címet viselte (5. kép). Itt éltek most már szervezett életüket a vasgyári munkások, itt szervezték meg könyvtárukat, mely központi támogatás és más vasas könyvtárak segítségével 1925-ben már 1127 kötet könyvvel rendelkezett. Innen kölcsönözték már a szervezett munkások Marx és Engels, Gorkij, Szabó Ervin, Madzsar József munkáit. A Népszava előfizetőinek száma meghaladta a kétszázat. Ebben a munkásotthonban 1925. május 1-én alakul meg Diósgyőr egyik legforradalmibb, legöntudatosabb egyesülete, a Diósgyőrvasgyári Vasas Dalárda. Megalakulását sok körülmény hátráltatja. Ebben az időben a belügyminiszter új munkásegyesület megalakulását nem engedélyezi. A Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetsége saját tekintélyének latbavetésén kívül még azzal tudja a megalakulást kiharcolni, hogy az alapszabályban kötelezővé teszi a dalkultúra ápolását. A megalakulás azonban még így sem jelenti a működés megkezdését. A hatóságok nem engedélyezik a dalárda helyi fellépését, megtiltják az egyensapka viseletét is. 1925 őszén az egyik szakszervezeti

5. kép. Az első diósgyőri munkásotthon

taggyűlés megnyitójaként énekelni kezdik Vanczák: Talpra-sorba proletárok c. dalát, de csak az első versszakig jutnak el, mert a második éneklését a gyűlésen jelenlévő civil ruhás rendőr betiltja.

A dalárda három évig járja az országot. Budapest, Szeged, Salgótarján, Debrecen, Nyíregyháza közönsége fogadja nagy-nagy szeretettel a diósgyőri munkásokat, míg 1928-ban végre itthon, a munkáséteremben elhangzik a jelige:

Dalolj vasas, dalod zúgó vihar,
Hirdessen jogot, szabadságot;
Föl harcra, föl az igazságért,
Föl harcra egymásért,
S eljő a jobb, szebb világod!

A nagyhirű és a Diósgyőrvasgyári Művészegyüttes megalakulásáig töretlenül fejlődő és működő egyesület alapító elnöke Kollártsik József, titkára Csacsovsky József, kar-nagya Gránát József volt.

A Tanácsköztársaság bukását követő, szenvedésektől és nélkülözésektől terhes közel másfél évtized után új reményeket csillant fel a Népszava 1933. március 8-i száma „Meggyújtották a tüzet a diósgyőri nagykohó alatt” c. cikkében. A diósgyőri vasgyár üzemének hosszú idő óta pihenő kohói körül nemsokára hangos lesz a most néma gyárudvar. A régóta munka nélkül tengődők között nagy örömet keltett a hír, hogy a nagykohó alatt kedden meggyújtották a tüzet. A kohó már évek óta üzemben kívül áll.

A nagykohó üzembe helyezése az új állami megrendelésekkel áll összefüggésben. A Budapest–Hegyeshalom villamosított vonalon járó villanymozdonyok egyes alkatrészeit fogja elkészíteni a vasgyár. A kohó üzembe helyezése körülbelül 600 új munkás munkába állítását jelenti. Azonban ez a szám még emelkedni fog, mert a kohó működése a gyár többi üzemének a munkáját is meg fogja sokszorozni. És így az egyes üzemekben is újabb munkásfelvételre lehet majd számítani. A Friss Újság a perecesi bányászoknak közli az örömhírt: „A diósgyőri vasgyár üzemének hosszú idő óta pihenő kohói nemsokára újból munkába állnak, mert a vasgyár újabban megint megrendelést kapott. Ezekkel a munkákkal kapcsolatban a perecesi bánya is felveszi a régi termelési rendszerét és az eddig alkalmazott 450 munkás létszámát hír szerint 600-ra egészíti ki és szó van az újakna tárna megnyitásáról is, ami szintén számos bányászcsaládot juttatna kenyérhez . . .”

Végre újra dolgozni, emberibb módon lehet élni! A gyár és munkásai átvészelték a legválságosabb éveket. A hazai megrendelések teljesítése mellett nőtt az exporttevékenység, India, Egyiptom, Szudán, Kína, Szíria, Palesztina és a Szovjetunió a megrendelők.

Újra az üzem fejlesztésén munkálkodnak. Új húzóműhely, szeggyár, kátrányleparló, finomhengernyő épül, mígnem a konjunktúra lendülete 1937-ben megtörik, hogy majd a győri fegyverkezési program újból fellendítse a fegyvergyártást és belevigye a diósgyőri munkásokat a II. világháborúba.

Az új munkásotthon

„Munkásotthont avatunk” címmel a Magyar Vasmunkások Lapja számol be a vasgyári szervezett munkások ma is működő szép, korszerű, méltó otthona 1940. december 22-i avató ünnepségéről: „A diósgyőri vasipari munkások céltudatos, tervszerű munkája és áldozatkészsége megteremtette az előfeltételét annak, hogy december hó 22-én bensőséges, örökké emlékezetes szép ünnepély keretében felavassuk és rendeltetésének átadjuk az Új Munkásotthont.

A környező kisebb házak közül merészen emelkedik ki a nemes egyszerűségű és komoly külsejű szép munkásotthonunk, méltón szimbolizálva azt a komoly munkát, amit a diósgyőri szaktársaink végeztek az Otthon megteremtése körül. A széles nagy bejáró után gazdagon díszített tágas előcsarnok kényelmes ruhatárával sejtetni engedi a modern munkás igényeit. Ilyen az Otthon többi helyisége is. A gondos előrelátással készült hatalmas, tágas nagyterem színpadával és karzatával imponálóan hat és mintegy ezer ember befogadására alkalmas. Az emeleti helyiségek, az irodák, a zeneterem, a dalárda helyisége, a könyvtárhelyiség mind-mind alkalmas arra, hogy a diósgyőri szaktársaink mozgalmi és kulturális életének fejlődését lehetővé tegye.

6. kép. Az új munkásotthon

Az emlékezetes otthonavató ünnepségre Szövetségünk központi vezetőségének összes tagjai, valamint az egyes szakmák és a vidéki helyi csoportok képviselői nagy számban érkeztek, s együtt örültek a diósgyőri szaktársakkal az új Otthonban látottak fölött...” A Szociáldemokrata Párt nevében Szakasits Árpád, a miskolci szervezett munkások nevében Rónai Sándor üdvözölte a vasgyári munkások eredményes erőfeszítésének eredményét (6. kép).

Újra világháború...

Az uralkodó osztály újra háborúba dönti az országot, a munkásosztályt. A kivételes hatalom rendkívüli intézkedéseket vezet be, megtiltja a gyárból való leszámolást, újra 12 óra a munkaidő. A tiltakozókat, az ellenállókat várják a börtönök, az internálótáborok, a front. A kommunisták és a szociáldemokrata baloldal mindent elkövet, hogy a munkásokat felvilágosítsa. A Kommunisták Magyarországi Pártja rölapokon már 1942 szeptemberében hírül adja, hogy Hitler elveszítette a világháborút. Az újgyári lőszerüzemben 1943. május 28-án a 11 halálos áldozatot követelő robbanás után több száz munkás vonul az igazgatóság elé béremelést követelve, a régi gyárban ugyanezen a napon mintegy ezren követelnek több bért, nagyobb kenyéradagot. A munkások nyugtatgatása nem sok sikerrel jár. 1943. szeptember 9-én reggel 3/4 9-kor az újgyári lövegmegmunkáló és a lőszerelde mintegy 1500 munkása az igazgatóság elé vonul és követeli, hogy Magyarország kössön különbékét. A munkások szószólója Oszip István szakszervezeti bizalmi. Ez a békétüntetés mint a bátorság és a munkás szolidaritás példája vonult be a munkásmozgalom történetébe. 1944. szeptember 21-én a megmunkálóműhely munkásai vonulnak az igazgatósághoz és idős Galló János ezeket a szavakat tolmácsolja: „Az a munkásság kívánsága, hogy a békét akarjuk, ezt továbbítsák az illetékes helyre!” A munkások kórusban kiáltják: „Békét akarunk!”

Még egy rövid, de szegyetlen nyilasrendszert kell leküzdeni, hogy súlyos harcok után 1944. december 3-án elérkezzen a békét jelentő felszabadulás.

A gyár jelenlegi helyén való megindulása és a felszabadulás között háromnegyed évszázad telt el. Ebben az időszakban, a munkásosztály és a magyar munkásmozgalom történetének egy jelentős része zajlott le a diósgyőri vasgyárban. Egy Európa-szerte elismert szakmunkásgárda vívott ki magának hervadhatatlan érdemeket, munka, harcok, szenvedés, reménytelenség és remény között, de mindig megőrizve emberi méltóságát. A diósgyőri vasgyár munkásainak, nagyapáink, apáink élete, küzdelmei szolgálnak példaképül, nekünk és a késői utódoknak.

FORRÁSOK

1. A diósgyőri munkások 1917-ben. Diósgyőr, 1967. (A Diósgyőri Gépgyár MSZMP Üzemi Bizottságának kiadványa)
2. A magyarországi vas- és fémmunkások központi szövetsége vezetőjének jelentése és zárszám-
adása a XII. rendes és 25. jubileumi közgyűlésre 1903–1928.
3. *Borsodmegyei Lapok*: 1886. március 5., 1895. november 22., 1901. december 17.
4. *Borsod–Miskolci Értesítő*: 1884. november 26.
5. *Ellenzék*: 1915. augusztus 22.
6. *Diósgyőri Újság*: 1917. augusztus 4., 1917. szeptember 29.
7. Kováts György: A diósgyőr vasgyár művelődés története I. 1885–1919. (Tanulmánykötet a Szakszervezetek Elméleti Kutató Intézete tulajdonában)
8. Magyar András: Vas- és Fémmunkások Diósgyőri Szövetsége könyvtára a két világháború között. Miskolc, 1973.
9. *Miskolci Esti Lap*: 1913. július 6., 1913. október 10., 1914. április 30.
10. *Népszava*: 1893. január 26., 1903. június 4., 1933. március 8.
11. Soós Imre–Kiszely Gyula–Zádor Tibor: Vázlatok a diósgyőri vaskohászat 190 éves történetéhez. Miskolc, 1960.
12. *Szabadság*: 1898. április 16., 1899. május 17., 1901. december 18.
13. *Vas- és Fémmunkások Szaklapja*: 1901. november 21., 1902. január 20., 1902. szeptember 4., 1902. november 30., 1904. január 21., 1907. január 17.
14. Zádor Tibor: Dokumentáció és közlemények a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei munkásmozgalom történetéhez (1869–1945). (Kézirat)

A nádasdi¹ parasztcsaládok életmódja 1864 előtt² nem mutat lényeges eltérést a környező borsodi és hevesi községek lakosságának életmódjához viszonyítva. A nádasdi paraszttársadalom a feudalizmus kötöttségeitől csak a XIX. század hatvanas éveiben szabadulhatott meg. Ettől az időponttól kezdve — amelyet a kapitalista viszonyok kezdetének is nevezhetünk Nádasd esetében —, a föld mellett az ipar vált a fő megélhetési forrássá.

Az ipartelepítés elsősorban Nádasd község társadalmát érintette, de hatása fokozatosan érvényesült a vidék többi településén is. Megindította a vidék gazdasági életének átrendeződését és ezen keresztül a lakosság társadalmi átrétegződését.

Nyilvánvaló, hogy a vaskohászat és a bányászat³ Nádasd lakosságát érintette a legnagyobb mértékben, s a település lakosságának jelentős részét elvonta a mezőgazdasági munkától. Ma már világos, hogy milyen okok készítették a nádasdi agrárproletariátust arra, hogy a megélhetés reményében a gyár kapuján kopogtasson és felzárkózzon az idegenajkú szakmunkások mellé. Ismeretes, hogy mikor jött el az ideje annak, amikor a borsodi és hevesi agrárproletár „a föld alá bújt” a sorra megnyíló szénbányákban.

A századforduló idején túlnyomórészt már a magyar települések lakossága biztosította Özd és Nádasd esetében az ipari üzemek munkaerő-utánpótlását. Ezzel egyidőben „a más nemzetiségű elemek arányának a csökkenése is végbement az üzemekben is.”⁴

Lássunk néhány számszerű adatot azzal kapcsolatban, hogy miképpen oszlott meg a lakosság az egyes népgazdasági ágak szerint a századfordulón és hogyan alakult ez a kép napjainkig. 1900-ban 634 fő volt a mezőgazdaságból élők száma, az iparban 1238 fő találta meg a megélhetést és már ekkor 221 az alkalmazott és egyéb kategóriába tartozók száma.⁵ 1960-ban a mezőgazdaság már csak 141 fő eltartását biztosítja, az iparból élők száma 3217-re nő, az alkalmazotti réteg és egyéb kategóriához tartozók száma pedig 786-ra emelkedik. Szembetűnő a mezőgazdaságban dolgozók számának nagyarányú csökkenése. Míg ez a szám ötödére csökken, a másik két kategóriához tartozók száma közel háromszorosára nő. A számok jól szemléltetik, hogy a település az eltelt száz év alatt parasztközségből ipari-agrár községgé alakult át.

A földművelésnek fokozatosan háttérfordító agrárproletár és törpebirtokos a XIX. század utolsó harmadában szinte teljes számban a helybeli nehézipari üzemek felé orientálódott. A nagyobb és biztosabb kenyeret nem kellett mezőgazdasági idénymunkával (summással) biztosítani, de még az amerikai kivándorlás láza sem szédítette el, nem kényszeredett arra, hogy ezt az utat járja.

Nádasd proletárjaiból kétlaki munkás és bányász lett. Ennek a jelentős társadalmi rétegnek a formálódása három nemzedéken keresztül tart. Az átrétegződési folyamatnak ugyanazok az okai és kísérő jelenségei, mint az ózdi gyár és a környező községek viszonyában. Az ózdi gyári munkásság összetételét Birta István elemezte és rámutatott arra, hogy az ózdi kolonizált munkásság és a környező falvak félproletárjai között kezdettől fogva ellentét feszült.⁶ Az ellentét egyik okát abban látta, hogy a kolonizált munkásság a szakmai felső rétegből verbuválódott, míg a kétlakiak a napszámos segédmunkaerőt szolgáltatottak. Nádasd esetében ugyanez a helyzet figyelhető meg. A kolonizált

munkásság — bár a munkahelyen együtt dolgozott a kétlakiakkal — hermetikusan elzárkózott a kétlakiaktól. A parasztból lett munkás — bár új társadalmi kategóriába lépett — több vonatkozásban megőrizte a paraszti társadalomhoz tartozás jegyeit. Görcsösen ragaszkodott a paraszti életmód hagyományaihoz. Ez a paraszti létben való „konzerválódás” csak napjainkban veszít erejéből.

A kétlaki munkásság a munkáseletmód kialakulása során nem azonosulhatott a kolonizált ipari munkássággal, amely a Rima-Murányon belül privilégizált helyzetben volt. A Rima-Murányra annyira jellemző kasztrendszer lehetetlenné tette azt, hogy a parasztból lett munkás asszimilálódjék a Rima-Murány által óhajtott és jelentős anyagi áldozattal támogatott „munkás-társadalom”-hoz. A kétlaki munkás ugyanakkor elszakadóban volt a kimondottan paraszti rétegtől, különösen attól, amely a kapitalizmus keretei között egyre jobban körülhatárolható réteget produkált, a gazdag parasztok rétegétől. Ennek a birtokában gyarapodott a föld, koncentrált a mezőgazdasági tőke és a kizsákmányolás egyre nagyobb méretet öltött.

Érthető, hogy a kétlaki munkásban éppen a két társadalmi réteg elzárkózása miatt a munkássá válásnak más jegyei mutatkoztak meg. A kolonizált munkásság szakmai hagyományainak átvételére is törekedett, és egyúttal a paraszti lét privilégiumai iránti nosztalgia is fel-felbredt benne. A munkáshagyomány és a parasztság hagyományainak töredékei jutottak csak osztályrészül neki. Nem lehet csodálkozni azon, hogy a munkásfolklórban is csak halványan érvényesül a munkásjelleg a kétlakiak esetében, de a paraszti folklór is sokat veszített erejéből, gazdagságából.

Bármennyire átmenetinek tűnik ez a típus — a még nem munkás, de már nem paraszt —, mivel három nemzedéken keresztül találkozunk vele társadalmunkban, ilyen átmeneti állapotban kell megragadnunk. Talán éppen a karakterjegyek ellentétes volta, új minőségben való jelentkezése a meggondolkodtató. Merre tartott és merre tart ez a réteg?

Mivel a faluközösségben élt, igyekezett a paraszti életforma hagyományait követni. Ez azonban egyre anakronisztikusabbnak tűnt, amint eltávolodott a földtől. A kétlaki munkáscsaládban a paraszti életformára annyira jellemző társas együttlételekben legfeljebb az asszonyok vettek részt (fonóba járás), míg végül ők is elszakadtak ettől. „Nehézkesen szövedött a két réteg társadalmi kapcsolata”⁷ — jegyzi meg Birta István a kétlakiakról és a kolonizált munkásokról, mivel a kolonizált munkások éppúgy, mint más ipartelegeken, Ózdon is külön világban éltek, zártabb közösséget alkottak. Munkásegyletnek ők lehettek tagjai.

Beszélhetünk egy szűkebb rétegről, amelynek tagjai élő példái annak, hogy a munkássá válás folyamata a kapitalizmusban reverzibilis. Némelyek számára vezetett visszaút a földhöz és a paraszti léthez. Ez a réteg arra törekedett, hogy az ipari munkából származó jövedelmét a föld megvásárlására, vagy visszavásárlására fordítsa, és ennek árán újra jó módú kisgazda legyen. Ez a réteg az ipari munkát csak a tőkegyűjtés lehetőségének tekintette, és eszébe sem jutott, hogy átlépjen a munkás életformába. Ez a réteg azonban nem jelentős, és ennél nem állt fenn az életmód megváltozása. Sokkal nagyobb volt azoknak a száma, akiket az egzisztenciális kényszer hajtott az új életforma vállalása felé. Az ilyen családoknak az esetében a megélhetést biztosító föld a természetes szaporodás és az öröklési rendszer következtében katasztrófális mértékben elaprózódott, legfeljebb házhely maradt belőle.

A mezőgazdaság kollektivizálásának idején (1961) jogos lett volna annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy mennyiben maradt paraszt az a kétlaki munkás, aki ebben az időben legfeljebb néhány hold „fekete ugar”-ral rendelkezett, amit már évek, évtizedek óta nem művelt meg.

Mivel a kétlaki munkásnak sem a gyáriak, sem a falubeliek nem adtak módot az asszimilálódásra, úgy tűnik, hogy teljesen elszigetelt társadalmi rétegről van szó az esetükben. Meg kell említeni azt, hogy a kétlakiság kialakulása során a nádasdi kétlaki munkásság szoros kapcsolatba került a környék ingázó munkásságával. Az ingázó munkásság az ózdi gyár esetében igen jelentős volt már a századfordulón, mintegy 57%-át képezte az ózdi gyár munkásságának⁸. Annak a jelentőségét is felmérhetjük, hogy mit jelentett a nádasdi kétlaki munkások számára a nádasdi gyárba és a bányába bejáró környékbeli munkásokkal szövődött kapcsolat. A bejáró munkásság száma igen jelentős volt. A nádasdi bányánál 1851-ben még csak 24 munkás dolgozott,⁹ 1961-ben 801 fő¹⁰ és napjainkban a szénbányászat bizonyos mértékű visszafejlesztése közben is 650 bányász nyer foglalkoztatást. A Borsodnádasdi Lemezgyár munkáslétszáma 1973-ban 2759 fő. Ennek a munkáslétszámnak a nagyobb része ingázó, kétlaki munkás.

Nem szükséges utalni arra, hogy az ingázók széles táborával a nádasdi kétlaki munkás milyen széles körű kapcsolatot tart fenn, és hogyan formálja ez a kapcsolat a munkáseletmód alakulását.

Számolnunk kell tehát a kétlaki munkássággal, de vajon életmódját ismerjük-e eléggé? Megismerhető-e egyáltalán az életmódja, hiszen a típus vázlatos megrajzolása után az is világos, hogy rendkívül bonyolult és összetett az egyén világnézete, társadalmi kapcsolata, gazdasági, kulturális, politikai és etikai igénye. A paraszti életmódból a munkás életmódba való átmenet egzakt módszerrel történő felmérése szinte lehetetlen. Megközelíthető a téma több oldalról. Rá lehet mutatni arra, hogy milyen tempóban aprózódott el a paraszti birtok és ennek következtében hogyan gyengül meg az a szál, ami az egykori parasztot a földhöz kötötte.

A tárgyi kultúra egyes részletkérdéseiben is megközelíthető és szemléltethető a társadalmi rétegek átrendeződésének a folyamata. Egyes kétlaki munkáscsaládoknál nyomon követhető, hogy a család mikor tért át a ruházkodás terén az autarkiáról az üzleti beszerzésre. Mikor váltott át a munkás a saját készítésű munkaruha viseléséről a kollektív szerződésben biztosított munkaruha igénybe vételére.

Külön tanulmány tárgyát képezhetné annak a bemutatása, hogy milyen formában cserélte fel a bányász a maga készítette kahanyecet¹¹ a karbidlámpával, vagy a benzin biztonsági lámpával. Az sem lenne közömbös kérdés, hogy a világító munkaeszközök meddig funkcionáltak a munkahelyen kívül a kétlaki bányászcsalád életében. A táplálkozási viszonyok vizsgálata szintén fontos kérdéseket vet fel. Kutatnunk kellene a „váltás” kritikus időpontjait, amelyben a kétlaki munkáscsalád a majdnem paraszti önellátásra épülő háztartásból átvált a kommunális juttatások igénybe vételére és az üzemi konyhán kezd étkezni. A folklórőrző közösség széteséséről is időszzerű volna elemző tanulmányt írni, mert ez is hozzásegítené a kétlaki munkás életmódjának megismeréséhez. Hiszen a dialektikus fejlődés törvényszerűsége itt is érvényesült, még akkor is, ha ennek elszíntelenedés, tartalmi és formai elszegényesedés volt az ára.

A példák végtelen hosszú sorát idézhetnénk, de a néhány felvillantott probléma meggyőzhet mindenkit arról, hogy a munkáseletmód alakulásának kérdése annyira komplex jellegű, hogy a teljesség igényével aligha dolgozható fel.

Nem lehet azonban hiábavaló kísérlet, ha egy-egy részletkérdést – a „kis téma, jó téma” alapján elemezni próbálunk. Nem vállalkozhatunk többre tehát, mint arra, hogy az életmód egy részletkérdését vizsgáljuk meg, a témát erősen leszűkítve. A leszűkítés szükségzerűen vonatkozik az életmód vizsgálatán belül a helyre, az időre, de még ebben a formában is komplex a téma megragadása. Érintenem kell a kétlaki munkások táplálkozási viszonyait és az ezzel kapcsolatos munkaeszköz díszítőelemeinek rendszerét. Szorosan együtt kell tehát látni a tárgyi és szellemi néprajz jelenségeit.

Míg a munkások táplálkozási viszonyairól és a választott tárgyi emlék elkészítésének technikai érdekességeiről csak érintőleg szólnok, addig a népművészet témakörét érintő díszítőelemek, motívumok számbavételét úgy fogom fel, mint a változó életformában élő kétlaki munkás világnézetének tükröződését. Ez utóbbi kérdés felvetése és tisztázása részben válaszolni kíván arra, hogy „milyen tudati reakciókat váltott ki a falusi bejáró munkásoknál” az ipari munkában eltöltött idő.¹² A kiválasztott néprajzi tárgyak számos kortörténeti adatot őriztek meg. Motívumainak változásában a paraszt és a kétlaki munkás jelképrendszerének átalakulását is nyomon követhetjük. A világnézet, a gondolkodás megváltozása a gazdasági szerkezetben végbement változás tükröződéseként fogható fel, s ennek megfelelően értelmezhető.

Tanulmányomat egymástól időben is távoleső részletkutatások, anyaggyűjtés előzte meg. Először 1958-ban készítettem e témából tanulmányt,¹³ majd két év múlva ezt bővítettem.¹⁴ Bodgál Ferenc ösztönzésére 1972-ben szakkörömmel foglalkoztam tárgyi és dokumentációs gyűjtőmunkával.¹⁵ Alábbiakban e részletmunkák eredményeit is igyekszem felhasználni, beépíteni.

A molnárkalács szerepe és jelentősége a kétlaki munkásság táplálkozásában

A nádasdi kétlaki munkásság táplálkozásában a molnárkalács igen fontos szerepet töltött be. Bizonyos alkalmak idején csak molnárkalácsot ettek, de hozzátartozott a mindennapok étrendjéhez is. A legtöbb kétlaki család télen sütötte a kalácsot. Valószínű, hogy a nyár melegétől való félelem és a tűzifával való takarékoskodás miatt halasztották téle a kalács sütését. Emellett szól az is, hogy az asszony feladata volt a sütés. A kétlaki munkáscsaládban az asszonynak sokkal több volt a munkája nyáron, mint télen. A házkörül munkákba, a növényfélések termesztésébe az ipari üzemből dolgozó férj csak minden második héten tudott bekapcsolódni, amikor az üzemből éjszakás volt. Fokozott mértékben vonatkozik ez az 1920 előtti évekre, amikor a munkaidő 12 óra volt.

A pogácsa mellett a molnárkalács volt a leggyakoribb sülttészta a család étrendjében. A gyerekek részére külön is sütöttek. Adatközlőm erre így emlékszik vissza. „Kilencen voltunk gyerekek. Ahogy sütte a mama, úgy ettük a molnárkalácsot. Mire kisütte, má' nem is vót, má' gyöhetett vóna a finánc, hogy mit süttek, csak a meleg vasat tanálta vóna”.¹⁶ A lagzi alkalmával szintén elmaradhatatlan volt a molnárkalács a *morvány*,¹⁷ a *mákos fentő*,¹⁸ és a pereg mellett. A kétlaki munkáscsalád ápolta a paraszti faluközösség hagyományait egészen a felszabadulásig. Ebben különösen az asszonyok jártak élen, mint általában más hagyományok őrzésében is. A lagziba *hátyiban*¹⁹ vitték a molnárkalácsot. Erre az alkalomra csepegtetett sóval sütötték, mert így ízletesebb volt.

A kétlaki munkásságot a paraszti életközösséghez legtovább a családi ünnepek és egyéb összejövetelek kötötték. Ilyen volt az *üllő*, vagy a *fonóház*. A fonóházakban *Szent Márton estéjén* sütöttek molnárkalácsot. „Mink, a lányok vittük a lisztet hozzá, a gazdasszony meg sütte, hogy mire a legények gyönnék, legyék. Hogy süthessenek molnárkalácsot, hát loptunk fát a szomszéd gátjából. Térdig érő hóban mentünk tördelni a gátat. Nem vót szabad nekünk soká maradni, mer' gyött a bakter, oszt zálogot szedett. Nagyon féltőnk, amikor jártak az üllőt. Tiltották az üllőt. Ha megfogtak, Ózdra kellett menni a szolgabíróhoz. Bátyám értem is ült egy napot.”²⁰

A molnárkalács tehát a fonó egyik nevezetes napján különös szerephez jutott és háttérbe szorította az egyéb finomságokat, a mákos kukoricát, *mákos bederőt* és a *pampuckát*. Még egy visszaemlékezés kívánczik ide: „Míg a háziasszony sütte a molnár-

kalácsot, mi fontónk. Az asszony — úgy, ahogy kisült — kénálta a többi: No, egyetek má' Fáni, maj' jobban lesz nyálatok! Egyetek *vadókat* is.²¹ Gyött oszt a nyáluk, tudtak fonni.”²²

A *görhe*, a *vakaró* és a *cigánybodak*²³ mellett gyakran került bele a molnárkalács a gyári asszonyok fedeles kosarába, amelyben a férjüknek vitték az ebédet a lemezgyárba. A 12 órás műszak idején a gyári munkás felesége, vagy idősebb lánya vitte az ebédet a faluból a gyárba. A fedeles kosárban *rátó* és *bádogbögre* volt, a tetejére díszes háziszóttos kendőt terítettek. Szívesen vitték az ebédet a gyárba, mert a férj vagy apa *baligával* várta az ebédhordót, amelyet mindjárt be is váltottak. Ennek fejében kaptak narancsízű üdítő italt.

A kétlaki munkáscsalád 1945 után egyre ritkábban fogyasztott molnárkalácsot. Csak kevesen és a maradiak őrzik a hagyományt: „Legjobb vót a molnárkalács, most meg a sok rothadt istenátkát csinálják. Mancsoskodnak a tortákkal, mégis megrohad. Én tőlem el lehet az a sok *nyárfa* sütemények. Valamikor a kukoricaliszt is jó vót. Ha anyánk megkeverte, az reggelre meghugyozta magát, oszt edesebb lett.”²⁴

A molnárkalács-sütővas készítése és készítői

Amint a nádasdi vashengergyárban megkezdődött az Ózdról szállított félkész termékek feldolgozása, a kétlaki munkások is hozzájuthattak a sütővas elkészítéséhez szükséges anyagokhoz (platina és gömbvashulladék). 1880-ban Balaton községből származott kovácmester sorozatban gyártotta a sütővasakat. Előbb csak a módosabb parasztgazdának készítette. Megrendelői sorába a századforduló idején beléptek a kisparasztok és a kétlaki munkások is. Az első vasakat a falu eleinte úgy tartotta számon, mint később az új technikai vívmányokat. A falusi ember az események periodizálásánál sokkal biztosabb támpontnak tekinti az első cséplőgép, varrógép, vagy motorkerékpár megjelenését, mint az iskolában tanult történeti évszámokat.

A kovácmester mellett a gyáriak maguk is hozzáálltak a „kontárkodás”-hoz, fuseráláshoz. Különösen a gyári kovácsok és lakatosok. Így a sütővasak száma az I. világháborút megelőzőleg közel 300 volt a községben. A tárgy előfordulása sűrűbbnek látszik a régi településeken. A kiköltöző fiatalok a Mocsolyás dűlői bányász lakótelepen nem használják, de kevés vas fordul elő a gyári lakótelepen is. A sütővas előfordulása elég gyakori a Borsodnádasdot övező kétlaki községekben.

Amikor az anyagot megszerezték a lemezgyárból, hozzáálltak a vas elkészítéséhez. A vas tíz alkatrészből készült. Két db. 16x20 cm átmérőjű, 10–17 mm vastagságú vaslemezről, amelyekből a két *tányér* készül. A tányérokat 2–2 csavarral rögzítik a vas két szárához, a két fogóhoz. A fogók hosszúsága 60–80 cm. A fogók nyitására szolgál a fogók kereszteződésénél elhelyezett csavar. A tizedik alkatrész az egyik fogó szárához van rögzítve, és arra szolgál, hogy beleakasztva a másik fogó szárába, sütés közben lehetővé tegye a tányérok összeszorítását. A láncszem neve *spáring*. A vas teljes súlya 5–6 kg. A vas elkészítésének legnehezebb mozzanata a tányérok díszítése, amelyet még az alkatrészek összeszerelése előtt kell elvégezni. Miután a nyersvasat levágták, lekerekítik, lereszelik a tányér méretének megfelelően, mindkét tányért átfújják saját készítésű *cigányfűróval*, majd a tányérok szélét *bezengolják*,²⁶ hogy szélükön jobban fogjanak. A díszítés céljából a mester előbb puha krétával bemázoja a tányérok belső felületét, majd ceruzával lerajzolja a mintát. A mintarajzolás tükörrel történik, hogy a kalácson pozitív képet adhasson. A minta megrajzolása előre elkészített *formavágóval* történik. A vésők és a

mintázó szerszámok többnyire háromélű reszelőkből készültek. Használnak *vésőt*, *kir-nelt*,²⁷ és *krajcvágót*.²⁸

A tárgy készítésének technikája lényeges változást mutat. Az esztergályozás előtt a gyárban megkalapácsolatták a kovácsokkal a *hámmorral*,²⁹ hogy a vas ne legyen *ravacsos*.²³ A tányér sima felületét kézi reszeléssel érték el. Régen mindezt *síkta*³¹ alatt és után csinálták a gyárban, amikor a gépek szabadok voltak. Ez az állapot a felszabadulás után megszűnt. Fájlják is egyes kétlaki munkások, hogy nem ápolhatják tovább ezt a „hagyomány”-t, mert „most még a zsebit is végigtapogatják a gyárkapuba az embernek.”³²

Régen szegecselték a vasat, újabban már hegesztik, így a belső mintákat sem a fűrés, sem a szegecselés nem zavarja. A kézi reszelést ma már esztergályozás váltotta fel.

Illő, hogy a készítőkről is megemlékezzünk. A már említett Szkálosi család három nemzedéken keresztül kiszolgált a község igényét ennek a tipikus háztartási eszköznek az elkészítésével. Szkálosi József, Szkálosi Béla és Szkálosi Gyula 1880-tól 1970-ig, mint a három nemzedék képviselői hozzávetőlegesen 100–100 db vasat készítettek a községbeliek megrendelésére. Bizonyos, hogy a környékbeliek számára is dolgoztak. Az első két mester rajzai elég kezdetlegesek, és nem érzékelték kellőképpen azt, hogy negatív írást kellett volna alkalmazniuk. Szkálosi Gyulánál ezek a hibák már nem álltak fenn, rajzai finomabbak, a szöveges részek is pontosak, helyesek. Mindhárman kovácsok voltak.

A kétlakiak közül esztergályosok, kovácsok, lakatosok, hegesztők foglalkoztak sütővas készítésével. Néhányuk nevét feltétlenül meg kell említeni: Csuha László, Érsek Gyula, Jakubcsák Károly, Járdán Rafael, Kovács Endre, Kukovicza Rezső és Vincze Badalin. Ezek az emberek nem hivatásszerűen foglalkoztak a sütővas készítésével, szívességből, figyelmességből készítették rokonoknak, barátoknak, cimboráknak.

Némely esetben egy-egy jól sikerült vasnak az elkészítésével a kétlaki munkások az egész falu előtt nagy megbecsülést szereztek. Elismerték szakmai tudásukat, művészi hajlamaik is széles körben ismertek lettek.

Miután az elmondottakból világosan kitűnik, hogy a molnárkalács különleges és sajátos tápláléka volt a nádasdi és általában az Ózd vidéki kétlaki munkásságnak, továbbá ahhoz sem férhet kétség, hogy a sütővas szinte elmaradhatatlan háztartási eszköze volt a kétlaki munkáscsaládoknak, tanulmányunk leglényegesebb mondanivalójához érkeztünk el. Felelnünk kell arra a kérdésre, hogy miképpen tükröződött a kétlaki munkásnak a természethez és a társadalomhoz való viszonya a tárgy díszítőelemeiben.

A molnárkalács-sütővasak díszítőelemei

a) A vallásos élet jelképei

A díszítőelemek legősibb rétege majdnem kizárólagosan a vallásos élet jelképeit tartalmazza. A molnárkalácssütés a római katolikus egyház liturgiájához szorosan kapcsolódó ostyasütéshez fűződik. Az egy szín alatti áldozás fontos kelléke volt az ostya, ezért található meg tájegységünk számos parókiáján az egyház ostyasütő-vasa. A vasat vagy a plébániákon, vagy a harangozónál (sekrestyénél) találhatjuk meg. Az utóbbi évtizedekben az ostya házi elkészítése megszűnt, az egyházmegye központilag biztosítja az egyház-községeknek a szükséges ellátást. A korábban kizárólagosan egyházi ünneprendhez kötött ostyasütés folyamata elvesztette monopol jellegét. A kapitalizmus korában – áttételesen ugyan – de mégis a népi táplálék egyik válfajává vált. Elvesztette eredeti funkcióját, a hozzá fűződő misztikus elemeket. A molnárkalácsban mintegy elvilágiasodik,

„szekularizálódik” az ostya. Motívumaiban azonban szinte állandóan visszautal az ideológiai alapra, a hagyományos faluközösségeket átfogó vallás jelenlétére.

A későbbiek folyamán utalni fogunk a zsidó lakosok által használt ostyasütőkre, ill. molnárkalács-sütővasakra. Ismét a vallásos élet berkeiben járunk, ha a pászkasütés és a molnárkalácssütés rokonsági kapcsolatait vesszük számba. A két példával szeretném érzékelteni azt, hogy megváltozott a sütővas funkciója. A lelki táplálék mellett a biológiai igények is jelentkeztek, és ennek kielégítésére szolgáltak a sütővasakkal készített kalácsok.

Pontosan kimutatható, hogy a vallásos élet motívumai, szibólumai milyen formai gazdagságban jelennek meg. Mennyire szívósan éltek tovább, hogyan keveredtek más fogantatású jelképekkel és milyen mértékben veszítették el hegemoniájukat a mai kétlaki munkásság egyes csoportjainak jelképrendszerében.

Alábbiakban bemutatunk néhány rajzot, amelyeknek előfordulása tipikusnak látszik. A néhány rajz úgy is felfogható, úgy is értelmezhető, hogy milyen vallásos jelképet örökölt a parasztösöktől a kétlaki munkás a családi nevelése folyamatában.

Agnus Dei. Az eddig ismert vasak közül a középkorból maradt fenn a legrégebbi. Az „Isten báránya” (Agnus Dei) az ókeresztény katakombák rajzaiban jelent meg legkorábban (1. kép). A feltámadást jelképező „győzelmi zászló”-k és a bárány napjainkig fennmaradtak és díszítőelemként használják azokat. A vas felirata a következő:

ECCE AGNUS DEI QUI TOLLIT PECCATA MUNDI

IACOBUS EPISCOPUS ASCALON ET SUFRAGANEUS

A vas készítésének ideje 1569. Eddigi kutatásaim alapján csak valószínűnek tartom, hogy Ascaloni Jakab címzetes püspök tiszteletére, ill. ennek a látogatása alkalmából készülhetett a vas. Megjegyzendő, hogy még Egerben kormányzó püspök fundált, addig a kassai, szatmári és rozsnói püspökök ennek sufraganeusai (alantasai) voltak.³³

A tárgy tulajdonosainak nagyapja a századforduló idején a felvidéki Korompán majd Ózdon a kohászati üzemekben dolgozott „barakkos munkásként”.

Kígyó a kereszten. Ritkábban előforduló motívum. A feszületet rendszerint kígyó nélkül ábrázolták. A kereszten előforduló kígyó az ótestamentum és az újtestamentum jelképeinek összefüggését fejezi ki. Mózes a pusztában vándorló zsidók megmentésére emelte fel az „érc kígyó”-t, hogy aki arra feltekint, az megmeneküljön. Az újtestamentumban Jézus Krisztus személye azonosul a kígyó jelképével.

Hit, remény, szeretet. A kereszt, a horgony és a szív számtalan variációban fordul elő. Egymástól elválasztva primitívebb ábrázolásmódot árul el. Ezt a változatot Szkalosi József és Szkalosi Béla alkalmazta. Az igényesebb megoldást a legfiatalabb mester választotta, a kompozíciós készség ennél már fejlettebb szinten állt.

Kehely. A kehely mint liturgikus kellék vagy egyedül jelenik meg a vas rajzán, vagy az IHS kombinációjával. Az IHS az ókeresztény vallásúaknál a hal görög nevéből redukálódott. Megjelenhet a kehely ábrázolása mellett a csillag, hold és a nap, annak bizonyosságként, hogy a kereszténység eszme- és jelképrendszere nem maradt mentes a szinkretisztikus vallások jelképeitől sem.

Feszület. Az előbbiekben láthattuk, hogy a feszület előfordul más jelképek társágában. Arra is akad példa, hogy a kovács vésője a faluszéli feszületet ábrázolja és ezzel a szimbólummal indítja útjára a fiatal párt a sütővassal, mint házasságkötési emlékekkel.

Jelmondat. Gyakori egy-egy bibliai idézet, szállóige, vagy közmondás a sütővasak feliratai között. „Éljen Krisztus, a király!” tanúságtételként jelenik meg olyan sütővason, amelynek másik oldala a munka diadalát és helytörténeti tárgyi emléket ábrázol.

1-6. kép

b) A szerelem és a házasságkötés jelképei

A vallásos szimbólumokkal gyakran olvad össze a szerelemnek és az azt beteljesítő házasságkötésnek a szimbóluma. A szoros kapcsolatot magyarázza a római katolikus egyház dogmarendszere (házasság szentség), kortörténeti szempontból pedig szintén érthető ez az összefüggés, mivel 1895-ig csak egyházi anyakönyvezés volt a községben.

A sütővasat a család a házasságkötés emlékének tekintette. A vasak tekintélyes száma őrzi a házasságkötés idejét és a két fiatal nevét. Ennek alapján logikus lenne, hogy minden ifjú pár részére készítsenek sütővasat. A gyakorlat mégis azt mutatja, hogy ragaszkodtak ugyan a vashoz és a molnárkalácssütéshez, de sok családnál a családtörténeti adatok elveszítették jelentőségüket. Nem azt nézik, hogy kinek a vasát kérik kölcsön, hanem azt, hogy jól süssön a vas, ne nyomjon félre. A szimbólumok közül az alábbiakat emelem ki.

Galambok. A menyasszonyt és a vőlegényt jelképező két galamb, valamint a kereszt érzékelteti azt, hogy egyházi áldás nélkül nem tekintette a család érvényesnek a házasságot (2. kép).

Átszúrt szív. Gyakran jelenik meg ez a motívum vagy magában, vagy a hit-reményszeretet szimbólumainak egyikeként, de átszúrt változatban.

Lagzis tál. A házasságkötést követő társas összejövetel elmaradhatatlan kelléke a lagzis tál (3. kép). Nemcsak a vas rajza jelzi azt, hogy az igények a valóságos élethez igazodnak, hanem az ezzel kapcsolatos vőfélyvers is.³⁴

c) A magyar államiság jelképei

A vallásos élet szimbólumai mellett nagy számban fordulnak elő a magyar államhoz tartozás jelképei. Az előfordulás gyakoriságát megérteti a századforduló társadalmának uralkodó eszmeáramlata. A nemzethez tartozáshoz kapcsolódott a Kossuth-kultusz. A nemzeti érzés túlzott felfokozása a nemzetiségi politikában nyert konkrét formát.

Mivel Nádasd munkássága a Rima-Murány érdekeltségi területéhez tartozott és nap mint nap érintkezett az idegenajkú szakmunkásokkal, érthető, hogy a nemzetiségi politika nem hagyta érintetlenül gondolkodását és fogalomrendszerét. Torz formában valósult meg a kor eszmeáramlata, az elmagyarosítás, s ennek megfelelően Rima-Murány is különös gondot fordított a nemzetiségi munkások elmagyarosítására.³⁵

Címerek. A XIX. század utolsó évtizedeiben a magyar címerábrázolásokról már hiányzik a vallásos szimbólumok megjelenítése (4–5. kép). A magyar címer előfordul a Horthy-rendszerben készült vasakon is, de itt a vallásos szimbólumok újra tért hódítanak és együttesen jelennek meg az államiságot jelképező címerrel. A „keresztény kurzus” hatását kell ebben látnunk. Figyelemre méltó, hogy a felszabadulást követően készült vasaknál a címer új formában, a rendszerváltozást tükrözve jelenik meg (6. kép). A vas készítője a szimbólum alkalmazásával megelőzte saját korát, megsejtette az államforma változását is. Még számos formán maradt fenn címer ábrázolása, sőt olyan vas is akad, amelyen a királyság szimbólumai között a jogar is szerepel. Ezt azonban más témánál mutatjuk be.³⁶

d) A táj faunája és flórája a díszítőelemekben

A természeti környezet élővilága minden népművészeti ágban ihletője az alkotó egyénnek, vagy közösségnek. Számos állat és növényfigura található a sütővasak rajzai között is.

7-12. kép

Állatrajzok. A 7. kép madarat ábrázol. Valószínű, hogy énekesmadarról van szó. A Bükk madárvilága igen gazdag. Nemcsak a természetben találkozott a munkás a madarakkal, hanem otthonában is kitaró szenvedéllyel nevelgette és napjainkban is nevelgeti a kanárit, stiglicet, pintyet. Külön tanulmány tárgyát képezhetné annak a kérdésnek a tisztázása, hogy mennyire terjedt el a madártartás a kétlaki és a kolonizált munkásság körében. Jó tudni, hogy a kolonizált bányász kevés számú személyes holmijához a *stiglices kalitka* mindig hozzá tartozott. A természet világától eltávolodó ember ezen keresztül őrizi ma is kapcsolatát azzal, amiből kiszakította a civilizáció.

Gyakori a rajzok között a nyúl, vaddisznó, szarvas, őz. Előfordul a ló ábrázolása is. Ezeknek a figuráknak a felhasználásával a vas készítője rendszerint a megrendelő határozott személyes vonásaira akart utalni. Ha a lovat rajzolta meg, akkor a település legjobb gazdálkodóját akarta bemutatni.

Növényrajzok. A növények ábrázolása már a Nádasd község feudalizmus korabeli pecsétnyomó rajzában is feltűnt.³⁷ Valószínű, hogy ennek motívumait őrizte meg a hagyomány és újította fel másfél évszázad múltán a sütővasak rajzaiban. Búzakalász, pipacs, rozmaring, tulipán, napraforgó, nefelejcs, fenyőfa, vadrózsa és még sok virágos növény motívuma fordul elő a rajzokban. Az alkotó stilizálta a növények rajzát, nem törekedett a pontos ábrázolásra.

e) Jellegzetes épületek ábrázolása

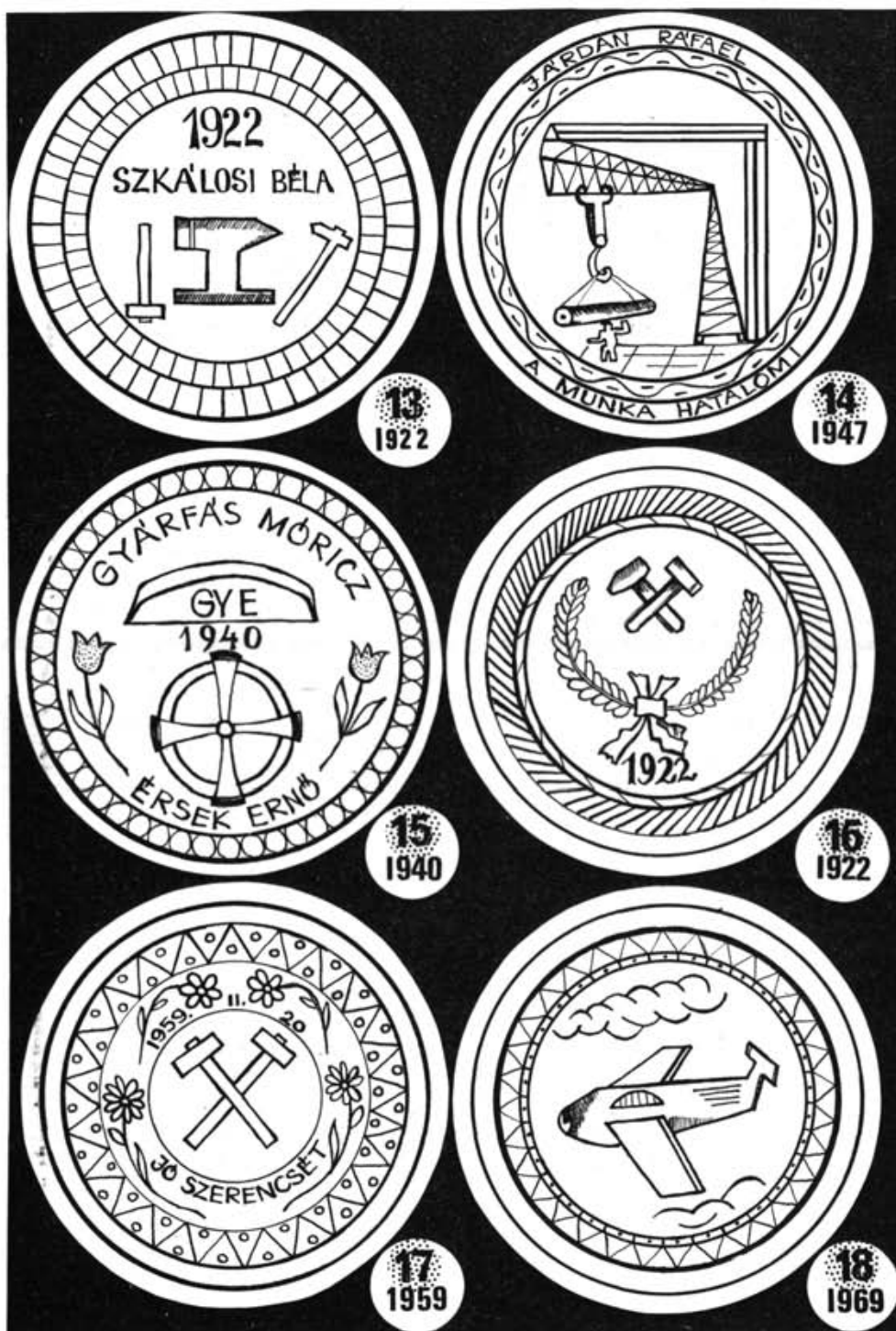
A táj embere lakóhelyének sajátos épületeit a település jelképének tekintette. Egy-egy jellegzetes épület a szülőföld iránt érzett szeretetet is kifejezhette. Az épületek ábrázolása rávilágít arra, hogy minek tulajdonított jelentőséget a megrendelő és a vas készítője. Egyeseket a természeti világgal kialakult kapcsolatukban ábrázolt (nyulat hátán vivő vadász), másokat a szülői házzal, vagy a templommal kapcsolt össze. Akadt olyan is, akinek a pince vált jelképévé.

Családi ház és templom. A ház rajzának megjelenése utal a házasságkötésre, az új otthon alapítására (8. kép). Ezt a motívumot különösen az I. világháború előtti években alkalmazták. A templom ábrázolása azoknál a kétlakiaknál volt szokásos, akik vallásos család hírében álltak a faluban és a gyári vagy bányabeli munkát csak kereseti forrásnak tekintették. Nem szakadtak el a vallásos élettől és annak jelképeitől. A borsodnádasdi római katolikus templomot ábrázolja egy 1914-ben készült vas rajza. A rajz nem követi pontosan a modellt, csak imitálja. Más motívumokkal együtt jelenik meg a ház és a templom több vas rajzán.

Pince. Répási János kereskedő tulajdonát képező pince rajza található meg a 9. képen. A pince bejárata előtt borosüveg áll. A szájhagyomány szerint sohasem fogyott ki a bor az üvegből, amikor a pincét ásták. Említésre érdemes, hogy a zsidó és keresztény kereskedők csoportja a századfordulón igyekezett rivalizálni a lemezgyári provizeráttal.³⁸ A zsidók³⁹ jelenlétére utal néhány sütővasnak a rajza. Jellemző motívuma a Dávid-csillag.

f) Az ipartörténet tükröződése a díszítőelemekben

Egyértelműen megállapíthatjuk, hogy elegendő volt egy évszázad ahhoz, hogy Nádasd agrártelepülésből, ipari-agrár jellegű településsé váljon. Az ipar technikai színvonalának tükröződése a sütővasak rajzaiban a kétlaki munkásság fogalomrendszerének kibővülését, gyökeres megváltozását jelzi. Lehet, hogy ezek a motívumok csak ösztönösen funkcionáltak, mintegy utalva a mesterségre, amely a megélhetést biztosította. A jelképek

13–18. kép

tudatos alkalmazása azonban előbb-utóbb mégis bekövetkezett és a vallásos szimbólumok helyébe az iparágak jelvénye, vagy egyes technikai berendezések léptek.

„*Mesterségünk címere.*” A vasak zömmel a kovácsműhelyekben készültek, így elmaradhatatlan volt a kovácsszerszámok ábrázolása. A körömfaragó kés, lánc, vasalókalapács, fogó és patkó (10. kép), vagy a körömfaragó kés, ráspoly, kalapács, hófling (11. kép). A szerszámok ábrázolása mellett ott találjuk az üllő ábrázolását is (12. kép). Készítője számos sütővason a szerszámok mellett nevét is feltüntette.

Vasgyár. A rajzokon több esetben tűnik fel a mozdony és a lőré. 1872-ben épült meg az ózd-nádasdi iparvasút.⁴⁰ A közlekedés forradalmasítását a település lakossága csak egy emberöltővel később ábrázolja, akkor is elég primitív módon (13. kép). Az ózd-nádasdi vasút kezdetben kizárólag anyagszállításra szolgált. Néhány vas arról tanúskodik, hogy készítője közel állt a közlekedéshez. Hasonló közelségre utal a 14. kép is, amely a *zólyomi bakdarut* ábrázolja a lemezgyár udvarán. A Rima-Murány „a trianoni békeszerződés rendelkezései következtében a Csehszlovákiához csatolt területeken lévő üzemeit felszámolta és 1923-ban a használható gépek áttelepítését megkezdte. A nádasdi gyár is kapott ilyen átszállított gyári berendezéseket.”⁴¹

Valószínű, hogy a hengerműben dolgozhatott a 15. képen bemutatott forma készítője. Itt láthatta ugyanis a hengersor meghajtására szolgáló lendkerekeket, s rajzán ezt igyekezett ábrázolni.

Bányaiüzem. Borsodnádasd bányászatának története során számos aknát nyitottak. A mocsolyási és a szekeresbükki bányászkodás idején főleg kétlakiak dolgoztak a bányákban. Ebből az időből maradt fenn a bányajelvényt ábrázoló vas is (16. kép). Ezeket a bányákat természeti csapás miatt bezárták, ill. a szekeresbükki bányaművelés megszüntetését 1927-ben határozták el a rendkívül nehéz művelés miatt.⁴² A 17. kép motívumrendszere az 1953-ban megindult bányászkodás időszakára utal. Két évtizedig folyt a bányászat a karácsonylovai, a hasznosi és a bánberekli tárokbán. 1957-ben bányász lakótelepet építettek a Mocsolyás dűlőben, hogy a törzsbányászok megtelepedését lehetővé tegyék.

Még száz évvel ezelőtt a faeke és a kereszt volt leggyakoribb jelképe Nádasd paraszttársadalmának, addig napjainkban olyan korszerű, időszerű szimbólumokat választanak, mint a lökhajtásos repülőgép (18. kép).

Forradalmi változás ment végbe a technikában, gyökeresen átformálódott a kétlaki munkásság természeti vilásképe és napról napra fejlődő, formálódó a társadalomhoz való viszonya. A díszítőelemek néhány példájával erre a változásra kívántam rámutatni, a magyar munkásság szűkebb rétegének, kultúrájának jobb megértése céljából.

JEGYZETEK

1. 1906-tól Borsodnádasd.
2. A Nádasdi Vashengergyár 1864-ben kezdte meg a termelést.
3. A legkorábbi adat a bányászatra vonatkozóan: „Van határában 3 kőszénbánya, mely ketteje az ózdi vasgyár részére 2 felügyelő és 24 egyén által műveltetik, a bánya jelenleg pihen.” *Fényes Elek: Geográfiai szótár.* Pest. 1851.
4. *Birta István: Az ózdi vasgyár munkásviszonyai a századforduló idején. Történelmi Évkönyv, II.* Miskolc, 1968. 253. l.
5. Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabb kori adattára. Miskolc, 1970. 92. l.
6. *Birta I.* im. 290. l.
7. *Birta I.* im. 256. l.
8. *Birta I.* im. 256. l.

9. *Bárczy Zoltán*: Fejezetek a Borsodnádasi Lemezgyár történetéből. Miskolc, 1960. 105. l.
10. *Nemcsik Pál*: Bányászlet Borsodnádason. Borsodnád, 1961. 9. l.
11. *Az olajmécsestről* ld. *Nemcsik Pál*: Adalékok a borsodnádasi szénbányászok szakszókincséhez. Magyar Nyelvőr, 1959. 107. l.
12. *Birta I.* im. 260. l.
13. A borsodnádasi molnárkalács-sütővasak díszítőelemei, VII. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázat, 1958.
14. Molnárkalácssütés Borsodnádason. IX. Országos Néprajzi Gyűjtőpályázat, 1960.
15. A borsodnádasi molnárkalács-sütővasak díszítőelemei. XI. Istvánffy Gyula Néprajzi-Honismereti Gyűjtőpályázat, 1972.
16. Adatközlő Érsek Haluska Lajos hengerész, Borsodnád.
17. *Kalács*
18. Kelesztett, vékonyra nyújtott sült tészta.
19. Fonott hátikosár.
20. Adatközlő Érsek Prókátor Ignácné, Borsodnád.
21. Vadalma.
22. Adatközlő Hamar Bonta Lászlóné, Borsodnád.
23. Sülttészta-féleség.
24. Adatközlő Érsek Muszka Mártonné, Borsodnád.
25. Házi készítésű fűrő, amelyet a bányában is használnak.
26. A szegecses számára fűrt lyukakat kimélyítik.
27. Körző.
28. Keresztvágó.
29. Gőzkalapács.
30. Pikkelyes, egyenetlen felületű.
31. Műszak (12, ill. 8 órai munkaidő).
32. Adatközlőm nem járult hozzá, hogy nevét közöljem.
33. Mészáros László, borsodnádasi római katolikus esperes szíves útmutatása alapján.
34. Lakodalom Borsodnádason (X. Országos Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat, 1961).
A dolgozat egyik vőfélyversének részlete:
„Jó töltött káposztát hoztam, énnekem is tetszik,
Mert hát belevágtam két vagy három sonkát,
Tizenkét disznónak elejét, hátulját.
Keresse meg benne a legújabb asszony a farkát!”
35. „... a társulat működése túlnyomó részben nemzetiségi vidékekre, itt is sokszor messze kitolt pontokra esvén, a hazafias szellemben vezetett társulati iskolák a magyarosodás érdekében folytatott kultúrharcnak valóságos őrszemeivé váltak.” A Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság és Társvállalati Jóléti Intézményeinek ismertetése. Budapest, 1913. 11. l.
36. Ld. a 31. kép.
37. Feudális kori pecsétnyomók a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltárban. Borsodi Levéltári Füzetek, 3. Miskolc, 1971. 3. l. (Szerk: Román János). A kiadvány 3. lapján olvashatjuk Borsodnád 1772-ből fennmaradt pecsétjének leírását. A pecsétnyomón stilizált földből ekevas és csoroszlya között kinövő három, kalászos búzaszál. A pecsét felirata: Nád. ESIK (Érsek) ALBER. és Nád. (Csanádi) 1772. (N. P.) A Csanádi az egyik legrégebbi ragadványnevek egyike, eredete a feudalizmus koráig nyúlik vissza.
38. Az üzem részvényeseinek tulajdonát képező élelmiszerüzlet, ahol a munkások kredites (hitel) könyvre vásárolhattak.
39. Nádason 2777 lélekből 51 izraelita vallású volt a harmincas években. Borsod Vármegye. Budapest, 1939. (Szerk: Csikvári Antal). IV. rész. Községi adattár. 25. l.
40. *Bárczy Z.* im. 73. l.
41. *Bárczy Z.* im. 97. l.
42. *Nemcsik P.* im. 5. l.

ÓZD KÖRNYÉKI IPARI MUNKÁSSÁG A MEZŐGAZDASÁGBAN

NEMCSIK PÁL

A borsodi iparvidékről, közelebbről az ózdi járás településeiről 1969 óta egyre gyakrabban rajzanak ki az Alföld és a Dunántúl felé a mezőgazdasági idénymunkára szerződött munkacsapatok. Tavasztól ősziig alig van olyan hét, hogy pótkocsis ZIL teherautók és többtonnás IFA kocsik meg ne lépják a borsodnádasdi Békástó autóbuszmegállóját, ahol élő vagy holt terheikkel szabadon manőverezhetnek. Hiszen a hegyek között meghúzódó településeken alig akadna másutt hely arra, hogy ezek a járművek megfordulhassanak, felvehetnék terheiket, az élő munkaerőt és megszabadulhassanak rakományuktól, a búzától, kukoricától, almától. A ponyvás teherautókkal gyakran rivalizálnak a Helvéciai Állami Gazdaság Ikarusz társasgépkocsijai. Zajlik az élet, hol emberpiacra emlékeztet a palócközség „fóruma”, hol gabonabörzére.

Ez a furcsa népvándorlás 1969-ben vette kezdetét, és napjainkban egyre szélesebb körben terjed. Hatása alól alig tudja magát kivonni a serdülőkorú fiatal, akinek nem jutott még a gyárban négyórás kifizető munkakör, a családfenntartó aktív dolgozó, vagy a nyugdíjas. A terménnyel visszaérkező autók új csapatokat visznek. Aki dolgozni akar, annak évente négy-öt alkalommal is kínálkozik lehetőség arra, hogy mezőgazdasági „másodállás”-sal egészítse ki keresetét. Az ipari-agrár település munkaerőfeleslegét az alföldi és dunántúli állami mezőgazdasági szektorok, ill. szövetkezetek foglalkoztatják.

Becsléseink szerint Borsodnádasd 4680 állandó lakosából 1600 fő aktív kereső található az iparban és 101 fő a mezőgazdaságban,¹ de valószínű, hogy évente meghaladja az 1000 főt azoknak a száma, akik mezőgazdasági vendégmunkásként lakóhelyükön kívül dolgoznak és egészítik ki a család jövedelmét. Az iparban dolgozó szakmunkás évi 40 000 Ft-os jövedelme mellett a mezőgazdasági idénymunkával biztosított keresete csupán kétszer kéthetes munkavállalás esetén is 7–8 000 Ft-tal egészül ki. A másodállással keresett termény ésszerű felhasználása (sertés és marhahízalás) újabb 10–12 000 Ft jövedelmet biztosított. Az ipari státuszból származó jövedelem mintegy 50%-kal egészül ki anélkül, hogy a háztáji megművelésről szó lenne. Ilyen értelemben szükséges tehát a kétlakosság fogalmát értelmeznünk, kiegészítenünk. Ebben a vonatkozásban kap újabb tartalmi jegyeket az *ipari-agrártelepülés* fogalma.

Kirajzanak Borsodból a munkacsapatok, életerős fiatalok, értői az ipar valamelyik szakmájának, értői ugyanakkor a mezőgazdaságnak is. Társadalmi és gazdasági életünk mindennapos jelenségévé vált a munkaerőmozgásnak ez a válfaja, amely – bár rendkívüli módon felgyorsult fázisrendszerével – az idősebb nemzedék gondolkodásában asszociatív emlékeket ébresztett fel. A munkacsapat indulásakor a falu népe ezzel reagál az eseményre: „Na, elmentek már a *summások!*” Elmentek, talán ugyanabba a gazdaságba, amelyben a mostaniak szülei, nagyszülei jártak évtizedekkel ezelőtt summásokként, a szó eredeti értelmében. Valóban summások lennének a mai vendégmunkások? A spengleri filozófia értelmében a társadalom fejlődésének hullámvonala hasonló körülményeket produkál, amikor az amplitúdó megfelelő fokát eléri társadalmunk az új emberöltő során? Valóban produkálhat a történelem döbbenetes azonosságokat, egymásnak megfelelőégeket?

A munkaerőmozgás megjelenése ebben a formában nem vitatható, körülményei azonban gyökeresen megváltoztak. Más lett a munkaadó és a munkavállaló közötti viszony, más törvény érvényesül a termelt javak elosztásában, másképpen realizálódik a munka az egész népgazdaság szempontjából, és más formában investálódik be az érték a falu életébe, amely a munkaerőt biztosította. Az időbért majdnem kiszorította a szakmánybér, amely mind a munkavállalónak, mind a munkásoknak előnyére válik.

A felületes szemlélő keres csak összefüggést a régi summásság és az „új summásság” között. De még az ilyen ember is óvakodik attól, hogy egyenlőségelet tegyen a két summásmunka közé. Sejtí, de nem gondolja át a társadalom szerkezetében végbement változásokat. Történelem- és társadalomszemlélete hamis alapokon nyugszik. Nem kontrollálja a képzettársításból eredő összehasonlítást. A feudálkapitalizmus korához szorosan hozzákötődő konkrét tér, idő és társadalmi viszonyokhoz tartozó történelmi fogalmakat erőszakol rá az új körülményekre. A világnézeti harc ennek során napról-napra megújul és követeli a társadalmi változások tisztázását, helyes értékelését.

Átmenetileg elfogadhatjuk az új terminus-technicust a probléma tisztázása érdekében. Mindaddig használhatjuk az „új summásság” fogalmát — amely már meggyökeresedett a köznyelvben —, amíg egyértelművé válik mindenki számára, hogy nem summásságról van szó. Sürgető a kérdés, mivel a borsodi ipari munkásság, főleg a kétlaki munkásság életmódját lényegesen befolyásolja a munkaerőmozgásnak ez a jelensége. Egyrészt fontos a kérdés tisztázása abból a szempontból, hogy mennyiben járul hozzá ez a gyakorlat az életszínvonal emelkedéséhez, másrészt mert a probléma megjelenik a köztudatban és a politikailag kevésbé fejlett társadalmi csoportok politikai síkra is terelik, terelhetik a kérdés megtárgyalását. A kérdés, mint minden társadalomtörténeti probléma, természeténél fogva rendkívül összetett. Figyelembe kell vennünk a helytörténetet, a néprajz helyhez és időhöz kötött produktumait, mind a tárgyi, mind a szellemi emlékek vonatkozásában. A helytelenül használt és beidegződött „új summásság” fogalma éppen a summásság karakterjegyeinek elemzésével iktatható ki a köztudatból. Szükséges tehát a jelenkor „új summásság”-ának magyarázatánál figyelembe venni a harmincas évek summáséletében realizálódott társadalmi jelenségeket. Összehasonlítás, egybevetés és analízis vezethet el a különbségek felismeréséhez.

A tanulmány elkészítéséhez rendelkezésre állt számos korábban feljegyzett munkáséletrajz,² amely utalásokat tartalmaz a régi summáséletre vonatkozóan. Egy zeneszociológiai tanulmány is született tájegységünk néhány községével kapcsolatosan, amely a Tarna menti summásság élet- és munkakörülményeit mutatja be.³ E vállalkozás terjedelme nem teszi lehetővé, hogy a borsodi és a hevesi summásélet kérdéseivel foglalkozó főbb tanulmányokat⁴ is beépítsük munkánkba.

Külön kell említést tennünk az 1973 januárjában végzett adatgyűjtő munkáról. Borsodnádasd két tanácsi körzetében végeztem gyűjtést az „új summásság”-gal kapcsolatban. Az itt szerzett információkat vetítettem ki a település ötven tanácsági körzetére, és vontam le bizonyos általánosításokat, következtetéseket. A témában rejlő dialektikus feszültséget kívántam fokozni azzal a szándékkal, hogy két személy információinak különös jelentőséget tulajdonítottam. Az egyik 1929-ben volt első alkalommal *summás-gazda*,⁵ a másik pedig 1969-től kezdődően szervezett munkacsapatot évente több alkalommal *brigádvezetői* minőségben.⁶ A mélyinterjú módszerével szóltattam meg adatközlőimet, beszámolóikat csak akkor bővítettem a többi tizenkét adatközlő válaszaival, ha az tartalmilag gazdagabbá tette az anyagot. Nyilvánvaló, hogy a gazdasági természetű kérdések mellett a társadalmi életben kialakult kapcsolatokról is véleményyt gyűjtöttem az adatközlőktől, és próbáltam nyomon követni azt, hogy egy szűkebb társadalmi csoport

életében hogyan formálódnak az emberi kapcsolatok a távollévők és az itthonmaradottak között.

A probléma továbbgondolása már eredménye lehet a téma felvetésének, a múlt és a jelen dialektikus szembeállításának. A tanulmány akkor illeszkedik be a borsodi munkás-életmódját tárgyaló publikációk sorába, ha a múlt summáséletének romantikáját eloszlatja, a megszépítő messzeségből kiragadva kritikánk homlokterébe állítja, és ugyanakkor jelenünk mezőgazdasági vendégmunkásainak esetében feltárja a pozitívumokat, a konstruktív anyagi és erkölcsi hatóerőket, de küzd a visszahúzó tendenciák ellen is.

1. A summásgazda

„Nincs szebb rózsza a pünkösdi rózsánál,
Nincs szebb ember a mi summásgazdánknál . . .” (summásdal)

Milyen körülmények készítették a nádasdi lemezgyár egyengető előmunkását 1929-ben arra, hogy summásbandát szervezzen? Miért állt a nádasdi bányauzem lakatosa 1969-ben egy vendégmunkásokból álló brigád élére? A kérdések felvetése számtalan objektív és szubjektív ok mellett minőségi különbséget is sejtet a „gazda úr” és a „brigádvezető elvtárs” között. Negyven év és két különböző társadalmi rendszer választja el egymástól a két személyt. Ami közös bennük, az igen mélyen keresendő, s a közös gyökér a magyar agrárproletáriátusban lelhető fel.

1.1 A „gazda úr”. Faragó Kálmán (1902) egyengető előmunkás apját a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű RT. hozatta Nádasdra 1894-ben Kiskundorozsmáról. Feladata az akkor megalakított fuvószenekekarban, több társával való közreműködés volt.⁷ Adatközlőnk, anyja halála után visszatért Kiskundorozsmára hét testvérével együtt mivel apja megunta a gyárat. A dorozsmai tanyákon hányódott, pásztorkodott, béresnek szegődött, majd Karánsebes, Szakállháza, Sándorháza, Biléd adott szállást az otthontalanul vándorló „repatriált” agrárproletárnak. Az 1918. évi forradalom idején Aradon találjuk, mint a nemzetőrség önkéntesét. 1919 tavaszán Borossebesnél ütközött meg alakulatuk a beözönlő intervenciók csapatokkal. A segítségükre érkezett VIII. sz. páncélvonat legénysége, a „bőrkabátosok” társaságában, a székely hadosztály katonájaként vett részt a további hadmozdulatokban. Pétervásáránál összecsaptak a csehekkel, majd Zabar irányában Rimaszombatig hatoltak előre 1919 májusában. Tanúja volt Kun Béla buzdító beszédének Tiszafüred és Karcag között. Temesváron tartózkodott a Magyar Tanácsköztársaság leverése után, a román behívóparancsnak nem engedelmeskedett és visszajött Magyarországra. 1920-ban Köröstarcsán dolgozott béresként. A jobb kereseti lehetőség reményében indult vissza Borsodnádasdra 1922-ben. Egerben hozta össze a sors Hamar Bonta Jánossal,⁸ aki mindaddig szállást adott neki, amíg rendeződtek dolgai a gyárban. A nádasdi szocialisták vezetője, a Népszava egykori terjesztője igazi munkásszolidaritással patronálta az agrárproletárt, a nincstelen zsellért, akit a módosabb parasztszaládok „gyött-ment” csavargónak tituláltak. 1924-ben részt vett a bányász szakszervezet helyi csoportjának megalakításában, majd annak titkára lett. Baloldali magatartása miatt az elsők között szanálták 1924. szeptember 4-én.⁹ Munkanélküliség miatt csavargott az országban 1934. április 30-ig. A szakszervezetben vállalt szervező munkája miatt a nádasdi csendőrök bántalmazták, haját kitepték. A csendőrök brutális magatartása miatt pert is indítottak, de ezt a helyi előjáróság vezetői elsimították, meghamisítva a felvett jegyzőkönyvet. 1926-ban három hónapot járt Csepelen a gyárkapuhoz felvételre, de az ő nevét nem szólították. Ipacs Vendel és Bajsa Ferenc, volt nádasdi munkások adtak szállást és

kegyelemkenyeret neki a Vágóhid utca 28-ban. „A Dunaparton sétáltam, amikor bealkonyodott. Gondoltam, megkeresem a Duna fenekét. Megszólított egy ember: ugye maga 'facér'? Van-e szállása? Ha nincs, jöjjön velem. El is vitt a parlament melletti térre, ahol a nagy lónak a szobra állt. Ott aludtam a lónak a hasában, mert az ismeretlen barátom ott adott szállást.”

1929-ben híre járt, hogy a feleszi, domonkosi, erzsébeti summások már készülődnek. Varga Bálint, terpesi summásgazda, a terpesi agrárszocialisták neveltje¹⁰ átadta Faragó Kálmánnak a summásbanda szervezésének jogát. Munkanélküli lévén, örömmel kapott az alkalmon, mert a család megélhetését ezzel biztosítani tudta. A terpesi főgazda nem kapott munkást a falujában, Faragó Kálmán annál inkább. 95 főből álló summásbandát szerződtetett. A csapatban 60 fő Domaházáról, 20 fő Arlóról és 15 fő Borsodnádásdról jött. Hat hónapos summásmunkára szerződtek le Toponán (Somogy m.), Fészerlaki uradalomhoz.

Mennyi hatás érte a summásgazdát, amíg a summásbanda élére állt? A nádasdi és terpesi agrárszocialisták gazdasági és politikai harca, a dorozsmai béreskedés keserű évei, a vöröskatona sorsa. A szakszervezeti mozgalom és az ebből fakadó munkanélküliség, üldöztetés.

Egzisztenciális kényszer ösztönözte arra, hogy osztályostársaival együtt vállalja a summáséletet. A kialakult komenció¹¹ kizárólag a család létminimumának biztosítására volt elegendő, s különösen érvényes ez a nagy gazdasági világválság éveiben.

1.2 A „brigádvezető elvtárs.” Az „új summásgazda” élet- és munkakörülményei lényeges eltérést mutatnak a valódi summássághoz viszonyítva. Bakos Kálmán (1935) szülei, nagyszülei agrárproletárokból lettek gyári munkások. Rokonsága tevékenyen részt vett mind a szakszervezeti mozgalomban, mind a Magyar Kommunista Párt szervezésében.¹² 1959-ben nősült, 1960-ban már építkezett. Felesége jó módú parasztcsaládból származott.

A Borsodnádasdi Bányauzem szívesen fogadta és jól megfizette a fiatal szakmunkásokat, így Bakos Kálmánnak is akkor biztosított munkahelyet, amikor az üzem napi 50 vagonos termelésről fejlődésben volt a 100 vagonos teljesítményre.¹³ A bányánál eltöltött tíz év után. 1969-ben 3.500 Ft. havi fizetése volt. Ehhez járult még a szénjárandóság és az évenként rendszeresen biztosított hűségpénz. Az „új summásgazda” iparból származó jövedelme, amely évente minden esetben meghaladta a 40 000 Ft-ot, elegendőnek bizonyult a háromtagú család fenntartására.

Nem egzisztenciális kényszer, nem a munkanélküliség, nem a télire való biztosítása ösztönözte arra Bakos Kálmánt, és hozzá hasonlóan több száz, vagy ezer munkást, hogy mezőgazdasági idénymunkássá minősüljön át évente néhány alkalommal.

A 24 nap fizetett szabadság terhére vállalt kétszer kétheti munkát évenként. Két hetet a búza betakarításakor, két hetet a kukoricatorés alkalmával. Keresete részben a Polski Fiat fenntartására, részben a lakberendezés korszerűsítésére (pl. központi fűtés bevezetése) szolgált, ill. az állattenyésztésen keresztül a pénz újra „megfiadzik.”

A Sárszentmihályi Állami Gazdaság (Fejér m.) pedig hívja és várja a nádasdi munkásokat. A brigádvezető elvtárs 12–16 fős csapatokat szervez. A csapatok főleg a Borsodnádasdi Bányauzem műhelyének dolgozói közül kerülnek ki (lakatos, hegesztő, esztergályos, villanyszerelő, kovács szakmunkások). Évi fizetett szabadságukat úgy időzítik, hogy a brigád lehetőleg azonos időben vehesse ki szabadságát. Legfeljebb egy-két napot biztosítanak *porátkával*.¹⁴

A lemezgyárban még könnyebben megoldható az *inventálás* idején¹⁵ a tömeges szabadságolás, de a bányánál ez nehezebb. Napjainkig probléma a bányauzem vezetői számára, hogy a kétlakiak kimaradozása ellenére biztosítani tudják az üzem termelését.

Igy volt ez hajdanában, a tízes években is, amikor az Egercsehi Kőszénbánya a legkülönbözőbb módon próbálta a munkahelyhez kötni a kétlakiakat, különös előnyöket biztosítva számukra.¹⁶

Bakos Kálmán brigádja azonban derekasan helytáll a bányabeli munkahelyén és megállja helyét a mezőgazdaságban is.

2. Az utazás

„Sejhaj, verd meg Isten, ki a gőzöst csinálta,
De még jobban, ki a vasat lerakta.
Elviszi a summásokat messzire,
Sej, haj az uraság keserű kenyerére!” (summásdal)

2.1. A summásbanda utazása 1929-ben. Faragó Kálmán summásbandájának az ózdi vasútállomásról kellett indulnia, mivel domaháziak, arlóiai és nádasdiak voltak a csapatban. A nádasdiak a békástói iparvasút állomásától indultak el, ugyanonnan, ahonnan a háborúba induló katonákat, a sorozásra induló legényeket búcsúztatta a rokonság.

A summásbanda bevagonírozott és Ózd-Miskolc-Budapest-Dombóvár-Kaposvár útvonalon utazott mintegy három napig. A csapatnak május 1-én kellett munkába állnia, így az utazás április utolsó napjaiban kezdődött. Az utazás alkalmával zengett a summásdal, de a nagy vigadozásba az öröm cseppje is belekerült. „Már Dombóváron voltunk, amikor az egyik domaházi ember elment féldolgára a vagonból. Kitoltak bennünket a nyolcadik vágányra. Az embernek a tehervonat ütközőtányérja szétroncsolta a balkarját. Bevittük szerencsétlenül a dombóvári kórházba. Egy hét múlva beidéztek Kaposvárra mint summásgazdát, a társadalombiztosítóhoz. Követelték, hogy térítsem meg a kórházi ápolás költségeit. Én is kinyitottam a szám. Elmondtam, hogy a balesetért kizárólag az államvasutak felelős, mert igazság szerint minden vagon el kellett volna látni illemhellyel, akkor nem történt volna meg a baleset. Így nem találtak bennem Palira. Még az intéző is megdicsért, hogy helyesen csinálta Gazda Úr!”

A Heves megyei adatközlők a harmincas évek summásbandáinak utazását idézik: „Kaposvárig vonattal mentünk, onnan lovasvonattal vittek ki a majorba. Mindig május 1-re kellett ott lenni. Négy-öt napig is megtartott az utazás. Azokat a birtokokat a bank bérelte a gróftoktól.”¹⁷ A Heves megyeiek a Kisterenye-Kál-Kápolnai vasútvonal valamelyik állomásáról indultak el, Sirokról vagy Mátraballáról. „Mátraballán bezárták ránk a vagonajtót, oszt míg oda nem értünk, ki se nyitták. Mint a marhák vannak bezárva, úgy voltak a summások. Vertük ott a huppot. Domboltunk még a láda tetején is, a summásládák tetején.”¹⁸

A három adatközlő néhány rövid megnyilatkozásából azt az általánosítást tehetjük, hogy a harmincas évek summásainak utazása — amennyiben a summáskodás helye Békés, Tolna, Somogy, Fejér megyékben volt —, 3–5 napig eltartott.

Egy évben egy alkalommal került sor a munkahelyre utazásra. A hosszú út rendkívül sok információt tartogatott a homogén faluközösségben felnövekedett summások számára. Az utazás mostoha körülményei ellenére igen jelentősnek kell ítélnünk ezt a néhány napot, amely új élményeket, ismereteket, új társadalmi kapcsolatokat tartogatott a summáslányok és legények számára.

Az utazással együttjáró élményszerzésnek tovább fokozódott a lehetősége, amikor a negyvenes évek elején az Ózd vidéki summások Németországba (Mecklenburg tartomány) szegődtek el summásmunkára, hogy a háborús áldozatok miatt kiesett munkaerőt pótol-

ják. Erre azonban csak a Heves megyeiek esetében került sor, mivel az Ózd vidéki ipari üzemek a háborús konjunktúra idején foglalkoztatni tudták a borsodi községek munkae-
rőfeleslegét. Ilyen körülmények között indultak el és érkeztek meg uticéljukhoz a *mezei munkakönyves* nádasdi, balatoni, bekölcei, leleszi summások.

2.2. *A brigád utazása 1969-ben.* Bakos Kálmán, a brigád egyszemélyi felelőse időben gondoskodott arról, hogy munkatársai reggeli műszakra menjenek dolgozni a bányába és a gyárba azon a napon, amelyre az utazást tervezték. Ami negyven évvel ezelőtt 5 napba telt, az napjainkban 5 órára zsugorodott.

A technikai fejlődés jóvoltából felgyorsult az élet. Nemcsak az utazás időtartama csökkent le hallatlan mértékben, hanem az útrakészülődés néhány fázisa is kiesett. Feleslegessé tette maga az élet. Hol van már a község jegyzője, akinek a jelenlétében kellett a summásszerződést aláírni. Hová is lettek a régi jegyzők, akik azért manipuláltak, hogy alkalmasint meghiúsítsák a summások szerződését, mivel sok földjük volt, és arra nehezen kaptak munkást. Különösen az első világháború után fogták a hadiasszonyokat Nádasdon és Balatonban. Nyíltan mondogatták a módosabb gazdák: „Gyertek csak dolgozni, most ültettünk sokat, mert tudjuk, hogy egy darab kenyérért is eljöttök kapálni!”¹⁹

Vajon gondolná-e valaki, hogy ugyanazon az úton, amelyen elsuhan a „summások” szállító autóbusz, negyven évvel ezelőtt gyalog ment a szerződést aláírni anyjuk, nagyanyjuk, Nádasról Bekölcére, Leleszre. „Ott írtuk alá Leleszen a szerződést a jegyző előtt. Elvittem én reggel egy karaj kenyeret magammal. Meg is ettem én azt. Késő délután indultunk vissza. Este volt, mikor félúton jártunk. Olyan éhen volt mindenki, hogy csak úgy toltuk egymást. Nem volt erőnk. Nem tudtuk, hogy lány vagyunk-e, vagy gyermek. Úgy megeheztünk.”²⁰

A Munka Törvénykönyvben foglaltak alapján minden aggodalom nélkül szállhatnak fel a rozsnói (Rozsnó-Bánréve-Ózd-Nagybátony-Budapest) gyorsjáratú autóbuszra Bakos Kálmán és munkatársai, amely szűk három órán belül Budapestre repíti őket, majd onnan utazhatnak tovább, és este tízenegykor már munkahelyükön vannak.

A búcsúzkodás régen órákig eltartott, hiszen félévre váltak el egymástól a család tagjai. Most legfeljebb két, három hétig tart a távollét. Manapság nem bolygatja fel a falu népének hangulatát a „summáscapat” indulása, nem idéz elő tartós stresszállapotot. Mivel megszokott jelenséggé válik, a vele kapcsolatos érzelmi vonatkozások is elszíntelenednek. Nem húzza a cigány a nótát búcsúzásra, nem énekel a summásbanda, nem búcsúzik dalokkal. Szürke hétköznapi eseménnyé degradálódott napjainkban a szűkebb társadalmi közösség kiszakadása a község társadalmából. A praktikusság, a célratörés, a rohanás száműzi a romantikát ebből az életformából.

A munkacapatokat régen a nagyvonattól *kutyakocsival*, vagy *lovasvonattal* szállították ki az uradalomba, manapság már autóval, kibussszal történik ez. A munkáltató vállalat minden esetben megtéríti az utazás költségeit, ha azt a dolgozó megelőlegezi és kisebb csoportban utazva nem veszi igénybe a vállalat saját szállítóeszközét.

3. A szállás

„Jaj Istenem, hol fogok én meghalni?
Hol fog az én piros vérem kifolyni?
A kigyósi salendába (j) a pokrócon,
Megírom az anyámnak, hogy ne várjon” (summásdal)

3.1. *Elszállásolás 1929-ben.* Faragó Kálmán summásbandája a toponári uradalomban, Fészerlakon, majd 1930-ban Répáspusztán *hodályban* kapott szállást. Szalmazsákokat vinni kellett, valamint pokrócot. Csak úgy *summásosan* aludtak a szalmán, pokrócon, *egy haj alatt*, férfiak, nők vegyesen. „Ott egy nagy salendában volt a lakásunk” – az adatközlő emlékei szerint.²¹ „Egy nagy épület volt, amelynek a másik végében laktak az állandó cselédek. Napfelkelte előtt keltünk. Annyi időnk se volt, hogy megfésülkjünk. Már sötéttel indulni kellett. Hogy ne kelljen reggel fésülni, még este kifésültük a hajunkat, bekötöttük és úgy aludtunk. Még a kenyérünket is elkészítettük este, hogy reggel minél gyorsabban kész legyünk.”

Egy Eger környéki summás hasonlóképpen idézi fel a szállás körülményeit: „Juhakolba aludtunk. Fából voltak a priccsek. Arra tettük a szalmazsákokat. Egyik oldalon a fiúk, másik oldalon a lányok aludtak. Mellettük feküdtek a családosak, mert a gyerekek is ott voltak a családdal együtt. Muszály volt a szüleinek elvinni. Nem tudta kire hagyni. Amit az anya, meg a szülei megspórolt, azt ették a gyerekek. Mosakodni ki ért oszt rá? Szánkba tettük a vizet, leöblítettük magunkat. Lavórt a cselédektől kértünk kölcsön, abban mostuk a ruhánkat. Az akolban petróleumlámpa világított.”²²

3.2. *Elszállásolás 1969-ben.* Bakos Kálmán brigádja a Sárszentmihályi Állami Gazdaságban a minden igényt kielégítő munkásszálláson nyert elhelyezést. Az Alföldön munkát vállaló csapatok is hasonló körülmények közé kerültek Helvécia, Szabadszálláson, Nagykatán, stb. Parkettás, olajkályhával fűtött szobákban, hideg-meleg vízzel ellátott fürdőszobákban találták meg kényelmüket a napi munka után. Valamennyi helyen ágyneművel is ellátták őket, ellentétben a múlt rendszer summásaival szemben. Az emberibb körülmények elsősorban a kényelmes elhelyezésben nyilvánultak meg (6–10 ágyas szobák), amely nem minősül tömegszállásnak. Másodszorban a személyi higiéné feltételei is nagy mértékben biztosítottak voltak. Figyelembe kell venni azt is, hogy a munka után felszabaduló időt olyan körülmények között tölthették el a munkásszálló társalgójában, ebédlőjében, klubszobájában, ahol a művelődés lehetőségei (sajtó, televízió, stb.) mindenkor rendelkezésükre álltak.

Mindezek a munkásjóléti intézkedések ösztönzőleg hatottak az idénymunkásokra és a szociális ellátottság nagyban hozzájárult ahhoz, hogy munkahelyükre éveken keresztül, vagy évente több alkalommal is visszatérjenek.

4. A munka

„Meg van már a cukorrépa kapálva,
Áldja meg az Isten, aki kapálta.
Áldja meg a víg summáslányokat,
Verje meg a felvigyázó urakat!” (summásdal)

4.1. *A munka 1929-ben.* Faragó Kálmán summásbandája 1929-ben Fészerlakon, 1930-ban Répáspusztán dolgozott. Répáspusztá neve pontosan rámutat arra, hogy milyen munkára alkalmazták a mezőgazdasági idénymunkások zömét, a summásokat. A summás általános megfogalmazásban „Magyarországon a tőkés mezőgazdaságban: megszabott járandóságért idénymunkára szegődött munkás.”²³ Az általánosításon belül szűkebb megfogalmazásban a nagyüzemi cukorrépa termesztés folyamatában alkalmazott – főleg – női munkaerőt jelentette. A summásélet folklórelmékeiben is leggyakrabban répa tűnik fel, mint a legtipikusabb summásmunka.²⁴ A női munkaerő szinte kivétel nélkül a cukorrépa ápolását végezte, kisebb hányaduk dolgozott a *fejőzeten*, ill. egyes uradal-

makban a szőlőművelés munkálataira szerződttették őket. A férfiak, az *egészkezesek*, *egészbérese*sek kaszáltak, arattak.

A summásgazda így jellemezte a summáslányok munkáját: „Jött a táblára a segéd-tiszt! Kérdezte, hogy hogy megy a munka. Mondtam neki, hogy csendesen és jól. Azt mondja, hogy azt akarom, menjen a munka gyorsan és jól. Az asszonyok, lányok a répában szépen haladtak, olyan egyenes volt a sor, mint a vonalzó. Térdelve kapálták a répát. Akkor csak intettem egyet a fokosommal. Néhány perc múlva szétszóródtak. Volt, aki előre rohant, volt, aki lemaradt. A segédtsízt méltatlankodott, hogy mi történt itt. Mondom neki, hogy ez a gyors munka. Nézzük meg, mit csináltak. Bizony a feketét ráhúzták a zöldre, a fű ott maradt a föld alatt élve. Attól kezdve rámbízta a segédtsízt, hogy milyen tempóban dolgozzon a summás. Dolgoztak is tovább, csendesen és jól!”

A summásgazda teljes felelősséggel tartozott a munkásaiért. A kizsákmányolók és kizsákmányoltak közötti ellentét legtöbb esetben őt hozta kellemetlen helyzetbe. A summás érdekeit éppúgy figyelembe kellett venni, mint az uradalomét. Többnyire az uradalom állandó alkalmazottjai okoztak neki problémát, akik lenézték a summásokat. A bérese és summások ellentétét mutatja a következő példa is: „A hereföldön dolgoztunk. A tanyasi első béres fia is kijött szekérrel, hogy vigye a terményt, de a boglyákat csak kerülgette, a többi már meg is fordult többször. Láttam, hogy húzódik a munkától, mondtam neki, hogy nem lesz ez így jó. Erre rámkibált, hogy maga csak egy summásgazda, én meg kommenciós cseléd vagyok. Nem parancsol maga nekem. Bizony, hogy lekergettem a fokosom nyelével a kocsiról, de még a földről is. Mondtam, hogy menjen be a tanyára. Este volt a *report*. Be voltunk idézve, az *első béres*, a *tanyagazda* és én, a *summásgazda*. Előadtam a dolgot a segédtsíznek. Nekem adott igazat. A segédtsízt büntetésből az első bérestől 1 q búzát, a fiától 2 q búzát vont le a kommencióból, hogy így ellentétbe kerültek a summásokkal. Mondtam, hogy ami a szerződésben van, azt nem hagyom, de az uradalomét nem kívánom. Így váltam megbízhatóvá summásgazda létemre.

A segédtsízt kioktatta a tanya béreseit. Mondta, vegyék tudomásul, hogy ha a summásgazda a fokosát leszúrja a földbe, és elmegy intézni a dolgait, a summások és a bérese akkor is kalapot emeljenek a botnak.”

Mindezek a példák élesen rávilágítanak a summásgazda státuszára. Társadalmi helyzetéből fakadó előjogok illették meg. A feudálkapitalista társadalmi rendszer hierarchiájában nem állt azonos lépcsőfokon summásaival. Effektív munkát nem végzett, csupán irányította, ellenőrizte a munkát. Demokratikus érzelméhez nem fér kétség, de ugyanakkor az sem tagadható, hogy a *munkáltatók* oldaláról ítélte meg a munkavégzés minőségét, eredményét, vagy eredménytelenségét.

Éppen ezért hallgassuk meg a munkával kapcsolatosan a legilletékesebbet, magát a summást. „1943-ban Pécs mellett voltunk summások. Nagyon keményen bánt velünk az intéző. Reggel sorba álltunk. Ment az intéző előttünk, mintha díszszázad előtt ment volna. Odacsapott a botjával, ha valaki a zsebben felejtette a kezét.”²⁵

A munka emlékei hol szomorokás, hol vidám hangulatban elevenednek fel: „Napfelkeltekor ébresztettek. Kimentünk az udvarra, hogy beosztanak munkára. Nem mert ott senki szólni, mert igen könnyen hazasuppolták. Amikor először mentünk ki dolgozni, még a gróf és az intéző is szólt hozzánk: „Lányok, mindenki úgy viselkedjék, ha itt valaki gyereket csinál, az uradalom nem térít meg semmit!” Répát egyeltünk, kapáltunk. Aztán volt kukorica kapálás, krumpli kapálás. Reggeli után nekiláttunk a munkának. Libasorba álltunk. Kiválasztották azt, aki gyorsan tudott dolgozni. Mondták neki, hogy ő többet kap, csak húzza a többi. Fizettek is neki többet. Nem elég, hogy a paller, meg az intéző ott volt, még közülünk is volt olyan, aki ellenünkre dolgozott. Veszekedtünk is vele, ha

nagyon sietett. Aki nem bírta a munkát, arra veszekedett a többi, hogy minek jött dolgozni. A gyengébbeket segítették a szomszédjai.”²⁶

Ózd és vidékének summásai a szőlőkultúrájáról híres Mátra vidékének uradalmaiban is kaptak munkát. Erről számol be adatközlőnk: „A Hort melletti uradalomban dolgoztunk. Reggel elővette a *pallér* a névsort és szólingatott. Összesen nyolc nap lenetett beteg az ember, azt nem fogták le. Egész nyáron a szőlőben dolgoztunk. Itthonról vittük a kapát. Nagy területen dolgoztunk. Mire végére értünk a nyitásnak, már rügyezett a tőke. Akkor a *vincellér* megmutatta, hogyan kell metszeni. Két levél jött a szőlőn, az egyiket, az *iloncát*, a *hernyót* le kellett metszeni. Ki volt adva a *parcella*, mindenki a *számjára* ment. Ha nem jól metszettünk, már mondták is: *Halló! Ezt mért hagyta el? A rosseb egye meg! A fűkon volt a figyelmed?* Aztán jött a *kötözés*, majd a *horolás*. Előre nem haladhatott az ember, így hátrafelé csinálta, mint mikor a borsóban farval hátra felé megy az ember. Akkor újra felkötöztük a szőlőt, azután *kocsoitunk*. A tavaszkor kiadott metszőolló is meg volt számozva. Nekem 18-as volt mindenem. Akkor, aki akart jelentkezett *permetezés*hez. Nehéz munka volt az. A gép felszerelve 36 kilót nyomott. Elég volt azt hordozni. Ott volt a *parcella* végén *régálic*. Kiette az arcunkat, lábunkat. Kaptunk 3 korona *cullagot* (pótlékot a ruhakopásért). Hogy ne lopjuk az időt reggel, amíg nem szállt föl a harmat, kőrisbogarat kellett szedegetni a kötőnkbe. A szomszédban volt egy gazdátlan szőlő, akartunk szakítani a cseresznyefáról, de a *vincellér* észrevette. Le akartak vonni a keresetből két hetet. Reszkettünk egy szem gyümölcsért. Mindig *pucban* volt a szőlő, akár a szép lány. Akkor jött a szüret. Ha egy száradtat, rothadtat otthagytunk, a harmadik parcellából is visszahívtak. Délben fűtyült a *pallér*. Mondtuk neki: 'A maga órája biztosan pihen, nem adott neki enni!' Este szaladtunk haza, mert más az, ha a kenyér felé szalad az ember.”²⁷

4.2. A munka 1969-ben. Bakos Kálmán brigádja kizárólag a terménybetakarítás munkájára szegődött le. A brigádvezető funkciója lényegesen eltér a summásgazdától. Nem áll módjában leszúrni a földbe fokosát, hogy munkásai azt megsüvegeljék. Nem felügyelője, irányítója, ellenőre a többi dolgozónak. Minőségileg legfeljebb abban különbözik tőlük, hogy élő példa gyanánt ugyanazt a munkát jobban végzi el, mint a társai. Mivel valamennyi munkából effektíve kiveszi részét, így nincs ellentét közötté és a brigádtagok között. A brigád tagjainak érdeke közös. A teljesítmény fokozása az egyedüli cél, mert ezáltal találják meg számításukat. Rövid idő alatt maximális teljesítményt produkálnak, hogy részesedésük is a legnagyobb legyen. Munkájuk abból áll, hogy a kombájjal learatott és kicsépeelt, önlesztett búzát lepakolják, rendszerezik, raktározásra és szállításra előkészítik. Ha a szállítást gép végzi, akkor 1 vagon után 1 q termény jár a brigádnak. Ha nem gépi szállítással történik a termény szortírozása, akkor 0,6 q a munkabér vagononként.

Mi a titka annak, hogy mindig megtalálják számításukat? Bakos Kálmán szerint: „Annak köszönhetjük, hogy boldogulunk, mert mindenkinek külön szakmája van. Ha nem lennének leleményesek, felét sem keresnénk annak, amit hazahozunk. Ha a szállítógép tengelye eltört, fél óra alatt meghegesztettük. Nem volt fennakadás. Leégett egy motor, vagy megtekercseltük, vagy kicsértük rövid időn belül. Nem volt jó az áttétel, azon is tudtunk segíteni. Mindnyájan sofőrök is vagyunk. El tudunk állni a gépekkel. A gazdaság gépkocsivezetői elsőnek tudnak besorolni Székesfehérváron, reggel 9-re már negyedszer fordulnak, mire a többiek megérkeznek. Mindez azért van, mert a gépek nem idegenek nekünk. Szeretnek is bennünket. Mondják is a magtárkezelőnek, ha az 'egriek' itt vannak, akkor neki csak a lábát kell lógáznia, nincs semmi fennakadás.”

A többi idénymunkás adatközléséből az derül ki, hogy a legkülönbözőbb munkák elvégzésére szerveződnek manapság a munkabrigádok. Kukorica szárítás, faültetés, cukor-

répa szedés, almaválogatás, almaszedés, kukorica címerezés, szüretelés, kazlázás, szalmarakás, zsákolás szerepelnek a munkafajták között. Mindezekből az derül ki, hogy a munkafolyamatok erősen differenciálódtak a mezőgazdaságban napjainkban. A munka nehézségi foka is lényegesen különbözik a régi summásélethez viszonyítva. Némely adatközlő jó kikapcsolódásnak, üdülésfélnének fogja fel a kéthetes munkát. Még akkor is elfogadhatónak tartja a munkakörülményeket, ha „sokszor kell megfogni” az anyagot, és egy napi munka alatt 150 q is átmegegy a kezén.

A bányász nem tartja megerőltetőnek a mezőgazdasági idénymunkát, mert jó levegőn dolgozik. Mert bizony nem könnyű hét csille szénnel (42 q) birkózni a nádasdi Bánberkei tóában 3 fős brigádnak egy nyolcórás műszak alatt, lefűrni, lerobbantani, rakodni, szállítani és ácsolni.

A nádasdi tsz-nél nem vállalnak munkát. Egy hold búza aratásért itt 1,1 q terményt kapnak, de ott a családnak is be kell segíteni, ha egy nap alatt le akarja vágni az ember. Mennek tehát újra és újra, várja őket Sárszentmihály, Tizzasüly, Helvécia, Szabadszállás, Kimle, Hanságliget, Budakeszi, Pécel, Dánszentmiklós, Cegléd stb.

Napjainkban *megváltozott a summásgazda funkciója az ipari munkás szakismerete a gépesített mezőgazdaságban* fokozza a munka termelékenységét. Ezek a hatótényezők is jellemzik az új gazdasági mechanizmus idején az iparvidék és az agrárvidék kapcsolatának alakulását.

5. Az élelmezés

„A birkának nincsen lába, se oldalbordája,

Summásgazda belerakta a ládafiába.

Ha a javát belerakta a ládafiába.

Az orrát meg verje bele a pondrós kutyába!” (summásdal)

5.1. Élelmezés 1929-ben. A régi summásélet máig is gyakran emlegetett témaköre az élelmezés. Faragó Kálmán summásgazda esetében ugyanaz volt a gyakorlat, mint más summásbandánál. A summásgazda felesége a banda szakácsnője is volt.

A kommencióban megszabott nyersanyagot részben az ebédhez, részben a vacsorához használták fel. Az ebéd és vacsora körülményeit az adatközlők idézik. „Az ebédet kivitték a földre, ahol dolgoztunk. Nagy táliba tették. Hatan ettünk egy táliból. Minden másnap bab volt. Volt úgy, hogy ami délről megmaradt, azt adták estére. Hús ritkán volt. Vasárnap nem volt koszt, akkor mindenki maga főzött magának. Egy óra volt az ebédidő. A vacsorát ott ettük meg a barakk előtt. A gróf jó volt hozzánk, megtette azt is, hogy ha a kenyér nem volt jól megsülve, akkor nem engedte kivinni a munkásoknak. Ez Szolgaegyházán volt 1938-ban.”²⁸

A summásbanda különböző faluból verbuválódott, így gyakran került sor nézeteltérésre az élelmezés kérdésében is. „Mondták, hogy korábban mindig baj volt a főzőasszonyokkal, mert a saját falubelijének a kására két kanál zsírt tett, a többinek meg nem adott.”²⁹ Az élelmezés körüli visszaélések miatt gyakran bírálták, szidták, átkozták a gazdaasszonyt, a summásgazdát, az intézőt meg az uraságot. A tarnaleleszi summásasszony így foglalja össze az élelmezéssel kapcsolatos tapasztalatait: „Voltam summás 1938-ban Mezőtúron, később Vereben (Fejér m.), Meggyesen (Tolna m.), Harangodon (Borsod m.) és Pagony-pusztán (Borsod m.). Egyszer még Németországban is voltam. Nehéz életem volt. Nem voltam apai félelem és szeretet alatt. Sok *koszmos babot* kellett megenni, ami olyan volt, mint a *vasszar*, ami a kovácsműhelyben lehull a kéményből.

Sokat szenvedett az ittvaló nép, a maiak pedig csak pénzzel játszanak.”³⁰ A summásgazda azt mondja el, hogyan lehetett a liszttel gazdaságosan bánni. „A fennmaradt lisztet az utazás előtt kiosztottam a summások között. Akadt olyan, aki nyolc zsák lisztet hozott haza Kaposvárról. A kaposvári állomáson a másik vagonban nyírábrányiak voltak. Sirtak, rittak a gyerekeik, mert éhen voltak. Náluk három nappal az indulás előtt annyi liszt sem volt, amit a rántásba kellett volna tenni. Három asszonyt hívtam át közülük a mi vagonunkba. Azok tele rakták a kötőjüket. Jutott nekik is bőven. Mondták is, hogy az Urísten áldja meg magát, ahova egyet is tapod.”

A *húsellátás* körül mindig huzavona volt. Nem véletlenül panaszkodnak a summások a „büdös húsról”, a „rossz szalonnáról.” Említésre méltó, hogy a kapitalista mezőgazdasági nagyüzem az idénymunkások ételmezésének biztosításával saját maga termelvényeit hasznosította. A munkabért ezen keresztül is természetben váltotta meg, vagy legalább is annak egy részét. A mezőgazdasági termények értékesítésének válságos éveiben ez is hozzájárult a válságtünetek kiküszöböléséhez, a gazdaságok önkompenzálásához.

A harmincas évek summásainak étkezése az étrendet tekintve egyhangú (bab, burgonya, tészta). A reggeli étkezés sem mutat változatosságot, mivel a szalonna mellett csak vöröshagyma akadt még az étrendben. A kalóriaszükségletéről nem esett szó. Ezt csak a mai idénymunkások kísérik figyelemmel.

5.2. *Ételmezés 1969-ben.* Nemcsak Bakos Kálmán brigádjára érvényes, hanem valamennyi ma útnak induló „summásbanda” esetében elmondható, hogy az idénymunkások szociális ellátottsága a legteljesebb mértékben biztosított és jól szervezett. Valamikor egy-egy uradalom „állam volt az államban”, rendszerünkben azonban a munkások foglalkoztatásának minden kérdése, így az étkeztetés ügye is a társadalom ellenőrzése alatt áll. Jogtalanság nem érheti ezen a téren a munkást. Étkezése mennyiségben, minőségben kielégítő. A napi háromszori étkezésért némi hozzájárulást kell fizetniük, de ez a napi keresetnek 10–15%-át éri el a női munkaerőnél, a férfiak esetében egyes munkakörök betöltésénél legfeljebb 5%-ot.

Az étkezéssel kapcsolatosan számos adatközlő meglegedése mellett arra hívta fel a figyelmet, hogy az *asszonyoknak* — mármint a kétlakiaknak — különösen jól esik az, ha készen kapják az ebédet, vacsorát. A *kikapcsolódást* az is jelenti számukra, hogy nem kell a konyha gondjaival foglalkozni itthon. „Mert nem élet az — mondják, állandóan — a *parhét* mellett kavarni, kavarni a fakanalat.”

A rövid időre szerződött *férfiak*nál azonban az étkezéssel kapcsolatosan is felmerül egy negatívum. Sajnálják az időt az étkezésre. Az *ebédet* kapkodva, szinte *lopva eszik*, felváltva egymást, mert a gép addig is dolgozik. Így az egészséges életmód háttérbe szorul a nagyobb keresetért folyó gyors munka mellett. Minden percet meg akarnak ragadni, hasznosítani és a természetes szükséglet kielégítésére sem szánnak elegendő időt a minél nagyobb kereset miatt.

Végül említésre méltó, hogy a kétlaki családok *itthoni egyoldali étkezése* mellett az idénymunka alkalmával fogyasztott élelem egészségesebb, táplálódóbb és ez is fontos mozgatóerő életmódjuk változásának.

„Jaj de jó a summáslánynak, nincsen semmire se gondja,
Intéző úr a parancsot mindennap kiadja,
Matyi, te elmegy szántani, Bálint boronálni,
Te meg Viktor itthon maradsz, a lányoknak citerázni.” (summásdal)

6.1. A szórakozás 1929-ben. A tanulmány egyes fejezeteit bevezető, mottóként választott summásdalok a bizonyosságai annak, hogy a summásélet kimeríthetetlenül gazdag a folklóremlékekben. Lehetővé tette ezt az a körülmény, hogy a summáséletbe belekényszerült társadalmi réteg otthoni társadalmi viszonyait tekintve is hagyományörző volt. Ugyanakkor a summásmunka körülményei is lehetővé, sőt szükségessé tették a közös munka és szabadidő közös eltöltésének kényszere következtében a népművészet egyes ágainak továbbélését, fennmaradását.

Faragó Kálmán summásainak életében még állandó volt a munka-közbeni éneklet. Daloltak a munkások hazafelé menet a földről, vacsora után a *salenda* előtt. Vasárnap pedig, délután és este maguk szervezték meg szórakozásukat énekkel, táncsal, társasjátékkal, s néhány kivételes alkalommal színjátékszerű jelenetekkel (arató- és szüreti bál). Repertoárjuk igen gazdag, számos tanulmány elemzi a summásélet rendjét éppen a zenei folklór emlékei alapján.³¹

Mivel a tömegkommunikációs eszközök elterjedésére a harmincas években még nem került sor, így természetesnek és törvényszerűnek látszik a szórakozásnak, a művészeti igény kielégítésének ez az „önkiszolgáló” módja, ahol a summásbanda valamennyi tagja aktív résztvevője az éneknek, táncnak, játéknak.

Még egy vonatkozásban kell rámutatni arra, hogy milyen erők működnek közre abban, hogy a folklór ilyen életerős maradt. A kapitalizmus társadalmi viszonyai között osztályellentét választotta el a munkaadót a munkástól, a gróftól, intézőt, segédtestet a summásoktól. Az osztályellentét elégedetlenséget, gyűlöletet szított. Ennek a kifejeződése a zenei folklórban kevésbé volt veszélyes, mint ha ugyanazt a mondanivalót programbeszéd formájában adták volna elő. A dalban megénekeltek átok vesztett az erejéből, a munkaadók is elnézőbbek voltak ilyen esetben, és nem csináltak ügyet a dologból, ha „ingyenélő urak”-nak titulálták őket, mivel az úrellenes dal hozzátartozott a summások hagyományaihoz.

Szólaltassunk meg egy-két adatközlőt a szórakozással kapcsolatban, lássuk, hogyan ragadják meg a lényegét, hogy jellemzik a szórakozás kereteit és tartalmát, a dal, a tánc és a közös játék funkcióját. Mit jelentett az ő számukra mindez a munka során? „Ott szabad volt dalolni éjjel-nappal. Annak örült a főnökség, ha jókedve volt a népnek. Akkor tudta, hogy nincs hiba. Ki mit akart, dalolhatott. Az asszonyok jobban tudtak énekelni, a fehér népek jobban össze tudtak fogni, mint a férfiak. A nők leginkább csoportokban dolgoztak, ezért ment nekik jobban a nóta is. Mindig volt olyan, ki ügyesebb nótát fundált ki. Aztán fújták egész nap, ha kitalálta valamelyik.”³² „Este, ha volt kedvünk nevetgélünk, szórakoztunk, játszottunk. De bizony csak vasárnap esett jól a játék, hétköznap fáradtak voltunk. Pünkösdkor *májfát* állítottak a legények a barakk előtt, azt addig táncoltuk körül vasárnaponként, míg ki nem dült. Május elsején még nem kaphattunk szerenádót, mert még a legények nem voltak ismerősök. Más falubeliek voltak, vagy az ottani cselédek. Amikor kiismerték magukat, engedélyt kértek a gróftól, hogy kivághassák a fát. Azt feldíszítettük zsebkendőikkel, kendőkkel. Volt mégis köztünk olyan lány, akinek legjobban szánták. Az fehér kendőt tett rá, mi, a többiek pirosat. A zenekar állt *citerából*, rossz vederből. Annak két fával ütték az odalát. Egy rossz fazék is volt, azt kanállal

csörgették. De milyen jól lehetett arra táncolni! Munka közben is énekeltünk, hogy ne vegyük észre a fáradtságot. Olyan nótákat is daloltunk, amelyekkel a pallért, az intézőt figuráztuk ki.”³³ Egy bükksszenterzsébeti (Heves m.) adatközlő³⁴ emlékei a hagyományos aratási ünnepségre utalnak: „Összesen tizenhárom nyáron át dolgoztam summásként. Jött az aratási ünnep. Nagyon jól tudtam koszorút fonni. Amint bevittük az intézőhöz az aratás után a koszorút, az intéző megkért, hogy másnapra fonjak neki még egyet, mert azt el akarja küldeni Pestre. Csináltam is neki szépet.” Végül a szőlőmunkás lány idézi fel a szórakozás emlékeit: „Vasárnap jutott idő a tisztálkodásra, játszásra. Játszottunk *menyasszony-vőlegény*-t. Közülünk volt a pap, aki megesküdtette a párt, a *bogácsát* ketté törte, még bort is adott inni a fiatal párnak. A pallér ott nézett, örült, hogy a munkásnak még játékra is van kedve.”³⁵

A summásélet emlékei dokumentatív hitelességgel mutatják be ennek a társadalmi rétegnek a kultúráját, alkotó képességét. A summásság kulturális hagyományainak ismeretében döbbenünk rá leginkább, hogy a mai mezőgazdasági idénymunkások életében mennyire elszegényedett ez a hagyomány.

6.2. *Szórakozás 1969-ben.* Nemcsak mennyiségileg csökkentek a szórakozás alkalmai napjainkban a mezőgazdasági idénymunkások esetében, hanem minőségileg változtak meg ennek körülményei. Egyrészt a néhány hetes munkaidő legintenzívebb kihasználására törekednek a munkaadó és munkavállaló egyaránt, másrészt a szórakozásra szánt szabadidő felhasználásának a módja különbözik a régiektől. A munkások fizikai megterhelése nagyban meghatározza azt, hogy van-e a munka után ereje és kedve az aktív szórakozásra. Régen gyalog mentek és jöttek a summások, hogy elérjék munkahelyüket. „Voltak olyan utak – mondja a régi summás, – hogy a fene majd megett a sötétbe, hogy bele ne essünk a tóba.” Manapság autón, de legalább vontatón viszik a szállásról a munkahelyre a dolgozókat. Régen a napi fáradtság után a *salenda* előtt ült össze a summásbanda fiatalsága dallikózni. Napjainkban a gazdaság munkásszállásán berendezett *klub* és a település *presszója* a szórakozás színtere. A kétféle munkások az otthoni körülmények között kialakított szokásaikat, kulturális igényeiket ugyanolyan szinten elégíthetik ki „summáskodás”-uk ideje alatt is. A televízió, rádió és újság, könyv gondoskodik szórakozásukról. Sike Miklós, borsodnádasdi nyugdíjas minden esetben megrendeli az újságot arra az időre, amíg munkát vállal az Alföldön. Átjelenteti az újságjait az ideiglenes munkahelyére.

A mai idénymunkásság szórakozásai közül teljes mértékben kimaradnak a májusfa-állítás, az aratási ünnep, a szüreti bál és a vasárnapi közös énekés és tánc eseményei. Aktív szórakozás helyett a kultúra, az egyes művészeti ágak produktumai fogyasztási termékeké válnak számára. Csak befogadó közeggé válik, anélkül, hogy alkotó módon résztvenne alakításában.

7. A fizetés

„Mikor minket az uraság fogadott,
Minket a szerződés alá íratott,
Akkor aztán jót nevetett magába,
Szegény summás, dolgozhatsz már hiába!” (summásdal)

7.1. *A fizetés 1929-ben.* Faragó Kálmán munkásai 1929-ben hat hónapra szegődtek. A munkavállalók legfőbb célja az volt, hogy a télire valót biztosítsák. A kialakított kommcenció a *félkezes* (summáslány, asszony) részére 1,5 q búza volt egy hónapra, az

egészkezes 2 q búzát kapott. A többi természetbeni juttatást (szalonna, liszt, bab, mák, stb.) summáskodása alatt felélte. A természetbeni járandóság kifizetésének általánosan elfogadott módja az volt, hogy a *félidő* letelte után (július végén) a summásgazda hazautazott és gondoskodott a munkabér felének kiszolgáltatásáról. „1929-ben Egercsehiben vettem meg a búzát gróf Beniczky-től.”³⁶ A nádasdi summások részére ezt a búzát járdánházi, az apátfalvi, vagy a bükkszenterzsébeti malomban szolgáltatták ki. A búza ára ekkor 20 pengő volt mázsánként. 1930-ban Borsodnádason vásároltam meg a félkommenciót, vitéz Kovács Birkás Vencel gazdától. Ő úgy jutott sok gabonához, hogy cseplőgépe volt, és a géprészt eladta.”

A következő három hónap leteltével a másik fél-kommenciót már pénzben fizették ki a summásoknak. Ebben az esetben 90, ill. 120 pengő járt a summásnak. Így nem kellett visszaútnban a terménnyel bajlódniuk. A természetbeni járandóság és készpénz fizetés arra volt elegendő, hogy a család megélhetését biztosítsa. Sokszor még ki sem tartott, mert a régi csak ritka esetben érte meg az újat.

A fizetés tekintetében is eltért a summásgazda a többiektől. A summásgazda a cselédházaknál lakott családjával együtt. Mivel a felesége a konyhán szakácsnő volt, a summásgazda előjogai közé tartozott némi állattartás is. Ez helyenként és alkalmanként változott. A summásgazda által nevelt két disznó néha okot adott a summásoknak a civakodásra, különösen akkor, ha húsban nélkülöztek. A summásgazda terményjárandósága is magasabb volt a többiekénél. A summások kommencióját végsősoron az határozta meg, hogy miképpen alakult a gazdasági helyzet. A búza árának emelkedése vagy csökkenése módosíthatta egyik évről a másikra a természetbeni és a pénzbeni járandóság arányát. A munkaadó gazdasági tapasztalatain és érzéken múltott, hogy milyen szerződést ajánlott fel az idénymunkásoknak.

7.2. *A fizetés 1969-ben.* A hetvenes évek „summásai” közül igen sok akad olyan, aki naponta képes 1 q búzát, vagy kukoricát szerezni. Igaz, hogy nem ez az átlag. Bakos Kálmán brigádja azonban minden alkalommal eléri a szűk kéthetes munkaidő alatt a 12 q terményt. Amiért az egészkezes hat hónapot dolgozott, azért a mostaniak két hetet teljesítenek. Ez csak úgy képzelhető el, hogy a mezőgazdaság gépesítésén és kemizálásán keresztül óriási mértékben megnőtt a munka termelékenysége.

A női munkaerő a gyümölcsösökben végzett munkáért általában 12 Ft-os órabért kap, így keresete a 120–150 Ft körül mozog naponként. Ha terményben fizetik a női munkaerőt, naponta 0,5 q terményt kapnak az ellátáson felül.

Mind a férfi, mind a női munkaerő a lehetőséghez mérten igyekszik munkabérét terményben kiváltani. Ennek okát a későbbiekben elemezzük.

8. A személyi felszerelés

„Édesanyám, ha bemegy a szobába,
Feltekint a sok szép vasalt szoknyára,
Édesanyám, minek az a sok vasalt szoknya,
Ha a lánya hervad a répasorba?” (summásdal)

8.1. *A felszerelés 1929-ben.* A harmincas évek summásai a lehető legkevesebb holmival indultak el a féléves munkára. A *kuffer* és a *katonaláda* elegendő volt a személyi felszerelésük elhelyezésére. Szoknyát, blúzt, *berliner kendőt* vittek magukkal a lányok és az asszonyok, s többnyire mezítláb mentek. Cipőjük nem volt, s ha volt is, azt inkább ősszel és télen hordták itthon. Ingben és kisszoknyában háltak. A néhány ruhadarabot

vasárnaponként mosták, varrogatták. Ezt egészítette még ki az evőeszköz és a munkaeszköz (többnyire a rövidnyelű kapa).

A summásgazdának illő volt egy sötét öltönyt is magával vinnie, hogy a hivatalos ügyek intézése idején megfelelően felöltözhessen. Faragó Kálmánnak a fekete öltönye miatt kellemetlensége is akadt, mert azzal vádolták meg, hogy az öltönyt Kaposváron vette abból a pénzből, amit a zsíron és a liszten megspórolt. A csendőrök a feljelentés miatt kivizsgálták a dolgot, de a summásgazda feddhetetlennek bizonyult.

A *kuffer* vagy a láda arra is szolgált, hogy a summás az étkezéshez kiosztott kenyeret és szalonnát benne tarthassa. A személyi holmi és a felszerelés nem tartalmazott könyvet, újságot, levélpapírt. Legfeljebb minden summásbandában akadt egy-két olyan személy, aki hangszerét (hegedű, citera, furulya, okarina, tangóharmonika) vitte magával. Pénzt alig volt módjában magával vinni a summásnak, mert éppen a legnagyobb inségből ment munkára, ahol legalább a mindennapi élélmezése biztosítva volt.

8.2. *A személyi felszerelés 1969-ben.* Mit visz magával a mai mezőgazdasági idénymunkás? Öltönyt, mivel a munka után a szórakozóhelyen (presszó) nem jelenhet meg munkaruhában. Nem érzi jól magát, ha nincs rendesen felöltözve. Pizsamát és tisztasági felszerelést, pongyolát, vagy hálóköpenyt, cipőt, papucsot. Mindezeknek a tárgyaknak a funkcióját nemcsak az jellemzi, hogy szükségesek és praktikusak, hanem néha az is fontos, hogy a szállodaszerű elhelyezés körülményei között megmutathassák, hogy itthon milyen színvonalon élnek. Egy kis hivalkodás is hozzátartozik a ruhatár mutogatásához. A kétlakiakat nem véletlenül bírálják meg azzal, hogy nem a megélhetésre, hanem a *flanc*-ra keresnek. A felsoroltakon kívül az időjárástól függően visznek magukkal két munkaruhát.

Már az eddigiek is mutatják a nagy eltérést a múlt summásainak felszereléséhez viszonyítva. De adatközlőink tovább sorolják a személyes szükségletek kielégítését célzó felszerelési tárgyakat és cikkeket. Többnyire a táskarádió az, ami nélkül nem szívesen indulnak útnak. Ez kényelmes módja a gyors információszerezésnek, mivel munka közben is használhatják. A kávéfőző is elmaradhatatlan kellék és főleg pénz, pénz, pénz. Eleve úgy indulnak útra, hogy a munkájuk által szerzett járandóságot terményben kapják meg. Így a munkaidő alatt személyi szükségleteiket az iparban keresett fizetésből fedezik.

A Borsodnádasdról induló munkacsapatok nem szorulnak rá, hogy a munkahelyre érkezve azonnal előleget vegyenek fel. Ismeretes, hogy egyes tájegységekről olyan hátrányos helyzetű társadalmi rétegek szolgáltatják az idénymunkásokat, amelyeknek tagjai otthon is többnyire csak alkalmi munkaviszonyban vannak (cigánytelepülések lakossága).

9. Kapcsolat az otthoniakkal

„A barakkunk tetejére rászállott egy golya,
Levelet hoz a szájába summások számára.
Fel sem bontom a levelet, tudom, mi van benne,
A szeretőm házasodik, verje meg az Isten!” (summásdal)

9.1. *Kapcsolattartás az otthoniakkal 1929-ben.* A hathónapos távollét alaposan próbára tette a fiatalokat, akik tulajdonképpen két közösségből is kiszakadtak summáságuk idején. Az anyai, apai szeretet és felügyelet alól és a jövőendő családjuktól is, esetleg leendő hitvestársuktól. Ezért volt olyan fájó a búcsúzkodás, ezért tört fel olyan gyakran és csillapíthatatlanul a honvágy.

A levélírás igen ritkán fordult elő, és alig akadt arra példa, hogy az itthoniak közül valaki meglátogatta volna a többszáz kilométer távolságban élő summásokat. Mint a

folklóradalék is utal rá, a hosszas távollét miatt számos fiatal életében következett be törés, a kialakuló szerelmi kapcsolatok is fellazultak a hosszú munkaidő miatt. Ugyanakkor pozitív mozzanata volt a summáséletnek, hogy idegen községbeli fiatalok ismerkedtek meg egymással. Az ismerettségből kapcsolat és esetleg házasság szövődött. Ez jó irányba terelte a kétlaki községek házasságkötésekben megnyilvánuló fluktuációját, és oldotta a káros hagyományt, az endogámiát. Igaz, hogy mivel agrárproletárokról volt elsősorban szó, ennek a társadalmi kategóriának az esetében nem volt olyan súlyos a helyzet, mint a módosabb paraszti rétegeknél.

Summásnak rendszerint olyan személy szegődött, aki vagy magával vitte gyermekét a szerződött időre, vagy volt kire bíznia a családban a gyermeket. Ez a probléma napjainkban is megvan.

9.2. Kapcsolattartás az otthoniakkal 1969-ben. A régi summások féléves távolléte nem hasonlítható a mai idénymunkások két-három hetes turnusaihoz. Időben rendkívül leszűkült a távollét tartama, mert minden gyorsuló tempót mutat, az utazás, a munkaidő, a munkabér megszerzésének időtartama. A fejlett technika manapság már azt is lehetővé teszi, hogy az ideiglenesen elszakadt családok meglátogassák az idénymunkára szegődőteket. Az otthoniak szinte naponta tartanak kapcsolatot a távolban dolgozókkal. Levél, távirat, telefon nemcsak a felső tízezer kiváltsága. Számos esetben látogatják meg az idénymunkásokat autóval is. Ezek a jelek azt mutatják, hogy ebben a tekintetben teljes mértékben felszámolták a régi summásság rossz emlékeit. Nem is születnek napjainkban olyan folklór emlékek, amelyek a szerződött idő végtelen hosszúsága miatt panaszkodnának, ill. amelyekben a hazautazás előtti türelmetlenség nyilvánulna meg.³⁷ Nincs szükség a család életrendjének tartós átrendezésére olyan mértékben, mint a múltban volt. Ha a női munkaerő távozik el a családból, nehezebb helytállni az otthoniaknak. Sürgetőleg is hat ez a körülmény arra, hogy a családi otthon belső életrendjének legfőbb meghatározója minél hamarabb hazakerüljön a családba. A problémát a gyermeknevelés, a főzés és a jószágok ellátása jelenti. A gyermeknevelést csak részben pótolja a napközi otthonos óvoda. Általános iskolás korú gyerekek tanulmányi előmenetele lényegesen visszacsúszik, ha a szülő, főleg az édesanya egy-egy szezonban több ízben távol van a családtól. Az itthonmaradt férfiak gyakran panaszkodnak a főzés okozta nehézségek miatt, mert a kétlaki munkás megkívánja, hogy az asszony „elébe tegye az ételt”, mert a gyári konyha nem kielégítő.

Főleg ezek a gondok fékezik a családokat, hogy a jelenleginél még nagyobb mértékben ne vállaljanak mezőgazdasági munkát.

10. A járandóság felhasználása

„Kitöltöttem hat hónapot summába,
Édesanyám várhat jó vacsorára.
Hoztam még én hét krajcárt a vásárra,
Elég lesz tán az nekem egy gubára.” (summásdal)

10.1. A járandóság felhasználása 1929-ben. A régi summások vonatkozásában az eddigi adatok meggyőző erővel bizonyították, hogy egzisztenciális kényszer mozgatta a munkaerőt távoli munkahelyekre. A túlnépesedésből származó munkaerőfelesleg szinte „bennkoszt”-jáért és a „télire való”-ért vállalt munkát. A komenció természetbeni részét saját maga és családja táplálására használta fel. A harmincas évek végén a pénzjáradék növekedése lehetővé tette, hogy a szerzett munkabér egy részét ruházkodásra

fordítsa a summás. Munkabérének beinvestálása, további hasznosítása alacsony életszínvonal miatt nem volt lehetséges. Fel kellett élnie a munkabérből származó javakat, sőt ez többnyire ki sem tartott, elég sem volt az *újig*. A munka jövedelméből lakberendezési tárgyakat, házat, földet, nagyobb állatállományt nem volt képes vásárolni, legfeljebb a leány stafíringját állította elő, vagy egészítette ki. A szó tiszta értelmében tengődött ez a társadalmi réteg, amelynek életkörülményeiről az eddigiek folyamán vaskos monográfiák születtek.³⁸

10.2. A járandóság felhasználása 1969-ben. Bakos Kálmán példája joggal általánosítható. Az évente mellékállásban szerzett 12 q búzát és 12 q kukoricát nem értékesíti pénzért. Évente öt hízó nevel, amelyeket 2 000 Ft-ért vesz meg választási korukban. Kb. 4 500 Ft értékű terményt etet meg velük. Az értékesítés során öt hízóért 13 000 Ft-ot kap. A munka ráfordításával egy gazdasági év alatt megkészszerzi a másodállásban szerzett termény értékét.

Bakos Kálmán hizlalásra vásárol még egy bikát (2 q súlyúért 5 700 Ft-ot fizet). Másfél évi hizlalás és kb. 3 500 Ft értékű szemestakarmány, 1 500 Ft értékű szálatakarmány felhasználásával (ezt megszerzi a helybeli termelőszövetkezetnél vállalt kaszálásból) a hízott állatot 20 000 Ft-ért értékesíti. A tiszta jövedelme meghaladja a 10 000 Ft-ot.

Az így szerzett jövedelemnek milyen befektetési lehetőségei vannak? Bakos Kálmán esetében a lakás korszerűsítése (1973-ban 13 000 Ft értékben központi fűtéssel látta el három szoba összkomfortos lakását.) Általánosságban az állapítható meg, hogy a jelentősnek mondható jövedelem építkezésekbe, gépkocsi vásárlásába, a fényűzés határait súroló cikkek vásárlásába investálódik be.

A mezőgazdasági vendégmunka nélkül is jól élne a nádasi munkásság. E munka vállalása életszínvonalukat viszont még magasabbra emeli. Munkaerejük felhasználására a mezőgazdaság nyújt lehetőséget, de itt is csak az a szektor, ahol a termelés igen intenzív. Lassan reális, minden vonatkozásában érvényes alapokról mondhatjuk el, hogy ennyi őrzi a paraszti jelleget a kétlaki munkásság életében.

11. A távlatok

„Intéző úr Isten áldja meg magát,
Eszteendőre ne láthassuk meg egymást,
Eszteendőre csak úgy láthassuk egymást,
Velünk együtt kapálgassa a répát!” (summásdal)

11.1. Távlatok 1929-ben. A feudálkapitalista rendszer kereteit csupán a két forradalom időszakában sikerült némileg meglazítani. Ózd és vidékének kétlaki munkássága tanúja és aktív résztvevője volt a szocialista szövetkezeti gazdálkodás kísérletének, a kollektivizálásnak és a földosztó mozgalomnak.³⁹ A Horthy-rendszer negyedszázada alatt azonban a föld visszaszerzésének ez a módja lehetetlenné vált. A földművelés nyomasztó terheivel küzdött az agrárproletár és a kétlaki, vállalva a ledolgozás hagyományait.⁴⁰ A summásdalok tekintélyes hányada kifejezésre juttatta, hogy a summás véget vet a kényszerből vállalt „szakmányos” munkának,⁴¹ de mindez többnyire csak vigasztalás, önámítás volt. A való élet kényszere újra és újra elindította őket a summásélet útján. A társadalmi viszonyok konzerválódtak, megmerevedtek és változatlanok maradtak mindaddig, míg a felszabadulás új életviszonyokat nem teremtett meg.

11.2. *Távlatok 1969-ben.* Az új gazdasági mechanizmus által kialakított körülmények nem csak lehetővé teszik a másodállás vállalásának ezt a módját, amelyről beszámoltam, hanem előbb-utóbb beidegződik a társadalomnak ebbe a rétegébe ez a munkavállalás. Valamennyi megkérdezett személy újra vállalja a munkát 1974-ben. Az igények nőnek. Kielégítésük részben az idénymunka vállalásán keresztül oldható meg. A nádasdi határban egyre több a parlag, a fekete ugar, mert a munkáskezek „odavannak az Alföldön, summásnak.” Az idén is mennek, egyre többen. De ki tudná számba venni őket?

JEGYZETEK

1. 1970. évi Népszámlálás 11. A Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc Számlálókörzeti és Külterületi adatai. Budapest, 1972. 80. l.
2. 1960–1973 között 35 borsodnádasdi munkásetrajzot jegyeztem fel. Az adatgyűjtés munkáját a Borsodnádasdi Istvánffy Gyula Honismereti Szakkör tagjai segítették. Az életrajzok egy-egy példányát a Borsodnádasdi Helytörténeti Gyűjtemény kézírattára őrzi.
3. *Nemcsik Pál:* Tarnaleleszi, bükkzsenterzsébeti és szentdomonkosi summásdalok (1920–1944). (Kézirat).
4. A témával kapcsolatos fontosabb irodalom: *Borsai Ilona:* Summásdalok (A parasztdaltól a munkásdalig. Szerk.: *Katona I. – Maróthy J. – Szatmári A.*) Budapest, 1968. 95–227. l., *Koós Imre:* Summásélet. Miskolc, 1960., *Sárközi Zoltán:* A summások. (A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerk.: *Szabó István*) Budapest, 1965. 321–381. l.
5. Faragó Kálmán, nyug. gyárimunkás.
6. Bakos Kálmán, bányaiüzemi lakatos.
7. *Bárczy Zoltán:* Fejezetek a borsodnádasdi lemezgyár történetéből. Borsodnádasd, 1960. 115. l. „Az 1894-ben Rónai Sándor karmester vezetésével alakult zenekar nagyban hozzájárult a dolgozók kulturális neveléséhez és a lakosság szórakoztatásához.”
8. Hamar Bonta János munkásmozgalmi tevékenységéhez ld. *Nemcsik Pál:* Adatok az 1899-es borsodnádasdi agrárszocialista mozgalom történetéhez. Borsodi Szemle 1962. (VI.) 79–83. l.
9. Az Országos Társadalombiztosító Intézet 81–2527/20–1947. számú határozatában helyt ad Faragó Kálmán baloldali politikai magatartása miatt elvesztett tagsági idejének beszámítására irányuló kérelmének. Az illetékes szervezetek igazolásai alapján „megállapítást nyert, hogy nevezett valóban baloldali magatartása miatt bocsájtatott el és a jóvátételre nem vált érdemtelené.”
10. A terpesi agrárszocialisták tevékenységére példa a Hevesvármegyei Hírlap 1899. 10. száma: „A mátrai szocialisták kérése. A Mátra vidékén, különösen Terpes, Szék és Parád községekben megizmosodott a társadalmi rendet felforgatni célzó szocializmus. Esténként pipaszó mellett folyik a beszéd a szép jövőről, s azon módozatokról, melyeket a vidéket bekalandozó agitátorok előttük kifejtettek. Az ún. földművelő munkásegyletektől várják a mátrai palócok bajaik orvoslását...”
11. *kommenció* = mezőgazdasági cselédek megegyezés szerinti (természetbeni) járandósága. Magyar Értelmező Kéziszótár Budapest, 1972. 751. l.
12. Bakos János és Bakos Imre borsodnádasdi gyárimunkások 1924-ben résztvettek a Bányaiipari Dolgozók Szakszervezete helyi csoportjának megalakításában. 1945-ben mindketten alapító tagjai voltak a Magyar Kommunista Párt borsodnádasdi község alapszervezetének.
13. A Borsodnádasdi Bányaiüzem termelése 1960-ban 144.071,7 tonna volt. Ez a teljesítmény a hatvanas évek elején állandóan emelkedett. Vö.: *Nemcsik Pál:* Bányászélet Borsodnádasdon. Borsodnádasd, 1961. 9. l.
14. Szabadnap.
15. Nyári nagyjavítás a borsodnádasdi lemezgyárban, ti. inventúra = leltár.
16. A kétlakiak folyamatos munkáját volt hivatott elősegíteni az Egercsehi Kőszénbánya RT. által kibocsátott szerződés 1914-ben: „Nyilatkozat. Kötelezem magamat szakadatlanul, ill. a nyári hónapokban is munkában maradni. A Bányagazgatóság kötelezi magát, ha szorgalommal és szolgálatkészséggel arra érdemesnek bizonyultam, hogy a nyári hónapok idején, vagyis május 1-től szept. 1-ig terjedő időre nekem urasági munkában teljesített műszakonként 40 fillérrel többet fizetni. Mezei munka idején 8 napi szabadságban fogok részesülni.” Hevesmegyei Levéltár XI. L. 394/1914. Az Egercsehi Kőszénbánya RT. iratanyaga.

17. Lektor Józsefné, Pap Kopácsi Angyél nyug. gyárimunkás.
18. Adatközlő: Bíró Náci Alajosné, Boros Veronika, Istenmezeje Heves m.
19. Adatközlő: Ipacs Jánosné, Buzás Borbála, Borsodnádásd.
20. Adatközlő: Ipacs Jánosné, Buzás Borbála.
21. Adatközlő: Ipacs Jánosné, Buzás Borbála.
22. Dózsa Istvánné, Orosz Piroška, borsodnádásdi adatközlő
23. Magyar Ertelmező Kéziszótár, Bp. 1972. 1229. l.
24. Néhány példa arra, hogy a répa milyen gyakran fedi a summásmunkát és annak mintegy szinonimájává válik a folklórhagyományban: „Intéző úr, köszönjük a jószívűségét. Már mi többet nem tapossuk a répaföldjét...” „Keljete fel summáslányok, három fertály négyre, Jön a kulcsár, az intéző hajt a répaföldre...” „Ez a tábla cukorrépa de sárga, Talán bizony esőbe lett kapálva...” „Ha akarok leszámolást csinálók, Ha akarok a répába nem járok...”
25. Kovács Ricsi Miklós tarnaleleszi (Heves m.) gyárimunkás közlése.
26. Dózsa Istvánné borsodnádásdi adatközlő.
27. Adatközlő: Ipacs Jánosné, Buzás Borbála, Borsodnádásd.
28. Adatközlő: Dózsa Istvánné, Borsodnádásd.
29. Kovács Ricsi Miklós, Kovács Izolda tarnaleleszi (Heves m.) tsz-tag közlése.
30. Balázs Józsefné, Kovács Amália tsz-tag. Tarnalelesz.
31. *Borsai Ilona*: i. m. 95–227. l.
32. Adatközlő: Bíró Náci Alajos, ny. bányász. Istenmezeje
33. Dózsa Istvánné, Orosz Piroška borsodnádásdi lakos közlése.
34. Kovács Borbála ny. bányászati meddőválogató, BükkSZenterzsébet (Heves m.)
35. Ipacs Jánosné, Buzás Borbála borsodnádásdi lakos közlése.
36. Beniczky György földbirtokos: „A vármegyei közigazgatási bizottság tagja, Egercsehiben birtokos. Fia: Elemér, jelenleg országgyűlési képviselő, azelőtt szolgabíró.” Magyarország vármegyéi és városai, Heves vármegye (Szerk.: Borovszky Samu) Bp. 1909. 656. l.
37. Néhány példa a summások türelmetlenségére, hazautazás előtti hangulatának érzékeltetésére: „Nagyterében nem sok idő van hátra, Pakolok és megyek az állomásra...” „Intéző úr a szobából jöjjön ki, Tintát, pennát, kalamárist hozzon ki, Írja meg az elbocsátó levelet, Szenvedtem a répaföldön eleget...” „Sej, haj kifelé áll már a szekere rúdja, Haza megyek a jó Isten is tudja, Mert már nékem kitelik a sok idő, Odahaza vár a régi szerető...”
38. Pl. *Szabó Zoltán*: A tardi helyzet. Bp. 1937.; *Szabó Zoltán*: Cifra nyomorúság. A Cserhát, Mátra, Bükk földje és népe. Bp. é.n.; *Tanner József*: Egerszalók a szolgaságtól a szabadságig. Bp. 1961.
39. Ld. *Nemcsik Pál*: A Magyar Tanácsköztársaság létrejötte és berendezkedése az ózdi járásban (1919). Borsodnádásd, 1971. 26–35. l.
40. Balázs Józsefné, Kovács Rozália (sz. 1919) így utal a tarnaleleszi körülményekre: „Kapott apám egy *kilás* földet, ami 800 négyszöglet tett ki. Azért úgy meg kellett dolgozni, hogy a gazdának még ki is kellett fosztani a kukorica részét. Még a padlásra is fel kellett hordani a terményt. Úgy bántak a szegénnyel, ahogy akartak.”
41. Példák arra, hogy a summások felhagytak a summásmunkával: „Fapipás úr köszönöm a jószívűségét, Adja másnak azt a krumpliívesét, Van énnékem odahaza suszterszékem, kaptafám. Megkeresem én azzal a vacsorám...” „Isten veled Mezőhegyes, elmegyek, Már én többet szakmányos lány nem leszek, Elbúcsúzok a fűtől, fától, virágtól, Utoljára meg a kedves babámtól...”

MESTERSÉGEK KARCSÁN A FELSZABADULÁS ELŐTT

NAGY FERENC

A rohamosan fejlődő ipar elcsábította a hajdani mesterembereket. Ennek az lett az eredménye, hogy ma már kevesebb szakmunkás dolgozik, mint „maszek”.

A felszabadulás előtt a szegénylegénynek két választása lehetett, hogy pénzt keresen: vagy földműves lett az urasági birtokon, vagy szakmát tanult. Az utóbbi nem volt könnyű, mert *inas*nak nem mindenkit vettek fel. Az általam feldolgozott mesterségeken kívül voltak a faluban *gépészek*, akik aratáskor a cséplőgépeket kezelték. Volt *bádogos*, aki fazekakat és más különböző edényeket foltozott, ők készítették az ún. *csikómasinát*, ami a mai *sparhert* egyik őse lehetett. Volt *kötélverő*, aki kötőféket és különböző hosszúságú köteleket készített. A felsoroltakon kívül néha-néha megfordult a faluban egy *vándorköszörűs* is.

Dolgozatomban négy foglalkozást mutatok be egy-egy idős mester segítségével: az asztalos, a kerékgyártó, a kovács és a cipész tevékenységét, eszközeit. Karcsán ma már csak ezeknek a mesterségeknek van élő képviselője.

1. Asztalosmesterség

Tóth Lajos 63 éves asztalos a következőket mondta el életéről, munkájáról, mesterségéről. „A mesterség családunkban öröklődik. Az én nagyapám ezermester volt. Meg tudott csinálni mindent a susztermunkától a hordóig. Én magam is amikor a hat osztályt kijártam, csak mesterséget akartam tanulni, de abban az időben igen körülményes volt *inas*nak elmenni. Hányódtam, vetődtem az uradalmi birtokon és 1926-ban sikerült asztalos tanulónak elmennem. 1929-ben végeztem a ricsei ipartestületnél, elég jó eredménnyel. Itt, Karcsa községben dolgoztam egy sátoraljaújhelyi mesterember bérelt műhelyében. Ha felvettek valakit *inas*nak, akkor a mester 400 kg krumplit, 10 kg babot és 4 tyúkot követelt. Egy évig a mesterné asszonynak segédkeztem és csak a második évben kezdődött a tanítás. Sanyarúak voltak az *inas*évek, mert föld nem volt és így aratást, *harmadost* kellett vállalnunk testvéreimmel együtt. Felszabadulásom után *vándorolnom* kellett, különböző műhelyekben dolgoztam, segédkeztem, hogy növeljem tudásomat. A 2–3 évi vándorlás után műhelyt nyitottam Karcsa községben, a lakásomban. Ez alatt az idő alatt a szerszámokat nagyrészt beszereztem, úgy a kézi szerszámokat, mint a gyalupadot – gépesítésről szó sem lehetett. Mint kisiparos az anyagbeszerzés lehetősége megvolt. 1932-ben kevés munka adódott, a munkaviszonyok megromlottak, így én is az ezermesterség útját választottam, hogy könnyítsek életkörülményeimen. A műhely egy *félszer* épületben volt, kb. 3x4 m-es nagyságú, ahol télen nem lehetett dolgozni. Részben azért nem, mert a munkaigénylés csökkent.”

A falusi életben a munkát egy-egy *karosláda*, *ágy* vagy *karszék*, és ajtók, ablakok készítése jelentette. A szerszámkészlet főleg gyalufajtákból állt. A *gyaluk* németül és magyarul voltak megnevezve, de előfordult, hogy csak a német, vagy csak a magyar nevét használták. A *nagyoló gyalu*, németül *slikkgyalu*, nem volt alkalmas a finomabb munkálatok elvégzésére, ezért azt a *pucoló gyaluval* végezték. Aztán voltak *platoló-gyaluk*, amiket

ajtók, ablakok készítésénél használtak. Ezeknek szintén német volt a nevük, *plat-bang*-oknak, vagy *blüd-bang*oknak nevezték őket. Aztán voltak az *árkoló-gyaluk*, amiket helytelenül *nud gyalunak* neveztek. Volt *falcgyalu*, nevük valószínűleg német, *zinz gyalu*, *roppant gyalu*. Az utóbbi 60 cm hosszú szerszám volt, ami a megmunkálendő anyagot, deszkát egyenesre *eresztette*. Innen ered mai neve az *eresztő gyalu*. A *gittfalc* gyalut keretek készítésénél használták. Aztán volt még a *kis stáb* és a *nagy stáb*. Az ajtó lapjára egyes gyalukkal árkokat lehetett húzni, ezek voltak a *gründ-gyaluk*. Használtak olyan gyalut is, amellyel több árkot húztak, ez volt a *gyöngystáb*.

A századforduló körül a mesterek a szerszámokat nem maguk állították elő, hanem kész áruként vásárolták meg, bár elég borsos áron. De egyre több szerszámra volt szükség, hogy a mester segédeivel és inasaival megfelelő minőségben tudjon dolgozni.

A kisiparos az anyagot mindig úgy használta fel, hogy amikor elvállalt egy munkadarabot, pl. egy szekrény készítését, először költségvetést csinált, hogy miből, ill. mennyiből tudja előállítani. Az anyag használati tárgyá váló megmunkálásánál, tehát bizonyos szekrények, ágyak, székek, ablakok, ajtók stb. készítésénél olyan árat kellett szabni, hogy a megrendelő is jól járjon, viszont a mesternek se legyen vesztesége, ne legyen sok hulladék, és azt a 8–9%-os hasznot a mester is megkeresse.

A mester társadalmi helyzetéről elmondta, hogy mindig igyekezett a felsőbb osztályhoz igazodni, mert volt rá eset, hogy a vagyonos osztály nyomást gyakorolt az iparra (pl. az adózással kapcsolatban), bár szíve szerint inkább a vagyontalanabb réteghez, a parasztsághoz ragaszkodott. Ez nem volt véletlen, mert pl. egy *karszék*, egy *asztal*, egy *ablak* megrendelését a falu népe adta.

„Én magam, abban az időben egy tánciskolát szerveztem községünkben, Karcsa községben és Sátoraljaújhelyben Blájer táncmestert kértem fel, hogy jöjjön ki Karcására és tanítsa meg a fiatalokat az akkori idők divatos táncára, a *krászpolkára*, mert bizony Karcsa abban az időben eléggé elmaradott volt. A jegyző ezért majdnem beperelt, de azzal végződött, hogy csak a jövedelmi adót kellett fizetnem.”

2. Kovácsmesterség

Adatközlőm Majdanics István 60 éves kovács, (báró Senyei Miklós birtokán volt *uradalmi kovács* a felszabadulás előtt) a következőket mondta el életéről munkájáról és mesterségéről:

„A mesterség nálunk nem öröklődik. Családunkban egyedül én tanultam kovács szakmát. Mesterségemet báró Senyei Miklós uradalmában Sütő Sándor kovácsmestertől tanultam 1928-tól kezdve. 1931. március 3-án tettem segédvizsgát. Tanuló voltam 3 évig és utána 3 évig segédkeztem. Csak aztán lettem önálló, tehát a bárónál kovács. Ebből az időből való a következő emlékem is: amikor el kellett mennem báró Senyeitől, – mert abban az időben a 3 inaséven kívül még 3 évig kellett segédkezni különböző műhelyekben, és csak aztán lehetett valaki mester – Cigánd községből Debrecenig kerékpárral mentem és útközben sok mester keze alatt dolgoztam. Tartós munkát sehol nem kaptam, csak egy kis alamizsnát adtak mint egy fiatal segédnek. Egy kis ennivalóra 30–40–50–60 fillért. Szóval munkalehetőség nem volt. Nem volt gyárunk, minden a mágнасok kezén volt, és mivel nem volt gyárunk, nem tudtunk létezni. 1934. január 16-án Nyíregyházáról Debrecenig mentem kerékpárral, zúzmarás időben. Mire Nyíregyházáról Debrecenbe értem, a kerékpárom *összefutott* a hidegtől és a zúzmarától. Munkát sehol sem kaptam. Ahhoz, hogy műhelyt nyissak, tehetségem egyáltalán nem volt.

Letöltöttem a katonaidőt, majd amikor hazajöttem, a szüleim mondták, hogy a báró öreg kovácsa meghalt, próbáljam meg, hátha felvennének *uradalmi kovácsnak*. Volt nekem egy komám, aki kerégyártó volt. Elmentem hozzá és mondtam neki, hogy jelentkezni akarok uradalmi kovácsnak. Ő ezt felelte: Kedves egy komám. Te már a tizenharmadik ajánlkozó vagy. Várd meg az intéző urat, most Pácinban van a bárónál tiszti ülésen és ha hazajön, menj el hozzá. Mivel ez közvetlenül leszerelésem után történt, és a katonaságnál megbátorodtam egy kicsit, bátran indultam el az intézőhöz. A miklós-földi cselédek akik Karcához tartoztak, azt tartották az intézőről, hogy amikor megszületett „vasvillával vették ki az anyja alól”, olyan komisz ember volt. Mikor az intéző hazajött Pácinból a tiszti ülésről, bement az irodájába. Nem szerette, ha munkája közben zavarták. Engem kisgyerek korom óta ismert és így kissé bizakodva léptem az ajtóhoz, kopogtattam. Az ablakon át láttam, hogy éppen cigarettát tett a tárcájába. Mikor kinyitotta az ajtót és beengedett a szobába, én köszöntem és megálltam az ajtó mellett.

– Jó napot kívánok intéző úr!

– Jó napot fiam! Mondd meg most fiam, hogy te Majdanics fiú vagy, vagy Sütő fiú vagy?

– Majdanics vagyok, kovács.

– Jól van, Pista fiam. Kovácsra szükségünk van, de te már elfelejtetted a mesterségedet.

– Tessék intéző úr – mutattam meg neki a katonakönyvemet, ami igazolta, hogy ott is majdnem 2 évig műhelyben dolgoztam.

– Jól van fiam. Alku nincs, hétfőn gyere munkába.

Mikor ez történt, 23 éves voltam, és én töltöttem be a mesteri posztot, de akkor már megvolt 6 év gyakorlatom. Tehát 1937 májusában lettem báró Senyei Miklós uradalmi kovácsa. A műhely nagyon rossz volt. Egészségtelen, nádfedeles és hideg, hogy az ember didergett benne.

A bárónál 1943-ig mint mester dolgoztam. 1940–43 között képesített mestervizsgába fogtam, mert nagyon nehéz volt az élet, és élni csak az tudott, akinek volt képesített mestervizsgája. Ezt a vizsgát 1943. június 26-án tettem le a Kassai Kereskedelmi Iparkamara előtt. Így lettem képesített kovácsmester, és mivel már megvolt az oklevelem, itt maradtam a báró birtokán 1945-ig.

Amikor 1937-ben az uradalomhoz kerültem, egyetlen 5 hónapos tanulót találtam a kovácsműhelyben, vele dolgoztam míg levizsgázott, utána megint felvettünk egy tanulót és aratásnál, cséplésnél mindig kaptam a falu mesterei közül egy-egy segítséget, „hónapot”. A műhelyben tehát 2–3 fővel dolgoztunk. De ez bizony kevés volt, mert a régi közmondás is azt tartja, hogy

Egy kovács nem kovács,

Két kovács fél kovács,

Három kovács egy kovács.

Három kovácsnak már jöhet pl. *tengelyforrasztás* és más olyan munka, ami egy kovácsműhely feladata.

Az előttem levő öreg mester saját szerszámaival dolgozott, és így nekem is szerszámokat kellett vásárolnom, mert a bárónő kikötötte, hogy nekem kell a szerszámokat beszereznem, és a munkaviszonyom megkezdése után 6 hónappal nőszüljek meg. Ez a báró és felesége szempontjából azért volt fontos, mert egy nőtlen kovács bármikor elhagyhatja a birtokot, de egy nő Kovács nem, mert a családjára is gondolnia kell. Én vitatkoztam a bárónővel, de mindez nem ért semmit. A nagyobb szerszámokat egy Pácinban élő öreg kovácstól, Ádám Pista bácsitól vettem, aki felesége súlyos betegsége miatt kénytelen volt megválni szerszámaiktól. Az egyszerűbbeket én magam állítottam elő, pl. a *tűzifogót* és a

patakést stb. Az *üllőt*, a *fúvót*, a *nagykalapácsot*, a *satut*, a *fűrőgépet*, *csavarmetszőket*, stb. pedig az öreg pácini kovácstól vettem.

A mezőgazdaság csak lófogatot és ökör igát használt. Munkánk tehát főleg a mezőgazdasági szerszámok megjavítása, és a lovak patkolása volt. Gépesítés nem volt, csak kézi szerszámokkal dolgoztunk. Tehát ezeket a szerszámokat használtuk pl. *patkolásnál*, *ráfhúzásnál*, és különböző *szekérmunkáknál*. A lóvasaláson kívül *szekérmunka*, *ekemunka*, *kerékmunka*, *ekevas*, *eketalp*, *ekecsúszók* stb. javítását vállaltuk. Új boronákat is készítettem. 1939-ben az intéző hozzám fordult, mert hiányzott 3 db *magtakaró borona*. A 3 db 3–3 részből állt, tehát az összesen 9 darabból, mert 3 ment egy sorba. Az elkészített munkadarabokat a báró műhelyében raktároztuk. Patkó pl. legalább 50–60 db. volt mindig. A patkó készítésénél használtuk az *üllőt*, *félkézkalapácsot*, kellett egy jó tanuló *ráverő* és akkor a patkót meghajtottuk, szükség volt az *árkolásra*. Kellott még a *patkópejszerszegnet* és a *lyukasztó*. Fölsarkaltuk a patkót, a patát lepucoltuk és úgy pásztítottuk, úgy vertük fel. A bárónak volt 48 pár lova és előfordult, hogy nem tudtunk patkolni, mert a raktáros nem volt benn, ezért nem mindig adtuk a patkókat a raktárba. Az intézővel megegyeztünk, hogy a kész patkókat a műhelyben raktározzuk.

A műhely csak uradalmi műhely volt. Itt mások részére dolgozni nem lehetett. Esetleg néha előfordult, hogy ha egy uradalmi teherhordó lovának leesett egy patkója, vagy pedig leesett egy *ráf*, akkor azt megjavítottuk, de ezt is csak ritka esetben lehetett.

Anyagbeszerzésünk eléggé rossz és hiányos volt, mert többször összeírtam az anyagot, beküldtem volna a teherfogattal, de nem volt. Nekem többször is be kellett menni Sátoraljaiújhelyre. Nem tudtunk mindig olyan anyagot szerezni, amilyenre szükségünk volt. Ráadásul az anyag elég hitvány volt és minél jobban közeledett a háború, annál inkább romlott az anyag minősége, az anyagbeszerzés lehetősége.

A fizetés *kommencióban* történt. A munkaidő látástól vakulásig tartott, tehát amikor felkelt a nap, akkor kezdődött a munka és csak napnyugtakor fejeződött be. Egy uradalmi kovács fizetése kétszerannyi volt, mint egy mezőgazdasági munkásé. Nekem, mint kovácsmesternek a *fizetésem* 20 mázsa vegyestermény volt, s ezt minden 3 hónapban, tehát negyedévenként adták ki. Egy alkalommal 5 mázsát. Ezenkívül 40 pengő pénzben fizetve, az volt az *ángáris*. Ez a 40 pengő egész évre vonatkozott. Kiegészítésül kaptam *tehéntartást*. Egy iparosnak, mint szakembernek volt 3 db tehene és ennek megfelelően *kaszáló*. A *kommenció* tehát bért és járandóságot jelent. Mivel a falu népe földműveléssel foglalkozott, így a mesterségek közül elsősorban a kovács és a kerékgyártó volt fontos számára. A parasztság ezek nélkül nem tudott létezni, és csak ezek után jött, mint fontos mesterség a cipész.

Egy fiúgyermekem, a legidősebb, az kitanulta a kovács szakmát mellettem, velem is dolgozott addig, amíg be nem vonult katonának. Miután katona lett, 3 hónap után Orosházán folytatta munkáját, tehát újból kovács lett. Majd leszerelt, és újból mellettem volt 2 évig, aztán a fizetés miatt el kellett mennie gyárba dolgozni. Sokan voltunk kovácsok, de nem tudtunk létezni. Mesterségem mellett parasztmunkát nem végeztem, csak annyit, hogy a báró által adott *kommenciós földemet* megműveltem.”

3. Kerékgyártómesterség

Rimóczi Mihály 70 éves kerékgyártó így beszél életéről, munkájáról, mesterségéről: „Ezzel a mesterséggel rokonaim közül senki nem foglalkozott. Mesterségemet Cigádon, Beges Jánostól tanultam, de ő meghalt, mikor én két éves tanuló voltam. Másfél év után önállóan dolgoztam a szülői háznál. Azután leszereződtem magamat egy másik mesterhez 14 hónapra, így ő szabadított fel. Felszabadulásom után segédkeztem több helyen. Dolgoztam Hejőcsabán. A mester nevére már nem emlékezem. Aztán dolgoztam Miskolcon Kórádi Lászlónál, aki a Serházi utcánál lakott. Katona koromban szintén Kórádinál dolgoztam, és akkor már őrnagyomnak, Nitrovicz Dezsőnek kocsit készítettem. Annak a műhelynek a szerszámkészlete, ahol segéd koromban dolgoztam, kézi szerszámokból állt. Amikor letelt a hároméves segédgyakorlati időm, megnősültem. Akkor kerültem Karcásra és itt nyitottam műhelyt.

Legfontosabb szerszámaim a következők voltak: *kézifűrészek, gyalupad, eszterga*, különböző *fűrészek, fűrők*, mm-től egészen 6 cm-ig. A legvastagabb fűrő ami még megvan kb. 10 cm átmérőjű. Az apró szerszámokat vásároltam, a nagyobbakat, a gyalupadot, az esztergapadot stb. mind saját magam állítottam elő. Az anyagot a révleányvári erdőből szereztem be, főleg *kőrisfát és szilfát*. A megrendeléseket úgy vállaltam el, ha a megrendelő is adott anyagot, bár ez nem mindig fordult elő. Életem folyamán sok kocsit készítettem. A karcasai halottaskocsi is az én készítményem.

A kerékkészítésnél a keréktalpat kifűrésztük és úgy összeraktuk, felszabtuk. Égy ilyen kézzel készített kerék elkészítési ideje abban az időben egy nap volt. Egy kocsinak a vázát úgy készítették el, hogy előbb elkészítették az alsó részét, a *svellereget*, utána a kovács szerelt bele *spangákat*, aztán visszakerült a kerékgyártó műhelybe és mi folytattuk a munkát. A svelleregre szerelt spangák, tehát a *tartóvasak*, összetartották a szekér vázát. Készítésénél használtunk fűrészt, különféle *idomgyalukat*, mert *sárhányót*, más szóval *sárvédőt* csak egyenesen lehetett készíteni, és csak utána hajlítjuk meg tűzzel. A megrendelt árukat nem tároltam, hanem eljött érte a gazdája és miután kifizette, elvitte. A megrendelők a helybeli és a környéken levő falvakbeli emberek voltak. A falu népe mindegyik mesterséghez ragaszkodott, mert mindenféle mester készítményeire szüksége volt, tehát kerékgyártó nélkül nem tudott létezni, kovács nélkül nem tudott létezni, és cipész nélkül ugyancsak nem tudott létezni, meg aztán asztalos nélkül sem, hiszen az asztalos csinálta a népek a bútordarabokat. És ezek a mesterek voltak a községben.

A munkaidő látástól vakulásig tartott. Volt rá eset, hogy belementünk éjjeli 11 órába is, még akkor is dolgoztunk. A munkaidőt az határozza meg, hogy mennyi volt a munka. Amennyi a megrendelés volt, annak megfelelően igyekeztem helytállni. Mivel sok volt a munka, segédek fogadtam, hogy a munkámat időben el tudjam végezni, hogy ne maradjak hátrányban. Így tehát egy tanulót és több segédet, néha három-négyet is foglalkoztattam. Később tanulónak felvettem a fiamat és a vőmet. Fel is szabadítottam őket. A családban a fiam tanulta ki a mesterséget, aki ugyanúgy tudja a munkát végezni, mint én.

A mesterségem mellett paraszti munkát is végeztünk, mert rá voltunk szorulva, mert a *baletta kiörölés* végett muszáj volt a földet túrni, ha nem termett is. A földtúrás után a község kiadta a balettákat, hogy lehessen nekünk szabadon örölni. Másként nem tudtunk élni, mert pék nem volt a faluban, így csak Sátorajaujhelyből kaptunk néha kenyeret. Családomnak a mesterség biztosította jobban a megélhetést, mert mint az előbb említettem a földet csak azért túrtuk, hogy megkapjuk a balettákat az őrlési engedélyeket, mert abban az időben nem lehetett minden iparosnak örölni.”

4. Cipésmesterség

Lipiczki István, 76 éves cipész így beszélt munkájáról, mesterségéről, életéről.

„Mesterségem nálunk nem öröklődik. Családunkban én egyedül tanultam ki a cipész szakmát, Királyhelmeceen és Ricsén. Mesterem Bodnár István volt. Négy évig voltam inas. Ezek az évek nagyon sanyarúak voltak. Nagyon nehéz viszonyok voltak akkor, mert hogy egy példát említsek, még cigarettázni sem volt szabad a tanulónak. A mesterségem mellett mezei munkával is foglalkoztam, mert abból, amit a mesterségem nyújtott, nem lehetett megélni. De ha került munka, tehát egy javítás, vagy egy új cipő, vagy csizma elkészítése, szívesen vállaltam. Közben besoroztak katonának, és az 1914-es háborút végighúztam. 1928-ban megszereztem az iparendélyt és azóta dolgozom, mint egyéni mester. Egyedül dolgoztam, tehát állandó inasom, segédem nem volt, csak *vándorsegédet* foglalkoztattam. Állandó segédek azért nem tartottam, mert a lakásom nem volt megfelelő ahhoz, hogy szállást tudjak biztosítani segédeimnek. Műhelyem ott volt, abban a helyiségben, ahol főztünk és aludtunk.

Szerszámaim egy részét már az inasévekben németül tanították, azaz német volt a szerszám neve: *abnémer, felcong, snájt*. De magyarok voltak pl. *reszelő, harapófogó, ár* stb. Szerszámaimat nem magam állítottam elő, hanem egy bőrös üzletben vásároltam meg Sárospatakon. Ugyancsak ebből az üzletből vásároltam meg a talpat és a bőrt, a szükséges nyersanyagot.

Ha egy tanuló elvégezte az inaséveket, vándorolnia kellett. Különböző műhelyekben kellett dolgoznia kb. 2–3 évig és csak aztán lehetett mester. Ilyen segédek dolgoztak nálam, de gyakran váltották egymást. Szerszámaimat és a munkadarabokat a műhelyben, azaz a lakásban tároltam.

A megrendelők, illetve a vásárlók a falu lakosságából kerültek ki. Dolgoztam megrendelésre és eladásra is. Abban az időben olcsón dolgoztunk. Egy pár csizmafejelést csináltunk 8 Ft-ért, egy pár új cipő pedig 17–18 Ft volt.

A falu népe a javításokat tartotta legfontosabbnak, mert ha egy szegény embernek elszakadt a cipője, csizmája, ha lehetett igyekezett megcsináltatni, és pénz bizony nem mindig volt újra. A munkaidő, az időbeosztás attól függött, hogy mennyi munka volt, mennyi volt a megrendelés. A mesterségem mellett sok paraszti munkát végeztem, mert rá voltam szorulva. 4–5 hold földet vállaltam harmadába és úgy műveltem. Abban az időben a falu kultúrája alacsony szinten állt. Nem volt szórakozási lehetőség, nem úgy mint ma, mert ma már mindenkinek megvan a művelődés, a szórakozás lehetősége. Ha fiatalabb lennék, most tudnék igazán élni...”

A HALMAJI BOGNÁRMESTERSÉG

DOBOS LAJOS

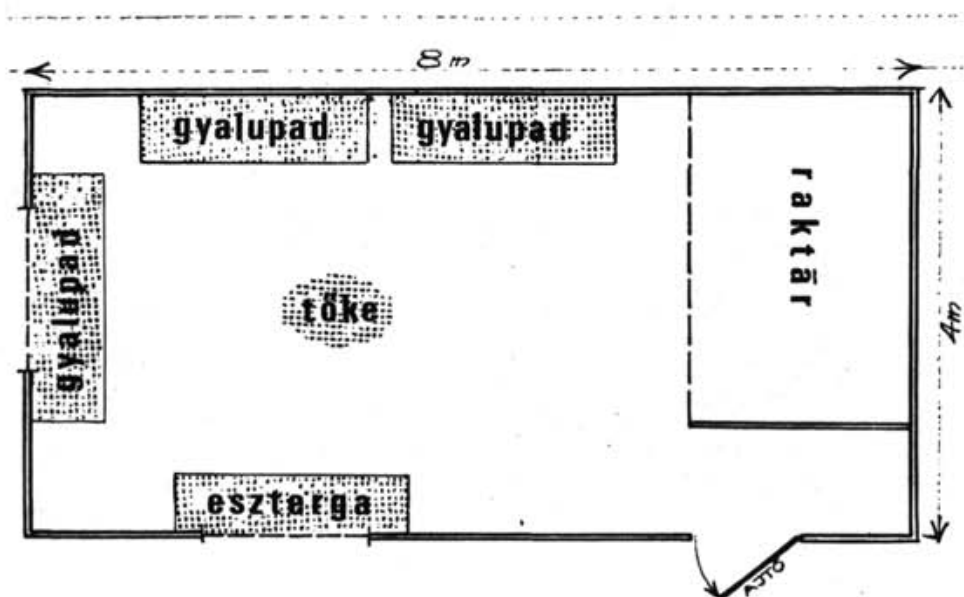
Ma már egyre kevesebb olyan mesterrel találkozunk, aki népi kismesterséggel foglalkozik, abból él meg. A falvainkban még fellelhető népi kismesterségek némelyike azért hal el, mert szerepét a gyáripár vette át. Más mesterségeket a paraszti életforma átalakulása tesz feleslegessé. A bognárság is ezekhez a kihalt mesterségekhez tartozik. A régi szekereket egyre inkább kiszorítják a gépjárművek. Az egész megyében szinte lehetetlen 40 éven aluli bognármestert találni. A bognármesterek rendszerint földműveléssel is foglalkoznak.

Halmajon gyűjtöttem a hagyományos paraszti gazdálkodás munkaeszközeit, amikor felhívták a figyelmemet az ott élő Bodnár Istvánra. Elhatároztam, hogy legközelebbi gyűjtőutamon felkeresem. Társam, Berta József halmaji. Őt kértem meg, hogy ismertessen össze az öreg mesterrel és legyen segítségemre gyűjtőutamon.

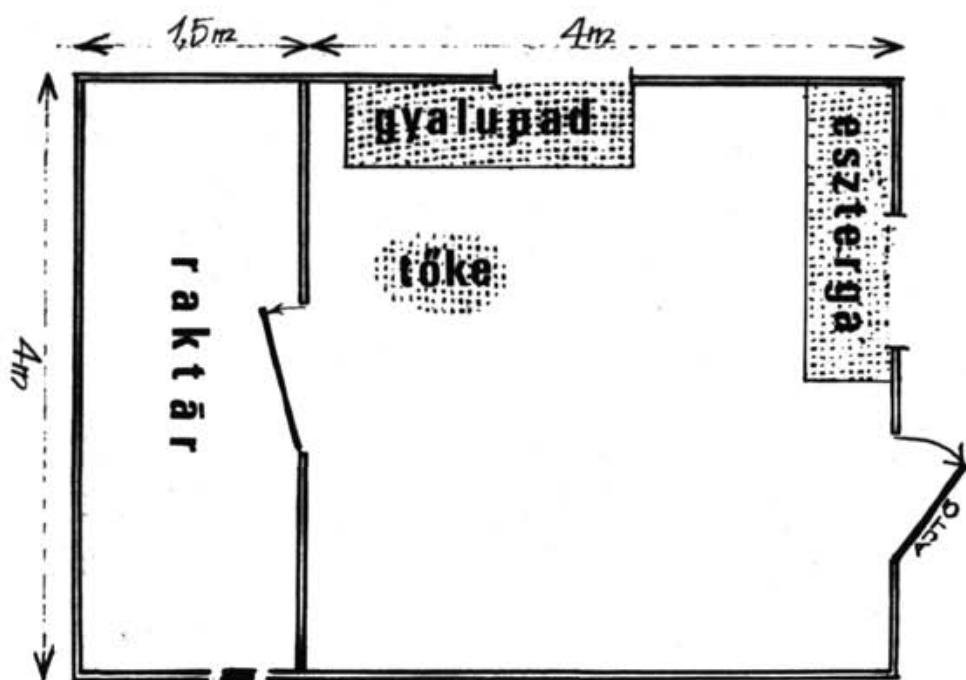
Bodnár bácsi nagyon kedvesen fogadott. A szót mégis szinte harapófogóval kellett kihúzni belőle. Később egyre szívesebben mesélt magáról, szeretett mesterségéről. Bodnár István 1907. február 19-én született Halmajon. Apja földműves volt. Azt szerette volna, ha fia is az ő nyomdokát követi. De Bodnár István a hat elemi elvégzése után ipari tanulónak ment. Az uradalom műhelyében látta meg először ezt a mesterséget és megszerette. „Hát kérem, úgyszólván megszöktem. Mikor apám látta, hogy minden hiába, megadta a beleegyezését. Mert beleegyezés nélkül nem lehetett ipariskolába menni. Hat hónapig az uradalom műhelyébe jártam, de itt csak durva munkák mentek, ezért máshová mentem, ahol finomabbat is tanulhatok. Csobádon tanultam hat hónap hűján három évig. Hetente két félnapot az iskolában voltunk. Nem két egész napot, csak kétszer hat órát. Nekem kérem jó mesterem volt. Hallottam másoktól, hogy őket a mester dolgoztatja otthon is, de nekem ilyet sohasem kellett tennem. Én igyekeztem, látta ezt a mester is.

Mikor szabadultam, az volt a nagy ünnep. Heten szabadultunk akkor, egyet hat hónapra visszautasítottak. Három mester vizsgálta, hogy megfelel-e a munkánk. Én jelesre tettem le a vizsgát. Nagy szó volt az. Kitűnő nem is volt. Aztán mulattunk. Ott volt mindenkinek a szülője, mert ott kellett lenni, anélkül nem lehetett. Azonkívül a mesterek is, akik vizsgáztattak. Aztán Abaujszánton, Tállyán dolgoztam. Még Miskolcon is dolgoztam a Roth-féle kocsigyártó műhelyben. Mert mindent tudtam én, amit csak kellett. Még féderes kocsit is csináltam. Aztán Halmajra jöttem, a mesterem fiók műhelyének (1. kép) vezetője lettem. Azé a mesteré, Zvolenszki Sándoré, akinél inaskodtam. A segítség letelte után, 1927-ben iparigazolványt kaptam. Azóta iparos lettem és vagyok.”

Mikor fiatalságára került a szó, szívesen beszélt róla. Segéd, majd mester korában Szikszóra járt az iparos körbe. Minden mester kapott meghívót az ipargyűlésekre. Majálist is gyakran rendezett az ipartestület. Erről meghívón értesítették a tagokat. Bodnár István is részt vett két, Aszalón rendezett majálison. Mikor megházasodott, a munka is több lett, így már nem volt ideje kirándulásokra járni. A faluban a tekintélyesebbek közé tartozott. Mint nagyobb adófizető, „hites” volt. „Hát kérem, a hites az olyan volt, mint ma a tanácstag.” A faluban a mesterek között nem volt nagy anyagi különbség. Tekintélyük is egyformán nagy volt. Öltözködésben is a többiek előtt jártak. „Iparosember azt a ruhát nem vette föl, amit egy közönséges paraszt.”

1 kép. A halmaji bognárműhely alaprajza

2 kép. Bodnár István műhelyének beosztása

Bodnár István azt mondta, hogy mesterségéből jobban megélt, mint egy 25 holdas gazda. Földműveléssel mégis foglalkozott, három hold földje volt. „A mesterség, kérem szépen száz százalékos megélhetést biztosított abban az időben.” Egy segédet tartott, együtt lakott vele. Kialakult árak voltak, de lehetett alkudni. Az ár attól függött, kinek milyenek voltak az igényei, milyen kocsit akart. 1965-ben egy szekér kisipari ára a következőképpen tevődött össze:

1 db <i>agy</i>	65 Ft
1 db <i>talp</i>	24 Ft
1 db <i>küllő</i>	12 Ft
1 db <i>oldal</i> (11 db karfa és közfa)	620 Ft
2 db <i>rúdszárny</i>	210 Ft
1 db <i>tengelyág</i> (agstok)	55 Ft
1 db <i>vánkos</i>	55 Ft
1 db <i>fergettyű</i>	70 Ft
1 db <i>nyújtó</i>	110 Ft
1 db <i>nyújtószárny</i>	150 Ft
1 db <i>első saroglya</i> (9 db karfa)	120 Ft
1 db <i>hátsó saroglya</i>	150 Ft
1 db <i>hámfa</i>	50 Ft
1 db <i>lőcs</i>	55 Ft
1 db <i>ferhéc</i>	65 Ft
1 db <i>szekérrúd</i>	120 Ft

A teljes szekér ára 1965-ben 3400 Ft. Az 1920-as években 1 szekér kb 105 pengőbe került.

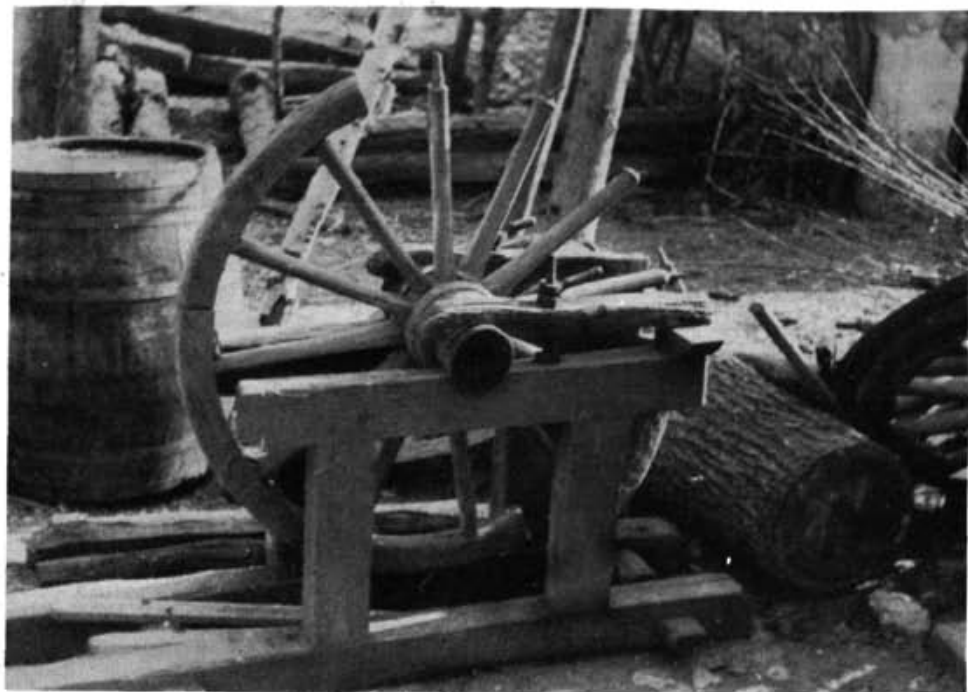
Bodnár István 1945-ben abbahagyta mesterségét, és csak 1960-ban kezdett vele újra foglalkozni. Műhelye lakásának egyik melléképületében van (2. kép). Ma már nincs annyi megrendelés, hogy meg lehessen élni belőle, ezért belépett a halmaji termelőszövetkezetbe. Régi megrendelői a környék falvaiból kerültek ki. Szekereit Halmajon kívül Aszalóra, Kázmárcra, Kinizsre, Hernádkécsre, Alsódobszára vitték. Ő volt itt a legjobb bogsnár, ezért nem volt szükséges, hogy áruját vásárra vigye. A mester csak azt sajnálja, hogy a fiai nem folytatták apjuk mesterségét. Látja, hogy a bogsnárság kihalóban van. „Már kérem vége ennek. Kihalóban van ez a mesterség.” Ezért is igyekezett mesterségéről elmondani mindent.

A munkájához használt anyagot régen faraktárakból, néha magánosoktól szerezte, vagy lábon álló erdőt vett meg. Ma a termelőszövetkezet adja az anyagot. A leggyakrabban akácot, kőris, csert, vagy bükköt használt, ritkábban tölgyfát. Amikor valaki szeke-
ret rendelt nála, a mester minden alkatrészéhez megszerezte a szükséges anyagot és azt *leszabta*. Mikor ez megvolt, akkor *ácsfejszével* (ma már gépfűrészsel) kinagyolta.

Először a szekér kerekét csinálta meg. A kerék fő részei az *agy*, a *küllő* és a *keréktalp*. A keréktalpat már *párgolya* vette. A talp kőris, akác vagy bükkfa volt. Bodnár István műhelyében sokszor 800–900 db küllő és 1000–1200 talp állt *kalitkába* rakva. A kalitka úgy keletkezett, hogy 5 vagy 6 db talpra keresztbe megint 5 vagy 6 talpat raktak, míg az egymásra rakott talpak kb. 2 m magasságot nem értek el. Így a talpak a köztük levő réseken át jól szellőztek, száradtak. Most nem ügyelnek annyira az anyag minőségére. „Amilyen fa van, azt elhozzák és abból dolgozik az ember. Régen az ilyen fát a tűzre dobtam volna.” A *talpat* a *tökén* nagyolják ki kerékgyártó *félkészfaragóval*. A *faragó* bolti áru, anyaga acél, a nyele fa és oldalra van hajlítva, hogy jobban kézhez álljon. A félkész talpat befogják a *gyalupadba* (ami a mester saját készítménye) a forgó *ban-
gájnival* (gyalupad befogópofa). A talpra *cirkli*vel (körzővel) rámeri a hátsó kerék suga-

rát. Az első kerék sugara 16, a hátsóé 19 coll. (A bogárnarmesterségben még mindig collban adják meg a legtöbb méretet.) Szögsteklivel (állítható szögmérő) megrajzolják, hogy hol kell levágni a felesleges részt. Ezt pontosan sugárirányban kell végezni, hogy a talpak egymáshoz illeszkedjenek. Az első kereket 5, a hátsót 6 db talpból állítják össze. A talp vastagsága $2\frac{1}{4}$, a ráf szélessége pedig 46 mm. A méretre vágott talpat kétnyelű *vonókéssel* simára faragják. Az egész talpat 4 egyenlő részre osztják. A közepétől jobbra is, balra is $\frac{1}{4}$ – $\frac{1}{4}$ távolságra befűrnak *csigafúróval*. Ezeket a lyukakat *tollas* vagy *cigányfúróval* 24 mm átmérőjűre fűrják. A cigányfúró nevét onnan kapta, hogy régen a cigányok készítették. A mester is vett tőlük, de a gyári fúrókat jobban szereti. Ezekbe a lyukakba jönnek a *küllők*. A *küllőket* rönkfából *ácsfejszéval* hasították. Hosszuk 19", vastagságuk 2" 2 lénia, szélességük 1" 2 lénia. A küllőket félkézfaragóval nagyolták ki, *eresztőgyaluval* simították le. *Küllőmódlékat*, „küllőmodelleket” csináltak, hogy a küllők méretét gyorsan és pontosan ellenőrizhessék. A küllőmodellek végén egy rész le volt faragva, ezt a küllőre illesztették. A küllő akkor volt megfelelő, ha vastagsága olyan nagy, mint a *módlá* végén levő faragás. Utána csapot vágtak bele. A csap $\frac{1}{4}$ " hosszú volt, kézi fűrészsel vágták ki a küllőből.

A következő művelet az *agy* elkészítése. Keresztvágó fűrészsel $12\frac{1}{4}$ " hosszú rönköt vágtak tuskóból. Ezt a rönköt befogták az esztergapadba, és elkezdték esztergálni. A fa *esztergapadot* is a mester készítette. Esztergálás közben *görbecirkli*vel ellenőrizte a mester az agy átmérőjét. Az agy legszélesebb részének az átmérője $6\frac{1}{4}$ ". A küllő eleje az agy végétől 6"-ra volt, innen még $6\frac{1}{4}$ " volt az agy elejéig. A küllőtől számítva jobbra is, balra is $6\frac{1}{4}$ " távolságban állandó, $6\frac{1}{4}$ " átmérőjű volt az agy. Az agy eleje vékonyodott. *Zimsz*-ek, lépcsőszerű gömbölyű és sima diszítések voltak beleesztergálva. Az agy külső vége 4" átmérőjű volt. A belső vége is vékonyodott, de az $5\frac{1}{4}$ " átmérőjűre készült. A kieszer-

3 kép. Küllőző szék

4 kép. A szekér eleje

gált agyat középen *csigafúróval* átfúrták, majd a *küllőző széken* (3. kép) 10 illetve 12 db 16 mm átmérőjű lyukakat fúrtak a küllők részére. 10 lyukat az első kerékagyba, 12 lyukat a hátsóba. Ezeket a lyukakat *fülesvésővel* szögletesre és olyan méretűre vágták, amilyen a küllő csapmérete. 5 kg-os kalapáccsal ezekbe verték a küllőket a küllőző széken. A küllő a lyukakba *vállazással* ment. A lyukak eleje nem olyan méretű volt, mint a küllő rendes vastagsága. Ez a vállazás 2 lénia mély volt.

Az agybaszorítás után a küllők méretét helyesbítették, és megfelelő hosszúságra levágták azokat. A küllők végét kétnyelű *vonókéssel* gömbölyűre faragták. Az agyból kiálló küllők végét a gyalupadra és a *pankszolgára* fektették. A *pankszolga* 3 lábú faállvány, olyan magas mint a gyalupad. A *küllőhúzó lánc* egyik végét ráteszik az egyik küllőre, horgát a másik küllőnek a csapolt végébe akasztják. A két küllőt annyira összehúzzák, hogy a talp két lyukába pontosan beleilleszkedjenek. Ekkor a láncot kiengedik, és a szétfeszülő küllők a lyukba behúzzák magukat.

Az agyra, a küllők tövéhez két *vaskarikát* húznak. A küllők közé dugnak 3 db 2x2"-os rudat, amelyeken a kerék szilárdan megfekszik. Egy ember a kerékre áll. Ennek az a feladata, hogy vezesse az agyfúrot. Egy másik ember rudat dug a fúró fülébe, úgy forgatja azt körbe-körbe. Az agyba fúrt lyuk nagysága attól függ, hogy milyen teherbírássra tervezték a kocsit. Nagyobb teherhez nagyobb *puskát* kell az agyba rakni. Ebben a puszkában forgott a tengely. A puska hossza 11". Vasból készült, két füle van. Az agyba fúrt lyuk két oldalán *nutot*, *hornyot* kellett vésní a puska füleinek. Az agy két végére két másik nutot véstek a *porkarikák* részére. Mikor ez készen van, *beverő kalapáccsal* beverik a puskát az agyba. A kereket elviszik a kovácshoz, aki megvasalja, és ráteszi a porvédő karikákat.

Ezután a szekér hátsó részének az elkészítése következik. Fő része a *nyújtófa*. Ezt gerendából fűrészelik ki, 2 m hosszúra. Az egyik vége 3" széles és 2 1/4" vastag, a másik vége kb 25" hosszan keskenyre van faragva. 2 1/4" vastag és 6/4" 2 lénia széles. A keskenyebb részt kétnyelű *vonókéssel* faragják ki. A kifaragott nyújtófát eres-

tőgyaluval legyalulják. Régen *citlinggel*, csiszolóacéllal kellett lesimítani. (A *citling* négyszögletes, acélból készült lemez különleges élkiképzéssel.)

A *nyújtóhoz* illeszkedik a két *nyújtószárny*. Ezeket szintén fűrészsel nagyolják ki, vonókéssel faragják finomabbra, majd gyaluval simítják le. Éleit gömbölyűre faragják. A gyújtószárny kb. 12" hosszan egyenes, ezt a részt illesztik a nyújtófához. Innen 23" hosszan görbül a két szárny. A szárnyak úgy helyezkednek el a nyújtófán, hogy végeik egy szinten legyenek a nyújtófa végével. Így a nyújtófa és a két nyújtószárny egy háromágú villát képez. A nyújtószárnyakat és a nyújtófát a mester kifúrja, és faszeggel fogja össze. Ennek a helyébe a kovács csavart tesz, és a két pánttal megerősíti az illesztést. Fontos, hogy ez a csavar szilárdan összefogja a szárnyakat a nyújtófával.

A nyújtófa és a nyújtószárny végéhez teszi a *vánkost*. A *vánkos* és az *agstok* fogja közre a nyújtófa szárnyait. A *vánkos* 36" hosszú, 1 1/4" széles és 2 3/4" vastag. A *vánkos* van felül és az *agstok* alul. Ahol a nyújtófa és a nyújtószárnyak csatlakoznak hozzájuk, horony van beléjük vésve. A *vánkost* és az *agstokot* a kovács csavarokkal szorítja egymáshoz. Az *agstok* 33" hosszú, 2 1/4" széles és 3" vastag. Az *agstokba* lapos vésővel hornyot vágnak. Ebbe a horonyba erősíti bele a kovács a *tengelyt*. A horony nagysága a tengely méretétől és az a szekér teherbírásától függ.

A szekér első része csaknem ugyanazokból az alkatrészekből áll, mint a hátulja. Itt is kinagyolja először a mester a fő részeket. A szekérrudat egy szögletes hasábbal, a *rúderesztéssel* pótolja munka közben a mester, hogy ne kelljen a szűk műhelyben a hosszú szekérrúddal bajlódnia. A *rúderesztés* 14" hosszú, 2 1/4" vastag és 2 1/4" széles. Ennek a segítségével állítja be a mester a rúdszárnyakat úgy, hogy ha a rudat beleteszi, „ne álljon az félre.” A *rúderesztéshez* illeszkedő rúdszárnyaknak olyan a kiképzésük, mint a nyújtószárnyaké.

A rúdszárnyak egyenes része a szekérrúd végéhez illeszkedik. Az *agstok* és a *simely* fogja közre a rúdszárnyakat. A *simely* megfelel a *vánkosnak*, csak mérete más. 30"

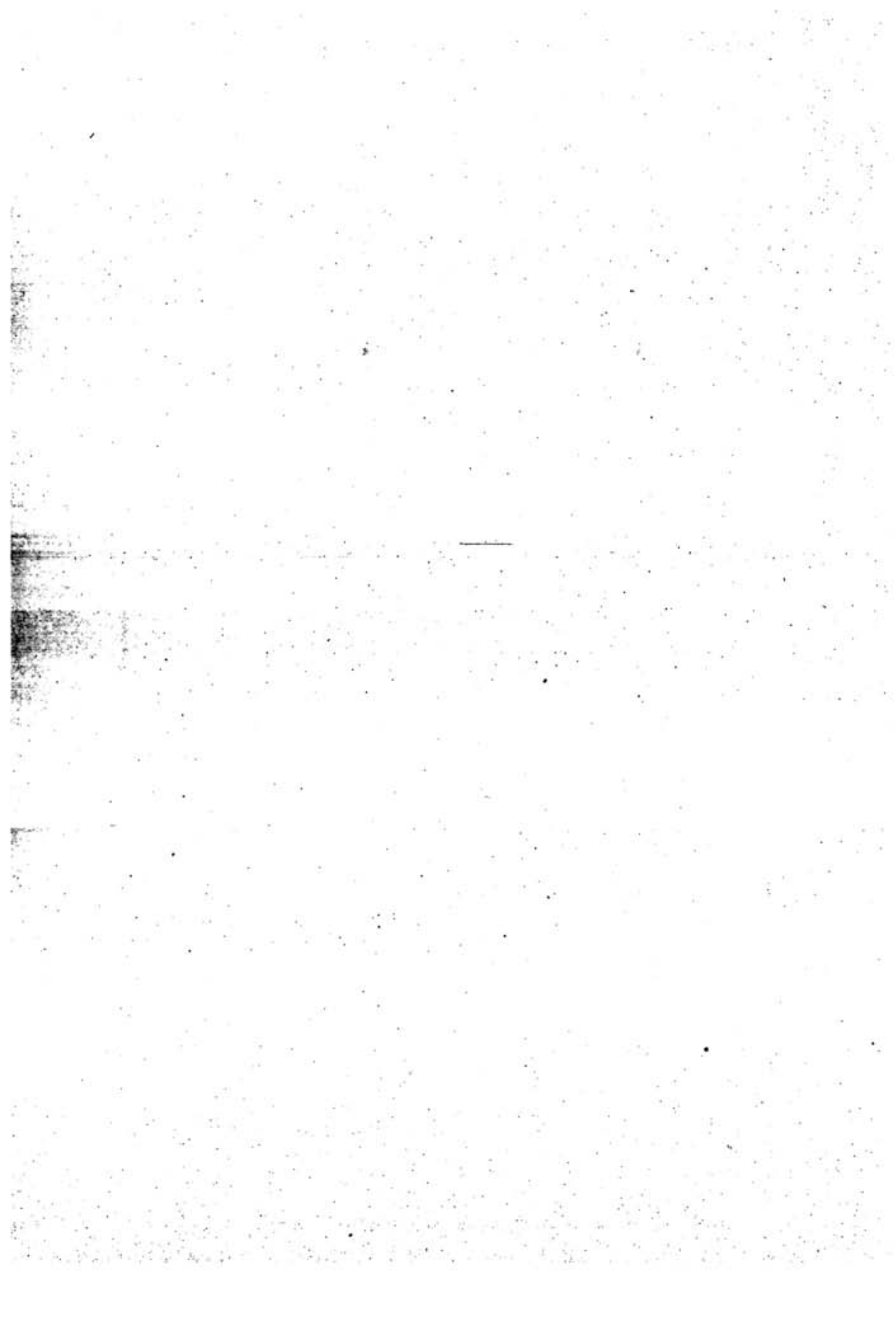
5.kép. Az elkészült szekér

hosszú, 3" a vastagsága és 3" a szélessége. Ez a méret közepétől jobbra is, balra is 3 1/2" távolságon állandó. Innen kezdve tetejét *sváfolják*, vonókéssel *sugár*ra faragják. A két vége csak 2 1/4" vastag. Az alja megmarad egyenesnek. Az *agstok* mérete ugyanaz, mint hátul. Az agstokba itt is nutot vésnek, ebbe erősítik bele a tengelyt. Az agstok és a simely közé csatlakozik a *nyújtófa* vége. Ezt *csap* segítségével rögzítik.

A simelyre csappal, forgathatóan erősítik fel a *fergettyút*. Kanyarodás közben a kerék a simellyel elfordul, de a fergettyű nem. Hossza 33", szélessége 2 1/4". A fergettyűnek az alja van *sváfolva*. Középvastagsága 3", a két végén 2 1/4". A fergettyű végeibe egy-egy vas *fület* tesznek. Ezek közé a fülek közé rakják az *aldeszkákat*. Az aldeszkákat sokszor összeerősítik. Ha a kocsi oldala *kolesz* deszkákból van összeerősítve, akkor a fergettyűnek hosszú fülei vannak, azok tartják a kocsi oldalát. Ilyenkor a szekérnek nincs *lőcse*. A *lőcsöt* rúdból vonókéssel faragják. Hossza 30", alsó vége *sugár*, felső része *kampószerűre* van faragva. Az alsó részét a tengelyhez, a felsőt a szekéroldalhoz erősítik. *Lőcsöt* akkor használnak, ha a szekér *kőzfás* (5. kép).

A közfa rudait csapolással illesztik egybe. A szekérrúd tövéhez erősítik még a *ferhécet*. A ferhéc 60" hosszú rúd, valamivel hosszabb, mint a szekér tengelye. A két végéhez erősíti a kovács a *taposót*. Azonkívül a két *jármot* is erre teszik fel. A járom 26–28" hosszú, ívelt rúd. A mester vonókéssel faragja ki.

Az így elkészített szekeret elviszik a kovácshoz, s az elvégzi a szükséges vasmunkát. Ezután már csak a lovakat kell befogni a szekérbe.

HUBAI GYÖNGYI

Az egymást követő századok, a munkatechnika fejlődése, a tevékenységi formák differenciálódása a mesterségek kialakulását, egy-egy tevékenységi forma, vagy szakma egy-egy iparos ember kezében történő összpontosulását eredményezi. Az állattenyésztéshez kapcsolódva így jöttek létre a bőrfeldolgozással kapcsolatos mesterségek. Az egyes mesterségeket űző iparosok érdekeik védelmében szervezetekbe, céhekbe tömörültek. A céhek szerveződése azonban nem jellemző minden munkaformára, sőt az egyes mesterségeket űző iparosok egészére sem. A kézműiparosok érdekvédelme mellett mindig fel-tűnik a kívülálló, a kontárok tevékenysége. E szembeállítás végigkíséri, szerves része az egyes kézműiparok történetének. A céhek minden vonatkozásban zárt szervezetek voltak, így önmaguk túlélése a kapitalista áruterelés kibontakozása és fejlődése idején elkerülhetetlen. Ezzel szemben a kontárok, bár mindig nehezebb volt érvényesülésük, termékértékesítési lehetőségeik, rendelkeztek egyfajta kötetlenséggel, s amikor a céhek megszűntek vagy felbomlottak, az egyes iparúzők még dolgoztak, tovább éltek reális szükségletüket kielégítve.

Az állattartáshoz kapcsolódó, egyértelműen viseletdarabokat előállító kézműiparok Borsod megye déli részén, Bükkábrányban, Gelejen, Mezőkövesden és Mezőkeresztesen alakultak jelentős központtá. A viszonylag szűk földrajzi területen kialakult központok kézműiparosainak megélhetése a minden vonatkozásban megnyilvánuló beosztást, összetartozást, az érdekszférák iratlan szabályok formájában történő elkülönítést kívánta meg. E terület bőrműves iparának más területekhez viszonyított késői fennmaradását, továbbélését sok tekintetben befolyásolta a viseletben is megnyilvánuló társadalmi igény.

A bőrműves munkák közül alábbiakban a szücsmesterséget emelem ki, s az említett központok közül az utolsó mezőkeresztesi szücsmester munkáját mutatom be.

Kovács Károly az utolsó mezőkeresztesi szücsmester 1901-ben abban a házban született, ahol ma is él és dolgozik (1. kép). Mestersége szép és fáradságos munkájában segítőtársa volt felesége, Szabó Borbála, Szabó András geleji szücsmester lánya. Apósa, Szabó András is szücs családból nősült. Felesége Szomódi István geleji szücs lánya. Legkönnyebben házasságok révén alakultak ki kapcsolatok más területeken élő szücsökkel. A kapcsolat a bükkábrányi szücs, Vályi Nagyokkal is házasság révén jött létre. Az ifjú Vályi Nagy Istvánnak a Gelejen élő Szomódi István unokája, Szabó Erzsébet a felesége. Az ifj. Vályi Nagy István a mesterséget viszont Kovács Károlynál Mezőkeresztesen tanulta, s már ott szabadult. A bükkábrányi Vályi Nagy Károly a család első szücs tagja viszont geleji szücsmesternél Vankucz Gyulánál tanult. Kovács Károly a mesterséget — mint nős ember — apósától, Szabó Andrástól 1925-ben tanulta. Szabó András szintén apósától. Szomódi Istvántól sajátította el. Így tehát érdekes módon nem apáról-fiúra szállt a tudás, a mesterség szeretete. Kovács Károly fia bár kitanulta, de már nem folytatja apja mesterségét. A változó körülmények és igények a mesterségek továbbélését már nem tették lehetővé, így bár kitanulta a szakmát, mégsem folytatta.

Előbbi áttekintésünk érdekes megállapítást enged meg. A mesterségek általános, apáról-fiúra öröklődése helyett így sajátos rokonsági kapcsolódás a szakma továbbvitelének alapja. A rokonsági kapcsolódás jól mutatja Mezőkeresztes, Gelej és Bükkábrány

szücsmestereinek kapcsolatát, azt a kisugárzást, amely az előállított termékek motívumaiban is fellelhető.

De nemcsak a rokoni kapcsolatok figyelhetők meg a három területen dolgozó szücsök között. A működési területüket részben megosztotta az általuk előállított termék különbözősége is, így egy faluban közösen is dolgozhattak. Míg az egyik csak férfibundát készített és értékesített, addig a másik női bundákat. A szücsök munkavállalásaik szerint is elkülöníthetők. A vásárra járók termékei olcsóbbak, főleg a kispénzüiek igényeit voltak hivatottak kielégíteni. Ezek közé tartozott Kovács Károly is. Voltak viszont, akiknek nem volt fontos a vásárolás, megrendelésre dolgoztak. Ezek a mesterek díszes, finom kidolgozású bundákat készítettek: a környező nagygazdák, a falu előljárai voltak a megrendelőik. Kovács Károly munkássága azt bizonyítja, hogy bár értett a bunda készítéshez, de a férfibundák mellett nagyon sok női bekecsét is készített. Vizsgamunkája is felesége részére készült bekecs volt, s ennek a rajza napjainkig megmaradt. Kovács Károly készítményei termékei közül kettőt nyomon követve érzékelhetjük részben a termékek funkciójának megváltozását, más vonatkozásban viszont egy szakma pusztulását.

1. kép. Kovács Károly mezőkeresztesi szücsmester

1934-ben Szentistvánra Tóth Józsefné Simon Eszter részére készített egy himzett bekecset. A nyersanyaghiány miatt a birkabőrt már a megrendelő adta, így a munkadíj alacsonyabb, 6 pengő volt. A díszítő szegést az eredeti birkabőr helyett a bekecsen bársony adja. A karkivágást, az alját és az elejét szegő bárányprémet is a nyersanyaghiány miatt bársony helyettesíti.

Az utolsó férfibundát Kovács Károly 1936-ban készítette, a megrendelő Király György éjjeliőr volt. Ezt a bundát is csak hozott anyagból tudta elvállalni. A bunda ma is megtalálható, de eredeti funkcióját elveszítve az özvegyen maradt idős asszony házának oromdeszkáján szélfogóként szolgál.

A szűcsök, így Kovács Károly munkája is a nyersanyag beszerzésével kezdődött. Egy helybeli kereskedőtől, vagy távolabbi helyekről szekerezéssel történt. Kovács Károly anyagbeszerzésének forrása Klein Ignác miskolci bőrkereskedő volt, Mezőkeresztesen pedig Klein András volt az eladó. Közvetlenül, juhászoktól bőrt nem vásárolt. A szekerezés tehát már a bőr beszerzésénél megkezdődött, mivel a helyi bőrkereskedő árujával elégedetlen volt, s inkább Miskolcon vásárolt. (Mezőkeresztesről inkább a gelejiek vásároltak.) A szűcsmester miskolci anyagvásárlásait azzal indokolja, hogy itt sokkal több bőrből válogathattak, mert itt vagonszámra volt felhalmozva a bőr. Ez a munka rendszert egy napot igényelt, mivel a raktárat néha többször is átpakolták egyik sarokból a másikba, de megérte a fáradságot, hiszen a bőr minősége nagyon fontos. „Mert a bajok néha már a nyúzásnál kezdődnek.” – mondja a mester. A bunda viselése közben bőven jut feladat mind a két bőrfelületnek, ezért nem szerették a szűcsök a *tömlőre való nyúzást*. Tömlőre nyúzásnál a bőrt nem hasítják fel, így az nem teríthető ki és ennél fogva csak a bőr írhás, húsos része látható. A megszáradt bőrfelületről nehéz megállapítani annak a minőségét. A *szabadnyúzásnak* ezzel szemben nagy előnye, hogy a bőr kiteríthető, és mindkét oldala jól szemügyre vehető. Akkor kifogástalan az írha, ha a bőr lefejtéséhez kést nem használnak, csak ököllel nyúzzák. Ilyenkor a bőrt csak erővel, az ököllel történő erőteljes nyomkodással fejtik le, kést csak a nyak és a lábak körbevágásához használnak. Nem kell ekkor félni, hogy a késhegy a bőrfelületet megsérti és kikerülhetetlen nyomot hagy rajta. A bőr válogatásánál még nem lehet tudni, hogy mi készül belőle. Az csak kidolgozás után látszik, hogy *mosdatlan*, azaz kocsiravaló bundának, vagy díszes ünnepi viseletnek dolgozzák-e fel. A mindennapi használatra szánt bunda szűk és dísztelen, az ünnepi sokkal bővebb, így érthető, hogy sokkal több bőrt igényel. Dús, selymes hímzése jelzi, hogy csak módosabb ember viselete lehetett.

A bőr kikészítése két fázisban történt: az írha megmunkálása és a bőr kitisztítása. A nyersbőrt egy napig áztatják, utána a *bőrmosódeszkán* a prém közül tehénvakaróval eltávolítják az áztatás közben fellazult szennyeződést. Ezt a műveletet ismét öblítés követi. Ez a munkafolyamat meglehetősen sok vizet igényel, ezért rendszerint a kácsi patak partján végezték. A további munka már az udvarban zajlik. A bőrt egy kádban *szappangyökérrel* taposták két órán keresztül. Egy kg. szappangyökér 8–10 bőrhöz volt elegendő. A szappangyökér zsírtalanította, fehéritette és szagtalanította a bőrt. Az írha felületét vizes, nyálkás hártya fedi, amit *vadvíznek* neveznek. Az írha kidolgozásánál ezt el kell távolítani a bőrről, hogy szép fehér színű, tapintásra bársonyos, puha legyen. Az írha megtisztítását *húsolásnak* nevezik, melyhez *kaszaszéket* használnak. Az eszközök kapcsolódását a szóösszetétel is jól kifejezi, mert valóban egy eltört kaszapengéből és egy lócaszerű székből áll. Aki dolgozik rajta, lovaglólülésbe ül rá és a kasza éléhez nyomva jobbra-balra húzza rajta a bőrt. A kasza éle eltávolítja a bőr felületét védő vadhúst, nyálkát. Ezután következhet a *csávázás*. A csávázáshoz előre elkészített csávázólevet használnak. A csávázólé összetétele – amíg a megélhetést a mesterség biztosította és a szűcsök egymásnak versenytársai is voltak – a szakmai titkok közé tartozott. Összetétele

a következő: szelidső (konyhaső), timső és kénsav főzete. A három anyag főzetével bekenték a bőrt és két napig állni hagyták. Közben a bőrt egyszer megforgatták, hogy a bőr ki ne pálljon és egyenletesen érje a csávázólé. Ha a bőr kipállik, veszít az értékéből. Ha csak két napig áll, akkor *gyors csávázásnak* nevezték. A Szomódiak 12 napig csávázták és mindennap megforgatták a bőrt, ez volt a *hosszú csávázás*. Ez a munkafolyamat biztosítja a bőr puha, bársonyos tapintását. Megfelelő csávázás esetén a bőr ezt a tulajdonságát sokáig megőrzi. A fellazult irharészt durván, nagyolva, csutakolással eltávolítják. A bőrt ilyenkor deszkalapra téve, korpával és egy irhadarabbal erősen dörzsölik. A bőr már majdnem tiszta, de merev, s ezért puhítani kell. Puhítása, törése *kákóval* történik. A kákó 1,5 m hosszú, horgas elágazású fa, egyik ágát rövidre visszavágják. A visszavágott ágrészeknél a faág közé vaslemezt ékelnek, a hosszabb ág végére a *taposókötél* kerül. Kiegészítő eszköze a *törőfa*. Az irhát a házgerendáról lelógó kötélhurokba erősítik és a törőfával alárögzítik. Az így rögzített bőrt bal kézzel kell fogni, a jobb kéz a kákót tartja. Az egyik lábat a *hevederhurokba* illesztik, majd az irhához szorítják a kákó kését. Lábbal erőteljesen kell taposni a hevedert és kézzel segíteni, irányítani a kaparódörzsölő mozgását. A bőr az erőteljes mozgás következtében harmonikászerűen összehúzódik és közben megpuhul. A bőrtörés is meghatározott sorrendet kíván. Egy bőrt nyolcszor kell megtörni, a fejrésznél kezdik, majd a farok következik, ezt követi az első illetve a hátsó láb, végül a has. A bőr egyenletesen megpuhul, és törés közben fehéredik is. Bár színe már fehér, de felülete még érdes. Az érdességet a bőr *színelésével* szüntetik meg. E munkafolyamatban az eszközök méretét és nagyságát két tényező határozza meg. A feldolgozandó anyag mérete, – a bőrmosó deszkánál fontos, hogy egy bőr ráférjen – és a mester kényelme a munkavégzés során. Az eszközöket rendszerint saját maguk készítik, néha még inas sorukban. A színelés eszközei a *színelő kés* és az *állvány*. A kés gömbölyű fa hasítékába szorított fémlemez, a fadarab egyúttal a kés fogója is. A kés pengéje enyhén félkör alakú, lekerekített. Így munka közben a bőrt nem sértheti meg. A *színelőállvány* fából készül, s lényege, hogy könnyen mozgatható. Magassága 1,5 m, hosszúsága egy bőr hosszúságának felel meg. A talpazatra rámaléc segítségével rögzítik a bőrt. A szorítóléc két vége csavarral rögzíthető, hosszanti élei le vannak kerekítve, hogy a bőrt munka közben ne törhesse meg, az élek ugyanis megnyújtják a bőrt. A szorítólécen visszahajtott bőrt bal kézzel húzzák. A két léc közé leszorított bőr megfeszül, így a színelőkéssel a bőr felületéről eltávolítható a felhorzsolódott, érdessé vált rész. Ezt a műveletet először hosszában a nyak és a farok irányában, majd keresztben is elvégzik. Ezután a prém kifésülése következik.

A prém a kidolgozás közben gubancos, csapzott lett, ezért *tépetni* kell. A tépőeszköz 12 cm széles, nyelének hossza 25 cm, fogai enyhén görbék. A szerszám a gereblyére emlékeztet, nevét azonban az elvégzendő munka után kapta. Az összegubancolódott szőrt ezzel az eszközzel lazítják fel. A tépetés után a meglazított szálakat *kartáccsal* simítják le, amely a többihez hasonlóan szintén házi készítésű eszköz. E munkafázis után a bőr már szabható, ha fehér színében akarják felhasználni. Ha viszont színes bőrre van szükség, eper, dió és almafagumóból festékfőzetet készítenek. Mindegyik más-más színezést ad, az eper és az alma sárgás, a dió mélybarna színt. A megszőrt és kihűlt festéket bőrcsutakkal hordják fel a bőrre, s vigyázva, hogy egyenletesen érje a festék a bőrt. Festés után a bőr kissé megkeményedik, ezért ismét puhítani kell. Ilyenkor már csak a *kis kákót* használják.

A bőr kidolgozása házon kívül történik, a további munkák viszont már a műhelyben folynak. A műhelynek rendszerint a ház egyik részét használták. A műhelyben kap helyet a szücsasztal és a mesterséghez tartozó apró felszerelések. A szücsasztal mérete: 110 x 50 cm, magassága 80–90 cm. A szélét keskeny rámaléc keretezi. Fiókjában tartják a hím-

2. kép. A válltányér és a keresztkötés alatt levő derékrész hímzése

zésnél felhasznált eszközöket. A bőrök összedolgozásához erős kenderfonalat használnak. A díszítéshez elején gyapjút, majd a műselyem elterjedésétől fekete selyem fonalat. A tű mellett az árat akkor használják, ha többszörös bőrrétegen dolgoznak. A műhely felszereléséhez tartozik a *fatönk*, a *kalapács*, a *csipkéző*, a *sallanglyukasztó*. Ezeket a fémeszközöket a szegőbőrök kivágásához használják. A felszerelést kiegészíti a *tűpárna*, *gyűszű*, *háromélű szűcstű*, *olló*, a *szűcskés*, *mérőeszköz*, *ceruza*, *toll* és *tinta*. A műhely tartozéka a mintakönyv és a rendelések felvételére szolgáló füzet is. Az eszközök közül ki kell emelni a szűcstűt, amely nem azonos az ismert varrótűvel, mert hegye háromélű és éles, szinte vágja a bőrt és könnyű haladást biztosít a fonalnak. Ha a tű életlen, akkor tapad, úgy szokták mondani, hogy: fogja a bőrt. Ha a hegyét megfenik, könnyen a köröm alá szalad. A felsorolt felszereléseket kiegészíti még egy lyukas anyagdarab, valamint a minták kirajzolásához szükséges toll. Ezzel rajzolják fel a mintát. Kékítővel vagy tintával dolgoznak, mert ez nem fut szét a bőrön. A kikészített, összeállított bundára vigyázni kell, ezért

a rajzolt mintát egy tiszta anyagdarabbal védték. Az anyagdarabra olyan nyílást vágtak, amelyen keresztül zavartalanul lehetett hímezni. Ahogy haladtak a hímzéssel, úgy tolták tovább ezt a kilyukasztott segédanyagot.

A bunda szabását és a rendelés felvételét maga a mester végezte. Méretfelvételnél az *eriszték* vonalát és a bunda hosszát mérték. Ha köznapi viseletnek szánták, akkor rövidebbre szabták, hogy könnyebb legyen benne a járás. A bunda vonalát kirajzolták és sablon után szabták ki a bőrt. Vásárra előre elkészített átlagméret alapján dolgoztak, nagy eltérés így nem volt a bundák között. Ha a hossza megfelelt, az értékesítés nem okozott gondot. A bunda akkor volt igazán jól sikerült, ha jó formájú volt a *tányérja*. (2. kép). Lényeges az is, hogy a hát vonalának milyen az esése. Ezt a keresztkötés és a hátbőr jó összeillesztése adta. A bundatányér elnevezését a ketté vágott bőrformáról kapta. Ez nem ér le egészen a derékig. Mivel a vállrész tartja a bunda egész súlyát, ide mindig erős bőrt választottak. Elsőnek a vállbőrt szabták. A leegyeneseített bőrszéleket összeillesztették és négyfelé hajtották. Ezek a hajtásvonalak határozták meg a szabás irányát. Az összehajtott bőr közepét vízcepp formára metszik ki, ez lesz a nyakkivágás. Ezt követően a vállbőrt hosszirányban felhasítják, így kapják meg a két fél-elejét. Ezt követi a válltányérok szabása, amelynek félköre a váll vonalát követve illeszkedik a vállbőr két hosszabb vonalához.

A bunda alját enyhén trapéz alakú bőrök összevarrásával alakítják ki. Az aljabőrök száma határozza meg a bunda bőségét. A kiszabott bőröket a prém felől dolgozzák össze. Az első és felső bundarész összeillesztési vonala a *keresztikötés*. Az aljabőrök egymáshoz dolgozása az *eriszték* vonala. A bundák összeállítása után az alját lekerekítik. Gallérnak fekete, rövid, göndörszörű báránybőr kerül. Elhelyezésénél a farok mindig a hátközépre esik és nem ér le a keresztkötésig. A gallér oldalt a *válltányér* széléig ér. Ehhez dolgozzák még hozzá a *kis álló gallért* is. A bunda zárásához egy nagy makkalakú gombot használnak, sima finom bőrrrel befonva, és bőrszíjjal erősítik az álló gallér alá. A másik oldalon szíjhurok van, ebbe akasztják a gombot, hogy viselés közben a vállról ne csússzon le a bunda. Azért, hogy mozgás közben ne nyíljon szét, belülről összefogják a két elejét.

A díszítményeket két csoportba oszthatjuk. A *bördíszek* és a *hímzések*. A bördíszítés formái a keskeny börcsíkok és a szélesebb börszegők. A bunda igazi díszé azonban a nagy bőrfelületet befedő selymes hímzés. Virágelemek és levelek alkotják az ornamentika egészét. Minden elemnek egyéni formájára utaló neve van. Az elnevezés a minták halmozása esetén is változatlan marad. Ezek a halmozott motívumok jellemzői lehetnek egy-egy bundának. Az egyszerű díszítmények átmenetet képezhetnek két mintacsoport között. Ilyenek a *pávaszem*, *fülbevaló*, *kis* és *nagy makkrózsa*, *levél*, *petty*. Ezek az egyszerű motívumok kettős és hármas csoportokban jelentkeznek. A levélminták is különbözőek, formájuk meghatározza, hogy rozmaringágnak, vagy csak leveles ágnak nevezik. A tulipánoknak, rózsáknak is több formája ismert. (Pl. a rózsáknál mindig a közép motívuma adja az elnevezést, a különböző levélformák körben való elhelyezése eredményezi a kerekrózsát, vagy a srófós rózsát; a tömött rózsa kezdő motívuma általában makkrózsa, de lehet pávaszemű levélrózsa is.) A felhasznált motívumokból könnyen megállapítható, hogy ki és hol készítette a bundát, viselőjének milyen módja és rangja volt. A motívumok sajátos formája és elhelyezése jellemző egy-egy műhelyre. Ilyen beépülő jellegzetes motívum Mezőkeresztesen a szegfű, a rozmaring, ismert ugyan, de nem alkalmazott a páva-farok, cserlevél és az őszirózsák különböző formái. Az egyszerű motívumok csoportosításából újabb önálló motívumok jöhetnek létre, ilyenkor már új az elnevezés is; pl. *hármaskákáclével*, *összeforgatott makkrózsa*, *leveles ág*. A cserlevelet is egyszerű levelek csoportosítása alkotja, csak az öltésirány megváltozik, és így a levélközök határozottsága feloldódik. A csoportosítások változása eredményezi a *bimbós ág* motívumát is.

Minden ruhadarabnak, így a férfibundának is meghatározott díszítési felülete van, amely egyrészt a szabásvonal függvénye, másrészt ki is hangsúlyozza azt. A bunda felső része sötét tónusú, ugyanis fekete báránybőrrel borított, és sűrűn hímzett, a díszítés nagy területet takar. A keresztkötés vonalában két oldalon a rozmaringos, leveles ág motívuma található, majd a kompozíció oldódik, és szakaszos osztásokkal csatlakozik hozzá az alján lefelé futó díszítmény keskeny levélsora. Végül a bunda alján a díszítmény elritkul, egymáshoz egyforma távolságra elhelyezkedő kisebb virágokból és levelekből álló kompozícióvá alakul. Az oldalon függő levélsorok és virágok a *függőrózsa* elnevezést kapták. A bunda alján rojtszerűen látszik a belső prém, mintha hozzátartozna az alja díszítéséhez. A hímzett *folyókás minta* mellett színes bőrből készült bőrrátét adja a szegést. Kedvelt megoldás a *macskanyelv*, *farkasfog*, *bőrrózsa*, vagy csak egyszerű, egyenletesen haladó hullámvonal. Ezeket a bőrcsíkokat a bundához egyszerű öltéssel, vagy díszöltéssel rögzítették. Esetenként színes gyapjúfonalat vezettek a rátét szélénél az öltés alatt.

Az oldalvarrások neve *eriszték*, az itt elhelyezett mintacsoportok is ezt az elnevezést kapják. Az eriszték vonalát keskeny, fehér bőrcsíkkal fedik, mintáját vagy a bőrszalagra, vagy annak két oldalára varrják. Ha függőrózsát varrnak, akkor az eriszték vonalára kettős levélsor kerül, ez mintha tartaná a bunda aljának kiemelkedő díszítményét. A függőrózsa több egyszerű díszítő elem csoportosításából áll, minél több a függőrózsa, annál bővebbnek látszik a bunda alja.

Az elkészített termék minősége, használhatósága meghatározta az értékesítés lehetőségeit. Az eladás, vásárra szállítás útján, vagy helyben a mesternél, főleg megrendelésre történt. Mezőkeresztesen nehéz volt a férfibundák eladása, mivel a keresztési módosabb gazdák rendszerint Gelejen rendeltek. Ez a tény arra utal, hogy Gelej jelentősebb szűcs központ volt. Ezt bizonyítja, hogy a Mezőkeresztesen megtalálható bundák értékesebbjei Gelejről származnak. Az egyik szép bundát pl. 1907-ben Szűcs Károly részére, Szabó Ferenc geleji mester 40 q búzáért készítette. A másik, 1910-ben Vályi Nagy Lajos részére készült bunda ára pedig 20 q búza volt. Ezeket a bundákat, csak ritkán, ünnepnapokon viselték, így sokáig jó állapotban megmaradtak. Szűcs Károly bundáját Kolivoda Mihály örökölte, Vályi Nagy Lajosét pedig fia Vályi Nagy Imre.

Ha a kész termék értékesítése vásáron történt, előre fogadtak fel fuvarost. Az útirányt mindig a vásári naptárhoz igazították. A következő vásárig nem volt érdemes fordulni, mert szekerezéssel a második vásári helyet időben nem érheték el a fogatok lassúsága miatt.

Vásárra mindig vittek magukkal egyszerű, lécekből könnyen összeállítható, az elején nyitott sátrat. Az árulás mindig sátorból történt.

Kovács Károly a termékeit mindig saját maga értékesítette, mivel a fő megrendelőként a geleji szűcsök kielégítették. Ezért kényszerült arra, hogy a szomszéd falvakban, Szentistvánon és Tardon saját maga keresse megrendelőit. Tard vonatkozásában meg kell említeni, hogy Lajos Árpád „Szépmíves szűcsök Bükkábrányban” (Herman Ottó Múzeum Évkönyve 1958, 101–124 l.) c. tanulmányában Gelejt említi a tardiakat ellátó területnek. Számos fényképen láthatók a tardi férfiak fekete hímzéssel készült bundában. Ezek a bundák rendszerint fegombolható aljjal Mezőkeresztesen és Gelejen alkalmazott hímzéssel készültek.

Mezőkeresztesen a szűcsmesterség már megszűnt. Okai közül vázlatosan csak néhányra kívánok rávilágítani. Amíg a szűcsök a bőrkereskedőtől szabadon vásárolhattak, addig a nyersanyag beszerzése nem jelentett nehézséget. A bőr beszerzése, amely évről évre nehezebbé vált, abból adódott, hogy a juhászok egyénileg nem értékesíthettek, kötelesek voltak beszolgáltatni a bőrt. A beszolgáltatott bőr biztosította a kisiparosok anyagellátását. Aki nem váltotta ki a kisiparosok iparendélyét, az elvileg nem juthatott

alapanyaghoz, nem tudott dolgozni. Kovács Károly szűcsmester is ez utóbbiak közé tartozott. Gyakori volt, hogy a mestert a falubeliek felkeresték igényeikkel, de csak hozott anyagból tudta elvállalni a munkát. A mesterség megszűnésében lényeges összetevő a termékek iránti társadalmi igény ugrásszerű csökkenése, majd megszűnése is. A legidősebb szűcsmester generáció fokozatos elhalásával mind kevesebb azoknak a száma, akik folytatják a mesterséget. Tudomásom szerint a megye déli területeinek szűcsei közül már csak a bükkábrányi Vályi Nagykék dolgoznak.

KÖTÉLGYÁRTÁS SAJÓSZENTPÉTEREN

FENYVESI EDIT

Valahányszor átmentem a Nyögő hídján, a patakocska partján, közvetlenül a zsidó-templom tövében idős ember bűbélődött a szerszámaival. Eleinte nem tulajdonítottam nagy jelentőséget neki. Nem érdekelt, mit csinál, sőt nem is értettem, mi szüksége lehet egy embernek erre az elhagyott helyre, és az ócska kóc csomókra, ami mellette volt. Egyszer mégis, talán pontosan azért, mert különös volt, felfigyeltem rá. Egy egész kicsi házikó is van a folyóparton, amiről megtudtam a nevét és megismerhettem annak az okát is, mit keres ő a vízparton. A házikón cégtábla van elhelyezve, melyen ez áll: *Tari Jenő kötélgyártó mester*. Kezdtém érdeklődni, mit csinál, mivel foglalkozik, hogyan készül a kötel, milyen eszközökkel és miből. Az öreg mester csak nehezen fogadott bizalmába.

Mi is a kötélgyártás? Csodálatos dolog volt végignézni a műveleteket, amíg a kenderből ruhaszáritó kötel, vagy éppen *istráng* lesz. A mester nagy szakértelemmel végzi mindennap ugyanazt a munkafolyamatot, és sohasem unja meg, sohasem unatkozik. Mindig talál érdekességet munkájában. El sem hiszi az ember, sokszor mennyi verejtéke hull egy-egy kötelcsomóra, amelyet fillérékért megveszünk, hogy ruhát száríthassunk rajta. Engem az idős mester elbűvölt munkaszeretetével, szakértelmével. Talán ezért is döntöttem úgy, hogy egy kicsit többet foglalkozom ezzel a kihalóban levő mesterséggel. Lejegyeztem az egyes munkafolyamatokat úgy, ahogy láttam, és ahogy ő elmesélte.

Tari Jenő életútja

1919-ben vézna kisfiúcska jelentkezett egy mesternél Miskolcon. Kötélgyártó szeretne lenni. A mester, aki már nagyon idős volt, azt mondta, lehet róla szó. A fiú szülei felkeresték a mestert és megkötötték a szerződést. A mesterék biztosítottak lakást, étkezést, teljes ellátást. A mester megismerteti a tanulót minden munkafolyamattal. Legelőször a kerék meghajtását tanulja meg. A tanuló szorgosan dolgozott a műhelyben, de a házkörüli munka elvégzése is az ő feladata volt. Fát hasogatott, fát, vizet hordott, sepepte az udvart, és hetente kétszer iskolába járt.

„Miskolcon az én mesteremnél igen nagy volt a család – meséli Tari Jenő – egy szíjgyártó és egy kötélgyártó család lakott együtt a házban, így bizony voltunk vagy huszonnégyen. Mindkét mester tartott vagy 5–6 segédet, meg vagy 4–5 tanulót, oszt ezeknek sokat kellett ám főzni. Igaz, ők is termeltek. Sok dolog akadt így a ház körül, volt mit futkosni a tanonc kölyöknek.”

Tari Jenő nem panaszkodott hajdani mesterére, akinél nem tudott felszabadulni, mert az meghalt. Az ipart a fia vette át, nála szabadult. Ami fontosabb, kapott egy ajánlást is, s ezzel első műhelyében dolgozhatott. „Özvegy Szaladnay Pálnénál dolgoztam Tornaalján. Ez volt az első műhelyem, itt kezdtem a pályát. Nagyon szép napokat éltem Tornaalján.” Egy fiatal segéd azonban nem sokáig marad egy helyen. Elmegy, tapasztalatokat gyűjt az ország legkülönbözőbb városaiban. Így ő is dolgozott Debrecenben, majd Gödöllő, Jászberény, Rácalmás, Tatabánya jobb mestereinél. 24 éves koráig általában segédeskedett a kötélgyártó, Tari Jenő mégis nagyon korán, már 21 éves korában

önállósította magát. Elkészítette a mestermunkát és mestervizsgát tett Miskolcon. Én pedig már mint sajószentpéteri kötélgyártó mestert ismertem meg. Műhelyében a következő felszerelést találtam:

2 db fonógép vagy fonókerék	1 db könnyű ksir
1 db nehéz ksir	1 db stakli
2 db száltartó	3 db háromágú ler
3 db négyágú ler (nagyobb)	2 db négyágú ler (kisebb)
2 db fonalvezető ler	5 db klíder
8 db madzaghorog a fonógéphez	3 db kicsi horog a fonógéphez
2 db rudazóhorog	3 db folyós-henger
1 db 5-ös gereben	1 db 6-os gereben
1 db gerebenfog igazító	1 db sirerajter, rázóbotok
2 db csülkölő	3 db háló
4 db spinnflekk	2 db kés
1 db bicska	1 db fenőkö
1 db munkakötény	1 db hálókötőtű
1 db fűzőtű	1 db cirokseprű
1 db vesszőseprű	1 db kályha
1 db lámpa	1 db fűrés
1 db szenesláda	1 db lóca

A kötélgyártás munkafolyamata és eszközkészlete

A kötélgyártás alapanyaga a kender. A kötélgyártó többnyire szeptember végén szerzi be az egy évre szükséges kendermennyiséget, ami kb. 15 mázsát tesz ki. A KIOSZ-on keresztül az állam biztosít nyersanyagot a kisiparosoknak. A kender annak rendje és módja szerint meg is érkezik *bálákba* kötve. Egy bála 1 métermázsa kendert tartalmaz. A mester már megszokta és megkedvelte a nagyüzemileg feldolgozott kendert. A színe szebb, szagtalan és jól szárított, de elég pozdorjás. Az állami ellátás ellenére előfordul, hogy néha egyéni termelőtől vásárol kendert. Noha ez ma már nagyon ritka, mert a környéken kihalóban van a kender termesztése. Régen azonban gyakran vásárolt egyéni termesztőtől, mert az olcsóbb is volt. Ilyenkor alaposan szemügyre vette az öreg kendert, megvizsgálta színét, szagát, a szálak hosszúságát, kóc- és pozdorjatartalmát. „Az a jó kender, amit csak a levágást követő nyáron áztatnak. Ennek a kendernek nagy a zsírtartalma, szép fényes kötél lesz belőle, meg sok múlik az áztatáson is. Ami lenn a mocsolya alján van, az inkább fekete mint szürke. A mesterek pedig legjobban a világos kendert szeretik.” – mondja.

A feldolgozás első folyamata a *gerebenezés*. Eszköze a gereben. Nagyon eltérő a falvakban közismert *gerebentől*. Fa állványon van elhelyezve, kb. 45°-os dőlésszögben. A gereben, mint ahogy a műhely teljes felszerelése Apatinból, Hank Ádám cégétől való. De nemcsak a sajószentpéteri kötélgyártó vásárolt Hank Ádámtól, hanem az ország csaknem minden kötélgyártója. A gereben többféle lehet. Elsősorban a fogak minősége szerint osztályozták. Van ötös és hatos gereben. Az *ötös gereben* a finomabb, fogai apróbbak. Ez is acélból készült, de sűrűbben vannak egymás mellett a fogak, mint a *hatoson*. A mesterek általában a hatos gerebent alkalmazzák. A fogak hossza 12 cm és 65 db van belőle, egymástól kb. 1 cm távolságra. Lényeges, hogy a *fogak* gömbölyűek legyenek és ne szögletesek, de az acél minősége sem utolsó dolog. Nem jó a túl kemény, de a puha acél sem. A *gerebenezések* alkalmával szerepet kap a *gerebenfog-igazító*,

amely egy csőszerű vaspálca. Az elgörbült gerebenfogak helyreigazításában játszik nagy szerepet. A gerebenezés előtt, ha nagyon *pozdorjás*, a mester kirázza a kendert. Ehhez *rázóbotokat* és *sirereajtert* alkalmaz. A rázóbotok hossza 60–70 cm, vastagságuk 1–1,5 cm. Főleg a kóc felrázásánál alkalmazzák. A *sirereajter* egy négyszögletes keretre kifeszített háló. Olyan mint a halászhaló, csak valamivel sűrűbb. A keret méretei: 1x1 m.

A mester kibont egy *markot*, amelynek hossza 120–150 cm. Átfogja majdnem a közepénél és a rövidebb részt felcsavarja a csuklójára. A szálakat rázogatóssal és enyhe ütögetéssel fellazítja. Ezt követően radobja a kendert a gereben fogaira, és áthúzza a fogak között. Ez a mozdulat többször megismétlődik, néha a mester a kendert a gereben lábához veregeti, hogy a *pozdorja* kihulljon belőle. Mindaddig csinálja ezt, míg a kender a megfelelő tisztaságot eléri. Most a tiszta végét tekeri a kezefejére, majd a másik vég kerül megmunkálásra. Ha ez a vég is tiszta és a kender finom munka készítésére van szánva, néhányszor az ötös gerebenen is át kell húzogatni. Az így megtisztított kender az *elsőrendű* vagy *előszálú kender*. Ezt aztán a közepénél megcsavarva, majd kettéhajtva tárolja a felhasználásig.

Az előszálból készül az elsőrendű áru: *rudallókötél*, *kötőfék*, *ruhaszáritó kötél* stb. A kender minőségi osztályozása alkalmával nemcsak az elsőrendű szálakat kapja. Ami kender az előszál kiválasztása után a gereben fogai között marad, a leszakított szálakat és a *kócot* is megtisztogatja a mester. Ilyen módon nyeri a *másodrendű kendert*, vagy a *második szálát*.

Egy mázsa kender feldolgozásánál átlagosan kapunk: 60 kg *előszál*at, 30 kg *második szál*at, 4,5 kg *kócot* és 5–6 kg *pozdorját*. Vannak gyengébb, de gyakran jobb minőségű kenderfélések. A mester a gerebenezést rendkívül fontos munkafolyamatnak tartja, mert ha a kendert nem fésülik meg, nyers marad, még az avatatlan szem is észreveszi, hogy az ilyen kötélnél valami *sántít*. Csúnya is, de nem is lehet jó kötelet fonni belőle. A gerebenezés a szükségesség mellett egészségtelen munkafolyamat. Sok por keletkezik a munkavégzés közben. Éppen ezért, ezt a műveletet kinn a szabadban végzik.

A soron következő munkafolyamat a *fonás*. Eszköze a *fonógép* vagy a *fonókerék*, amely 180 cm magas szerkezet. A talpon a két állvány között van az 1 m átmérőjű *küllős kerék*, a küllőkön egy 13 cm széles *ráf* ami fából, rendszerint keményfából készül. A kerékben 6 db vasküllő van. A tengely egy hajtókarral van összekötve. Az állvány felső része kiszélesedik, és a két állvány facsapokkal van egymáshoz erősítve. Itt találjuk meg a szabályzó kereket, amely az állvány tetején levő horgokat szabályozza. A horgok szíjmeghajtások. A nagy kereket és a horgokat egy végtelenített kötél vagy szíj kapcsolja egymáshoz. A *fonóhorgok* rendszerint faorsós kis szerkezetek. Legtöbbször a fa részük gyertyánból van, 7–8 vájattal. A vajatokba helyezik a végtelenített meghajtókötélet, vagy ezt keskeny szíj helyettesíti. A *faorsó* minél vékonyabb annál gyorsabban forog. Két végén egy-egy kis vas végződést találunk. Erre azért van szükség, mert a vas véget helyezi bele a mester az állvány felső részén levő vajatba.

A *fonókerék*hez tartozik a hengeres *stakli*, ez a harmadik embert helyettesíti a fonásnál. A stakli 220–240 cm magas, állványos szerkezet. A két láb (állvány) egymástól 60–70 cm-re van. A földtől 180 cm-re csapszerű keresztben elhelyezett lécz van, amelybe bele van erősítve egy kis átmérőjű vajatós fakerék. A kerék átmérője 3–4 cm. 30 cm-rel feljebb szintén egy tengelyen van egy nagyobb, 15 cm átmérőjű kerék. Ezen is vajatot találunk. A stakli szerepe: a fonásnál a fonal egyik végére nehezéket helyeznek és ezt átvetik a stakli kerekén. Ez mint segédeszköz szerepel a fonásnál. A fonáshoz két emberre van szükség.

A fonásnál a mester az ölébe veszi a jól előkészített kendert, *surcot* köt maga elé. A kenderből kihúzza egy keveset és ezt ráakasztja a *kampóra*. *Spinflekket* vesz a kezébe.

Ez egy nagyon vastag, tenyérnyi nagyságú posztódarab. A spinflekket vízbe mártja, azt a célt szolgálja a víz, hogy a szösös felületet simává teszi, de ugyanakkor megakadályozza, hogy a kötél kidörzsölje a kezét. A másik ember egyenletesen hajtja a kereket.

Igen fontos eszköz a *vaskerek* vagy *ksir*. Van könnyű és nehéz *ksir*. A mester műhelyében négyágú vaskereket találunk, ezen engedik össze a kötélárut. Golyós csapágyakkal működik. A *ksir* kb. 1 m magas, talpakon álló szerkezet. A talpazat fából készült, fa keretbe van foglalva a gépezet egyetlen vasszerkezete is, ami a nehéz *ksir* esetében négyszögletes alakú. Az egyik oldalon 4 db kampószerű meghajlított vasat találunk, amely a másik oldalon egy fogaskerékkel van összeköttetésben. A fogaskerekhez egy hajtókar van kapcsolva, amelynek a segítségével a kampókat egy irányba, egyszerre forgatni lehet. A fogaskereket cserélni lehet, így a kerek méretétől függően lehet a forgás gyorsaságát szabályozni. A *ksir* a kötél összeeresztésére szolgál.

A kötél összeeresztése a következőképpen történik: a *ksir* négy kampójába úgynevezett golyóshengereket kapcsolnak. A hengerek méretei a kötélvastagságtól függően változnak. Van amelyek csak 4–5 cm hosszú, és csak 1–2 cm átmérőjű, de van 15–20 cm hosszú és 4–5 cm átmérőjű henger is. A *golyóshenger* tulajdonképpen csak egy egyszerű hengerke, csak az egyik végén egy kampó van, melyet a *ksir* kampójába akasztanak, a másik végén egy gyűrűszerű vasszerkezetet találhatunk, amelybe a kötél egyik végét erősítik. A kötél másik végére *nehezéket* helyeznek. Nagy szakértelmet követel a súly megválasztása, mert ha sok a nehezék, a szálak az eresztés közben elszakadoznak, de ha a nehezék kevés, a kötél nem lesz feszes. Minél kisebb az átmérője a hengeres kampónak, annál gyorsabban lehet forgatni a kar segítségével. A kötélvégek összeeresztésénél alkalmazza a mester a *kapcsot* vagy *glidert*. A glider 10 cm hosszú, egyik végén kampóvá hajlítva, a másikon gyűrűvé lehajtott acél drótdarab, amelynek átmérője 4–5 cm. Ezekkel a kapcsokkal rövidítik le a kötélvégeket. Amikor a kötelet összeeresztették, ezekre a kampókra helyezik át az összeeresztett szálak végét. Így a kampók rövidege miatt a kötél vége is összefonódik.

„A mi szakmánknak ott van értelme, ahol fejlett mezőgazdaság van. Az állattenyésztéshez, nyáron az aratáshoz, behordáshoz sok kötélféleségre van szükség.”

Egyes kötelek méretei változnak a különböző területeken. Ilyen pl. a *rudallókötel*. Egy jó kötélgyártónak mindenhez érteni kell, mert néha nagyon furcsa feladatot kapnak, pl. Tari Jenőt megbízták, hogy készítsen a kézilabda-kapura hálót. Vagy az elmúlt évben Sajószentpéteren járt a bukaresti cirkusz, és az öreg mester készített nekik 60 m hosszú 6–7 cm vastagságú kötelet, amivel a sátrat kifeszíthették. Előfordul, hogy kissé megviselt kötelet kell javítani, új borítással ellátni.

Az egyik legkeresettebb kötélféleség, a *rudallókötel*. Hosszú ideig tartó munka, szinte magába foglalja az egész kötélgyártást. Sok szerszám, segédeszköz szükséges a készítéséhez. Kitűnő mesterségbeli tudást és sok ügyességet igényel. Vidékünkön 4,5 és 6 öles rudallókötelet használnak a mezőgazdaságban. A kötelek súlya darabonként 1 kg-tól 2,5 kg-ig terjed. A 4 öles kötélre 120–150 dkg, az 5 öles kötélre 150–200 dkg, a 6 ölesre pedig 200–250 dkg kender szükséges. A mester kibont egy jól előkészített, alaposan megtisztogatott kendercsomót, rendszerint elsőrendű, vagy előszálú kendert. Csapkodással, rázogatóssal lazítja fel az összetekert rostanyagot, majd leméri a megfelelő súly segítségével a mennyiséget. Mikor ezzel elkészült, előveszi, a *surcot*, ami jó hosszúra szabott és vászonból készített, s maga elé köti. A derekán legtöbbször madzaggal van átkötve. A kötény feladata, hogy a ruhát megvédje, másrészt pedig, mint segédeszköz szerepel. Az előkészített és lemért kendert a mester ölébe veszi, a derekára öleli a két végét pedig hátul összefogja, majd a kötény csücskét megfogja kezével és a kötény korcába dugja. Kezébe veszi a beáztatott *spinflekket* és a *fonógép*hez megy. A *hajtó*

gyerek forgatni kezdi a kart és így mozgásba hozza a kereket. A köténybe benyúl a jobb kezével a mester, kihúzza a kenderből egy csomót, és ráakasztja a forgó kampóra, ami azonnal összezsavarja. A hajtógyerek egy pillanatra megállítja a kereket, majd visszafelé forgatja. Ilyenkor az összetekert, összehurkolt fonálvég fellazul és a mester egy gyors mozdulattal leszakíthatja. Az arasznyi hosszúságot kettéhajtva visszaakasztja a horogra. Ekkor a gyerek ismét az előző irányba forgatja a kereket, a mester pedig a behajtott kötélvéget besodorja a fonalba, ami most újra sodródik. Ezután a hajtógyerek már nagy figyelemmel nézi a mester kezét, aki jobbjával adagolja a kendert, a bal kezével pedig szorítja a kész fonalat. A kezében lévő vizes posztódarabbal simítja a kiálló szálakat és sűríti, tömíti a sodródó szálakat. A rudallókötlet mindig balról jobbra sodorják. A hajtógyereknek nagyon kell figyelnie a mester kezét, mert ha a kötényből egyszerre sok kendert húz ki, nem tudja olyan gyorsan felfonni, mint a keveset, és a fonálvastagság egyenetlen lesz. Ilyenkor a kereket lassabban kell hajtani. A fonál hosszát megfelelő hosszúságra sodorja a mester, majd a szálakat leszakítja a jobb kezével, de a ballal végig kíséri a fonalat. Ha a végére ért, a fonalat a kövekkel megterhelt *steklre* akasztja. A mester ekkor újra benedvesíti a *spinflekket* és kezdi előlről. A műveletet mindaddig ismétli, amíg mind a 16 szál fonál el nem készül, ugyanis annyira van szükség egy rudallókötél készítéséhez. Ha elkészült a megfelelő mennyiségű fonál, a mester elkezd a *zsinórozást*, vagyis két, vagy több szálát ereszt össze egy fonálba. Ezt a műveletet *összeeresztésnek* is nevezik.

Az összeeresztés úgy megy végbe, hogy a fonógép négy kampójára akasztják a szálakat. Ebben az esetben csak két, illetve három horgon lesz fonál. A kampós végekre mindig a hurkos végek kerülnek. A mester a szétválasztott szálakat az *újja* közé veszi és ilyen módon halad a fonálvég felé, s így választja szét a még kereszteződő szálakat, majd a kővel nehezített stekniről lehúzza a szál nem hurkos végét. Kibontja, majd összefogja valahányat, és az így összefogott végeket az *eresztőkaró* (vagy *eresztő*) horgára akasztja. A horog szabadon forog. A fonógép horgait a hajtókar segítségével mozgásba hozzák és így a fonalak (amik eddig különállók voltak) összesűrűsödnek. A mester a tekeredő kötlet meg-megpendíti fonás közben, hogy ezáltal annak feszességét ellenőrizze. A *fonással* kapcsolatban feltétlen meg kell említenünk, hogy a fonalakat az *összesodrás* előtt hosszabbra hagyják, mint amilyennek majd a rudallókötélnek lennie kell. Mégpedig minden méterre, fél métert hagynak rá, mert a sodrás következtében a fonál rövidül.

Amikor a fonálszálak megfelelően össze vannak sodorva, a mester kézbe veszi a jól megválasztott nagyságú *lert* és a fonalak közé helyezi, úgy hogy a fonálszálak mind külön-külön vájatokba kerüljenek. A *ler* kúpos vége hátrafelé, a talpas része pedig előre néz. A mester megindítja a kereket úgy, hogy az ismét balról jobbra forogjon. A bal kezében tartja a fonálvéget, a jobbal pedig *pendítgetve* ellenőrzi a fonál feszességét. Így halad egyre közelebb a géphez, s közben a fonál feszességnek megfelelően gyorsítja, illetve lassítja lépteit. Mire a fonógéphez ér, a fonálhossz alaposan megrövidül. Ennek megfelelően tekeredik le a *talpas külsőkről*. A mester a fonógéphez érve a *lert* kivesszi a fonalak közül és a kötényébe, vagy a gép mellé a földre helyezi. A fonalak hurkos végét a horogról leveszi és egymásra helyezve összesodorja, majd a készülő kötélrészét a földre dobja. Ezt a műveletet a *szalazás* követi. A szálakból sodort zsinórokat kötéllel sodorja a mester.

Régen ezt a műveletet nevezték *kötélverésnek*, ma már *szalazásnak* mondják. Ehhez a munkafázishoz nehéz és nagy szerszámok szükségesek. Négy zsinórt *szalaznak* egy kötéllel.

Az udvarra kihelyezi a mester a nehéz *ksirt*, a kötél túlsó végére nehezéket helyez, ami a kötél rövidülését meglassítja. A nehéz *ksirt* bal felé forgatva összesodorja, így

pontosan ellenkező irányba tekeredik, mint zsinórozásnál. A kötél nehezeke a rövidülést követve közeledik a ksir felé. A ksirhez érve minden hurok fellazul. Az ágak szárazása után a *csülkölés* következik, a végeket csinosan eldolgozzák. A kötélvéget 25–30 cm-re a végétől átszúrja a mester és a lyukba bebújtatja a kötélvéget, kitágítja a lyukat, majd az egész kötelet áthúzza rajta. A csülkölőt új hurokba helyezi de úgy, hogy a hurok tág legyen. Ezután a kötél csinosítása van hátra. Ismét a ksirre akasztják a kötélvéget (most a csülkölőt), és a szárazás irányában tekerik, s a mester gyors mozdulatokkal végigdörzsöli a kötelet egy nedves hálódarabbal. Ezzel tulajdonképpen a kötél el is készült. Már csak az értékesítés van hátra.

A *kötőfékeknek* a fogatoknál van nagy szerepük. Legérdekesebb közülük a *debreceni kötőfék*, ami a vidéken ma is használatos. A kötőfék hat, hatszálas sodrott fonálból készül, ami bal sodrású. Az állat fejének megfelelően méretezi a mester.

A mester egy deszkalapra felteker egy hatsoros (hatszálas) kötelet. A deszkalapon háromszor tekeri át. A kötél végét bicskájával meghegyezi, így megvékonyítja a kötélvéget, majd három ágba fonják. Ezt követően *fűzőtű*vel átszúrja mind a három sor kötelet. A fűzőtű egy félkör alakú vascső, aminek elkeskenyedik a vége. A másik végén egy félkör alakú rész van kiképezve, ami a tű fogására szolgál. Tehát a mester átszúrja mind a három ágot. A tű üregén keresztül átfűzi a kötél befont végét, a másikra egy 3–4 cm átmérőjű vaskarikát köt, majd a tűvel újra átszúrja a kötelet, és ellenkező irányban fűzi át a kötélvéget. Ezt követően megfordítja a mester a deszkalapot a másik oldalára. Itt is átfűzi néhányszor a kötélvéget, mindhárom szálon keresztül, majd a deszkán az előzőleg felcsavart kötélre merőlegesen áttekeri a kötelet úgy, hogy négy szál legyen egymás mellett. Majd újra fogja a fűzőtűt, átszúrja a szálakat és a kötélvéget átfűzi a tűn és a szálakon is. Egy kötőféken összesen tizennégyszer fűzi át a mester a kötél egyik végét. Ezek a *fűzések* képezik kötélrészét, ami a *debreceni kötőfék* ékessége. Minél többször vezetik át a fonalat, annál díszesebb a kötőfék. „A debreceni kötőfék nagyon igénybe veszi a kezét ám. Bizony sajog a tenyerem és magam sem érzem mire a végére érek, úgy feltöri a fűzőtű a kezem.”

A *ruhaszáritó kötél* készítésekor duplahurokkal kezdi a mester a fonást. Többféle ruhaszáritó kötelet is készít. Minél több ágból tevődik össze egy kötél, külsőre annál csinosabb, erősebb. Először 6, illetve 12 ágot fon össze attól függően, hogy milyen kötelet akar készíteni. Ha ezzel elkészült, két-két szálát összeereszt, és így 3, illetve 4 db két-ágú kötelet, majd ezeket is összesodorja. A ruhaszáritó kötél lehet jobb és bal sodrású, hossza változó. Általában 10 m-től – 40 m-ig, de van ettől hosszabb ruhaszáritó kötél is. A ruhaszáritó kötél készítéséhez a mester *száلتartót* is használ, mivel a fonalat legalább 12 méterenként alá kell támasztani, hogy ne érjen le a földre. Ha elkészül egy kötél, az *erősségpróba* következik. Az *erősségpróba* nem más, mint egy méter kötél szakítószilárdsága, vagyis amennyi súlyt egy méter kötél elbír.

A mester négyféle *istrángot* ismer és készít. Egy istráng elkészítéséhez 25, 30, vagy 40 dkg kenderre van szükség, ritkán felhasznál 50 dkg-ot is, de ez csak igáslovak esetében van így. Egy szál istrángba 16 fonál kell. A mester a könnyű ksir segítségével megfonja a szálakat balsodrásúra. A fonalon az első ölet vastagítva, a második ölet vékonyítva fonja. A hajtónak figyelmesnek kell lennie, hogy a vastagabb résznél lassabban, a vékonyabbnál gyorsabban forogjon a kerék. Szárazaskor a fonalakat kettéhajítják és így szálaazzák őket össze. Ilyenkor a sodrásra előkészített szálakat behelyezik a jól megválasztott nagyságú *ler* vajatába. A *szárazás* után a *gliderek*ről leveszi a mester a kötélvéget, megnedvesíti a kibontott végeket, majd nedvesítve összefonja. A vastagabb végére a *csülköt* készíti.

Rendszerint a második szálból készül a *marhakötél*, 210 dkg kenderre van szükség a készítéséhez. 84 fonalat készít először a mester. A fonás pontosan úgy történik itt is, mint

általában. A kötényéből szedi a kendert, kampóra akasztja a jobbjaival a fonalat, a baljával *spinflekkel* simítja a kiálló szálakat. Fonása úgy történik, mint az istrángé, a vastagság itt is ölenként változik. A mester a hurkos végeket a *steknüre* akasztja. A szál összeeresztése megegyezik az istrángéval. A végén ezt is csülkölík, de a csülkők valamivel kisebbek mint az istrágon. A 84 fonálból a mester elkészít 14 db marhakötelet.

Tari Jenő fiatal korában nagyon sok marhakötőféket készített. A mi vidékünkön nem alkalmazzák, de dél felé Tiszapolgáron és környékén ma is használják.

Madzagot vékonyat és vastagot egyaránt készít, bármilyen hosszúságban. A madzag készítéséhez *előszálat* használ. A fonást duplahurokkal, duplamasnival kezdik. A vastagabb madzagot sokkal könnyebb fonni, mint a vékonyat. A fonásnál fontos kellék a *száltartó*, mivel a hosszúság itt elég jelentős. A mester elkezdí a munkát, fon és amikor a száltartó mellé ér, a kezével ráemeli a szálat a száltartóra. Ha a madzag kétágú, akkor minden második ágat összesodorja az *átvezető ler* segítségével. A fonalat behúzzák a leren levő járatba és ennek segítségével sodorják megfelelő vastagságúra. A fonálvégeket besodorja a zsinórba. A kétágú madzag telítettségi foka jóval kisebb, mint a négyágúé, éppen ezért a kétágút sokkal kényelmesebb és gyorsabb fonni. A háromágú madzagnál a *ler* alkalmazása elkerülhetetlen. A zsinórozás után nedves hálóval végigsimítja. A kész fonalat felszedi a mester és matringokba köti. A madzag hossza bármilyen lehet.

Tari Jenő a *kötőfékszar* készítését nagyon kedvelte. Emlékszik, hogy amikor segéd korában Veszprémben járt, csak úgy vették fel, ha egy nap 100 db kötőfékszárat el tud készíteni. Általában többet készítettek a kötőfékszárból. 60 fonálból 20 db háromágú zsinór készül. Egy-két kötél 10–20 dkg-os. Szálazáskor kettéhajtva fonják. A szálazásnál a nehézsírré akasztják a végeket a gliderek segítségével. Ezt követően elkezdí a mester a sodrást. Előzőleg a kettéhajtásnál a kötélre helyeztek egy csatot. Most mikor a szálakat sűrűsíti a mester, a végeket egy közös kampóra helyezi és így jobban összeereszti őket, a csat rászorul. A szálazás után a végeket kibontja, megnedvesíti, majd befonja. Összekötve tárolja őket. A *hálók* készítése nagyon finom munka. A mester néhány évvel ezelőtt még kötött sportegyesületeknek, de font, kötött halászhálót is. Ma már nem éri meg a nagy munkát, hisz a gyári készítésű hálók olcsóbbak és erősebbek. A hálókötéshez sajátos eszközöket használ, *kötőtűt* és *lapockát*. A szem nagyságának megfelelő lapockára köti a hálót. *Insléget* (halászkellék) ma már nem készít a mester, mert nem használatos a vidéken.

Ezek a kötélféleken kívül készít a mester: *borjúkötelet*, *borjúkötőféket*, *vízhúzó-zsineget*.

A kész áru raktározása is a műhelyben történik. A mester csak nyáron dolgozik, amikor a jó időjárás megengedi a szabadég alatti munkát. A műhely száraz és hűvös, kitűnő a kötélárak tárolására. Ez a két tényező lényeges, mert az állandó hőmérséklet és állandó páratartalom következtében a kötélárak súlyából és minőségéből sem veszít. A rossz tárolás következtében a kötél szálai fellazulnak, minőségük megromlik. A mester néhány kötélféleséget az ajtóra akaszt, hogy a járókelők figyelmébe ajánlja azokat.

Az árukat Tari Jenő elsősorban itthon, a műhelyében adja el, de van rá eset, hogy piacokon és vásárokon alkalmával árult. Az áru értékesítésével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a kereslet elsősorban az évszakhoz, másodsorban a helyi jelleghez kapcsolódik. Így pl. télen minimális a forgalom, de nyáron különösen az aratás idején annál nagyobb. Figyelembe kell vennie azt, hogy a környéken milyen kötélárak a keresettek, mert az egyes kötélféleségeket hiába készítené el, nem tudná eladni. Az értékesítésnél az áru külseje, a szép szín, a csinos, megmunkált külső a döntő elsősorban.

EGY MISKOLCI KÁDÁRMESTER

FEJES LÁSZLÓ

Ha valaki Fónagy Lajos kádármestert miskolci műhelyében felkeresi, akkor a sok modern és számtalan hagyományos kádárszerszám között egy derűs, javakorabeli mesterrel találkozik. Egészséges, értelmes arca, izmos alakja, nyugodt mozgása a régi mestereket idézi, akiknek mindenre jutott idejük. Mindjárt megérezzük, hogy ebben az emberben a munka terhe és öröme teljes egyensúlyban van. Hivatástudata, szakmaszeretete éppen olyan magától értetődően árad, akár egy orvosé vagy egy tanaré. Ő az, aki sok szeretettel mesélt nekem a kádármesterségről, az életéről és mindarról, amit itt röviden le fogok írni. Nem változtatok meg semmit elbeszélésén még akkor sem, ha ma ugyanazokat a kérdéseket talán másként ítélnék meg, mint régen. Így lesz hiteles.

Fónagy Lajost nem a véletlen irányította a kádársághoz. Édesapja, néhai Fónagy Lajos szintén kádármester volt. 9 gyermek édesapja, aki 93 évig élt erőben, egészségben. Mint apró parasztfiú jött fel a városba, hogy kádárságot tanuljon. Szüleit bántotta a dolog, hiszen a legénykének minden lehetősége megvolt a gazdálkodáshoz és kicsit röstellték is, hogy fiuk tanulónak álljon, amikor erre nincs szüksége. Abban reménykedtek, hogy rövidesen ráun a vállalkozásra és hazamegy. Amikor 10 napnál hosszabb ideig maradt már a miskolci mesternél, érte jöttek, de ő kijelentette, hogy marad. Így lett a parasztfiúból iparoslegény, aki röviddel felszabadulása után Budapestre kerül a Mechanikai Hordógyárba. Mindez a századforduló táján volt, amikor a munkásság már elevenen szervezkedett és így a fiatal kádárlegény is belépett a szakszervezetbe, noha ennek még egy kicsit illegális jellege volt.

Titkon nagy ünnepségre készültek: május 1. megünneplésére. Ki is vonultak, de aznap, amikor délután munkába akarnak lépni, hívatják őket az irodába: tessék, vegyék át a munkakönyvet. Forradalmi elemekre nincs szüksége a Mechanikai Gyárnak. Fónagy Lajos nem esik kétségbe. Vonatra ül, Mezőcsátra utazik és az ismerős községben megakarított pénzből műhelyt nyit. Jöttek a megrendelők és jöttek a gyermekek is, egymást sürgetve lendítették fel a kicsi műhelyt. Kellott a pénz, mert a 9 gyermek közül hetet „stafírungozni” kellett; lányok voltak.

Fónagy Lajos hetedik gyermekként érkezett 1911. február 13-án. 5 elemet végzett a mezőcsáti iskolában, ami már eggyel több volt, mint az átlagos és kötelező. Itt volt az ideje, hogy pályát válasszon. Édesanyja ellenezte az apai pályát, de az édesapja egyre ismételte: kádár, kádár, kádár. Nem is kellett túlságosan biztatni a legényt, aki már évek óta ott csetlett-botlott édesapja műhelyében, fahulladékból rakosgatva és barkácsolva össze az igen nagy értéknek számító játékot vagy kiskocsit. A végső döntést mégis az hozta meg, amikor édesapja így szólt: nézd csak fiam, Te is Lajos vagy mint én. Látod ezt a pecsétet, ezeket a szerszámokat, ezeket az értékes felszereléseket, amivel én most dolgozom? Ez majd mind a Tiéd lesz. Minek kerülne más kezébe ez a műhely? Ha én megöregszem, mindent Rád hagyok, csak tanulj meg a szakmát. Megtanulom, mondta a legényke, s akkor még nem tudta, hogy ezt könnyebb kimondani, mint teljesíteni.

„Nem itthon fiam, nem itthon, hogy anyád kényeztetésétől ne légy semmi, hanem idegenben” – mondotta a mester, és a kislegény fölpackolt, hogy elköltözzék Mezőkövesdre, Drotál István kádármesterhez, akit az édesapja igen képzett, megbízható embernek tartott.

Bentlakásos tanuló lett, évi 3 mázsa búzát kellett fizetni, vagy annak az árát. A munkaidő látástól vakulásig tartott, általában reggel 5-től este 8-ig. Télen korábban fejezték be a munkát. A 3 éves tanulói idő kemény volt, de nem embertelen. Volt abban családiasság is, ami azt jelentette, hogy mindenki olyan bánásmódot kapott, amelyet megérdemelt. Természetesen nem csupán a szakmában voltak foglalkoztatva, hanem a ház körül is, bár később magának a mesternek volt érdeke, hogy a műhelyben dolgozzék, s minél többet. Egy jó inas igen komoly hasznót jelentett, hiszen egy, másfél év után majdnem önállóan tudott dolgozni. Azt nem mondhatjuk, hogy ingyen, hiszen az „ingyen munkáért” az inas szakmát kapott. De a ház körüli munkák sem voltak fölöslegesek, hiszen az édesapa még 90 éves korában is úgy kiabált a fiatalokra: „csak azután úgy etessétek azt a hízót pontosan, ahogyan én tanultam inas koromban, különben elvész az étvágya.” Vagyis, ha ügyes és szemfüles gyerek volt valaki, úgy sok hasznos dolgot megtanulhatott, aminek később a szakma mellett még jó hasznát vette. Lajos bácsinak különösen iparkodni kellett, mert mint szakmabeli családból származó gyerektől, tőle többet vártak. Sokszor mondta a mester: „Te nem paraszt gyerek vagy, Tőled mást várok.” Sok probléma nem is volt, hiszen az ő egész gondolatvilágát az töltötte be: megszerezni a szakmát. Ennek a becsvágya égette. A sport, szórakozás mai túlzott jelentősége ismeretlen volt. Egyszer egy futballmeccsen egy falubeli susztersegéd játszott igen jól, mire a falubeli gazdák így dicsérték meg: „ez megy neki, de egy pár csizmát nem tud becsületesen megcsinálni”.

A fizikai munkán túl heti 3 alkalommal iskolai oktatáson vettek részt, ahol anyagismeretet, számtant és szakrajzot tanultak. Lehetséges, hogy nem volt az elméleti oktatás olyan színes és sokrétű, mint a mai, de alapos volt, szorosan a tárgyra irányuló. Az iskola bizonyos szempontból kikapcsolódást jelentett éppen úgy, mint a mai gyermeknek. Egy kicsit a vakációt is pótolta, mert bizony az nem sok volt. Külön szabadság-idő nem volt. Csupán az egyházi, nemzeti ünnepek, meg a búcsú alkalmára utazhatott haza az inas szüleit meglátogatni. Na meg a vásárok, azoknak igen nagy volt a jelentősége minden szempontból. Az volt csak az igazi ünnep, a mester áruit: *hordókat, puttynyokat, kádakat, vedreket* szekérre rakni és vásárba menni. Itt ismerkedett meg a fiatal *kádárinas* a más vidékről való mesterekkel és inasokkal, akiknél majd szabadulása után *vándoréveit* töltheti. Összehasonlítást tehetett áru és áru között. Új darabokat ismer meg és „lop” is el egy kicsit a szemével. Megismeri a kereskedést, az üzletet, amit később ő is maga fog bonyolítani. Minden vásár egy kicsit ipari kiállítás is, ami a szakma fejlődéséhez feltétlenül hozzájárul. Nem véletlen, hogy én magam is a vásárban néztem ki azt a mestert, akihez felszabadulásom után kerültem, anélkül, hogy erről vele a vásárban beszéltem volna. No, de kezdjem az elején.

„Az önálló munkát apró, értéktelen darabokból kezdtem csinálni. Apró kis *merítőket, dézsákat*. Ezeket még igazították, de már azért az én munkámnak számították. Ilyen kis ügyes dolgokat, mint az én tanulóm most.” S ezzel leemel az ablakból egy frissen állított kis dézsát. Szeretettel forgatja, sőt igazít, húz rajta s azzal visszaállítja a helyére. Hamiskásan kacint, hogy higgye a kis srác, hogy magától igazodott. Az ösztönzést már akkor is az iskolai kiállítások adták, melyekre minden tanulónak be kellett vinnie valamit. „Egy igen jól sikerült kis dézsát a rajztanárom vitt el. Ügyes kis jószág volt. Két fenékkal csináltam, közé sörétet tettünk, így minden billentésnél csörgött. Volt mivel dicsekedni a 753-as cserkész csapatban a fiúknak, ahová a mesterem ajánlólevelével sikerült bekerülnöm. A munkán kívüli időt szinte teljes egészében ebben a közösségben töltöttük, míg később hasonló ajánlásokkal a *Legényegylet* tagja lettem. Isten áldja a tisztes ipart – énekeltük estéről estére a különböző szakmákból összesereglett ifjúság körében, ami abban az időben a cserkészethez hasonlóan második otthonunkká vált.

A legényegyletnek szerte az országban voltak csoportjai, jól felszerelt otthonokkal, átmenő szállásokkal. Ez azt jelentette, hogy a vándorúton elhelyezkedést kereső legények néhány éjszakára szállást, sőt kosztot is kaptak az egyletben és a helybeli mesterekhez az egylet tagjai, vagy vezetői be is ajánlották. Esténként az volt az első, hogy érdeklődünk, kik vannak, milyen szakmabeliek az átmenő szálláson. Akkor aztán közre kaptuk a legényeket, összebarátkoztunk és amiben tudtunk, segítettünk. Címeiket írtunk fel, barátságok születtek, maradandó kapcsolatok, amelyek az életben még sokszor jelentettek segítséget.

Igy telt el a három esztendő, s egyszer csak ott álltunk az Ipartestület Elnöke előtt, aki ünnepélyes keretek között átnyújtotta a jegyző által kiállított segédlevelet. *Remekmunkának* egy 15 literes kishordót csináltam, amit a rajztanárom azon nyomban meg is vett. Volt nagy öröm a háznál. Édesapám módfelett büszke volt a kádárlegény fiára, én meg csak azon törtem a fejemet, hogy most már hova, merre? Az volt ugyanis a közfelfogás, hogy a vándorévek nélkül nem segéd a segéd, mert csak idegenben tanulhat meg igazán a maga lábán járni, és pontosan, felelősen dolgozni.

Előbb azonban letöltöttem még a *búcsúhetet*, ami a gyakorlatban két hetet jelentett a mester műhelyében – ajándékban. Ez dukált, ez már így illett és nem is sajnáltuk. Már említettem, hogy a vásárokon hogyan lesegettük a jobb mestereket, a vándorévekre gondolva. Én egy gyöngyösi mesterrel ismerkedtem ilyenformán, Rusznyák Dezső kádár mesterrel. Most, hogy szabad voltam, anélkül, hogy egy lapot is írtam volna Gyöngyösre, gyalog nekivágtam és elmentem. A vonat még igen drága volt, kb. két, két és fél napi munka díjába került volna a jegy. Vittem magammal a segédleveletem, meg ajánlást a mestertől és a legényegyleti tagsági igazolványom. Ennyi volt a felszerelésem, amikor a gyöngyösi Legényegylet vándorszállására bekopogtattam és engedélyt kértem a maradásra. Alapos szemrevétele után helyet kaptam és estére már minket is úgy közre kaptak a gyöngyösi iparoslegények, mint mi a hozzánk érkezőket. Egy jóbeszédű legény, Turi Jóska, – később kedves pajtásom – biztatott: „na, majd én elajánlak valakinek”. Én csendesen céloztam rá, hogy ismernék egy mestert a vásárból, Rusznyák urat. „Dezső bácsit” – kiáltotta. „Hiszen ő jó ismerősöm, majd én beszélek vele, ne félj semmit.” Másnap el is mentünk, de a dolog nem volt ilyen egyszerű, mert az öregnek éppen nem volt szüksége munkásra. „Ejnye, Dezső bácsi, legalább 2 hétre tessék már felvenni ezt a legényt, hogy keressen annyi pénzt, amivel tovább tud utazni” – kérlette Jóska a mestert, és én maradtam. Maradtam teljes 4 esztendeig.

Ez 1930-ban volt, május környékén, hogy Rusznyák Dezsőnél dolgozni kezdtem. Mivel ott is bejártam a legények közé, a barátok szaporodtak, én meg igen éreztem, hogy szegényesen vagyok öltözve, ruhát kell csináltatnom. Azt ajánlottam a mesternek, hogy hadd dolgozzam darabszámba. Itt egy puttonyért 50 fillért kaptam (1 kg sertéshús pengő volt). Rövidesen csináltattam 32 pengőért egy szép tropikál ruhát. Nőtt a keresetem, de nőtt az igényem is. Az őszi szezon egyre több munkát adott, mivel véglegesen kiléptem az átlagfizetésből a darabbérbe. Az átlagfizetés heti 6 pengő volt és teljes ellátás. Egy káposztás hordó 2 pengő volt, ezt reggel 5-től este 7-ig meg tudtam csinálni. Egy 150 literes hordó szintén 2 pengő volt, heti 10–12 darabot is megcsináltam, de ekkor már belementem a vásárnap délelőttbe is. Nem fért a zsebembe a pénz, felutaztam Budapestre a Corvinba. Fekete zakó, csíkos nadrág volt a divat. Ehhez vettem még bársonygalléros felöltőt és pincskalapot csináltattam. Ezt egy másoló szerkezet után vasalták frissen az üzletben úgy, hogy a keménykalap nem szorított sehol. Már csak egy pár fehér szarvasbőr kesztyű hiányzott és utaztam is haza, hogy bemutassam az első bő félél előrehaladását. Olyan büszke voltam, hogy alig érte a lábam a földet és úgy, kesztyűben kezelgettem a rokonsággal, míg az egyik nagybátyám azt nem mondta: „azért Te Lali, azt a kesztyűt

akkor is illik lehúzni a kézfogáshoz, ha szarvasbőr!” Apám volt a legboldogabb: „ugye mondtam, hogy szakma ez, ez a szakma, nézzétek meg Lajost, hogy halad!” Haladt az idő is, és 1935-ben katonának bevonultam Budapestre a Radeckzy laktanyába, az első honvéd utász zászlóaljhoz. Szükségváró, szabványváró készítése, pontonjárás, ez ment egy teljes évig. Kimondottan kádármunkát nem végeztem, de azért itt mind szakemberek voltunk együtt, a kubikosokat is beleszámítva.

Leszerelés után újból a régi mesteremhez mentem vissza és talán túlzottan is belevetettem magam a munkába. Ösztönzött a pénz is, de méginkább az, hogy Rusznyák Dezső, aki ekkor már 20–25 segéddel dolgozott, nagyon bizalmasan kezdett kezelgetni lányos családjában. Még a többi mesterek is meglepődtek, amikor Szent Orbán ünnepén már kaptos állapotban ideadta a tárcáját és azt mondta: „na Lajos fiam, fizess ki mindent, ami itt még nincs kifizetve, akárki fogyasztotta is!”. Ehhez igen nagy bizalom kellett! Én húzódoztam a dologtól, mert nem éreztem magam egyenlőnek ezzel a gazdag mesterrel, de azért nem erőltettem. Így történt, hogy valami elhanyagolásból, cipőtörésből fertőzést kaptam és haza kellett utaznom. Sokáig bajlódtam otthon, s az orvos egyszer azt mondta édesanyámnak, hogy ajánlatos volna valami más munkán dolgozni egy darabig, mert visszatérhet a baj. Hiszen, anyám csak ezt várta, ő világeletemben azt szerette volna, hogy én is hentes legyek mint az öcsém, aki ekkor már 19 éves fejjel átvette egy elhalt nagybátyánk hentesüzletét és igen jól boldogult. A családi tanács, apám és jómagam ellenzése dacára úgy döntött, hogy otthon maradok az öcsém boltjában, sőt rövidesen egy fióküzletet nyitunk nekem. Elkapott az üzleti lehetőség, de a mérszárosságot csak szagoltam, a segédek előtt meg nem lehetett szégyenben maradni. Így aztán az öcsémtől loptam a szakmát, meg szorgalmasan kijártam a vágóhídra lesni. A szerszámforgatáshoz érttettem, és aki egyre jó, az mindenre jó, így aztán hamar ügyesen henteskedtem. Különösen a bárdot tudtam jól forgatni a szekerce után, ami itt igen jelentős volt. Közben öcsém katonának ment és én átvettem mind a két boltot. Ehhez már vizsga kellett és engedély. Szóltam a falubeli mestereknek, hogy szeretnék levizsgázni, szíveskedjenek kifáradni a vágóhídra. A legöregebb mester, csak a fejét csóválta: „Ne csináljon a Fónagy-kölyök belőlünk nevetséget, nem elég, hogy szemünk előtt kontárkodik, még szemtelen is.” A dolog vége az lett, hogy a legnagyobb szakmai szigorúsággal sem találtak hibát a munkámban, sőt amikor ügyesen kettéhasítottam a jószágot, rámkialtott az öreg: „mikor tanultad ezt, Te kölyök!”. „Tudja ezt minden paraszt” – választoltam csípősen, amit nehezen nyeltek le, de azért a szakma meglett. Közben én is a frontra kerültem az öcsém után. Sajnos, ő ott is maradt. Jómagam egy teherautóval jártam végig az orosz frontot, mint gépkocsivezető. A sok kegyetlen emlék helyett csak annyit, hogy hosszú időn keresztül magammal cipeltem egy eleven süldőt, amit még szopósmalac korában szedtem fel és annyira hozzám szokott, hogy a civilektől visítva menekült, csak a katonaruhások között érezte jól magát. Vonuláskor kéredezkedett fel az autóra, mint egy kutya. Ez volt a derű a pokolban. Hazajövet véglegesen el kellett döntenem, mit csináljak. Mivel az élelem volt ekkor a legnagyobb dolog, maradtam a hentességnél. Bejöttem Miskolcra, az Ipar-kamarába. Mestervizsga engedélyt kértem, amit megkaptam, levizsgáztam, s az öcsém boltjában, Csáton dolgozni kezdtem. Szépen indult a dolog, de az események úgy hozták, hogy már nem lehetett tudni, mikor csinál az ember törvényes vagy törvénybe ütköző cselekedetet, és semmi kedvem nem volt egy pincéből figyelni a történelmi változásokat. Bezártam a boltot és nagyüzemi dolgozóként kerestem menedéket az idők viharai elől. Mivel a fronton a motort is javítani kellett, meg a hordókhoz is volt valami közöm, a Kőbányai Sörgyár miskolci üzemegységében lettem üzemlakatos. Olyan jól ment a munka, hogy a fizetésemet rendszeresen emelték. A budapesti szerkocsinak alig kellett kijönni, mindent megcsináltunk házilag. Végül még állandó, díjtalan beszélgetési lehetőséget

is kaptam a budapesti központi műhellyel, mert ez sokkal olcsóbb dolog volt, mint egy egész kocsi ideküldeni. Szóval megéltem, csak a függetlenségem hiányzott, amit pedig én igen szerettem és szeretek.

Az évek teltek, kezdtem otthon érezni magam a vasas szakmában, amikor azt hallom, hogy megint lehet ipart váltani. Ez az 1953–54-es években volt. Engem csak elfogott a honvágy, meg az édesapám biztatása is segített. Az öreg műhely szerszámaiból még volt annyi, amivel lehessen indulni, és a kádárságban önállósíthattam magam. Beköltöztem Miskolcra. Apámnak gyönyörű szerszámai voltak. Sajnos, a háború alatt sok értékes darabot széthúzogattak, de maradt is meg. Nagy része „Staller Wien” védjeggyel van ellátva. Ez világmárka volt, ha véletlenül valamelyik nem vált be, a bolt azonnal visszacserélte. Egy darab ebből, pl. egy vonókés 24–28 pengő volt, amikor egy mázsa búzáért 9 pengőt adtak. Igaz, ezek a kések 60–70 évi állandó használat után is szinte érintetleneknek tűnnek. A csinvágók is remekdarabok, de már legtöbbször réz berakásos szerszám, és csak azért nem múzeumi darab, mert ezeknél jobbat még ma sem találtak fel kisipari használatra. Édesapámnak sok olyan apró szerszáma is volt, amire már nekem nem volt szükségem. Ezeket elhoztam, hiszen ezek nekem különösen drágák voltak. Ezeket fogtam először kézbe mint gyermek, édesapám műhelyében. Ma is itt állnak felfüggesztve egy sarokban. Volt egy kiváló segédje apámnak, aki kiváló szerszámokat tudott csinálni, ő csinálta ezeket.

Mikor már minden együtt volt, elmentem levizitelni a helyi kollégákhoz, elsőnek Kneck József mesterhez. „Nagyon örülök a látogatásának” – szölt az öreg. „A kádármesterség nem rossz, meg lehet élni belőle, ha van tőkéje az embernek, mert kitartás kell.” „Nekem ilyen sincs,” – mutattam egy favágó tőkére, – „de majd megpróbálunk valamit.” Egy hét múlva megint találkoztam az öreggel: „Kolléga, engem félrevezetett – mondta szemrehányóan – érdeklődtem egy földijétől, Németh Banditól, aki nekem barátom, maga felől. Hát maguk igen jól állnak pénz dolgában.” A Fűszért Vállalatnak kezdtem hordókat javítani, 16 darabot s amikor jelentettem, hogy készen, ki jön átvenni, – meglepődve láttam, az én idős kollégám jött. Igen meg volt elégedve a munkával, mindjárt ajánlott is a vállalatnál további munkára, sőt együttmunkálkodást is felajánlott. Sikerült rövidesen néhány gépet is beszereznem, ami a hosszú lakatoskodás után nem esett távol tőlem. Magam javítottam, magam szereltem. Alelnök lettem az iparosok között, tanulókat nevelék és becsületet szereztem a szakmában. Bizonyos szakmai érettségre jut el az ember. Magam sem tudom pontosan meghatározni, hogy mi ez. Valamiféle készségnek a kialakulása, amelyik a szakmai ismereteken túl képessé teszi az embert, hogy mindent megoldjon, amit kérnek tőle, és ne csak az árut, de még az áru előállításához szükséges eszközöket is kiokoskodja és megcsinálja.”

A kádármunka munkafolyamatai, eszközkészlete és szókincse

A kádáripár fából készült folyadék tárolására megfelelő edényeket. A folyadék természete: nagy nyomása és szivárgó készsége szükségessé teszi, hogy a legjobb minőségű fát használják fel. Fő követelmények: hasíthatóság, szilárdság, keménység, ellenálló képesség és állékonyosság. Ezeket a tulajdonságokat eper és az akác. A boroshordók anyaga tölgy, szelídgesztenye, eper és akácfa lehet. A söröshordóé tölgy-, cser- és akácfa. Kisebb edényeket lehet szilból, hársból, kőrisből és fenyőfából is készíteni.

A dongafát téli döntésű fából kell készíteni. A hasított dongát a fa hossz tengelyének irányában tükörre, vagy féltükörre, a rostok irányában kell hasítani. Fűrészelni is hasonló irányban kell. A dongák rostjait nem szabad átmetszeni. Csak olyan egészséges fát szabad feldolgozni, amelyben nincs korhadás, vörös sávosság, repedés, rovarrágás, sérü-

lés. Felhasogatás után a dongafát szárítani kell, különben beépítve még dolgozik. A fát légszáraz állapotban dolgozzák föl, ami azt jelenti, hogy a fa víztartalma 15–18%. A dongákat *máglyába* rakva kell tárolni, a föld felszínétől 30–40 cm magasságtól felfelé. Az egyes kereszt sorokat úgy helyezték el, hogy azok egymást árnyékolják. Természetesen mindezt csak tiszta helyen szabad végezni, ahol a fa sem színeződést, sem idegen szagot nem kap. A szakma kifejezésével élve, az idő viszonyosságainak kitett dongafa így *megszelídül*. Az így megszelídített fából a legkülönbözőbb kádáripári készítményeket állítják elő. Elsősorban azért gazdag ezeknek a készítményeknek a listája, mert ugyanazokat a típusokat igen különböző méretekben készítik. Most megpróbáljuk röviden összefoglalni a kádáripári készítmények fajtáit. A hordók folyadékok, esetleg más anyagok (zsír, túró, gyümölcs, szóda stb.) tárolására készülnek. A kádák szűretelés, erjesztés és az áztatás munkaeszközei. Egyéb edények: szűretelő *puttony*, *kármentő*, *bortölcsér*, *borkanna*, *kútveder*, különféle *dézsák*, *merítők*, *vízkuja*, *csobolyó*, *vajköpülő*, *virágtartó*. A dongák alakja szerint az edényeket két csoportba oszthatjuk: 1. Egyenes dongájú edények, 2. hajlított dongájú edények.

Ezek az edénytípusok felülről és oldalnézetből más és más hajlást mutatnak. A gyakorlatban bizonyos rutinnal és szakmai fogásokkal készítik ezeket az edényeket, *módlík* és egyéb segédeszközök használatával, ami a rajzok bonyolultságát természet szerint feloldja. Minden műhelyben, így az én általam megismert kádárműhelyben is egész sereg különböző módlit találhatunk. Ezek tapasztalati úton vannak elkészítve és szinte literre pontosan megadják a dongák illeszkedési és dülési szögeit anélkül, hogy azokat külön számolni kellene.

A kádáripári edényeknek általában 3 főalkatrészük van: fenék, oldal, abroncs. A fenék kisebb edényeknél egy darabból, nagyobbaknál ún. fenékdongából áll. Ez a körbefutó vajatba, a csinba illeszkedik. Az oldal több dongából van összetéve, melyeket az abroncsok tartanak össze. Az oldalak lehetnek domborítottak, vagy egyenesek, általában különböző ív alatt hajlók. Az abroncsok vastagsága és szélessége, továbbá száma pontos számítások szerint alakul. A régi gyakorlatban az jellemző, hogy az anyag méreteit túlméretezték, nagy ráhagyással dolgoztak, ami a tartósság mellett anyagvesztéset és súlytöbbletet is jelentett.

A *hordó részei*: fejrésze (oldalának a fenék körüli és azon kívül eső része), nyakrésze (oldalának a vége felé elkeskenyülő része), hasrésze (kidomborodó közepe). A fej részeit külön is tagolni szoktuk: *csin*, *ormó*, *bütü*, *vágot*. Ezeket az alkatrészeket részben még ma is kézi szerszámokkal formálják ki, ami nagy fizikai erőt és gyakorlatot igényel.

A hagyományos kádárszerszámok a következők:

1. Keresztvágó fűrész	14. belső donga gyalu
2. daraboló fűrész	15. betűző gyalu
3. hordóajtó fűrész	16. belső edény gyalu
4. lyukfűrész	17. nyeles edény gyalu
5. fűrészfog hajtogató	18. tőke gyalu
6. hasogató, fejsze, ék	19. szivelő gyalu
7. sulyok	20. csinvágó gyalu
8. erdei szekerce	21. csinmaró gyalu
9. vonószerk, kapacs	22. amerikai csinvágó
10. faragó oszlop	23. horony gyalu
11. egyenes kés, görbe kés	24. amerikai donga gyalu
12. hántó és simító gyalu	25. párkányzó gyalu
13. eresztő gyalu	26. koszorú gyalu

27. dongaszél cifrázó
28. bak
29. félbak
30. gyaluló deszka
31. gyaluló keret
32. hordó zsámoly
33. vaskörző, fakörző
34. fejes lécs
35. 4 szárú körző
36. derékszög
37. fenékjelző
38. tűzőminta

39. csiptető
40. állító csavarok
41. tüzelő kosár
42. donga szorítók
43. vágó kés
44. verő kés
45. szegfűró, fenék kihúzó
46. akona fűró, fűlfűró
47. faráspoly, abroncs hajtó
48. abroncs húzó
49. állító forma
50. ülő, vágó

Ezek a szerszámok még ma is sok esetben német nevükön szerepelnek, ami érthető, ha figyelembe vesszük a sok német iparos bevándorlását. A levéltári adatok arról is tudnak, hogy az erdélyi kádárokat még büntették is a céhen belül, ha nem német nyelven beszéltek a szakmai üléseiken és munka közben. Természetesen a magyar ajkon az eredeti német szavak eltorzultak és sokszor alig lehet kihámozni az eredeti szót. Így az *Ausfuge* = külnyílás szóból *asfug* lett, az *Abrichten* = egyengetni szóból *abriktolni*, az *Auszieher* = fenékhúzó szóból *aciger* lett, a *Bodenkempel* = csinmaró szóból *bodenkopple* lett, de azért a magyar mester a hordóról még mindig *brásnitot* vesz, majd *megstemmolja* és *gárbolja*. Sok esetben a német és a magyar szó összeházasodik: pl. *brust-támli*, ahol a *brust* német szó, a *támli* pedig a támaszték magyar szóból ered. A kettő együtt azt a fadarabot jelenti, amit a mester a bőrköténye elé szorít egy szíjjal, hogy a kétkarú késsel össze ne hasogassa a mellényét. A kés aztán ezt a *brust-támli*t vagdalja, amikor megcsúszik a munkadarabon.

MÉZESKALÁCSOS ÉS GYERTYAÖNTŐ MESTERSÉG SÁROSPATAKON

BÜDI JÁNOS *

Sárospatakon, a Bodrog folyó bal partján álló kis házban nagyon régi, szép, de sajnos kihalófélben levő foglalkozást űznek. Veres Sándorné mézeskalácsos – mutatja a cégtábla. Pontosabban mézeskalácsos és gyertyaöntő. Ez a két foglalkozás egymástól elválaszthatatlan, ezért így pontos a megnevezés. A hosszú, tornácos lakóházban van a műhelye. A legszembeütőbb a bejárattal szemben levő, téglából rakott *kemence*. A kemence mellett van a *szárító*, és sorakoznak a *szekréldák*, melyekben az árut szállítják a vásárokbá. A műhely fontos felszerelése a *brech* és a *lengoló tábla*, amelyen a mézeskalács-készítés két fontos műveletét, a *fehértészta* kidolgozását és kinyújtását végzik. A falakon vannak felakasztva a bádóg- és faragott *faformák*. A műhely egyik falát teljesen elborítják a népi tányérok, korsók, melyeket Telkibányán, Hollóházán és Bélapátfalván készítettek.

A műhely felszerelését Veres Sándorné szüleitől örökölte, akik Nyíregyházán voltak mézeskalácsosok. Így már kislány korában elsajátította a mesterséget. 12 éves kora óta dolgozik, mondta, hogy először csak a könnyebb és egyszerűbb munkafolyamatokat bízták rá, később azonban már önállóan dolgozott. 1955. január 26-án Miskolcon megszerezte a mesterlevelet, majd Patakra költözött.

Nagyon büszke a 21 régi *faformára*, amelyek tudomása szerint több mint 100 évesek, és amelyeket apja Kánya Gyula nyíregyházi mézeskalácsostól vett meg.

Régen egy mesternek három, sőt négy segédje, valamint egy-két tanulója volt. „Apám egyik mestere Tatai István, majd Gulden János, aki az akkori idők leghíresebb mézeskalácsosa volt. Tatainak a testvére is mézeskalácsos volt, de faragni is gyönyörűen tudott. Ő faragta a régi *faformákat*.” Veres Sándorné kétféle mézeskalácsot készít: egyrészt méztésztából, vagy *tochnitésztából*, másrészt *fehértésztából*.

A *méztészta* összeállításához a következő anyagokra van szükség: *égetett méz, cukor, tojás, szalákáli és négyféle fűszer: csillagánizs, majoránna, szegfűszeg, fahéj*. Az égetett méz és cukorszirup már össze van állítva, három nappal a sütés előtt. A többi anyagot a bekavarás idején teszi a sziruphoz. A *masszát fateknőbe* vagy *fatálba* teszi a mennyiségtől függően, s *fakanállal* vagy *falapáttal* összekavarja. A kidolgozott tésztát *lengolja* (kinyújtja), majd beleveri a *faformába*. A faragott negatív minta így pozitív formában díszíti a tésztát. Az így megformázott anyagot tepsibe rakja és a kemence alsó szintjére *pakolja*.

A fatüzelésű *kemencébe* alulra kerülnek a *tochnitésztából* készült sütemények. Nagyon kis tűz kell, ami lényegében csak szárítja a tésztát. A tésztát lehet *világos, közép és sötétbarnára* sütni. Ez a változtatás a minőségét nem befolyásolja.

Veres Sándornénak különböző formái vannak: *debreceni tányér, szív, baba, ló, huszár, kard, olló, kosár, kakas, címer* (1–2. kép).

*A tanulmány elkészítésében részt vett még: Czentnár Ilona, Kemenes Magdolna, Morvaközi Judit, Pataky Judit, Pásztor Julia, Szabó Sándor, Tatár Etelka és Terebessy Piroska.

1–2. kép. Mézeskalács-minták: szív és tányér

Az ún. *fehértésztát*, a festéssel díszített tésztát az alábbiak szerint készíti: a lisztet, a cukrot, a szalakálit és a tojást fatekenőben összedolgozza. A sütés előtt kb. 3 nappal összegyúrja, majd pihenteti. Sütés előtti napon még egyszer *átkavarja*. A sütés napján reggel befűt a *kemencébe*, mivel kb. 3 óra kell, hogy a kemence elérje a sütéshez kellő hőfokot. Amíg a kemence melegszik, addig a sütéshez előkészíti a mézeskalácsot.

Az összekevert masszát további feldolgozáshoz *kibrechofja*. Mindkét tésztaféleségnek ez a fő gyúrási módja. A *brechpad* alacsony asztalka, egyik oldalára rá van erősítve egy rúd, amelynek a le és fel mozgásával dolgozzák meg az aláhajtogatott tésztát. A *kibrecholt tésztát* a *nagy táblára* (munkaasztal) teszi és a *valgerral* (nyújtófa) megfelelő vastagságúra *lengolja* (nyújtja). A tészta vastagsága attól függ, hogy milyen formát akar sütni. A *lengolt tésztát* a *bádogformákkal* (lemez szaggató) *kiböki* (kiszaggatja). Bádogformái is különböző nagyságúak, különböző formájúak: *baba*, *ló*, *szív*, *huszár*, *kard*, *piskóta*, stb. mintegy 50 db. A kiszaggatott, azonos alakú tésztákat egy *tepsibe* rakja és a kemence felső szintjébe *pakolja*. Először *próbasütést* végez. Próbasütéskor megtudja, hogy milyen *természetű* a tészta, amivel dolgozni akar. 8–10 kisebb formával (piskótával) ellenőrzi, mert ezt „könnyen kibököm.” 2–3 próbát is betesz, így ellenőrzi a tészta minőségét, nem túl cukros-e, vagy nem túl nedves-e. A túl cukros tésztát *lédigne* a túl nedvest *sper-nek* nevezik. A liszt minősége is befolyásolja a süteményt – csak sima lisztből lehet dolgozni. Ha szükséges, javít a tészta minőségén, mindaddig, míg szép magas, könnyű süteményt nem kap a próbasütésnél. A tésztát széttöri és megnézi a belsejét, ne legyen sűrű, se túl ritka. A próbasütésnél a kemence hőfokáról is meggyőződik, elegendő-e a sütésnél kívánt hőfok. Nagyon kell vigyázni arra, hogy a fehér mézeskalács a sütés során színt ne kapjon. A sütés ideje kb. 6 perc. A kisült tészta *táblán* (nagy munkaasztalon) hűl ki. A tészta díszítését, festését másnap végzi. Ehhez is befűt a kemencébe, hogy a megfestett kész árú száradni tudjon.

A fehér tészta díszítése kétféleképpen történik: *pingálással* és *ajzolással*. *Pingálás*nál *ecsettel rajzolja* ki a mintát. Semmi más segédeszközt nem használ fel. Az *ajzolás* színes ételfestékekkel történik. Piros, kék, sárga, rózsaszín, zöld színeket alkalmaz a díszítésre. A munkafolyamatot a következőképpen foglalhatjuk össze: Először az árut felrakja a táblára, hogy könnyen tudja díszíteni, majd előkészíti az alapanyagokat: cukorból, tojás-

ból, burgonyalisztből és ételfestékből habot ver. Nagyon előnyös burgonyalisztet használni, mert könnyebb, mint a búzaliszt és a hab nem esik össze tőle. A cukor pedig a habot nemcsak édesíti, hanem nagyon jól szárítja is. Amikor a hab elkészült, ételfestékekkel megfesti az áru alapszíneit. Pl. a szívet pirosra festi. A dupla szívet először cukros sziruppal összeragasztja, oldalát színes fóliával (piros, kék, rózsaszín) befonja. A díszítésül használt tükröt felragasztják. Ha ezenkívül még *préselt* feliratos, vagy virágos *biléttel* is díszít, azt is felteszi, valamint akasztóként a szalagot is. Vagyis minden díszítő műveletet elvégez, az ájzolás marad legutoljára.

A díszítő habot papírzacskóba teszi. A zacskó hegyébe kis rézkúpot, *réztutlit* tesz, amely különböző nagyságú és formájú. A vége kissé lapított és különböző formába alakított, hogy a hab kifolyhasson. Attól függően, hogy milyen mintát formál, használ *csillagtutlit*, *levegőájtutlit* és *ramflizótutlit*. A szívre a rózsát csillagtutlival formázza. A tutlit a szívre helyezi, a papírzacskóban lévő habot megnyomja, a nyomással egy időben a rézcsovet kb. 45°-kal elfordítja, és így kapja a rózsza csavart mintáját. A virág közepét kisebb tutlival, ugyanilyen eljárással, sárgából mintázza meg. Ezzel a rózsza teljes egészében kész van. A rózsza szárát és levelét *levegőájtutlival* formázza. Ennél a műveletnél a mintázó kéz a levegőben írja, vezeti a mintát.

A szív szélét *ramflizótutlival* díszíti. Általában hullámos vanalakat rajzol. Írott szöveggel is díszíti az árut, ezt is *levegőájtutlival* készíti.

A díszítés után enyhős kemencébe rakja a süteményt száradni.

A fehértésztából sütött, festett szíveket *préselt bilétekkel* (kis képecskékkel) díszítette. Ma már ezeket nem tudja beszerezni, még a szüleitől kapott bilétekkel díszít ma is. Szülei ezeket Budapesten, *Kling Ármintól* és Szombathelyen *Kokas Jánostól* rendelték.

3. kép. Veres Sándorné mézeskalácsos sátra

Egy könyvet kaptak tőlük, amiben megszámozott képek és verses feliratok közül lehetett választani. Kiválasztották a megfelelőket és a számokat beküldték. A következő feliratú szöveget használták: „Szívemért, szívedért.” „Fogadd hűn e csekélységet / Mint szívből eredt emléket.” „Szív adja szívért szívesen / Fogadja szíved kedvesen.” „E kis emléket úgy adom át / Örizz meg szívünk barátságát.” „E kis emlékekkel megleplek / Mivel lángolón szeretlek.” „Szív küldi szívnek.” „Ha egy édes csókot adnál / Örökre boldogitanál.” „Kicsi szívem kicsi szám / Néked minden jót kíván.” „Kedves lányka amíg élek / Tiéd szívem áldott lélek.” „Szerelmes vagyok én, mondjam hogy kibe? / Egy barna kislány hófehér lelkébe.”

Ma már nem olyan népszerű a mézeskalács. Falun még mindig szeretik a szívet, babát, huszárt, kardot. Veresné tavasszal kezdi meg készítményeinek árulását. Vásárokra, búcsúkra eljár vele, pl. Árdón, Olaszliszván, Tolcsván, Herceghúton, Erdőbényén, Cigándon, Ricsén, Tiszakarádön szokott *kipakolni* (3. kép). Régen három havonta volt vásár, így nagyon sok árut vittek és sok sátorot állítottak fel. Szüleitől a sátorfelszerelést is megkapta. Elmondta, hogy 12 éves kislány korában Patakon 6 sátorot állítottak fel a szülei: Csak a Kossuth utcán 3 sátor volt, köztük a fősátor, amely a legnagyobb volt és legtöbb áruval volt ellátva – a fő utcán a postánál és a baromvásár felé vezető úton, a baromvásárban is felállították sátraikat. A fősátoron kívül a többi sátorban bedolgozók, segítők árulták *percentre*. Az eladott áru után százalékot kaptak, 500 pengő után 50 pengőt. Az áruló ügyeskedett, hogy minél több vevőt fogjon. A vásár után kapta meg a pénzét, mivel ún. *beszámolt árut* árultak, könnyen ellenőrizhették.

Egy-egy nagy vásárra még előző este 11 órakor elindultak. Szekérrel mentek, a szekér aljába rakták a deszkákat, azokra az áruval megrakott kocsiládákat, a szekér oldalára kötötték a sátor 4 rúdját. Ez nagyon jó volt, mivel a szekér oldalán ülőknek lábtámaszul szolgált. A sátorfelszerelést magukkal vitték. A *ponyva* különböző méretű volt; 5x4, 3x4, és 4x4 m-es. A ponyvát megrendelésre készítették. Egyik oldalára nyomtatott betűvel a név is bele volt írva. A jó ponyva felső részén kb. 1x1 m-es folt volt, hogy a dupla ponyvát négy rúd, az ún. *celtlájnnyi* ne lyukassza ki. A rudakat a celtlájnnyiba dugták, mely csuklósan, átlósan összeállított kovácsolt vaspánt, végein 4 db vascsó, amelyekbe a sátor 4 tartórúdját dugják bele. A vaspántok összeillesztésénél vaskarika lóg, ebbe húzták a kötelet és viharban így rögzítették a sátorot. A sátrat hátul 2 db kb. 1 méteres *vasalt karó* rögzítette, elől két db 2 m-es *hibli* (rúd) tartotta.

A mézesárut a sátor alatt *kecskelábon* elhelyezett 4 db 3 m hosszú deszkára rakták ki. 3 egymás melletti deszkára keresztbe 2, kb 20 cm-es, 1 deszka szélességű *pudlifát* tettek, melyre a 4 deszkát elhelyezték. Eléje a nagyobb ájzolt árut állították ki. 4 db *gyertyavillát* is felállítottak, s ezeken keresztül elhelyezett *akasztott lécre* aggatták a gyertyát. A tésztákat a ruhával, az ún. *stantukkal* leterített deszkákon árulták. Ez apró-mintás kékfestő vászon volt, piros szegéllyel díszítve. A sátorban hátul helyezték el a *kocsiládákat*.

Ma kevesebb árut igényelnek, ezért Veresné nem kocsiládba csomagol, megfelel a kis (4x3 m-es) bazáros összezsukható sátor is.

A mézeskalácsos mesterség legfontosabb szakszavai

díjzolás
akasztott léc
átkavar
bádogforma
brech

díszítés ételfestékekkel
sátorban, a gyertya felfüggesztésére
tésztát átkavarja
lemezről készített szabbatő
tésztakidolgozó asztal, ülőszékkel egybeépítve, rúddal ellátva

<i>brechol</i>	tésztát kidolgozza
<i>celtlájnzyi</i>	kovácsolt, átlósan, csuklósan összeállított vaspánt 4 vascsővel
<i>ecset</i>	festőeszköz
<i>faforma</i>	a mézestészták díszítéséhez használt negatívan faragott faeszköz
<i>fakanál</i>	a tészta bekavarásának eszköze
<i>falapát</i>	a tészta bekavarásának eszköze
<i>fatal</i>	kevesebb tészta összeállításának edénye
<i>fateknő</i>	hagyományos tésztakavaró edény
<i>fehértészta</i>	melyet a festett tészták alapanyagául készítenek
<i>gyertyavilla</i>	4 db ágasfa, sátorfelszerelés
<i>hibli</i>	sátorfelszerelés 2 db 2 m-es karó előtt
<i>kemence</i>	a tészták sütésének eszköze (sütős)
<i>keresztléc</i>	a sátorfelszerelés, ájzolt áru felfüggesztésére
<i>kibők</i>	tésztát kiszaggat
<i>kibrecholt tészta</i>	kidolgozott tészta
<i>kocsiláda</i>	vaspántos faláda, régen az áru szállítására, ma nyersanyag és készáru tárolására használják
<i>lédig</i>	túl cukros tészta
<i>lengol</i>	kinyújtja a tésztát
<i>lengolt tészta</i>	kinyújtott tészta
<i>lengoló tábla</i>	nagy tábla, a mézeskalácsosok asztala
<i>massza</i>	tészta összedolgozott alapanyaga
<i>mézestészta, vagy</i>	
<i>tochnítésza</i>	a mézeskalács (fa formával megformázott) alapanyaga
<i>pingálás</i>	festés ecsettel
<i>ponyva</i>	sátorfelszerelés
<i>préselt bilét</i>	nyomtatott szöveg, alakos, virágos díszítés
<i>próbasütés</i>	tészta minőségének, a kemence hőfokának ellenőrzése
<i>pudlifa</i>	2 db 20 cm-es fa, a sátor pultján
<i>sper</i>	túl nedves tészta
<i>stantuk</i>	árulóterítő
<i>tábla</i>	munkaasztal
<i>tepsi</i>	40,5x60,5 cm — 2 db megy a kemencébe
<i>tutli</i>	az ájzolt massza kifolyócsöve
<i>valger</i>	nyújtófa, 50 cm hosszú, 3,5 cm átmérőjű, kemény fából készült
<i>szárítódeszka</i>	a gerendára felfüggesztett tartófákon (86 cm) keresztbe helyezett deszkák 11 db, 3 m hosszú, 30 cm szélesek

Gyertyaöntés

A mézeskalácsos mesterségtől elválaszthatatlan a *gyertyaöntés*. Régen ugyanis méhsonkolyból készítették áruikat, a gyertyát viaszból, a mézeskalácsot pedig mézből. A nyersanyagot a hegyközi méhészkedő falvakból szerezték be. Kiegészítő foglalkozás is, hiszen télen inkább a gyertyának van piaca, a mézeskalácssütés szezonja tavasztól ősziig tart. Napjainkban nagyon kis mennyiségben készít Veres Sándorné gyertyát, mindössze kétszer önt, januárban és februárban.

Ma már nem viaszt használ, hanem gyertyahulladékot, és parafint. A helybeli görög-római, valamint a hercegkúti, bodrogolaszi egyház egész évben összegyűjtött gyertyacsonkjait önti újra, a csontokhoz parafint is ad.

Január 20-án és február 16-án, a két öntéskor megismerhettük a gyertyaöntés műveletét (4. kép).

A felolvasztott gyertyacsonkot, amelyhez felolvadt parafint is ad, beleteszi a *rézkalapba*. A *vasháromláb*on álló rézkalap alá egy tálba izzó faszenet tesz. A *gyertyabelet* felakasztja a *ringre*. A ring deszkából készült korong, mely közepén egy függőleges rúdra van felerősítve. A rúdon lyukak vannak, és így a gyertya hosszának megfelelő magasságra lehet rögzíteni a ringet egy szeggel. A ringen körben szögek állnak ki, ezekre akasztják rá *slafnyival* (kis pamuthurokkal) a gyertyabelet. A gyertyabél végét vízbe mártja, hogy a folyékony anyag ne tapadjon a felületére és a *forhisz*t le tudja venni. A gyertyabelet sefonnal, nyeles serpenyővel végig önti, öntés közben fordít egyet a gyertyabelen, ezzel biztosítja az egyenletes vastagságot. A ringet úgy fordítja, hogy a gyertyabél, amelyre a parafint önti mindig a rézkalap fölött legyen. A lecsurgó parafint felfogja az edény. Ugyanarról a helyről kiindulva körbe-körbe haladva önti a szálat, mire körbe ér, az eleje megszárad. Egyszerre 26 db gyertyát öntenek. Kb. 15-ször fordul körbe a ring, amire elkészül a *forhisz*, a félkész gyertya. Ennek alsó vége vastagabb, mivel jobban tapad a folyékony, lecsurgott parafin.

A félkész gyertyát leszedi, táblára rakja, majd miután kihűlt, fordítva akasztja vissza. Az öntést tovább folytatja, így a gyertya egyenlő vastagságú lesz. Súlyát mérés ellenőrzi öntés közben is. A kész gyertyát leszedi a ringről, nedves táblára teszi és kellő hosszúságra vágja. Veres Sándorné elmondta, hogy többféle gyertyát szokott önteni: *Paskális*: templomi használatú gyertya, (1 kg 45 Ft.). *Vastok*: gömbölyű, összehajtogatott vékony viaszgyertya. Ezt a gyertyát húsvétkor szokták égetni, esteli miséknél. *Dólé*: mártott, színes fonott gyertya. 4 szálból van összefonva. *Hanuka*: 37 szál vékony, 20 cm-es hosszúságú és 1 csomóba van kötve.

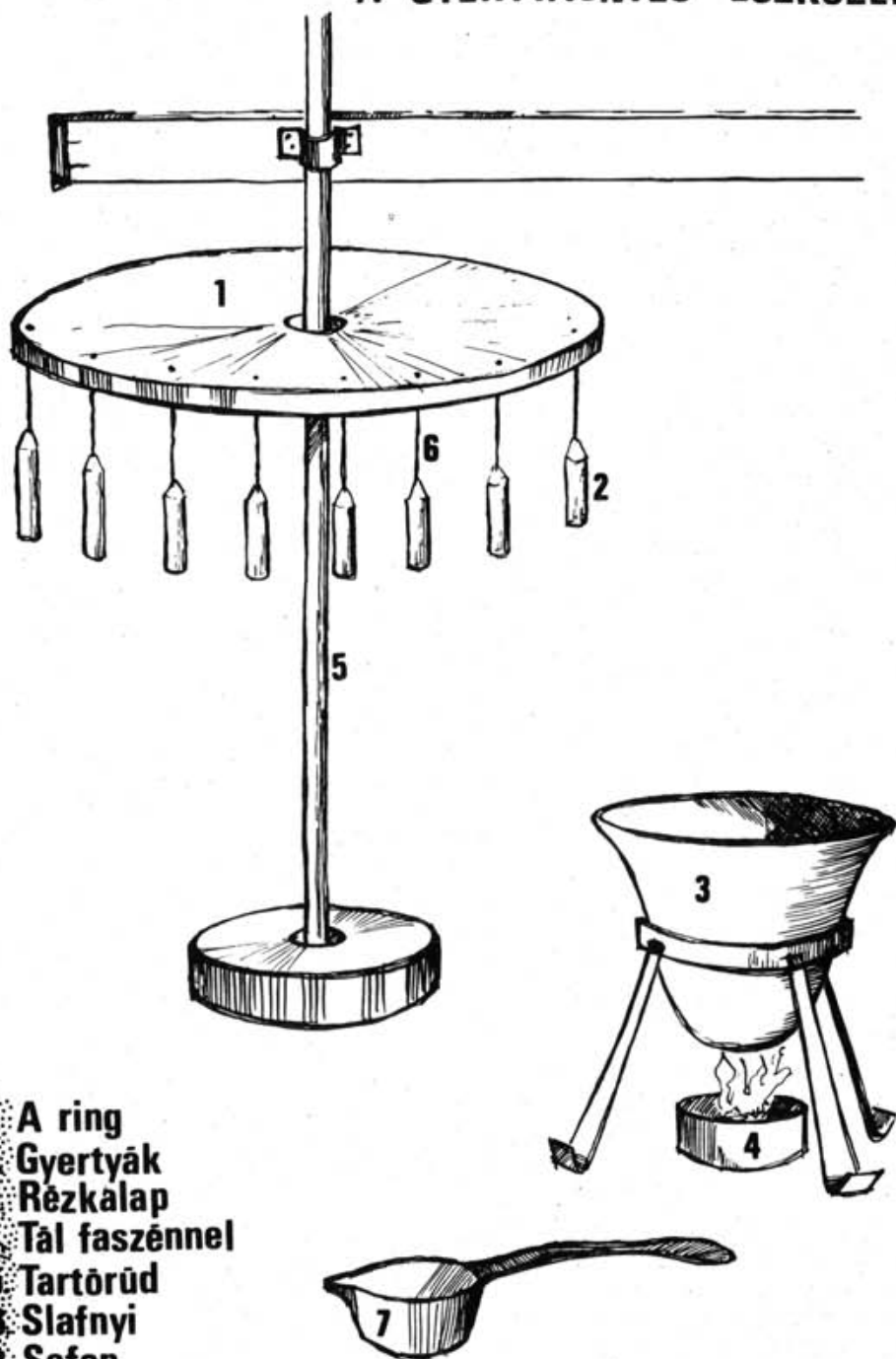
Ezeket a fajtákat készítik a gyertyaöntők. Az utóbbi időben, még a Hegyközben is kevesebb gyertyára van szükség. Nem vallásosak az emberek és persze a villany is tért hódít a templomokban.

A gyertya értékesítése is egyszerűbb, mint a mézeskalácsé, főként megrendelésre újraöntik a gyertyát, másrészt vásárokon árúsítják.

Gyertyaöntő kismesterség szókincse

<i>dólé</i>	4 szálból fonott színes, vagy fehér gyertya, zsidó egyháznak
<i>forhisz</i>	félkész gyertya
<i>gyertyabél</i>	gyertyafonal
<i>hanuka</i>	37 szál 25 cm-es, 1/2 cm vastag, sárga gyertyák 1 csomóba összekötve, a 37. szál visszahajlítva
<i>paskális</i>	4–5 kg-os, 80 cm-es gyertya
<i>rézkalap</i>	vasháromlábban álló kúpos edény, olvasztott anyagot tartalmaz
<i>ring</i>	kör alakú deszka, melyet öntésnél a rézkalap fölött forgatnak

A GYERTYAÖNTÉS ESZKÖZEI

- 1 A ring
- 2 Gyertyák
- 3 Rézkalap
- 4 Tál faszénnel
- 5 Tartórúd
- 6 Slafnyi
- 7 Sefon

4. kép. A gyertyaöntés eszközei

sefon
slafnyi
rojca
újraöntés
vakstok

az olvasztott anyag öntésére szolgáló nyeles serpenyő
kis pamuthurok
3 ágú gyertya, különböző méretű
gyertyacsonkok felhasználása öntésnél
spárga, csavart perecformájú gyertya, egy szálból „felépített”
virrasztásnál és esti misénél használják

A mézeskalácsos és gyertyaöntő kismesterség kiveszőben van. Jelenleg Sárospatakon Veres Sándorné leányának személyében folytatója van a mézeskalácsos és gyertyaöntő mesterségnek. Ő is Miskolcon szakvizsgázott, így ő viszi tovább az érdekes és szép mesterséget, a családi örökséget.

Tiszadorogmán a kosárfonás kezdete emlékezet előtti időkbe nyúlik vissza. Amikor a Tisza még szabadon változtatta medrét a rónán, a mai falu helyén csak mocsár terült el néhány halászkunyhóval, kisebb-nagyobb fűzessékekkel. A Tisza szabályozása idején az ártér összeszűkült, a kialakult falu az ártéren kívül került. A mocsarakat lecsapolták, termékeny földdé tették. Az ártéren belül megmaradt kisebb fűzessékeket kipusztították, a nagyobbakat telepítéssel továbbfejlesztették. A fűzések esetében csak vad vesszőkről beszélhetünk, amelyek jól hajlíthatók. E tulajdonságuk miatt hasznosítják az iparban. Modern ipari cikkek is készülnek vesszőből, de ezek előállításához már egyfajta nyersanyag nem volt elég. Ez az igény vezetett a vessző nemesítéséhez.

A fűzvesszőket két csoportba sorolhatjuk: *nemesvessző*, amelyből hazánkban kb. 30 fajta él. Közülük legfontosabb az *amerikaifűz* és a *kenderfűz*. A *kenderfűz*nek hét nemesített változata ismert, pl. *mandulaifűz*, *bíborfűz*. A vadvesszők közül legfontosabb a *farkasfűz*, a *veresfűz*, valamint a *fehér-* és a *fekete marodgya*.

Az *amerikaifűz* a kosárfonó alapanyagok között a legértékesebb. Tulajdonsága, hogy mocsaras területeken kissé veszít a hajlékonyságából és oldalhajtásai kis nyomásra nem törnek. Jó és közepes minőségű talajokon díszlik, nem bírja a száraz és a túl nedves talajt. A levél fonákán és a levélnyel végén murvapikkelyek vannak. Levelének szélessége kb. 2,5 cm, hossza 10–12 cm. Szélei erősen fogazottak, lándzsás és tompa végű. A vessző alján a levélzet ritkább és nagyobb, a vége felé sűrűsödik, egészen fent pedig csokrot, koronát alkot. Az alsó levelek színe zöld, ez fokozatosan változik, egészen a vérpiros-bíborig. Fent a korona egészen bíborszínű, fehér hamvassággal. Héja bíborbarnás, a déli oldalán inkább zöld. Jó tulajdonságai miatt a nemesfűzek között az első helyet foglalja el, a világpiacon is a legkeresettebb. Hántás után hófehér színű, vesszője vékony, kisbélű, kissé kemény, ezért hulladéka jelentéktelen.

A *kenderfűz* keskeny, lándzsás levelei nagyon hasonlítanak a kender leveléhez, innen ered neve is. Kifejlett levelei 12–14 cm hosszúak, 2–4 cm szélesek. Fokozatosan keskenyednek, a végük hegyes. A levél szélei hullámosak, alul selymesek, fénylő fehérek, belül pedig élénkzöldek. Márciusban, áprilisban virágznak, és gyors növéseik. Hibája, hogy zöldesbarna, vastag bele van. Ez törékennyé teszi, bár bizonyos mértékig előnye is, mert a zöldmunkákat tekintve megkönnyíti a fűzfonatok készítését. A *kenderfűz*nek nagyon sok változata van. Ezek a levelek nagyságában és a héjak színében különböznek egymástól. A kosárfonó iparban az ilyen hosszú vastagbélű vesszőket nem nagyon lehet felhasználni.

A *mandulaifűz* cserje vagy kis hámlókérgű fa formájában növekszik. A levelek hossza általában 8 cm, szélessége 2 cm. Felső levéllapja sötétzöld vagy élénkzöld, esetleg sárga elszíneződéssel. A levél alatt lándzsás és tompa végű. Jellemzője, hogy a levélnyélen murvapikkelyek vannak. A levelek fogazottak. Héja olajos színű. A *mandulaifűz* későn (áprilisban-májusban), a levelek kifejlődése után virágzik és rövid hajtásokon hosszú barkákat fejleszt. Számos változata van. Nagy hibája, hogy igen érzékeny a korai fagyra, jégesőre. Jó tulajdonsága, hogy vesszője hajlékony és tömött. Hosszírányban könnyen hasad, meghántva színe fehér és fényes. Könnyen hántolható és értékes kosárfonó anyag.

A *bíborfű*nek vékony, kemény, hajlékony vesszői vannak kis béllel. Kedveli a termékeny, homokos, mocsaras talajokat, folyammenti réteket. Kevésbé igényes, mint a kenderfű, fagyűrő, nedvesség tekintetében nincsenek igényei. Egyenes, sima csupasz-héjú, fényes vesszői vannak. Levele és rügye körkörös elhelyezkedésű. Levelei 8 cm hosszúak, 2,5 cm szélesek. A levelek száruknál keskenyek, végük felé szélesednek, alakjuk visszálándzsás. Ép szélűek. A felső lapjának színe kékeszöld, napfényre érzékeny. Hántás után citromsárga színű. Hántása nehéz, hosszú száradás után törékennyé válik. Jól bírja az idő viszontagságait. A bíborfűzet és változatait csak mocsaras területeken termelik. A többi fűzfajok is nagyban hasonlítanak egymáshoz, sőt a felsoroltakhoz is, egyedül csak a levél alakjában és színében változnak.

A *farkasfű*. Levelei 12–14 cm hosszúak, 2 cm szélesek, erősen fogazottak. Vastag belű, törékeny, ezért csak zöld állapotban használják.

A *veresfű*. Levele 10–12 cm hosszú, 2 cm széles, sötétzöld színű. Vesszője a tövétől a hegye felé egyre jobban vörösödő. Kemény, hosszú vesszője a kosárfonóiparnak fontos alapanyaga.

A *marodgya*. Levele halványzöld, kissé sárgás. A levél fonákján lévő murvapikkelyek a vessző hegyén is megtalálhatók. Vastagbelű, ez rontja a jó tulajdonságát. Főleg zöld állapotban hasznosítják. Ezek a fűzfajták a leggyakoribbak és legfontosabbak. Ezenkívül még nagyon sokfajta vessző található hazánkban és más országokban is. A tiszadorogmai határban található *vesszős telepek* (vesszővel borított területek) összterülete 85 kataszt-rális hold. Ebből nemes vessző 39 hold, míg a többi 46 hold vad vessző. Ez összesen öt gazdái:

1. Tiszadorogmai Háziipari Kosárfonó Szövetkezet (H.K.SZ.): 14 hold. 12 hold a *Teremháton*, 2 hold a *Farkasági erdőben*. Mind a két telep nemes vessző, amerikai fű.

2. Mezőkövesdi Matyó H.K.Sz: 8 hold a *Pircsben*. Az észak-nyugati dülő kenderfű, folytatása amerikai fű.

3. Taksony–Szigetszentmiklós: 17 hold a *Teremháton* és a *Háromszögűben* az összes amerikai fű.

4. Kelet-Bükki Állami Erdőgazdaság: 13 hold a *Farkaságban*. Ezen a telepen vegyes vadvessző található. (Vegyes vadvessző = marodgya, farkasfű, veresfű, stb. együttvéve.)

5. Tiszadorogmai Új Élet Mg. tsz: 25 hold a *Paradicsomban* és 8 hold a *Debrecenin*. Mind a két telepen vegyes vadvessző található.

A nemes vessző nagyobb gondozást kíván, mint a vadvessző. Másnéven *ültetett vesszőnek* is nevezik. Ültetése ősszel és tavasszal történik, habár jobb az ősszel ültetett vessző, mégpedig azért, mert a tél folyamán sok tápanyagot tud összegyűjteni és így tavasszal erősebben fakad. Az ősszel ültetett vesszőkből több marad meg, mint a tavaszi-akból. 15 cm tö- és 60 cm sortávolságra ültetik egymástól. Minden évben kétszer vagy háromszor kapálják. A kapálás célja a gyomok kiirtása. A tőke tövét nem szabad feltölteni. Mint minden élőlénynek, így a vesszőnek is vannak kártevői. Legveszedelmesebb a tarka *fűzormányos*. Július második felében és augusztusban a két kirepüléskor találko-zunk velük. Védekezőszerei a „Vofatox Spickpulver” por, amelyet vízben oldva perme-teznek szét a vesszőtelepeken, valamint a „Dioldrén” erős por-méreg, amely viszont nagyon veszélyes emberre, állatra. A tarka fűzormányos rovaron kívül különféle levél-tetvek, molyok is megtámadják. Ezek június végén, július elején jelentkeznek. Ellenük nikotin méreggel védekeznek. A nikotint vízzel keverik, 1:100 arányban. Fontos meg-jegyezni a nemesvesszőről, hogy nyáron nem szabad hántani, mert ha a tövekről leszedik a vesszőt, akkor elszárad (népiesen *megvakul*). Kivételt képez akkor, ha egy telepet ki akarunk pusztítani. Kitermelése lombhullatás után, novemberben, decemberben történik. Metszőkéssel szedik le. A vesszőt úgy kell levágni a töről, hogy a *tőkanca* (a vesszőszál

töve) nem haladhatja meg a 15–20 mm-t. 1 kat. holdról általában 70–80 mázsa vesszőt termelnek le. Egy-egy vesszőtőke állandó gondozás mellett és jó talajon 20–25 évig is él.

A *vadvesszőt*, mint neve is mutatja, nem kell ültetni, kapálni, mert vadon, bokrosan él. A *vadvesszőn* nem sok a kártevő, szívóssága nagyobb a nemes vesszőnél. A vessző kitermelése augusztusban történik. Kitermeléskor meghántják. A hántás csak zöld állapotban történhet. Rendszerint mindig augusztusra szokott megérni. Azt arról lehet megállapítani, hogy a vessző alsó levelei kezdenek sárgulni. Az az időszak, amikor már a vessző érett és jön a héja, kb. 5–6 hétig tart.

Mielőtt megismerkednénk a vesszőfajták termesztésével és felhasználásával, vizsgáljuk meg a kapcsolódó szerszámkészletet.

Veróvas: Az egyik vége felé elkeskenyedő, majd kör alakban végződő lapos, elég súlyos lágy vas. A kör alakban végződés akadályozza meg, hogy használat közben a kézből kicsússzék. Itt találjuk a középre helyezett lyukat, amelyet a vesszők egyengetésére, igazgatására, a szerszám felakasztására használnak. A lapos részét a fonás tömítésére, pl. oldalfonásnál alkalmazzák.

Vesszőhajlító: Ismerünk fából és fémből készült vesszőhajlító, hajtogató eszközt. Erősebb, vastagabb vesszők hajtogatását végezzük ezzel a szerszámmal. A laposvasból készült hajlító mindkét vége kör alakban végződik, az egyikben kör alakú, másikban szögletes alakú rés van. A fából készült hajlító egy nyélszerű, egyik végén kiszélesedő fa, melyre lyukat fúrnak. A nyél meglehetősen hosszú, hogy nagyobb erőt tudjunk kifejteni. Különösen fűzbotok egyengetésénél alkalmazzák.

Vágó- vagy faragókés: Jól élezett, hegyes végű acélpenge. Erős kés, a fogórésze fával burkolt. A vesszők vágására, hegyezésére, esetleg faragására használják.

Tisztító- vagy metszőkés: Háromszög alakú acélpenge, jól fogható, kézbe simuló nyele a végén gömbölyű. A kész munkadarabból kiálló vesszők elmetészésére, tisztítására használják.

Metszőolló: A vesszők darabolására, szedésére, esetleg tisztítására szolgál.

Fűrés: Vastagabb vesszők, botvesszők darabolására fűrészt használnak. Erre a célra használnak lombfűrészt és kézfűrészt, de bármilyen fűrészt megfelel.

Ár, vagy szurkáló: Fémből készült, fafogóval ellátott árákat ismerünk. Lehetnek hosszúak, rövidek, egyenes, vagy hajlított hegyben végződők. A szurkáló készülhet fémből, csontból vagy szaruból. Használatuk többféle: anyagrögzítés, lyukasztás. A vesszők elfűzésénél igen hasznos.

Harapófogó, kombináltfogó: Fémből készül, szegek húzására, vesszők fogására használják.

Kalapács: Feje fémből, nyele fából készült. A műveletekhez kisebb-nagyobb kalapácsokat használnak.

Vonókés: Fémből készült, két végén fogóval ellátott, jól élezett kés. Vesszők forgácsolására használják, különösen botvesszőknél alkalmazzák.

Kézgyalu: Vesszők gyalulására használt, falapra rögzített acélpenge. A rögzítőcsavarral a falaptól tetszőleges távolságra állítjuk. Finomabb munkáknál, ahol gyalult vesszőket alkalmaznak, a műveletet ezzel lehet a legszebben elvégezni.

Singép: A vesszők hasítására, gyalulására több gépet szerkesztettek. Ismereteseek a kézzel hajtott, újabban villanymotorral hajtott gyalugépek, amelyek a gyalukésen kívül 1 db 3-as és 1 db 4-es hasítóval vannak felszerelve. Kezelésük módja az, hogy a kellően kiszáradt, hántolt vessző hegyén négy-öt milliméter vastagságig a vékonyabb végből levágunk és a hengerek közé dugjuk. A vesszőt laposra és simára gyalulja. Maguk a kések különbözőek lehetnek, elhelyezésük szabályozható. A gépet egy stabil állványra helyezzük kézmagasságban. A motorral hajtott gép a munkát könnyebbé és gyorsabbá teszi.

Hátránya az, hogy nem végez olyan finom munkát, mint az erre a célra használt és ismertetett kézigyalu. Meg kell említeni még a kézihasítókat, amelyekkel a vesszőt hasítják el.

Vesszőszedés és hántás. Hántás idején a vesszőstelepeken kunyhókat építenek. Ezekben a kunyhókban alszanak a vesszőhántó munkások, ugyanis a munkások egy része csak hetenként szokott hazajárni. A kunyhó szerkezete igen egyszerű. A vázat fa alkotja, amelyre tetőfedésként hánchrész kerül. A hántót olyan helyre tesszük, hogy az egész nap lehetőleg árnyas, hűvös legyen. Ha nem sikerül ilyen helyet találni, akkor mesterséges árnyékot készítenek. Ehhez csak néhány lombos ág szükséges, aminek a megszerzése ilyen helyen nem okoz gondot. A hely kijelölésekor ügyelnek arra, hogy attól a területtől ahol a vesszőt szedik, ne legyen távol. Ezután következik a gödör kiásása. Ez azért szükséges, hogy aki hánt, nyugalomba helyezze a lábát. A *vashántót* a gödör elé, mintegy 30–40 cm-re kell leverni a földbe, kb. 80–85 fokos behajlási szöge legyen és a hántó lapjával álljon a gödörrel szemben. Nagysága különböző, 40–70 cm-ig terjedhet. Általában a földbe verendő rész azonos hosszúságú a hántoló résszel. Anyaga acél. A földbe vert rész összeforrasztott, vagy kovácsolt. A hegyén a végek azért vannak két oldalra hajtva, hogy a vesszőt könnyebben és gyorsabban lehessen a hántóba helyezni.

A szedés *görbekéssel* vagy *metszőollóval* történik. A nyári vesszőt általában görbékéssel szedik. Szedéskor a vesszőt lehetőleg a legtövéig vágják le. A legnagyobb *kancs* 5–6 cm lehet. A nagy kancs hanyag, pazarló munkára vall. A vesszőt legjobb reggel, harmaton szedni, mert annak a héja jön le legkönnyebben, amelyiknek még vizes a kérge. A vesszőszedésre már pirkadatkor elindulnak és 8–9 órára 3 kévényt is megszedsnek. Ez a vesszőmennyiség egy személynek elég egy napi hántásra.

Az előkészített vessző meghántásához reggeli után kezdenek. A hántoló személy mielőtt munkához ül, apró fakarókkal felosztja maga körül a teret. A karók között nagyságuk szerint elrendezi a vesszőket. A munkát végző a vesszőt a hántó két ága közé vágja, majd kihúzza. Ezt a műveletet addig kell ismételni, amíg a vessző hántott tövén a héj önmagától fel nem csattan, szét nem reped. Ha 3–4 húzás után a vessző héja nem reped meg, a lehúzáshoz az embernek a körmét kell használnia. Ez gyakran előfordul, s a kezdő hántó kezén pár nap után sebeket okoz. Azokat a vesszőket, amelyeknek hántás alkalmával nem jön le a héja, *vakvesszőnek* nevezik. A vesszőről a héj akkor is lehúzható, ha a vessző hegyét letörik. A említett módszerekkel naponként több száz szálat hántanak meg. Egy-egy csomó meghántolt vesszőt a napra tesznek, és ott szárítják ki. Ügyelni kell arra, hogy a nyers ne halmozódjon fel, mert ha sokáig áll nedves, hűvös helyen, elszíneződik, s kapott színét száradás után is megtartja.

A szárítás leggyakoribb módja, amikor a vesszőket hegyüknél hánchréjjal lazán összekötik, majd tövét kúp alakúra széthúzzák, és így állítják fel a földre. A leírt munkamenet a *vashántóval* történő hántásra vonatkozott. Alábbiakban a *kishántóval* történő munkára, s annak működésére szeretnék utalni. A kishántó téglatest alakú, fából készített szerszám, amelynek hosszúsága 20–25 cm, szélessége 4–5 cm, magassága 1–2 cm. Egyik végétől kb. 5 cm-re egy 8×2 cm-es lapított ellipszis alak van kivágva, a másik vég közepén ketté van hasítva az ellipszis formáig. Ezzel az eszközzel általában apró vesszőket hántanak. A hántót a vele dolgozó munkás egyik kezébe fogja, másik kezébe a vesszőt, úgy hogy annak hegye vele szembe legyen.

A munkafolyamatok bemutatása után tekintsük át egy olyan család életét, ahol 4–5 hetet töltenek el ezzel a tevékenységgel. A munka 3. hetét emelem ki, amikor a vessző legalkalmasabb, héja a legkönnyebben válik le.

Hétfőn reggel a telepvezető végzi az ébresztőt. Az ő kötelessége a telep munkásainak irányítása, a nyilasok kiosztása, a meghántott vessző felmérése, stb. A munkások

hajnalban végzik tevékenységük legnehezebb részét, a vesszőszedést. Vesszőszedésnél a láb nagy veszélynek van kitéve, ezért legalkalmasabb lábbeli a száras cipő, a bakancs. Főként a férfiak, de néhány helyen az asszonyok is részt vesznek ebben a munkában. Vesszőszedésre hétfőn reggel 6 óra után indultak, ez a munka 2–3 órát igényel. Egy óra alatt egy személy kb. annyi vesszőt szed, amelynek meghántása három órai munkát igényel. A vesszőszedés után reggeli következett. A reggelijük általában sült szalonna, piritós, gyakran *díszolt* hagyma. A reggeli ideje 8–9 óra. Ezt követően ismét szedés következik, a munka szünetében gyümölcsöt fogyasztanak. Az ebéd lebbencs, paprikáskrumpli, amit gyümölcs, leggyakrabban dinnye követ. Ebéd után rövid pihenőre kerítenek sort a munkások. Ilyenkor a fiatalabbak lemennek a Tiszára fürdeni, majd hozzákezdenek a hántáshoz. A férfiak 4–5 óra tájban ismét elmennek vesszőt szedni, míg a többiek tovább hántanak. Vacsorára ebédmaradékot vagy gyümölcsöt fogyasztottak. Ekkor került sor a sült kukorica elkészítésére is. A vacsorának nincs kötött ideje. Vacsora után folytatják a hántást, amely kb. este 10-ig tart. Szokás, hogy a vesszőt nem hagyják meg másnapra, ezért gyakran még éjjelkor is dolgoznak. Amíg az éjszakai hántás folyik, legalább egy helyen mindig ég a tűz, amelyet a nők gondoznak. Naplemente után olyan a telep, mint egy lakodalmas ház, a jelenlévők együtt dalolnak, kacagnak, mesélnek.

A hét többi napjain 3–4 óráig megegyezik a munka menete a leírtakkal. Ezt követi a vesszőkötözés, amit csak hétfőn nem csinálnak. Szükséges hozzá 2 db 2 m hosszú karó, kötél, 6–7 vessző, gúzs, három munkás és meghántott szárított vessző. A vessző mennyiségét nem lehet meghatározni, általában olyan súlyú kéveket kötnek, amit egy 15 éves gyerek is el tud vinni a vállán. Ha a kötéssel végeznek, ismét elmennek vesszőt szedni. Esős időben másképp alakul a munkás napi tevékenysége. Ekkor a vesszők igen lucskosak, hántani nem lehet, mert a meghántott vesszőt nem tudják megszáritani. Ezek a munkaszüneti napok vígan telnek el, a munkások nagyobb része olvas, pihen, szórakozik, közben haza is mennek.

Szombaton csak délig van hántás, délután a vessző átadása következik. A munkások felében hántanak. *Feleshántás* esetén a vesszőt megméri, majd fele-fele arányban szétosztják és az egyik részt a munkáltató, a másik részt a munkás kapja. Ritkább eset, amikor pénzért dolgoznak. Ekkor az egész vesszőt a munkáltató veszi át, a munkás pedig pénzt kap. A különböző fajtákért különböző árat fizetnek: 1 q *apróvessző* hántásáért 450 Ft, 1 q *vegyesvessző*ért 350 Ft, 1 q *színvessző*ért 200 Ft-ot, 1 q *stíszni*ért 158 Ft-ot, 1 q *bot*ért 120 Ft-ot. A munkás egy hét, ill. 5 és fél nap alatt, ha rendszeresen dolgozik 600, 650 Ft-ot keres.

Szombaton este néhány kivétellel a munkások hazamennek, a telep őrzését az ottmaradók látják el.

Nyári hántás alkalmával nem szednek le minden vesszőt, hagyják azokat kifejlődni, hogy majd lombhullás után novemberben és decemberben metszőkéssel szedhessék le. Ezeknek a vesszőknek a hántolását két hónap után kezdik meg, ennyi időre van szükség az éréshez.

A hántolás leírt módját *természetes hántolásnak* nevezik. A hántolás *mesterséges módja* a *vesszőfőzés* vagy *párlás*, amit a községi vesszőfőzdében végeznek. A főzés kb. 2 m³-es üstökben történik, amely alatt tüzelnek. Egy q vessző megfőzéséhez 4–5 kéve gallyra van szükség. A vesszőt, miután üstbe helyezik, annyi vízzel öntik le, hogy az teljesen ellepje, majd két óra hosszat főzik. A főzés során az üstöt deszkával vagy vasfedővel takarják le. Főzés után a vesszőt kiszedik, a főzet levét pedig az üstben hagyják, mert a régi vízben a vessző szebb színt kap. A főzött vessző szinte téglavörös, s mennél erősebb ez a szín, annál szebb a vessző. A főzést így festési eljárásnak is tekinthetjük. A különböző fajtájú vesszők különbözőképpen színeződnek el. A főzött vessző

hántásának folyamata megegyezik a nyári vessző hántásával. Ebben az esetben a mesterséges szárítást alkalmazzák, amely zárt helyiségben fa-állványokon történik. A szárító hőmérséklete nem haladja meg a 25–30 fokot, mert a túlságosan kiszáritott vesszők könnyen hasadnak. Régebben nem voltak ismeretesek a mesterséges szárítók, csak a napon vagy a szobában a kemence melegén történő szárítást alkalmazták.

Az említetteken kívül még a következőket használják fel nyersanyagként:

Bot. A rendes fűznek 3–6 cm vastagságú gallya. Hántásához egyetlen kést használnak, amellyel felfeszítik a héját, majd azt kézzel lehúzzák róla. Felhasználása olyan munkák során történik, ahol a készítmény igen nagy fizikai hatásoknak van kitéve. Így utazókosarakat, asztalokat készítenek belőle. A bot egyengetésére a *vesszőhajlító* szolgál. Mielőtt a hajlítóba kerül a bot, hosszantartóan áztatják. A meghajlított bot szárítókamrába kerül.

Gyékény. Ezt az alapanyagot községünkben már nem használják, de régen sokan foglalkoztak a gyékénymunkával. Leggyakrabban festett gyékényszatyrok készítésével foglalkoztak.

Koronaakác. Ismeretes feketeakác, tövistelen, vadakác elnevezéssel is. A falu határában mindössze 5–6 éve létező, vadon élő növény. Az utolsó két évben meglehetősen elszaporodott, ami igen sok haszonnal jár a falu lakosai számára. Leggyakoribb lelőhelyei az erdők és a dombok töve. Levelei szinte azonosak a közönséges akácéval. A kosárfonó iparban hántva használják fel. Téli-nyári hántásra egyaránt alkalmas. A meghántolt vessző színe fehér.

A kosárfonásnak számos művelete és technikája ismeretes. Alábbiakban az alpműveletek közül emelek ki és mutatok be néhányat:

A *kosáralj* vagy *fenék* készítése négyes keresztkezddel. A fonáshoz előkészített vesszők közül 8 db egyenletes vastagságú vesszőt válogatnak ki, amelyeket *szabnivalónak* neveznek. A vesszők alsó, vagy tőfélőli részéből csupán annyit vágnak le, amennyi a vessző görbülete, s a kívánt méret szerint a szabnivalót egyenlő részre vágják. A vesszőket beáztatják, majd közülük négyet középen szálirányban, a vesszők közepénél faragókéssel behasítanak. A vessző hasítékán a másik négy vesszőt átfűzik, s így kialakul egy 4–4 szál as kereszt. A rögzítés egyszerű, napjainkban leggyakoribb módja a *keresztzorító* kötés, amely a következőképpen történik. Két vékonyabb vesszőt kihegyeznek, a vastagabb végén és a vágott részbe, az átfűzött vessző felett és alatt kb. középen beszúrók. A beszúrt vesszőket derékszögben egyirányban vezetik. Így az alul jövő vesszőt a következő négy vessző fölé, a következő vesszőt a négy alá vezetik a következő derékszögig. A műveletet addig végzik, míg a belső négyzetet kétszer körül nem érte a fonás, figyelve arra, hogy a rögzítés szoros legyen. Miután a kötéssel végeztek, megkezdik a csillag, vagy kör alakú fenék kialakítását. A két vessző segítségével egyszerű gyűrűfonással a fenékkarókat szétszedik és a kívánt méretig befonják. Az aljfonást bármilyen fonással végezhetik, minden esetben kétszál as gyűrűvel *legyeznek*. Az aljkészítésnek olyan technikája is van, amikor nem az előbbi fonást alkalmazzák, hanem egy szál hosszú vessző vastagabb végét a belső négyzet jobb felső négyzetébe helyezik, majd a hosszabb szál, a függőleges vesszők fölött, a vízszintes alatt kétszer körülvezetik. A műveletet elvégzik, hogy a jobb felső szögletben elmaradt végét a vessző leszorítsa, a körülvezetés után ezzel az egy szállal a második kör után egyiken be, másikon kifelé történő fonással a kört kialakítják.

Az aljfonás után vázlatosan az *oldalfonást* mutatom be. Egyszerű, vagy sövényfonásnak nevezzük azt a fonásfajtát, amellyel a függőlegesen elhelyezett, vagy oldalkarókon a vesszőt egyik be, a másikon ki ismétlődéssel folyamatosan vezetjük. A következő vesszősor az alatta lévő sort nem köti, hanem ráhelyeződik, de az oldalkaróknál a fonást fordítva végzik, egyiken kívül, másikon belül. Ez a technikai megoldás a sövényfonás

nevet onnan kapta, hogy a különféle sövényeket, kerítéseket is ilyen fonásmóddal készítik. A művelet során a fonóvesszők elfogynak, a vesszőt toldani kell. A *vesszőtoldás*-nak három változata ismeretes: *hegyfelőli*, *tőfelőli* és egyenlő vastagságú vesszőtoldás. Ha fonás közben a fonóvessző hegyéhez érnek, akkor alkalmazzák a hegyfelőli toldást. Ezt úgy végzik, hogy az új vesszőt szintén hegyével a másik fölé helyezik, a fonást a megkezdett módon továbbfolytatják. Amikor a fonás a vessző vastagabb végén fejeződik be, tőfelőli toldást alkalmaznak. Ez hasonlóképpen történik, a különbség csupán az, hogy a fonóvesszők tövégeit helyezik egymásra. Ezek a tövégek a kosár fonásának síkjából kiállnak, ezért lemetszik őket, s azt a látszatot keltik így, mintha a vesszőt kihegyezték volna. Egyenlő vastagságú vesszők toldása három karó esetében történik. A kiálló vesszővégeket ferdemetszést alkalmazva elmetszik úgy, hogy a vesszővégek az oldalkarók mögül ne csússzanak ki.

Az oldalfonás leírt technikáján túl ismeretes a *soros fonás*, a *menetes fonás*, a *réteges fonás*, a *gyűrűs fonás*. Ez utóbbit *kötélfonás*nak is nevezik. Leggyakrabban a két, három, négy és öt vesszőből vagy szálból készítenő gyűrűt használják.

A munkadarab elkészítése során az alj és az oldal mellett harmadik egység a fül elkészítése. A fül elkészítésének technikai megoldásai közül az egyik legáltalánosabbat, a *piaci kosárfül* készítését emelem ki. A munkadarab elkészítése, szegése után kijelölik a fül helyét. Három vagy négy vesszőt kihegyeznek és a kijelölt helyre az oldalkaró elé szúrják. A beszúrt vesszőket meghajlítva a szemben lévő fonásba is beleillesztik. Ez alkotja a kosár *fülperceit*. A fül díszítése céljából a vesszők elé pontosan középen egy másik vesszőt helyeznek el. Ezt a vesszőt az egyik oldalon beszúrják és sínrel rögzítik úgy, hogy a fül bal oldalán a hosszabb részét fölfelé, rövidebb végét lefelé tartják. A sínvessző hosszabbik részét a fülpercek körül menetszerűen csavarják háromszor vagy négyszer úgy, hogy a fülpercek elé szúrt díszítésül szolgáló vesszőt is átölelje. A negyedik csavarás után ezt a vesszőt kihajlítják és háromszor-négyszer folytatják a csavarást úgy, hogy a díszítésül szolgáló vesszőt most ne ölelje át. Ezt addig ismétlik, amíg a fül másik oldalát el nem érik. Ezen az oldalon hasonlóan a kezdéshez, szintén kereszt kötést alkalmazva befejezik a kosár fülét.

Így elkészült a termék, amely kis csinosítás után értékesítésre vár.

A HALÁSZAT MÓDJAI ÉS ESZKÖZEI TISZABÁBOLNÁN

GAÁL ANTAL

Tiszabábolna közvetlenül a Tisza partján, dombon épült falu. Házait a gyakori áradások nem veszélyeztették. A mélyebb fekvésű területeken viszont megrekedt a víz, s a lápos vidék nádját, sását, kákáját, gyékényét, halát, csikját s számtalan vadmadarát gyűjtötte, halásztá, vadásztá a lakosság. Határában a homokhátakon szántóföldi növény-termesztést folytattak. A falubeli nincstelen emberek zöme cselédmunkát vállalt, mások napszámosságot és summásságot. Nagyszámú pásztor élt a faluban, egy részük a lakosság, más részük az egri káptalan uradalmi állatállományát őrizte, de sok pásztor szegődött a Hortobágyra is.

A lakosság jelentős része halászattal foglalkozott. A halászat mellett szántófölddel is rendelkeztek. Karácsony után a halász hozzákezdett szerszámai kijavításához, és új szerszámok készítéséhez. Márciusban, amikor az ár visszahúzódott, minden szerszámmal együtt kiköltözött a folyó partján épült kunyhóba. A kunyhóban mindent meg lehetett találni, amire egész évben szüksége volt. A halász ritkán, és csak akkor ment be a faluba, ha valamilyen élelmiszerből hiányt szenvedett. A mesternek volt egy legénye, legtöbbször fia, aki segített lerakni a *verseket*, kérészt szedett, s ha a halászmester piacra ment, halászott. A régi halászok a halat helyben adták el, de ha nem kelt el a faluban, piacra vitték Mezőcsátra vagy Mezőkövesdre.

Tiszabábolnán a halászok maguk készítették szerszámaikat. Ezek zöme fűzfavessző és kenderfonal alapanyagú. Ma ezeket a nyersanyagokat felváltja a műanyag, a perlon. Ez sokkal erősebb és tartósabb, csak nehezebb megkötni vele a hálót. A legrégebb ismert halászeszköz Tiszabábolnán a *faverse*. Négy fő része a *szárnyrész*, a *has*, a *síp*, és a *rögzítő karók*. A szárnyrész 120–130 cm magas, 3–3,5 m hosszú háló. Ehhez csatlakozik a has, ami tölcserhez hasonlít, s szélesebb része szárnnyal van összekötve. A hasba lenyúlik a síp. A szintén tölcserformájú sípból vesszők állnak befelé, s ezek megakadályozzák a halat szabadulásában. A faversét három karóval rögzítik. Ezek 3–3,5 m hosszúak, 3–5 cm átmérőjűek, a földbe szúrt végük ki van hegyezve. A faversét a víz folyásával egyirányban helyezik el úgy, hogy a folyóból minél nagyobb részt foglaljon el. Azért kell így leszúrni, mert a legtöbb hal a víz folyásával szembe úszik, s így elzárják a ragadozók és a másfajta haljárását.

Fűzfavesszőből készül a *tapogató* is. Csak derékig érő, vagy ennél csekélyebb vízben alkalmazták. Ide-oda lépkedve halásztak vele, s minden lépés után lenyomták a tapogatót. Ha egy hal a tapogató alá akadt, megütve a tapogató oldalát kézzel kivették. Gyakran viszont meg kellett kotorni a vizet, mert a hal meglapult a sárban. A tapogatóval halászó kifogott halat a vállán keresztülkötött zsákba, *halastarisznyába* rakta. A tapogatónak két fő része van, a *káva* és a *kosár*. A káva kör alakban meghajtott kőrísfa, amit a *támasztó karóknak* kifúrtak. A karók 2–3 cm-re vannak egymástól, s ezekre fonták a kosarat. A káva alatt 5–10 cm-es fonat van vesszőből. Ebben ki van hagyva a fogantyú. A tapogató közepén, alsó részén is van egy 4–5 cm-es fonott rész. Télen, amikor *beáll* (befagy) a Tisza, s a tavakat is vastag jégpáncél fedi, szintén egyszerű eszközökkel szerezte meg az ember halszükségletét. Napokig járták a jeget hosszúnyelű kisbaltájukkal, s ahol megláttak egy jéghez tapadt halat, hatalmasat ütöttek a hal fejére a jégen keresztül. A hal ettől

megkábult, s a halászok a léken keresztül kivették a vízből. Ez a halászási mód igen körülményes és eredménytelen volt.

A nagy mocsaras belvizekben még száz évvel ezelőtt is nagyon szapora volt a *halcsík*. A halcsíkot *csikkassal* fogták. Ez is vesszőből készült, formája hasonlít a faverse formájához. A csikkas fonásra használt vesszőt töröl szedték, de jó volt a gallyvessző is. A csikkasnak négy fő része van: a *taréj*, a *síp*, a *has* és a *far*. A taréj a szájnylás előtt levő terelő rész, tölcser alakja van és a sípba torkollik. A külső átmérője 50–60 cm. A csikkas annál jobb, minél nagyobb a taréja. A taréj szűkebb részének átmérője 15–20 cm. A síp a hasba benyúló tölcser alakú készítmény. Nagyobb átmérője 15–20 cm, a kisebbé 5–6 cm. A hasrészt lehetne tartálynak is nevezni, mert ebben gyülik össze a halcsík. Legnagyobb átmérője 55–60 cm. A csikkas a farrészben ismét elszűkül. A farnylást sásdugóval dugják be, s amikor halcsíkkal megtelik a kas, itt ürítik ki belőle a csíkot.

A csikkassal télen halásztak. A halászok előbb megállapították, hol legalkalmasabb lerakni a kast. Ahol a csíkok *kinyalták* (kifürödték) a jeget, oda próbaként letették. A jégen egyszerre több, 10–15 léket is vágtak, s oda 12 kast tettek le. Azután a legalkalmasabb léket telerakták csikkassal, úgy hogy a taréjok széle együvé érjen. A farrész a lék szélén kiáll a vízből. Mikor a lékbe lerakták a kasokat, sással és hóval betakarták, hogy a lék be ne fagyjon. A lék a farnyláson szellőzik. A kasokat legtöbbször délután rakták le, s reggel szedték fel. Ilyenkor, ha a halászok eltalálták a léket, minden kas megtelt csíkkal. Néha 900–1000 litert is fogtak naponta. A halcsíkot hordóban, lovas szánnal szállították. A hordóba két rész csíkot, és egy rész vizet öntöttek. Mikor hazaértek, a csíkról leszedték a koszos vizet és tisztát öntöttek rá. 2–3 hétig is lehetett tárolni, de minden második napon friss vizet kellett rájuk önteni. A koszos vizet úgy szedték le a halcsíkról, hogy a hordó tetejére egy ritkán font kosarat nyomtak. Így a csík alul, a víz felül maradt. Ezt követően végrehajtották a vízcserét. Mezőkövesdre a piacra szállították, de adtak el helyben is. A halászok szerint a matyók nagyon szerették a halcsíkot. Az emberek Egerből és Gyöngyösről is lejártak Mezőkövesdre halcsíkot vásárolni. A piacon literre mérték.

A *haltartó* (vesszőből font kosár) nem tartozik a halászszerszámok közé, de fontos szerepe van a hal tárolásában. Jó fogás esetén, ha nem kelt el mind a hal, a halász csekély vízben napokig tartotta a halat. A haltartó szája kiállt a vízből, s vesszőből font fedővel látták el, amit le is lehet zárni.

A halászok kenderfonalból, újabban perlon fonalból kötik a *bónét*. A Tiszán és az állóvizekben egyaránt lehetett használni. Több, különböző nagyságú bóné van. Van 120–140, sőt 160 szemes is, azaz egy oldala 120–140–160 szemből áll. A kávat két 3,5 m-es, könnyen hajlítható kőrisfa alkotja. A két karót kis ívben meghajlítják, s a káva egy-egy végéhez hozzáerősítik a háló egy-egy sarkát. Ezt egy 4–5 m-es erősebb karóhoz erősítik, úgy, hogy az mozogjon. A káva két egymáshoz eső végére nehéz követ kötnek, ami lehúzza a bónét a folyó fenekére. A 4 m-es rudat a ladik orrához erősítik és a bónét a folyó fenekére engedik. Az ott lapuló halakat így ki lehet fogni vele. A három rúd találkozásához egy kötelet kötnek, s ezzel emelik ki a bónét a vízből. A bónéval való halászás igen fáradságos. Leggyakrabban nyáron, alacsony vízállás esetén alkalmazzák. Magas vízállás esetén azért nem jó vele halászni, mert a bóné nem ér le a folyó fenekére.

A bónéhoz hasonló szerszám a *csempé*. Szintén fonalból készült, de újabban perlonból is készítik. A háló nagysága ugyanaz mint a bónéé. A káva nagysága is meg egyezik a bónééval, csak súly nincs rajta. A kiemelő rúd végét az iszapba nyomják s ezt kötéllal emelik ki a vízből. A csempét ívás idején használták. Ilyenkor a halak a partmenti sekély vízben tartózkodnak.

Ismeretes *ivadékoló csempe* is. Az ivadékoló csempe lényegesen kisebb, mint a halászó csempe. Ezzel a csempével a sekély vízben, apró halakra, főleg keszegre halásznak. Az apró halakat nem étkezésre, hanem véghorogra csaléteknek fogják. A nap melege felmelegíti az öblökben a vizet és az apró halak ide húzódnak. Az ivadékoló csempét ilyen helyen használják.

A Tiszán a leggyakrabban használt szerszám a *verse*. Kenderfonalból és perlonból kötik télen a halászok, hasonló a *faverséhez*. Szilárdító váza, a káva kőrisfából készült. Az első káva a legnagyobb, amit *vezérkávának* neveznek. Átmérője 50–70 cm, de van 100 cm-es is. A *fonalverse* is két részből áll. A síp is ugyanahhoz a kávéhoz van erősítve mint a külső rész. Itt is megtalálható a két fal közötti üreg, ahol a hal összegyűlik. Ezt a versét is karókkal rögzítik. A nagyobb verséket 2–2,5 m-es vízbe rakják, de használják derékig érő vízben is. Száját a víz folyásának irányában helyezik el. Ívás idején legnagyobb a fogás versével. A halász a verséket tavasztól télig kint tartja a folyó partján. Ha nem halászik vele, akkor szárítja. A szárítás úgy történik, hogy egy karót leszúrnak, s ennek a végére ráakasztják a kávékat. Mikor le akarja rakni a halász, berakja a ladikba, s a megfelelő, előre kiszemelt helyre viszi, s oda rakja a versét. Ha huzamosabb ideig akar a halász a versével egy helyen halászni, s időnként meg akarja nézni, akkor csak a *szármkarókat* kell felhúzni. Ha véletlenül a verse elszakad, a halász a helyszínen földja meg *hálókötő-tüvel*. Télre hazaszállítják, s az istálló eresze alatt, vagy a padláson helyezik el. A háló készítése nagyon fontos mesterség a halászok körében. Ha valaki nem tud hálót kötni, nem is lehet halász. A hálókötéssel télen foglalkoznak. Ilyenkor a halásznak nem sok dolga akad, így új szerszámokat készít és a régieket javítja. A hálókötés *hálókötő tüvel* (tővel) történik. Ez két darabból áll, a *tokból* és a *tüből*. A tok egy 30 cm-es hosszú 3–5 cm vastag, 2–3 cm széles, simára csiszolt fa, amire rátekerik a fonalat. A háló szeme olyan nagy lesz, amilyen a tok. A tű is ilyen méretű csiszolt fa, aminek az egyik vége ki van hegyezve, s ebből a részből félig ki van vágva a fa úgy, hogy hegyes rész áll ki középen. A másik végén kis bevágás van, hogy a fonal ne csússzon le róla. A tokra is és a tűre is fonalat csavarnak. A tűvel csomót kötnek a hálószemek közé úgy, hogy azok ne csússzanak szét. Az egyszerű, 4–10 m-es háló elkészítése nem okoz nagy gondot. Itt még nem kell fogyasztani és szaporítani a szemeket. A kisebb hálónak nincs külön *far-* és *szármrész*e. Ezekkel a hálókkal kisebb *csatornáknak*, *kanálisokban*, s állóvizekben szoktak halászni. Nagyobb halakat csak ritkán lehet vele fogni, mert igen alacsony, 1–1,5 m magas, s ezt a ponty könnyen átugorja. A hálót, hogy a víz fenekén ne mozogjon, le kell súlyozni. Ólom és vas súlyokat tesznek a háló aljára.

A *kerítő háló* készítése már több gondot okoz, itt fogyasztani és szaporítani kell a hálószemeket. Erre azért van szükség, hogy a szárny és a megfelelő farrész kialakuljon. A szárny egyszerű háló, míg a farrész hasonló egy zsákhhoz, amelyik hol összeszűkül, hol kitágul. Ebben nyugszanak meg a halak. A kerítőhálóval állóvizek, pl. a Holt-Tisza tisztásain és lassan folyó kisebb folyókban halásznak. Nagy vizeken a kerítőhálót *ladikkal* húzzák. Ez úgy történik, hogy a háló szárnyához erős 3–3,5 m-es rudat erősítenek, s ehhez alulra és felülre erős kötelet erősítenek. Egy ladikban három-négy halász ül. Kettő húzza a ladikot (evezt), kettő pedig a hálóra ügyel. Mikor a parthoz közel érnek, a halászok belemennek a vízbe. A háló szárnyát kihúzzák a partra, s a farrész alját két-három ember húzza kifelé úgy, hogy az hamarabb kiér a szárazra, mint a felső rész. Mikor az egész háló kint van a parton, akkor kezdik belőle kiszedni a halat.

Kisebb folyókban *kerítőháló*val csak *előzőháló* segítségével lehet halászni. Az *előzőháló* egyszerű háló, lényege az, hogy parttól partig ér. A *kerítőháló*t szembehúzzák az *előzőháló*val, s amikor a két háló összeér, kihúzzák a partra. A partrahúzás úgy történik, hogy az egyik partról a köteleket átdobják a másik partra, közben egy-egy ember fogja a karókat, aztán áthúzzák a hálót a másik oldalra, s a halakat kiszedik a hálóból.

Régebben használták a *nyakzó háló*t is, ahol egyszerű hálón csak a szemek voltak nagyobbak. Ezt az eszközt 1970 körül már egyik halász sem használta. A *nyakzó háló*t nem húzták, hanem karókkal rögzítették. A halat úgy fogta meg, hogy amikor a hal nekiment, a kopoltyújával beleakadt a hálózsinórba, s nem tudott tőle szabadulni, ekkor kiemelhető volt.

Újabban a horoggal való halfogás terjedt el. A horgokat a halászok „végekbe” kötik. A *véghorog* a következőképpen készül. A főzsinórra, ami 2–3 m hosszú, 100–120 horgot kötnek. Minden horgot külön, 30–40 cm hosszú zsinegre rögzítenek, s a zsinégeket a főzsinórra kötik. A véghorgok rögzítése úgy történik, hogy a főzsinór mindkét végére egy karót kötnek, s ezt szúrják le a folyó fenekére. Egy véghorog annyi szemes, ahány darab horgot kötnek a főzsinórra. A horgok egymástól 20–30 cm-re vannak kötve. Léteznek 120–140–160 szemes horog is. Használják kecségére, keszegre és harcsára. Ezeknek alakjuk és nagyságuk is más. Csaléteknek kis keszeget, kecskebékát és kérészt használnak.

A kérészt *kérészszedő kupá*val szedik a halászok a folyó fenekéből. A kupa 35–40 hosszú, 25–30 cm átmérőjű vas cső, három pánttal erősítik a nyélhez. A nyél 6–6,5 m-es, 5–7 cm átmérőjű kőrisfa rúd. A rúd felső részén lévő ágakat meghagyják 9–10 cm hosszúra, hogy jobb fogás essen rajta. A kérész szedésekor a halász tudja, hogy hol van jó agyagos fenék, mert itt biztosan sok a kérész. A kupát belenyomja az agyagba, s a nyéllel együtt mozgatja, megforgatja, majd a kupát kiemeli a vízből, amely tele van agyaggal. Ezt a halász kirázza a kupából. Az agyagot kézzel szedik szét, s közben vizet locsolnak rá, mert így a kérész jobban előmászik az agyagból. Csak a jól kifejtett kérészek használhatók. Ezeket egy kis fadobozba, vagy más edénybe rakja, amiben kevés víz van. Ha megszedte a megfelelő mennyiséget, akkor egyenként rakja rá a horogra. Ha túl sok kérészt szed ki a halász, s nem fogy el mind, akkor visszaönti a folyóba, mert az később már nem használható.

A halász legfontosabb szerszáma a *ladik* (csónak), nélküle meg sem tud mozdulni. A *ladikot* fenyőfából készítették saját szerszámukkal a halászok. A fenyőfát a *purtuson* vették. Újabban a megvásárolt fát otthon sima helyre rakják, s leterhelik, hogy hajlása egyforma legyen. A jól kiszáritott fát simára gyalulják, s így készítenek belőle *ladikot*. Az elkészített *ladikot* kátránnyal bekenik, hogy ne korhadjon a fa, és a víz ne szivárogon át rajta. A *ladik* csak tavasztól télig van a Tiszán. Téltre hazaszállítják, újra lekenik kátránnyal és kijavítják. A halászladik méretei a következők: 3–3,5 m hosszú, 70–80 cm széles, 30–40 cm mély. Elejét *ornak*, hátulját *farnak* nevezik. A halász a farba ülve, vagy középen állva hajtja a *ladikot* a *övedzővel* (evezővel). A lapát 1 m, a nyél 1,5 m hosszú. A lapát végét vaspántokkal látják el. A *ladikba* beszivárgó vizet a halász fából készült lapáttal hánycsi ki, s ezzel szed be vizet is, ha halat szállít. Ezt a lapátot 40 cm-es fából vésik ki.

A halászok a felszabadulás után mint mezőgazdasági dolgozók, szövetkezetekbe tömörültek. 1956-ig a tiszafüredi szövetkezethez tartoztak, majd 56 után a mezőcsáti járásban élő halászok szerveztek egy szövetkezetet, ami azóta megerősödött. A Tisza Bábolnánál három részre van osztva, s egy-egy halász csak a saját területén halászhat. A mezőcsáti halászcárdához beszállított halért munkaegységet kapnak. A szövetkezet ingyen juttat anyagot a szerszámkészítéshez, amiből a halász maga készíti el szerszámain.

A faluban nem sok halat adnak el, mert igyekeznek minél több munkaegységet szerezni. Farkas Bertalan így vélekedik a halászat további fejlődéséről: „Sok hal kipusztult a Tiszából. A sok szennyvíz elűzi, kiöli a halat. Lassan a halászattal foglalkozó emberek más foglalkozás után néznek, hogy meg tudjanak élni. Én 25 évvel ezelőtt ennyi jó szerszámmal annyi halat fogtam volna, hogy egy főherceggel se cseréltem volna helyet. Hiszen régen a Tiszának egyharmada víz, kétharmada hal volt. Ma már inkább halastavakban tenyésztik a halat. Pedig nincs jobb a tiszai halnál.”

ERDEI MUNKÁSOK ÉLETVISZONYAI GÖMÖRSZŐLŐSÖN A XX. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

É. KOVÁCS LÁSZLÓ

A Sajó-balparti dombvidék legkisebb települése a kétszáz lelkes Gömörszőlős. A falu neve 1906-ig Poszoba volt. Gömörszőlősön a századfordulón elindult gazdasági fellendülés folytán a fakitermelés és a feldolgozás nagy jelentőségre tett szert. Tornalja, Putnok, Edelény, Szendrő és Aggtelek térségében elterülő erdőségekben nagyarányú fakitermelés folyt. Részben ennek is köszönhető, hogy e vidék erdőterülete ebben az időszakban jelentős mértékben összezsugorodott. A dombvidék falvainak széléig lenyúló erdők jelentős részét kiirtották, szántóföldi művelés alá fogták.

E tanulmányban tárgyalt terület Gömör vármegyéhez tartozott, amelynek 48,5%-át erdő borította. A falvak szegényparasztjainak és a birtokon kívüli rétegnek évről évre alkalmi keresetet adott a téli favágás, majd a cserhántás a cserhordás-kötés, a szénégetés és a fuvarozás. E munkák műveleteinek rendjét és a hozzákapcsolódó erdei életmódot ma már mind kevesebben ismerik. A századforduló és a második világháború közötti favágó életmód lassan hagyományá vált. A megváltozott társadalmi körülmények gyors fejlődést eredményeztek. A termelés ma már korszerű gépi eszközökkel történik, munka- és egészségvédelmi előadás, valamint szociális gondoskodás mellett. A hagyományos módon dolgozó alkalmi fakitermelőket szakképzett erdőgazdasági dolgozók váltották fel. Számuk 1945 előtt az összes, fakitermeléssel foglalkozó munkásság kb. 5%-a volt.

A *favágók*. A Sajó-balparti alkalmi munkások számára az uradalmak, községek, egyházi birtokok, közbirtokosságok és gazdag parasztok által kitermelésre eladott termőterületek jelentették a munkaalkalmat. A kitermelésre érett faállományt ezektől az erdei munkásoktól fakereskedők vásárolták meg. A vételt megelőzően a cég megbízottjai felmérést végeztek, ami kiterjedt az állomány fajtainak százalékos arányára, sűrűségének, hosszának, törzsvastagságának stb. vizsgálatára. Ezek után került sor az árajánlatra, az alkura és a megegyezésre.

A kitermelésért fizetett bér egy-egy vidéken azonos időszakban megközelítőleg egyforma volt. Néhány tényező azonban így is befolyásolta a bérek alakulását. Ha egy időben, egymáshoz közel fekvő erdőkben több cég is termelhetett, akkor megoszlott és keresettebb volt a munkaerő. A faállomány minősége, kora szintén befolyásolta az árakat. Közismert, hogy a szép, *szálas* növésű erdő sok fát ad. Az alacsony, *tusli* erdőben nehéz a munka, a kereset meg kevés. Az ilyen faállománynak csak a *terpesze* (töve) vastag. A döntögetés sok idővesztéssel jár, az ől pedig nem telik belőle. A vágóbér megállapításánál sokat számított az erdő fekvése, domborzati viszonyai és lejtésfoka is. Az enyhébb lejtőkön minden munka könnyebb, mint a meredek oldalakon. Fontos tényező volt még a faállomány tisztasága. A favágó nem szerette a giz-gazzal, tövissel, haszontalan fával benőtt erdőt. A faállomány tisztaságát, minőségét az *első tisztítás*, (gyérítés) szakszerűsége nem kis mértékben befolyásolja. Rossz erdőhöz olcsóbban jutott a cég, de az átlagostól magasabb vágóbért fizetett.

Számításba jött a kitermelendő erdőnek a lakóhelyhez való távolsága is. Ezt a fakereskedő csak akkor méltányolta, ha munkaerő hiánya volt.

A gömörszölösi fakitermelők munkájuk során eljutottak a Gömör-Szepesi Érchegeység erdőrengeteibe, a Cserehát erdővidékeire, az Észak-Borsodi Karszt vidékre és a Bükk észak-keleti nyúlványaira is.

A favágók életkörülményei. A munkások szállást lehetőség szerint az erdőhöz közel eső falvakban szereztek. Meg kellett elégedniük szerényebb szállással, ritkán azonban módosabb házaknál is akadt szerencse. Régi, kiöregedett lakás, nyárikonyha vagy cselédház, benne egy-két régi ágy, lóca és kályha, felszerelése lavor és vödör. Legtöbbjüknek itt is csak a földre rakott szalmán, vagy zsúpon jutott hely. A falba szegett vertek, tarisznyájukat erre akasztották. Tüzelőről maguk gondoskodtak úgy, hogy munka végeztével vállon vittek egy-egy halom fát. Ilyen helyen főzhetek, mosakodhattak is. A favágók ritkán szorultak istállóba. Ha szállás nem került, inkább az erdei kunyhót választották. Ha lakott településtől távol folyt a kitermelés, kunyhót építettek. Nagyobb favágások alkalmával a kunyhót már a fagy beállta előtt megépítették, hogy jól leföldelhessék. A kunyhó így alkalmas szállás volt akkor is, ha a *vágótér* egyre távolabb került.

A kunyhó mérete, szerkezete attól függött, hogy hány személy részére készítették. Ritka volt a kétszemélyes, gyakoribb a négysemmélyes, de előfordult, hogy a kunyhó 10–12 személynek adott szállást.

Építése kemény, gyors munkával történt, s körülbelül fél napot vett igénybe. A hely kijelölése után kisebbméretű kunyhónál egy *szelemenágast*, nagyobbánál hármastak le. A három ágas hosszúsága és dőlésszöge már meghatározta a kunyhó nagyságát és magasságát. A kunyhó-formát kör alakúra képezték úgy, hogy körül állították szálfaival, vagy hasogatott dorongfaival. A kunyhó déli oldalán ajtónyílást, a tetőn füstjáratot hagytak, s ezután *leharasztolták és leföldelték*. A közelben összegyűjtött száraz falevelet kb. 20 cm vastagságban rakták a kunyhó bordázatára, majd ezt 20–25 cm vastag földréteggel fedték le. A harasztolás és a földelés a talajtól felfelé haladva történt. A *kunyhó bubja* alatt méternyi földetlen rész maradt füstjáratnak. Az ajtónyílást hasított fából képezték ki. A kunyhó közepére került a tűzhely. Hasított dorongfaival különítették el a fekvőhelyektől. A fekvőhelyek kör alakban vagy két oldalt, lábbal a kunyhó közepe felé helyezkedtek el. Az élelmiszeres tarisznya a fejkükhöz, a főző ill. evőedény a szelemenágas kiálló kapcsaira (ágasok) került. Előfordult, hogy hosszabb bennlakás után a kunyhó faanyaga paprika-szárazzá vált. Ilyenkor egy felcsapódó szikra elég volt ahhoz, hogy lángra lobbanjon a kunyhó.

A favágók lakóhelyüktől távol eső erdőkben rendszerint két-három hetet töltöttek egyhuzomban, néha azonban egy, sőt másfél hónap is lett belőle. Élelmüket induláskor úgy tarisznyázták, hogy a rendszeres kenyér- és szalonnafogyasztás mellett némi kiegészítést és változatosságot adjon. A favágó tarisznyájába a következő élelmiszerek kerültek: egy házikenyér, 1 kg szalonna, 4–6 level *laksa* (laska), 1–1,5 l bab, 2–3 kg. kukoricaliszt, vagy kukoricakása, néhány vöröshagyma, paprika, só és *begrényi* rántásnak való liszt. Főző felszerelésük egy kisméretű fazék, vagy lábas, egy *serpenyő* és egy evőkanál volt.

Az idősebb favágók gyakran emlegetik, hogy az I. világháború előtti időkben igen sok pálinkát fogyasztottak, csaknem kizárólag a *bundapálinka* járta. Közönséges, vagy arató pálinkának is nevezték. Azt tartották, hogy a pálinkában erő van, a kifogyhatatlan munkakedvet és erőnlét érzést a pálinka adja.

Szinte minden favágó értett annyit a főzéshez, hogy a nála lévő élelmiszerekből el tudta készíteni a vacsoráját. Általában az egyszerűbb népi ételeket készítették. Leggyakoribb volt a *bableves*, a *laskaleves*, a *kukoricabukta*, vagy a *kása*.

A *favágás munkafolyamata*. A kunyhó elkészítése ill. a szállás elfoglalása után a *nyilasok* kijelölése, majd *elállása*, elfoglalása következett. Lejtős, dombos területeken a *csapatok*, *bandák* a domb aljában kijelölt erdőréssz peremén helyezkedtek el. Egy-egy

csapat 25–40 fm. szélességű nyilást állott el. A helyfoglalás érkezési sorrendben történt. Volt úgy, hogy a vágásra kerülő erdők egyenetlensége miatt *nyílhúzással* döntötték el a helyfoglalás sorrendjét. Mindenki igyekezett a szebb, szálasabb erdőrészbe kerülni, olyan nyilast keresve, hogy gazos, idegen fafajták, aljnövéses bokrok, ligetek ne legyenek benne, mert az erdő faállományának minősége egy-egy dűlő kisebb részében is eltérő. Kerülték a *nagyterpeszű* és a földig gallyas ún. *nyövéses fákat*. A munka első szakasza a *döntögetés* volt. A döntögetés már pitymallatkor megkezdődött és a reggeli idejéig megállás nélkül folyt. A munka íratlan szabályait felrúgni, semmibe venni nem volt szabad. A nyilas elállásának és a döntögetésnek is a bevett szokás szerint kellett folynia. A nyilast úgy kellett *hajtani*, a vágástérben úgy kellett előre haladni, hogy annak két széle végig párhuzamos maradjon. Más banda nyilasába belegázolni, vagy a rosszabb egyedeket vágatlan elhagyni nem illett. Megtörtént, hogy némelyik erősebb banda szomszédait magamögött hagyva megugrott, hogy a jobbminőségű erdőrészben kiterjeszkedve gazdálkodhasson. Ha rossz fát adó vágáskörbe kerültek, igyekeztek keskeny sávra összehúzódnival, így átkerülni a nehezén. Ennek jobb esetben rosszallás, de sokszor szóharc, sőt verekedés lett a vége. A tisztességtelenül viselkedő favágóknak nem egyszer az erdőt is ott kellett hagyni. A versengés és az előnyszerzés egyetlen méltányolt formája a szorgalmas munka volt.

A faállomány *döntögetése* a nyilas középvonalától annak két széle, *alja* irányában történt. A gyakorlott favágók pontosan tudták, kiszámították, hogy hová kell a fának dőlnie. A döntögetést a tapasztaltabb, munkaképesebb bandatagok végezték, a legallyazás a serdülő legényekre és a korosabbakra várt. A döntögetés módja más a fiatal erdőben és a nagyobb, *hagyásfákban* bővelkedő vénebb ún. *régi vágásban*. A fiatal fák döntéséhez egy ember elég. A favágó előbb az egyik, majd a másik oldalról ék alakú bevágást tesz.

1. kép. A fa döntése fejszecsapásokkal

2. kép. A fa döntése kézfűrésszel

A dőlési irány felőli oldalon ez két-három cm-el alább történik mint a másikon. Erősebb *fakadású*, ill. nagyobb fához már két favágó állt. Váltott fejszecsapásokkal végezték a munkát, előbb a dőlési irány felőli, majd a szemben lévő oldalon (1. kép.) A favágók a tervezett dőlési irány felől helyezkednek el, egymással szemben. A fa *bestáholása*, *hajkolása* szintén váltott fejszecsapásokkal történik. Ezt követően a terpesz másik oldalát fűrészelik be, a stáholás fölött kb. 4–5 cm-el (2. kép.). Amikor a fűrész éle az ék alakú bevágás közelébe ér, a fa *vögye* (gesztje) hangos roppanással elszakad és a fa dőlni kezd. A favágók ilyenkor figyelmeztető kiáltást hallatnak, s miközben fűrészüket a vágatból kiemelték, maguk is oldalt lépnek egy kicsit. Sok baj van a döntési iránytól eltérően nőtt, vagy gallyazatával ellenkező oldalra terhelődött fákkal. Előfordult, hogy némelyiket nagyobb erőfeszítéssel sem sikerül a kívánt helyre dönteni. Az ilyen körülmény zavarja a nyilas rendjét, sőt a munka menetét is. Ha ez előfordult, más banda embereit hívták segítségül, és a fát *villával* (kétágú fa), fejsze élével *tolták meg*. Még több bajt okozott a felakadt fa. A tervezett dőlési irányban sokszor volt álló fa. Előfordult hogy a szomszédok még hátrébb voltak, egyik vagy másik oldalon lábon állt az erdő. A kivágott fa a lábon álló fának dőlt, és felakadt azon. Ilyenkor az útban lévő fát is ki kellett vágni. Az volt a baj, hogy az így *összeakaszzkodott* fák dülésének irányát már nem lehetett kiszámítani, ezért a művelet különösen nagy körültekintést igényelt. Ilyenkor történt az erdei balesetek többsége.

A döntögetés után reggeli következett. Favágás idején a tűz mindig égett, kialudni sohasem hagyták. Reggeli előtt jól megrakták, és úgy telepedtek mellé. Ivóvizük a legközelebbi erdei vagy mezei forrás vize, ezek hiányában *fakadt víz* volt. Sokszor csak messzi kilométerekreől lehetett jó ivóvizet szerezni.

Reggeli után megkezdődött a kivágott és legallyazott famennyiség *felfűrészelése* ill. *felszaggatása* (3–4. kép). A cég által megadott méretek szerint készítették az *ipari rönköket*

3. kép. A kidöntött fa legallyazása

4. kép. A kidöntött fa felfűrészelése

(röng), a *stompot* (bányatámfa), a *slippert* (vasúti talpfa), a *bányasinfát* (kutyaft), a *dorongot* és a *gallyfát* majd *paprikafát*. A hasábfát, a *dorongfát* és a *gallyfát* ölbe, méterbe rakták. Ezeket *sarangolt tűzifának*, vagy *parangnak* nevezték. A ledöntögetett szálfát kb. 12–15 cm-es tötávolságig *csomókba húzagták*, majd *kávás fűrészszel* (kisfűrész) *rődekekbe vágta* (1 *rődek* hossz = 1 fm.). A felfűrészeléshez helyszínen készített *bakot* használtak. Nagyon fontos volt, hogy a *bak* hossza ill. magassága természetes testtartást, az alkar számára vízszintes mozgást biztosítson, ezért kb. 110 cm magasságúra szabták. A felfűrészelés és szaggatás általában délig tartott. Ebédre az előző este megfőzött étel maradékát melegítették meg. Többjüknel a reggeli étrendje ismétlődött. A favágási időnyben korán esteledett, ezért csak annyi fát döntöttek, amennyi esteledésig fűrész alá került. Egy éjszakai havazás megnehezítette az esetleg félben maradt munka másnap befejezését.

A favágók rendszerint pénteki napon végezték a hét folyamán kitermelt választékok összerakását. A rakáshoz éppúgy, mint a fakitermelés más szakaszainak végzéséhez, gyakorlat kellett. Az *ölet* úgy rakták, mint tojást a kosárba – szokták mondani –, hogy össze ne koccanjon. Egy ölbe általában 1–2 méter fát tettek. Ha több fa volt egy *csomóba*, két karó választott és újabb ölet, öleket ragasztottak hozzá. Egy *rakat* hossza elérte a 8 métert. Az első világháború előtt használt mértékegység a *kubik* volt, ami 8 öl fának felelt meg. Egy *kubik* fa után a cég külön bérkiegészítést adott.

Az átvétel a cég képviselőjének érkezése után a vágástér szélén kezdődött és nyilaslól nyilasra történt. Elöl haladt a banda vezetője, hangosan kiáltotta a soronlévő rakat választékát. A felügyelő öllel (mérőléccel) a kezében követte. Egy-két rakat szélességét, magasságát ellenőrizte. Ha ez rendben volt, a többit már csak futtában, a szokás kedvéért nézték meg. Egy ember festékes vödört cipelt utánuk, ebből az átvett rakatokat piros festékekkel lefröcskölte. Átvétel után a vágóbér kiszámolása, majd a fizetés következett. Szokás volt az, hogy a vágóbér a közeli kocsmában fizette az átvető.

Ha a favágók lakóhelyüktől nagyon távol voltak, a 3. vagy a 4. héten *szekeres* ment értük. A fuvar költségeit összeadták, a visszautazás költségeit ugyanis csak ritka esetben fizette a cég. Hazakerülve első dolguk a tisztálkodás volt, majd a férj átvette mindazt, amit távollétében a feleség végzett. Így pl. az állatgondozást. A favágó *aljzót* húzott, szénát vágott a boglyából, egy hétrevalót felszeccskázott, hogy ne legyen gondja rá az otthon maradóknak.

A *cserhántók*. A vidék zsellérjeinek, földhöz ragadt szegényeinek másik idényszerű kereseti lehetősége a cserhántás volt. A rügy pattanása jelezte, hogy a fa hántolható, kérge alatt meggyűlt a *mézga*. A tavaszi szántás-vetést akinek fogata volt, ekkorra már elvégezte. A cserhántás április utolsó hetében, vagy május elején kezdődött és szénakaszálásig, ritkán aratásig eltartott.

A cserhántók hétfőn, a korareggeli órákban keltek útra. Élelmük kevesebb, felszerelésük, szerszámuk viszont több volt, mint favágáskor. A téli favágáshoz használt eszközöket – fejsze, kis és nagyfűrész – *csertörő bunkóval* és *hántolókéssel* bővítették. Ruházatuk a 20-as évekig házivászonból készült ing és bőgatya, kislajbi és nagyujjas, lábbelijük pedig csizma, ritkábban bakancs volt. Később a vászon alsóruhát kiszorította a textília néhány olcsó változata. Gatyá helyett a *cajg nadrág* jött használatba. A nagyujjas mellé takarónak rongypokrócot vittek magukkal.

A koszt egyoldalúbb volt mint télen. A főzés eszközei kimaradtak a tarisznyából, csak kenyeret és szalonnát vittek magukkal. Ha valaki ezt nem tette, ritkán a cég gondoskodott róla. Akinek szüksége volt rá *megiratta*, az árát pedig fizetéskor levonták a keresetből. Az étrend egyoldalúságát enyhítette a szerdai vagy csütörtöki ebédkivitel, amikor az otthonmaradt asszonyok – feleség, anya vagy testvér – felkerekedett, hogy heti egy alkalommal meleg ételt vigyen az erdőn dolgozóknak.

Ha jó volt az idő, munkájuk befejeztével a cserhántók ott vertek tanyát, ahol rájuk esteledett. Tüzet raktak, megvacsoráztak, vacsora után fagallyból fekhelyet készítettek és azon aludtak virradatig. Változó időben fagallyból *enyhelyet* vagy cserkéregből *félszert hevenyésztek*. Ezek futó esőtől, hirtelen záportól, szélről adtak védelmet, elkészítésük kevés munkával járt. A cserkunyhó több változatban készült, két, legfeljebb négy ember befogadására szolgált, tehát minden banda, vagy hántópár külön kunyhót készített magának. Gyakori volt az a cserkunyhó, amely nemcsak hátulról, hanem oldalról sőt a bejárat rész kivételével előlről is védett volt. Tetejét, oldalát jól megrakták cserrel. A tetőzéshez lehetőleg *pántlikázott* csert használtak, mert ez jobban levezette az esőt mint a *dudáscser*. Szemerkélő esőben sem szünetelt a munka. A borongós, csepergős idő még kedvezett is a cserhántásnak, mert ilyenkor *jobban jött a cser* mint napos időben.

Volt idő, amikor kunyhóra hétszámra nem volt szükség. Előfordult viszont, hogy egész héten, vagy heteken át esett, zuhogott az eső. Ilyenkor éjjel-nappal égett a tűz a kunyhó előtt. Ha nagyon esett, bebújtak, ha csendesedett, előjöttek, folytatták, ahol abbahagyták.

Amikor a hajnalban ledöntögetett fa *összedolgozásával* végeztek, reggeli következett. A reggeli elköltése ott történt, ahol a munka abbamaradt. Tüzet raktak, melléültek, és szalonnát sütöttek. Erdővidékünk csapadéokban szegény, forrásai, patakjai kevés vizet adtak. A cserhántók a víznek csaknem mindig szűkiben voltak. A naponkénti mosakodásra ritkán, általában csak hetenként vagy két hetenként adódott mód.

Az erdőn, ahogy teltek a napok mind több szó esett az ebédvivőkről. Szerda, de inkább csütörtök volt az *ebédvitel* hagyományos napja. Az asszonyok, lányok már előre megbeszélték, mikor és melyik úton indulnak. 10 óra felé csoportokba verődve mentek, kezükben ételhordó, régebben *kantárba* fogott színes cserép vagy vászonfazék, hátukon *hamvasba* kötött fűzfa hátikosár. Hosszú-hosszú *mezitlábás* gyaloglás következett. Aki

cipőt vitt, az is a kezében vitte. Mentek hosszú libasorban, szünet nélkül tartó beszélgetés közepette.

Ha a férfiak az előre megbeszélthelyen kezdhették a munkát, akkor nem volt baj. Gyakorta előfordult azonban, hogy naphosszat mentek, míg munkába állhattak, és hiába hagyták meg, hogy hol lesznek, hol keressék őket. Ilyenkor aztán asszonyaik estig hordozták erdőről erdőre, sőt néha haza is vitték az ételt. Az asszonyok egyike-másika nemcsak a közeli, hanem így a távoli erdőségeket is megismerte. Megérkezésük után nagy csend lett az erdőn. Ebédhez még az egy bandába tartozók is külön-külön húzódtak, úgy telepedtek le, hogy „ne lásson senki a fazekába.”

A cserhántás munkafolyamata. A cserhántásra kerülő erdő nyilasokra történő osztása, a nyilasok elállása, választékonkénti feldolgozása éppúgy történt, mint a téli favágás alkalmával. A döntögetést, legallyazást és a szaggatást a *hántolás*, a *szárítás*, a *kötés*, majd a *kazlazás* követte. A munka sorrendje:

a) a cserkéreg leválasztása hántással (késeléssel), *lefარagással*, ill. *pántlikázással*, *megveréssel* és *leütögetéssel*.

b) a cserkéreg nyeredék *kiállítgatása*, kitergetése

c) a megszáradt cserkéreg *összehordása*, *osztályozása*, *bekazlazása*, *betakarása*

d) a bekazlazott cser *felkötése* kévékbe, majd ismételten kazalba rakása

e) a cser beszállítása, *fuvarozása* a cég telephelyére, a *csertelepre*.

A cserhántás az első világháború végéig nagy pontosságot, rendet követelő munka volt. A csert, mint fontos nyersanyagot nagy gonddal kezelték. Megkövetelték az előírások maradéktalan betartását a munka minden mozzanatában. Erdővidékünk faállományából csak a tölgy és a cserfa került hántásra. A tölgyet (*csertölgy*) bőrcserzésre és festékgyártásra használták. A cserfát csak azért kérgelték, mert így tüzelőként kalóriadúsabb lett. Köztudott, hogy a kérgetlen fa szijács állománya az időjárás viszonyaitól, a farontó gombák és a rovarok pusztítása következtében rövid idő alatt elértéktelenedik, tüzelőértéke szinte felére csökken. A két világháború között a cser fokozatosan veszített ipari jelentőségéből. Ebből eredően a cserkezelés bonyolult műveletei is leegyszerűsödtek.

A kidöntött, legallyazott fát *húzták*, *felszaggatás* után lombos faágakkal betakarták. A legallyázásra azért volt szükség, hogy a kéreg alatti nedv ne szívódjon fel a korai felmelegedés következtében. A takaratlan fára hamar rászáradt a kéreg. A rámelegedett kérget pedig csak *faragással* vagy *bakólással* lehet eltávolítani. A cserhántó a *rődeket* maga elé állította úgy, hogy kicsit maga felé döntötte. A rődek felső végén a kést a kéregbe vágta, majd egyenes tolnyomással végighasította. A következő mozdulattal a kést a kéreg alá nyomta, a rődeket bal kézzel jobbra a kést pedig jobb kézzel balra tolva, fészegető mozdulatokkal egy darabban vette le a kérget. A meghántott rődeket több facsomó középpontjába, az *öl* ill. *kubik* későbbi helyére *lódította*, vagy *buktatta*. Ha jól jött a cser, ment a munka. A csertörő bakónak azonban mindig kéznél kellett lenni, mert minden csomóban akadt egy-két görcsös vagy *bozás* fa, amelyet jól meg kellett verni és csak azután volt érdemes hántolókés után nyúlni. A csertörő bakó elhasznált fejszéből készült úgy, hogy a kopott vágóélt a kováccsal levágatták. Maradt a fejszefok, amelybe rövid, kb. 30–40 cm-es nyelet vertek. *Baknak* vagy *tuskónak* egy 15–20 cm átmérőjű rődeket meghegyeztek és saját súlyánál fogva verték a földbe. Esőszegény tavaszon gyenge volt a nedvképződés. Ilyenkor nagyon nehezen jött a cser. A szép sima rődeket is végig kellett verni, néha több sorral is, hogy leszakadjon a kéreg. Nem haladtak, annál inkább elfáradtak a folytonos *ütlegelésben*. A megvert fáról foslányokban, *sallangokban* vették le a csert, ennek bizony a cég sem örült. A tölgyfa ágaiból *nyesett* vagy *fejszézett vékonya* rődeket szintén bakolni kellett: legalább egy sorral, hogy leváljon. A tölgycsernek (haszoncsernek) nagy volt a becse. A cserfakéreg viszont csak tüzelőnek volt jó, a hasznos

választékok kihordása után *szabadrakodásra* adta el a cég éppúgy, mint a gally vékonyát. Szegényebb emberek tüzelője volt, annyit vihetek belőle, amennyit fel bírtak rakni.

Napközben rövid szakaszokban folyt a munka. Keveset döntögettek egyszerre. Felfűrészelték és mindjárt késelték is, mert a vágásban *megszorult* a meleg és nem sok idő kellett, hogy a kéreg *ráasszon* a fára. A tölgyfakérget (ipari v. haszoncser) hosszú *sirokba* állították, az nem igényelt különösebb hozzáértést. A csersírt *hegymentibe* állították. Egymástól kb. 1,5–2 fm-re kétágban végződő karócskákat vertek le. A csersír tetszés szerinti hosszúságát megfelelő számú karócska beverésével érték el. A karók magassága 90 cm volt. A karócskákra egyenesnövéssű gyertyánrudat tettek, így állították hozzá a csert két oldalról, kb. 25–30°-os szögben megdöntve. A háztetőszerűen összeeső végződésekre *töverődekből* nyert *kupát* raktak több sorral, hogy ne ázzon be. Ismert volt a cser szállításának egy másik módja is. Egymástól kb. 70 cm-re két sor karót vertek le, ezekre egy-egy sor rudat tettek. Az így készült asztalszerűségre feltergegették a csert. Ez a mód nem volt olyan elterjedt, mint a csersírban való szárítás.

A választékok összerendezése, a dorong és a gallyfa berakása úgy folyt, mint a téli favágás alkalmával. Az átadás és a fizetés rendje sem volt más, mint favágáskor.

A cserhántók az átadás megtörténte után holmijukat összeszedve elindultak hazafelé. Kimerültek, rongyosak voltak. Míg télen gyakorta vitte őket a fuvaros, cserhántásban gyalog tették meg az utat, hét elején, hét végén egyaránt.

Régebben, az első világháborúig, néhol tovább is – az ún. *fakitermelő* és *cserhántó család csapatokban* gyakori volt a lányok ottléte, munkája. Sokan már az utolsó iskolai év befejezése után, 13 évesen a banda közé álltak és a döntögetésen kívül minden más műveletben részt vettek. A cserhántás után népes csoportokba verődtek és ők végezték a *cserhordás*, a *kazalozás*, és a *cserkévékötés* munkáját is.

Amikor a cserhántás befejeződött, a férfiak kaszát fogtak, a lányok pedig 15–20 fős csoportokba szerveződve megkezdtek a soronkövetkező munkát, a cser válogatását, összehordását, kazlázását és kötését. A munkában a *kiáldozott* tizenévesektől kezdve a menyasszonyig minden szegénylány ott volt.

A *csersír megbontása* után *válogatták és négyfelé osztályozták* a csert.

a) A dorongfa törzséről nyert *prima* jelzésű cser.

b) A *töverődekről* nyert vastag *kupacser*.

c) A sima gallyazatról nyert *véknya*.

d) A *pántlikázott*, vagy *baltával faragott cser*. Ehhez kerül a nehezen jövő, foszladozott választék, a *bakólt cser*.

Azután következett a cser elszállítása, a kijelölt *kazalhelyre*. Egy-egy kévére, hátiteherre valót spárgába kötöttek. A köteget, amely laza, könnyen széthulló állapotban volt, *hamvasba* tették, bekötötték és a hátukra vették. Így *batulták* vagy *hátalták* a kazalhelyig. Egy kazalra való cser nagy területről gyűlt össze. Az összehordás igen fárasztó munka volt, ahogy a vágástér domborzata alakult, hegyre fel, völgybe le 40 kg-os teherrel.

A cser első bekazlázása csak ideiglenes volt. Amikor az összes cserkéreg nyeredék ponyva alá került, akkor kezdődött a kötés.

Amikor a vágástér teljesen megtisztult a csertől, védve, takarva kazlakban állt, akkor kezdték meg a kötést, a kazlat *leponyvázták* és kibontották. A spárgába kötegelt csert *kutya* vagy cserkötőgép segítségével kötötték kévékbe.

A kévéskazal mellé már nem vertek karót. Sorjelző helyett *szélezték kalodás* rakással, *kalitkázással* szélit húztak. A kévéskazal mérete megegyezett az ideiglenesen összehordott kazal méretével, magassága 4–5 méter volt.

A cserhordó, cserkötő lányok többnyire csak lakóhelyük vagy a szomszéd falvak határában dolgoztak, de szükségszerűen eljártak 10–15 km-re is. Az utat oda-vissza gya-

log tették meg, egy napi élelmet, többnyire csak ebédet vittek magukkal. Keresetük általában *házi szükségre* ment el. Kevés lánynak volt olyan *módja*, hogy keresetéből *kelengyére* is gyűjthessen.

Az első világháborút követő időszakban azonban a cserkéreg összegyűjtésének módja eléggé leegyszerűsödött. Megszűnt a cser teregetése. Követelményként annyi maradt, hogy a cserst jól le kellett *kupázni* és a cserkérget *lapjával* kellett *kiállítani*. Rövid idő múlva felhagytak az osztályozással, a kétszeri, majd az egyszeri kazlazzással is. Ettől kezdve a lányok már lassan-lassan kiszorultak az erdőből, a kitermelés mindinkább a férfiak munkájává vált.

Ahogy tavasszal a favágók, nyár elején a cserhántók is otthagyták az erdőt, nyomukban megjelentek a *slipperfaragók*. A vasutak talpfaigénye a hálózat bővülésével párhuzamosan növekedett. A fakereskedők és nagyobb erdőtulajdonosok e jól fizető választékot igyekeztek minél nagyobb mennyiségben kitermelteni és forgalomba hozni. A slipperfaragók zöme az ún. *fűrő-faragó* vagy *mesterkedő* emberekből került ki. Felszerelésük: *porcogoló fűrész, nagy fűrész, bárd, ácsfejsze, szekerce és csapózsínór*. Három-négy, ritkán öt fős *bandába* dolgoztak.

A *szénégetők*. A szénégetés vidékünkön 4–5 évtizede lényegében megszűnt. Ma már kevés olyan ember található, aki szénégetéssel foglalkozott. A közeli vidék száz meg száz erdőmunkása közül nagyon kevés ember értett a *szénítéshez*, szénégetéshez. Szénégetőnek, különösképp szénégető mesternek lenni rangot is jelentett a többiek szemében, bár a szénégetők legtöbbje a nincstelenek közül került ki. A szénét égettető faipari társulások, uradalmak és magáncégek felfogadott embereiként az év zömében nehéz, de biztos munkaalkalmat találtak. Az év nagyobb részét az erdőn töltötték. Az alkalmazott munkamód csak kevésben tér el a közeli erdővidékeken ismert gyakorlattól. Más volt azonban az életkörülményük, mert csak bérért dolgoztak. A Heves-borsodi dombság keleti részének szénégetői birtokon belüli emberek voltak, akik időről időre az erdő faállományát égették, s piacoltak vele, szállító eszközt, igaerőt használva. A gömöri szlovákság szénégetői is többnyire saját igával, szekérrel rendelkező vállalkozó emberek voltak, akik nem egyszer magyar munkaerőt is foglalkoztattak.

Egy csoportban, bandában általában 3–4 ember dolgozott. Legtapasztaltabb a mester volt, minden munka irányítója. Élelmezésük általában ugyanaz volt, mint a favágóké. Főtt ételt napjában egyszer fogyasztottak: este, amikor ráértek főzni, rántott, vagy savanyúbab, *laksa leves* és kukoricakása volt leggyakrabban. Nagyban fogyasztották a pálinkát is. Szállításuk gyakran a favágók által elhagyott kunyhó volt. Ha a *milehely* közelében nem találtak ilyet, elkészítették maguknak. Mivel hosszú igénybevételre, egy, vagy több hónapra kellett a kunyhó, ezért nagy alapossággal csinálták. A szénégetés a következő munkaszakaszokban és időrendben történt:

- kunyhóépítés 1/2–1 nap,
- a fakitermelés ($40\text{--}120\text{ m}^3$) 4–12 nap,
- a mile helyének elkészítése 1/2–3 nap,
- a fa összehordása (taligával, télen gyalogszánkával) 2–6 nap,
- égetés 7–8 nap,
- a mile kibontása (plésszálás), zsákolás, az elszállítás készítése 1–3 nap.

A munkamenetből kiolvasható, hogy a szénégetők egy-egy milére való szén munkájával legalább kéthetes, gyakran egy egész hónapos erdei életmódra kényszerültek. Kivétel, amikor nem maguk termelték a miléhez szükséges fát. Munkájuk minden szakasza nagyon nehéz volt. A fa kitermelésétől, összehordásától a szén beszákolásáig rengeteg szenny, füst és korom rakódott rájuk. Tisztálkodási lehetőségük alig-alig volt.

A kunyhó elkészülte után a fa kitermelése következett, bár többnyire a favágók és a cserhántók által feldolgozott ún. *szikkadásban* lévő fát égettek. Ritkán történt, hogy a szénégetők maguknak termeltek fát. Így a szállás elfoglalását mindjárt a milehely készítése követhette. Ez nagy mennyiségű föld felásásával és mozgatásával járt, ugyanis a milének lapos hely kellett. Tehát, a domboldalból félkörben kitermelt földet úgy kellett elhelyezni, hogy a kitermelés folytán nyert hely kör alakú terrasszá egészüljön. A kitermelt és jól egyengetett földtömeget le kellett döngölni, hogy *ne szálljon le* és esős időben meg ne csússzon.

A fa összehordása többnyire a mile rakásával párhuzamosan történt. Ehhez télen gyalogszánt, *kisszántát*, máskor kétkerekű talyigát használtak.

A milekészítés a *gyűjtás* (alágyújtó) berakásával kezdődött. A mile középhelyének szánt pontra két talpfát, 25–30 cm-es fahasábot tesznek, jó két araszra egymástól. Erre kalitkaszerűen megint kettőt, ide kerül a gyűjtős, apróra tördelt száraz gally, vagy hasogatott *sarangolt fa*.

A mile középhelyének kijelölése kétféleképpen történik: egy hosszú karót vernek a földbe, s ehhez a későbbiekben sátorszerűen állítgatják a fát, vagy két ágasfát úgy ütnek be a földbe, hogy a végei összeérjenek. Ez a mile váza. Ha a jelzőrúd magasságát rakás közben elérik, toldalékokat tesznek hozzá. Így biztosítható, hogy a rakott fatömeg a középpont körül arányosan helyeződjek el. Mielőtt az állítgatáshoz kezdenének, a gyűjtős alatti rész szabadonhagyását egy jelzőrúd behelyezésével biztosítják. Erre a célra jó vendégoldalnyi fát használtak. Először a *bélit* rakják meg, ebbe kerül a kitermelt területen nyert 4–6 cm-en aluli választék, a vastagabb fák gallyazata. A rakás körkörösén, szimmetrikus gúlaformában történt. Pár méternyi vékonyfa berakása után a *sima-dorong* és a *hasábfá* állítgatása következett. A mile betetőzéséhez néha ágasfából tákolat létrafelét is használtak. A fa itt már kézzől-kézre járt, alulról adták a feljebb állónak, onnan az tovább, a tetőzésen serénykedő mesternek. A mile *meghányását* (földelését) a *beharasztolás* előzte meg. Földtől a *búbjáig* vastag lombtakarót szórtak rá, ami a külső légtömegek bejutását mérsékelte. Ezáltal a lassú, egyenletes elszenesedést biztosította. A földelést felül kezdték, s úgy haladtak lefelé. A mile felületének alsó 1/3-1/4-ét begyűjtásig földeletlen hagyták. Amint a tűz *begerjedt*, a nyitott részt is betakarták. A mile begyűjtéséhez 7–8 m-es gyűjtőrúdat használtak, végére száraz *avarcsomót*, fűvet kötöttek és azt meggyújtva a rakás közben kihagyott *gyűjtőlyukon* keresztül a mile középhelyén lévő gyűjtős *fészke*be dugták. Ezt követte a gyűjtőlyuk *becsinálása* tuskódarabokkal, vagy gallyfával. Ha jól begerjedt a mile, forró párás füst csapott ki belőle. Az égő milére állandóan vigyázni kellett. A szénégetők felváltva ügyeltek éjjel nappal, nehogy kigyulladjon. Figyelemmel kellett kísérni az égés egyenletességét is. Ha valahol nagyon jött a füst, azt jelentette, hogy erős az égés. Ekkor az ott lévő földréteget vastagították, hogy a láng ki ne csapjon. Ahol viszont gyengén égett, ott *bedőfték* az oldalát, hogy több levegőt kapjon. Ha égetés közben a tűz felszökött, akkor az alsó szakaszba rakott fa csak részben szenesedett el. A földdel érintkező végek 10–50 cm hosszan épségben maradtak. Ez volt a *lavinka*, amelyet másutt (pl. Sajógalgócon is) *csutkának* neveztek.

A mile kibontása a rárakott földborítás *lehúzásával* kezdődött. A bontást a mile felső szakaszán kezdték. A rákeményedett, esetenként ráégett kéreg lebontása, letisztítása után ismét megszórták, hamu és földkeverékkel, hogy *ne levegőzzön* annyira. A mile borítását körben *omlasztották*, úgy hogy kiásták az alját. A letakarított széntömeg szét-szedése megfeszített munkával járt, hogy lángra ne kapjon. A szét-szedést a búbján kezdték és körbe-körbe járva bontották, *plészálták* le a szenet mindaddig, amíg a mile körül egy vastag gyűrű nem keletkezett. Végül a *bélit* bontották ki. Ennek *gyengébb* szénét a dorong és hasábfából nyert jobb minőségű szénhez közelítették, amivel egy

második gyűrűt képezték. A kiplészált szenet legalább két napig *karikában hagyták*, hűtötték. A szénre nemcsak milebontásig, hanem azt követően is vigyázni kellett. Előfordult, hogy a kiplészált, karikában lévő, vagy az elszállításra bezsákoltszén tüzet fogott.

Számbavétel, átadás, majd fizetés következett. A szénégetők bére a faszén ára, ami 1900-ban zsákonként 25 krajcár volt. Egy zsákba belefért 40–50 kg. Az átadás gyakran történt *szekérszámra* is. A fuvaros *cédulát* adott az átvett mennyiségről, ilyenkor a cég cédula ellenében fizetett. Egy milehelyen többszöri égetés is történt. A fa összehordását ez megnehezítette ugyan, de nem volt gondjuk a milehely esetenkénti elkészítésére. Előnye az volt, hogy a takarónak használt föld az égetés folytán morzsalékosabbá vált, könnyebb volt az újbóli takarás.

A *fuvarosok*. A téli favágás és a tavaszi cserhántás nyeredékét *lovas* vagy *szekeres* gazdák szállították a cégek telephelyeire (5. kép). A környező községek parasztságának minden rétege fuvarozott, ahogy erre a gazdasági munka váltakozó rendje időt adott. Állandó fuvarozásból viszont senki nem élt. A kis és középparasztok hetenként kétszer-háromszor is elmentek *fuvarba*. Bár a fuvarozás miatt a mezői munka soron lévő tennivalói időről-időre késedelmet szenvedtek, menni kellett, a keresetre szükség volt. Tudták jól, hogy a fuvarban töltött napokat a föld sínyli meg, az időt ettől lopják el, annyival kevesebb lesz a termés. A fuvarbért ritkán tették félre, *ahogy jött – úgy ment el*. Nem csupán *házi szükségre* (konyha és üzemköltségekre) kellett, ebből fizették az adót is.

5. kép. Rönkfa szállítása szekérrel

Az ölfuvarozása már vágás közben elkezdődött. Teljes üzem csak késő ősszel, a fagy beálltával, ill. télen volt, amikor több a falusi ember ráérő ideje. Téli időben a szállítás többnyire *szánkán* történt. A szánkán való szállításhoz *átfagyott talaj* és *parázs hó*, tehát mindenképp hideg idő kellett. A szánka jó úton *két ölnyi* (10–12 q) terhével könnyen siklott, ellenben a szekér *meghúzatja magát*. Egy nap leforgása alatt azonban az idő is megváltozhatott. A fuvaros ritkán indult el egyedül. Előző nap megbeszélte néhány

fuvarostársával, hová mennek, mely úton, mikor indulnak, stb. Együtt menni biztonságosabb volt. Rossz úton, *kaptatón* legtöbbször *négyesibe* (négy lóval) vontatták a szánkát és a szekeret. Az erdőt járó embernek mindig számolni kellett különféle veszéllyel, feldúlással és ebből következően alkatrésztöréssel, szerszámszakadással. Fuvarostárs hiányában legalább *rakodtatót* (segítőt), többnyire családtagot vitt magával. A rakodtató az erdőből való kijutásig segítkezett, majd a legrövidebb úton hazatért.

Gyakran egész karaván ment az erdőre, a hajnali fagyon nagy szekérsörgést, láncsörgést hallatva. A szekérről, hogy könnyebb legyen, minden nélkülözhetőt leszedtek. Felkerült viszont egy tartalék kerékkötőlánc és három darab három és fél méteres *csatlólánc* is. Egyikkel a szekérdereket kötötték meg a nyújtóval egybefoglalva, másikkal a derék első felébe, harmadikkal a derék hátsó részébe rakott fát kötötték meg. A lovak eleségét, a *csepűvászor*ba rakott szénát vagy szecskástarisznyát a szekér elejébe tették, erre ült a kocsis. Lábát, derekát háziszóttos *rongypokróc*ba csavarta. A segítségül vitt rakodtató pedig a fenékdieszka hátsó végére ült, lábát lenyújtva. A rakodtató végezte a kerékkötést, a kerék feloldását is.

Pirkadt, amikor odaértek. A rakodást rendszerint a rosszabb helyeken kezdték, meredek oldalakon, gödrökben. Ha a cég erre nem fordított kellő figyelmet, élelmes fuvarosai kiválogatták, *kitarkázták* az erdőt. Rakodás előtt sok esetben közelíteni kellett a fát. A jármű (szánka, szekér) számára járhatatlan részekben a közelítés több módját alkalmazták, *buktatták* (dobálták), hordták félvállon, húzták és húzták láncba kötegelve. A szállító eszközhöz való közelítés leggyakoribb módja a *buktatás* vagy *dobálás* volt. (A közeli Sajónémetiben *hókácsolás*nak is mondják.) Mennél *meredekebb* volt a közelítés színhelye, annál könnyebb volt a buktatás. Nagyobb távolság esetén a buktatást több szakaszban kellett végezni. Hóban, sárban a vállon való közelítést alkalmazták. Nagy hóban a buktatott fa ugyan a hó alá került, esős időben pedig sáros lett. A fát 30–50 kg-os csomókba bekötve, vagy szabadon átfogva vették vállra és így vitték a farakástól a szállítóeszközig. Vállon közelítették ki a vízmosságokban, meredek partoldalokban lévő rakatokat is. Máskor láncban húzták a fát: ilyenkor kb. fél méternyi dorong- vagy hasábfát csatlólánccal kettős kötegbe tettek, hogy a köteg ne hulljon szét, és néhány darab faék vagy vékonyabb rődek beütlegetésével feszesre szorították a kötést. A kötegre húzófaként egy 5–6 cm átm. rődeket kötöttek. A köteg elé lovat fogtak. Ezzel a módszerrel egy rakat fát (általában 2 ölet) 6–8 fordulóval a szállítóeszközhöz közelítették.

Amikor a fuvarosok a beközelített fához, ill. rakathoz álltak, első dolguk a lovak *lepokrócolása* és ellátása volt. Ezt követte a szekérderek *körülkötése*, ill. *átkötése*. Mindkét kötésforma azt szolgálta, hogy a rakomány csak részben nehezkedjen a löcsre és azon keresztül a tengely végére. Következett a szekérderek megrakása. Mivel a szekérderek általában hosszabb, mint két rődek fa, középen két derékcső közé ki szokták hagyni, hogy oda szintén fát rakhassanak. E rövid szakaszra nem fektetve, hanem állítgatva rakják a fát. A rakodásnak ez az ún. *két és fél szakaszos* módja azért is jó, mert így alacsonyabb a rakomány és kisebb a dülés lehetősége. A szekérderekbe a vastagabb rődeket rakták. Mivel a vastagabb fa rendszerint az öl alján volt, az ölet *kieresztették*, (kivágták vagy kihúzták a belső karókat), hogy szaladjon le a vékonya. Így fértek a vastagjához. A vékonya a derékon felülre került, a rakomány ésszerű súlyelosztása miatt. A rakomány tetejét félkörben képezték ki, hogy a csatló egyenletesen szorítson. A fát gondosan rakták, hogy minden darab megtalálja a maga helyét. Vékonyabb választék vagy könnyebb fajsúlyú fafajták fuvarozásakor a szokottól nagyobb mennyiséget kellett felrakni. Ezért a szekérderek mellé négy darab vékony rődeket állítottak, ezzel a rakodóteret megnövelték.

A rakodás befejeztével a felső derékcsőre *felhurkolt* (felkötött) láncot *áthajították* a rakományon, majd *kampós végét* abba a láncszembe helyezték, ahová elért. A rakomány *csatlásához* kb. három méter hosszú és 5–6 cm átmérőjű gyertyánt, vagy tölgyfát használtak. A csatlónak egyenesnek és lehetőleg görcsmentesnek kellett lennie. Előbb a rakomány első részét csatolták meg. A csatló vastagabb végét mintegy 30–35 cm hosszan az első csatlólánc alá dugták, majd hátra hajlítoták. Ha két ember *húzta* a csatlót, akkor a harmadik a rakományt ütogette a fejsze fokával. Miközben az ütogetéstől összeszorult a rakomány, a csatlót visszaengedték, a láncon pedig húztak 4–6 szemet, illetve annyit, amennyit csak engedett. A csatlás körületekintő munkát követelt. A rosszul kötött (csomózott) csatlás súlyos balesetet okozhatott. Csatlás után felkészültek az indulásra. Fel-takarították a *ló elejét*, a megfogott takarmányt újra összekötötték, a hátsó rakat tetejére helyezték. A első szakasz tetejére került a *lópokróc*. Indulás előtt megnézték még a patkó *sarkalását*. A kopott sarok helyére mást tettek és pótolták, ami útközben elveszett. Téli időben az igavonó állat biztonsága megkövetelte a *vasalás* szemmel tartását, gondozását. Kopott sarkalással nehezen és félve indított a ló, húzni és tartani sem tudott kellőképp.

Tartós téli hidegben megfelelő hótakaró esetén szánkával fuvaroztak. A jó szánka-utat igyekeztek kihasználni, mert az néha csak napokig tartott. Az erdei, mezei utakon *lágabb* időben is lehetett közlekedni, de a műúton nem, mert a *vasalt* szánka *leült*, minden kődarabot, kavicsot megtalált. Jó szánkaúton a ló farkán is elhúz annyit, mint négy szál *istrágon* a szekér elé fogva – mondogatták a fuvarosok. A szánka megrakása kis különbséggel úgy történik, mint a szekérrakás. Mivel alapterülete rövidebb a szekérnél, ezért csak két rődekhossz a rakomány. A két *raconkaköz* szélesebb mint a szekérderek alja, ezért több fa fér a derék közébe. A rakodótér alacsonyabban fekszik mint a szekéré, így a rakomány jobban *megfekszik* a szánkát, mint a szekeret és a szánka is az utat. Ezekből eredően a szánkánál kisebb a dőlésveszély. Lejtőn a szánkatalpat a hátsó súlyok *beeresztésénél* rövid láncsal elkötik. A talp alá került láncszemek a szánka lendületét éppúgy lefogják, mint kerékkötéskor az aláeresztés.

A rönköt legutoljára, a tűzifa és a könnyebb szerfa választékok kihordása után kezdték szállítani, amikor a *vágástér* kitisztult. A rönk rakodása két-három ember közös munkájával történt. A rönköt *szétszedett* szekéren szállították. A szétszedés abból állt, hogy már otthon levették a szekérdereket, vele a löcsőt, az első és hátsó *saroglyát*, valamint az aljdeszkát. A 3–3,5 m-től rövidebb rönkfát az így előkészített *szekéraljra* görgették. Ebből 3–5 db volt egy *teherre* való. A hosszabb rönk szállításánál a szekéraljat kétfelé kellett venni és a nyújtót egy toldalék közbeiktatásával meghosszabbítani. A toldalék céljára kiválasztott fa kb. 3–3,5 fm volt. Láncsal szorosan a nyújtóhoz kötözték, hogy a szekér elejéhez kapcsolhassák. A végét megfaragták úgy, hogy a nyújtó helyére beférjen. A szekéralj első és hátsó tagjának egymáshoz való kapcsolása ezzel megtörtént. Az aljrész két tagját még csatlólánccal is összekötötték. Következett a rönk *felhempergetése*, felgörgetése. A rönk felőli oldalon mindkét *kerékbe* egy-egy kb. 1,5 fm-es fát tettek. Egyik végét a tengely fölött két küllő közé, másik végét a földre, kb. 45–50° szögben, a szekér hossz tengelyére merőlegesen helyezték el. Ezzel történt a rönk felhempergetése.

Szálas, sudárnövésű erdőben sok a vékony törzsvastagságú rönk. Ezek rakodásához nem használtak emelőt sem. Kézzel emelik, viszik és teszik a helyére. A nagy (10–12 mázsás) rönkök rakodásánál gyakran a szekérkereket is kiveszik, természetesen a rönk felőli oldalon. A tengely alá, hogy ne nyomuljon a talajba, egy-egy rődek fát tesznek. A rönk felhelyezése így körülményes, de biztonságos és könnyű. A felterhelés, ill. a rögzítés után a szekérkerék visszahelyezése következik. A kerékagy belső karikázott

peremét a tengely vége alá helyezték, majd a tengely töve felé döntve a helyére emelik. A rönköt is két helyen, elöl és hátul kötötték ill. csatolták le. A láncot a tengely alatt vezették át. A csatló szabad végét a rönkhöz kötötték. A nehezebb választékok felterheléséhez nemcsak erő, kellő találékonyság és ügyesség is kellett. Ez nem csupán gyakorlat dolga. Voltak jóhírű fuvarosok, éppúgy, mint favágók vagy szénégetők.

A bányafából 20–30 db kellett egy szekérre. Előkészítése ugyanúgy történt, mint a dorong vagy a hasábfá szállításnál. Könnyebb teherhez a szekérderék helyett *targoncát* használtak, *oldaldeszka* nélkül. A targonca könnyű alkalmazása legalább mázsányi előny a löcsösszekérrel szemben. A bányafa *felterhelése* szapora munka.

A fuvarosok legkevésbé szerették a cserhordást. Amikor a cég közölte, hogy cserfuvarozás következik, ezzel egyidőben szüneteltette a fa összes választékainak szállítását. Így tudta elérni, hogy a cserkéreg szállítása zavartalanul folyjon. A cserfuvar a *legnyúzárabb* munka, – mondogatták a fuvarosok. A harmincas évek óta a fuvaros maga hordta össze a rakományt, mert azóta a csert nem kazlalták az erdőn. Hogy ruháját a kötöző drót és durva cserkéreg össze ne tépje, *hátalás* közben *hamvast* terített magára. A hamvas *két szál* durva csepű vászon összevarrásával készül. Szálastakarmány, polyva, alomszalma behordására, fuvarozás alkalmával a napi takarmányadag bekötésére is használták. A cserfuvar nemcsak a fuvaros ruháját, a szekeret és a felszerelést is nyúzza. A dűlőutakon a rakomány súlypontja váltakozva helyeződik ide-oda, előre-hátra. Az erdei utakon a cserszállítás állandó dőlésvesztéssel jár. Több az alkatrész meghibásodás, törés, stb. A cser fuvarozásához éppúgy, mint a gabonafélék betakarításához *vendégoldalt*, *keresztfát*, első és hátsó *saroglyát* használtak. A cserkévék elhelyezése és lekötése is hasonló módon történt. Egy szekérre általában 30–30 kévét raktak. A szekérdereket *átkötötték*. A vendégoldalt két keresztfával támasztották alá, majd a derékban elhelyezett kékékre két új kévesort helyeztek, az előbbiekre merőlegesen. Az utolsó sort, a *foglalót* – általában hosszirányban rakták. A rakományt két rudalókötéssel rögzítették.

A fuvarosok napi útja átlag 30–60 km volt. Ennek kb. felét üresen, másik felét megrakodva tették meg. Legnehezebb volt az erdőtől az első lakott helyig, ill. a kövezett útig megtett szakasz. A *bukkanóban* (kátyúban), vagy *kaptatón* (emelkedőn), elakadt szekeret ki kellett *vontatni*.

Az átvétel a fakereskedő telephelyén történt. A fát lemérlegelték. A mérlegelést a fuvaros is végignézte, a maga módján ellenőrizte a mérlegelőt. A lerakodás több méter magasságú rakásokba történt. Ezek hossza 20–30 méter is volt, minden sor végén *kalitkázták* (kalodába rakták a fát), hogy biztosan álljon. Lerakodás után az üres szekér mérlegelése következett. A nettó súly megállapítása után felkeresték a céget, ahol kifizették a fuvardíjat. Az 1930-as években Putnokon három helyi cégnek volt saját fa- és csertelepe.

Fizetés után a fuvarosok valamelyik korcsmához hajtottak, hogy hazaindulás előtt reggelizzenek. Putnokon két kedvelt korcsma volt. Egyik a „Dobogó”, másik a „Kacsa” korcsma. A harmadik a „Vám” étterem és szálloda.

Az alkalmi fuvaros nem mulatozott, nem időzött feleslegesen. Dolga végeztével megittatott és elindult hazafelé. Nyáron kései alkonyodáskor, télen setétedésre ért haza. Amikor nagyobb távolságról fuvarozott, éjjelre végezte a napot.

A fuvaros napi munkaidejének megoszlása a következő volt: előkészület (etetés, itatás) 5 óra, a szekér fel- és lerakása 4 óra, útban eltöltött idő 9,5 óra. Összesen mintegy 18 és fél óra. A napi igénybevétel a cserhántásban átlag 17–18 munkaóra, ritkán 20 óra is volt.

Az elfogyasztott táplálék kevés volt, kalóriaértéke alacsony. Egyoldalú és szűk étrenden éltek hétről-hétre. Csak a hetenkénti egyszeri *ebédvitel* és a hetenként vagy kéthetenként az otthoni vasárnapi ebéd hozott némi változatosságot. Az erdei emberek napi igénybevételét és a váltakozó nehéz munkaszakaszokban – döntögetés, felfűrészelés, a gallyazás, szakítás, hasogatás és összerendezés – végzett teljesítményét alapul véve kalóriaszükségletük ennek többszöröse lett volna. Életüket még sornyi mostoha tényező nehezítette. A jó pihenőhely hiánya, a kunyhók egészségtelen volta, az alapvető környezeti és személyi higiénia kényszerű elmaradása, az egészségtelen ivóvíz, a rovarok, a szúnyog, légy, kullancs stb. – ártalmai, a vágástérben megszorult fullasztó meleg, máskor az időjárás viszontagságai.

A fakitermelők ma már összehasonlíthatatlanul jobb körülmények között végzik munkájukat. Táplálkozásuk, ruházatuk, elhelyezésük, egészségügyi ellátottságuk színvonalja megváltozott. Fejlődő a munkagépekkel való ellátás és a szakmai színvonal is.

AZ ERDŐ HASZONVÉTELE ERDŐHORVÁTIBAN

JÓSVAI GIZELLA

Erdőhorváti határában 1895-ben 5523 kat. hold, 1931-ben 4788, 1965-ben 5258 hold erdőt találunk. (Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabbkori adattára. Miskolc, 1970 152. l.). Az utóbbi években az erdőtelepítés növekedett. Ez az erdőterület két részre oszlott, a községi és az uradalmi erdőkre. A község tulajdonában volt: Kerekfej (tölgy), Pusztavár (tölgy, bükk, gyertyán), Véghegy (tölgy), Agáros (tölgy), Jánoska-vár-alja (tölgy, bükk, gyertyán), Feketehegy (tölgy), Kuvágó (tölgy, bükk, gyertyán), Várhegy (tölgy, bükk, gyertyán), Melegmáj (tölgy, bükk, gyertyán), Rigócska (tölgy, bükk, gyertyán), Fövenyes (tölgy, bükk, gyertyán). Ezekben az erdőkben tehát a tölgy, a bükk és a gyertyán az uralkodó fafajta. Az uradalomhoz tartozott: Szokolya (tölgy, bükk, gyertyán, fenyő), Térhegy (tölgy), Páca (tölgy), Kőkút (tölgy, bükk, gyertyán), Hárskút (hárs, tölgy, bükk, gyertyán), Kecsefűl (tölgy, bükk, fenyő), Égeres (éger, bükk, gyertyán), Hajagos (tölgy, bükk, gyertyán, fenyő), Szelekfej (fenyő, tölgy, bükk, gyertyán), Hallgató (tölgy), Prücsök (tölgy), Kőkényeske (tölgy, bükk, gyertyán). Az utóbb felsorolt erdők báró Waldbott Kelemen birtokában voltak.

Határunkban találunk olyan szántóföldeket, szőlőket vagy legelőket, amelyek régen erdők voltak: Várhegy (szőlő), Véghegy (szőlő), Agáros (szőlő), Rigócska (szántóföld, szőlő), Fövenyes (szántóföld, szőlő), Kőkényeske (legelő), Pusztavár (szántóföld, legelő). Olyan erdők is vannak, amelyek nevüket az uralkodó fafajtáról vagy cserjéről kapták (pl.: Égeres, Kőkényeske, Hárskút).

Környékünkön üveghuta is volt, erre az Óhuta és Középhuta dülő elnevezés utal. (Borovszky Samu: Zemplén vármegye Bp., 1906. 41. l.). A Háromhuta völgyben található üveghutákban fehér és zöld üveget készítettek. Más színű palackokat ritkán csináltak, nem szerettek foglalkozni a festékekkel, inkább csak egyszerű *piócás üvegeket* gyártottak. A palackokon, üvegfűzásokon kívül üvegtáblákat készítettek ablaküvegezés céljára.

Környékünkön szén nincsen, de bányásztak építkezésre alkalmas követ, s ezzel napjainkban is foglalkoznak még.

Erdőhorváti irtáson települt. A lakosság a falu környékén a hegyekben élt. Három nagyobbak mondható település volt az erdőben és a néphit szerint a tatárjárás után összefogott a „Háromlábú” falu és áttelepültek a falu jelenlegi helyére. Jelszavuk ez volt: „az erdőt hordd, vágd ki”, és az idők folyamán Erdőhorváti lett belőle. A falu népe most is így magyarázza a település kialakulását.

Az erdei közbirtokosság. Helységünk úrbéri közbirtokossága a határbeli erdőket a 19. század végén a *Komesztálás* idején osztotta fel. A közbirtokosság vezetősége tíz tagból állt, az elnök, a jegyző, a pénztáros és az esküdtek. A vezetőséget csak a gazdagabb rétegből választották. A választás három évenként történt. Ilyenkor a választás időpontját kidobolták. A kijelölt időre a falu népe összegyűlt a tanácsházán. Az elnök felolvasta a neveket, kiket jelöltek a vezetőség tagjaivá. A választás a hozzászólások alapján történt. A választási gyűlések gyakran végződtek verekedéssel, s ezeket általában azok kezdeményezték, akik jelöltek voltak, de nem választották be a vezetőségbe őket.

A közbirtokosság gyűléseit havonként vagy negyedévenként tartotta, csak rendkívüli esetekben jöttek össze más időpontban. Ilyen volt például, ha falopás történt. Az elkövetett bűn súlyossága szerint döntöttek, hogy bíróságra viszik-e a dolgot, vagy egymás között intézik el. Gyakori volt az utóbbi, s ilyenkor jól jött a megtérített pénz a tagságnak.

Az összehívott gyűlésekről hiányozni csak indokolt esetben lehetett. Aki kétszer igazolatlanul hiányzott, azt leváltották és új tagot vettek fel helyette. A kijelölt időben tartandó gyűlésekre csak a tagok mehettek. A választáshoz meghívták a falu előjáróit, de ők csak beleszólási joggal rendelkeztek. A közbirtokosság előjárói beleszólhattak a közigazgatás dolgaiba is. Ilyen volt pl. amikor adóbeszedés közben a falu előjáróinak segítségére mentek, de büntetés esetén is beleszólhattak a döntésbe.

Egyszerű kérdésekben a tagság a közbirtokossági elnök nélkül is döntést hozhatott. Szavazati és döntési joga csak azoknak volt, akik *egész erdőjoggal* rendelkeztek. Akinek *fél*, vagy *negyed joga* volt, csak akkor nyílváníthatott véleményt, ha a teljes joggal rendelkezők már nem tudtak dönteni. A szavazók ellen ilyenkor ún. ellenszavazók nyílvánítottak véleményt. Ezeket *fizetetteknek* hívták. Az erdőjoggal rendelkezők jogaik bizonyos arányát eladhatták, vagy cserélhették élelmiszerekért, terményért, háziállatért, vagy házikészítésű vászonért, rongypokrócért. A csere megegyezés szerint történt. Ha valaki eladósodott, erdőjogát zálogosíthatták, illetve erdőjogát foglalták le. Megfelelő ellenérték mellett ezt vissza lehetett váltani. Az erdőjog örökölhető is volt. A családon belül mindig a legidősebb gyermeket illette az örökösödési jog. Ha a gyermek nem tartott igényt az erdőjog egészére, testvéreivel osztozhatott rajta, de más községbelinek nem adhatta el. Ha valaki jogot vásárolt, természetesen megvásárolta vele a szavazati jogot is. Akinek joga volt, magasabb rendűnek számított, mint a falu többi lakosa.

A közbirtokosok erdőiket bármikor kitermelhették. Erdőrészeit maguk vágták ki, de gyakori volt, amikor napszámosokkal csináltatták. A napszámosok általában a kitermelt fa harmadáért dolgoztak. Ez azt jelentette, hogy az egy nap alatt kitermelt fa mennyiség harmadrésze a munkást illette. Ha többen dolgoztak egy csoportban, osztozni kellett a kitermelt fán. Ilyenkor mindenki egyformán részesedett belőle. Hasonlóképpen megosztották egymás között a könnyebb és nehezebb munkát is, így nem volt ok arra, hogy egyik több fát kapjon, mint a másik. A naponként kitermelt fát az erdőben összerakták, *besarangolták*.

Az erdőbirtokosság a favágókon kívül alkalmazott juhászt, kanászt, erdőőrt, és kovácsot is. Fizetésük napszám volt, de átválthatták fára, élelmiszerre vagy takarmányra is.

A favágók élete

Községünkben az erdőmunkásokat régen *favágóknak* nevezték. Az állandó favágókon kívül mások is rendszeresen dolgoztak az erdőben. A falu szegényebb rétege, ha más munkája nem volt, erdőben kereste kenyerét. Nyáron általában a földeken dolgoztak, kapáltak vagy arattak, de télen, amikor mezőgazdasági munkalehetőség nem volt, erdőbe jártak.

Az erdőmunkások bizonyos feltételek mellett önállósulhattak. A gyerekek általában 10–12 éves koruktól dolgoztak az erdőben. Rokonaik, ismerőseik vagy a szülők tanították őket munkára. Legalább ötéves gyakorlat után önállósulhatott valaki. Feltétele volt ennek, hogy ismerjen minden fajtát, tudja, hogyan kell kezelni, gondozni a csemetét, ismernie kellett azt is, mikor legcélszerűbb a különböző erdőmunkákat elvégezni. A fiatalokat mindig idősebbek mellé osztották be. Így tanulták meg a szerszámok legcélszerűbb használatát is. A *besegítés* miatt az idősebbek többet kerestek mint a

fiatalok. A kereseti különbségben a gyakorlat mellett szerepet játszott a tekintély és az ismeretség is. Gyakran előfordult, hogy a fiatal, aki többet dolgozott, mégis alacsonyabb bért kapott. Az erdőben általában napi 10 órát dolgoztak, s munkájukért napszámot kaptak. 1960 körül a napszám 60 és 80 Ft között volt.

A munkások nem kaptak munkaruhát, saját ruhájukban dolgoztak. Nyáron kopott, ócska ruhát, télen posztóruhát és bőrcsizmát viseltek. Étkezésükhöz hozzátartozott a napi tűzrakás és a szalonnasütés. Télen és nyáron ebédre általában szalonnát és kenyeret ettek. Reggelit és vacsorát otthon fogyasztottak, utóbbi általában meleg étel volt. Munkaidejük télen és nyáron más időben kezdődött. Nyáron négykor keltek és hatkor álltak munkába, télen általában hat órákor keltek és nyolckor kezdődött a munka. Munkájuk miatt általában korán fekvő emberek voltak. Munkakezdésük az erdész vagy a kerülő által megbízott ember feladata volt. A munkakezdéshez hozzátartozott az istenhez való fohászkodás is. A reformátusok azt mondták „Istenem, add, hogy ez a nap is elteljen baj nélkül.” A katolikusok általában keresztet vetettek. A csoport élén nem volt a csoportból kiválasztott vezető, a munkát az erdész, vagy a kerülő irányította. A bandán belül párban dolgoztak a munkások. Általában a rokonok, testvérek vagy jó ismerősök dolgoztak együtt.

Volt olyan, hogy az erdőmunkások más vidékre is eljártak dolgozni. Főleg akkor történt ez, mikor a kereseti lehetőségek másutt jobbak voltak. Előfordult az is, hogy hónapokig, sőt évekig másutt tartózkodtak. Legtöbbször 1940–1950 között jártak el. Leginkább a Dunántúlon szerettek dolgozni. Feleségüket és gyermekeiket ilyenkor nem vitték magukkal, főzésről, takarításról saját maguk gondoskodtak. Egy hónapban csak egy alkalommal jártak haza, mindannyian egyszerre utaztak. Hazafelé menet ruhaneműt és élelmet vittek a családnak, általában olyan dolgokat, amelyeket otthon nehéz volt megszerezni. Maguknak sokszor ócska ruhát vettek, mert olcsóbb volt mint az új. Ha munkára jártak, ünnepi ruhát soha nem vittek magukkal, csak a munkásruhát.

Az erdőmunkán kívül szombat délután és vasárnap a környező falvakban vállaltak munkát, ilyenkor minden este hazajártak. Ha távolabbi helyeken dolgoztak, akkor földből és lombból kunyhót csináltak maguknak, és ebben töltötték az éjszakát. A kunyhót úgy készítették, hogy először az alapot ásták meg, majd a vázát fából összeállították. A kunyhó háromszög alakú volt, a hossza négy méter, a szélessége 3 méter, a magassága 2 méter. A váznak az alját beföldelték, majd az oldalát lombbal, illetve gallyakkal fedték be. A kunyhóban nem rakhattak tüzet, a tűzrakó hely a kunyhó előtt volt. Tűzgyújtáshoz két szárazfát dörzsöltek össze. Erre legalkalmasabbnak a fenyőfát tartották. A kunyhóban 6–8-an laktak. Mohán és falombon hosszában készítették el a fekhelyet. Szerszámaikat nem a kunyhóban tartották, hanem a kunyhó mögött. Csomagjaikat a kunyhó sarkában helyezték el. Előfordult, hogy a kunyhó falára polcot erősítettek és használati cikkeiket ezen tartották. Alkalmi szállást vagy fedelet, ahová esős idő esetén elhúzódhattak, nem készítettek. Erre a célra nagyobb fák törzseit használták, azok alatt húzták meg magukat. Főzéshez vagy inni a vizet az erdei forrásokból vagy a legközelebbi faluból felváltva hordták üvegpalackokban. Főzésre és ivásra azért a forrásvizet tartották legalkalmasabbnak. Reggeli étkezésük általában tea volt, főtt ételt csak estére készítettek. Vacsorájukat bográcsban főzték, a bográcsot *szolga*fa tartotta a tűz felé. A tüzet kövel rakták körül. A kövel rakott tűz átmérője kb. 70–80 cm volt. A melegétel készítésére otthonról vitt nyersanyagokat használtak: füstölt sonkát, kolbászt, krumplit és *laskát*, amit a levesbe aprítottak. A kenyeret a környező falvakból szereztek be. Ha friss húsról vagy tejről volt szükségük azt pénzért vásárolták, de gyakoribb volt a cserélés. Szabadidejükben fakanalakat és szakajtókat készítettek, ezeket adták az élelmiszerekért. Szórakozási lehetőségük nagyon kevés volt. Az estét kártyázással, vagy különböző történetek elmesélésével töltötték.

A munkások tájékozódását az erdőben a fák, a mohák és a zuzmók, valamint a nap és este a csillagok állásának ismerete segítette. A fákról való tájékozódást elősegítette az, hogy a fák koronája északról silányabb, mert az északi szél a legerősebb és az *lekoppasztja a lombot*. A zuzmó és moha a fán vagy kövön szintén az északi oldalt mutatja. Tájékozódásukban a nap kelése és nyugvása is iránymutató volt.

A *fadöntés*. Fadöntéskor a munkát a legidősebb, legtapasztaltabb ember osztotta ki. Egyszerre egy-két hold területet vágtak ki, az egy favágó párra eső területet lépéssel mérték le. A kivágandó részt aztán sorshúzással osztották el egymás között, így nem volt vita, ha valakinek jobb vagy éppen rossz hely jutott. A sorshúzás úgy történt, hogy nevüket felírták egy papírcsikra, ezt összegyűjtötték a legfiatalabb favágó sapkájába, és a legöregebb kihúzta. A sorshúzás után megjelölték az egyes területeket úgy, hogy a határon levő fáknak megfaragták a kergét.

A fadöntésnél figyelembe vették a szél irányát, a talaj lejtését, a fa sűrűségét, a patakok útját és az utak irányát. A fadöntés mindig szélirányában történt, vagy a talaj lejtésének megfelelően, esetleg arra, amerre nagyobb volt a fa húzása, vagy ritkább volt az erdő. Mindez a következő munkafázist, a gallyazást könnyítette meg. A döntést a legerősebb pár, vagy a szélen álló két ember kezdte. A dőlési irányt a fa húzásáról meg lehetett állapítani, de ezt gyakran befolyásolták, szabályozták *lékeléssel*. Azt tartják, hogy az összes fafajta közül a bükköt legkönnyebb dönteni, az törik a legkönnyebben. Amikor a fát belékelték, azt mondták, hogy *hajkolva van*. A hajkolást többnyire a dőlési irányban végezték, s a fát a hajk fölött befűrészelték. Fűrészelés közben a fűrész feletti nyílásba vaséket ütöttek, hogy ne szoruljon a fűrész, vagy ha volt közelben, a fűrész t forró vízzel locsolták meg. A dőlés előtt a munkások már figyelmeztették hangos kiáltással egymást: „Vigyázz, megy a fa.” Szokás szerint az elhangzott kiáltás azt is jelentette, hogy a fa kidöntője semmilyen sérülésért, balesetért nem felelős.

A fa kidöntése után gallyazás csak akkor következik, amikor már több fát is kidöntöttek. A műveletet baltával végzik. Feldarabolás után osztályozzák a fát: a legvékonyabb a *gallyfa* és a *tüzifa*. Ezután következik a *bányafa*, *vasúti talpfá*, majd a *rönk*. Ez utóbbi a legvastagabb. A vastagságot *átalóval* mérik, a hosszúságot pedig *hossztolóléccel*, vagy *colstokkal*. A földarabolt fát úgy rakják össze, hogy alulra *alátétfa* kerül, hogy a legelső sor a föld nedvességétől ne rothadjon el. Aztán egy sor vastagabb fa következik, s erre a többi. A farakás két végére *kalitkát* raktak, hogy ne csússzon szét a rakás, illetve formásabb legyen. A szállítást megkönnyítendő, a rakásokat az út mellé építették. A *vágásban* idegennek nem volt szabad tartózkodni. A vágást akkor mondják teljesen tisztának, amikor már az utolsó fát is feldolgozták.

Minden favágónak többféle szerszáma volt. *Kis balta*, *nagy balta*, *kis fűrész* és *különböző ékek*. Ezeket a szerszámokat saját maguk szerelték be. Volt amikor a szerszámokat örökölték, utóbbi időben üzletből vásárolták, esetleg használtan mástól vették. A munkáltatótól szerszámokat nem kapott a favágó. Szerszámaikat ők maguk élesítették, a fűrész fogait a reszelő hegyével hajtogatták, vagy lópatkóból fűrészhajtogatót csináltak. Ha szorult a fűrész a fában, a pengét vízzel locsolták meg. A favágók szerszámaikat egymásnak nem adták kölcsön, mindenkinek a sajátjával kellett dolgoznia. A szerszámok szállításánál nagy gondot fordítottak arra, hogy másokat nehegy megsértsenek vele. A fűrészeket és baltákat ronggyal tekerték körül, ami azért is történt, hogy élük ki ne csorbuljon, mert rossz szerszámmal csak kín volt a munka.

A favágók eszközei közül az *ékek* sem hiányoztak. Fa és vaséket is hordtak magukkal. A faéket — ami keményfából készült — hasításhoz, a vaséket pedig a fa kidöntéséhez használták. A legjobb faéket a sima, csomómentes keményfából, gyertyánból

és körisből készítették. A favágók szerszámaikra ismertetőjelet tettek, ez általában nevük kezdőbetűje volt és az egyes szerszámok nyelére vésték.

A *faközelítés*. Azt az erdei munkát, amelynek során a fát a kitermelés helyéről a rakodóhelyre szállítják, *közelítésnek* nevezik. Ezt a munkát a saját lófogattal rendelkező falubeli *fogatosok* végezték. A közelítésnek több formáját különböztetik meg. Így ha nem volt eszköz, vagy nem volt túl nehéz a fa, kézben és vállon vitték, ha súlyosabb volt, nyáron talicskával, télen pedig szánnal szállították. Az eszközre fel nem rakható nagyméretű rönköket gurították, vagy az erdőlejtőn csúszttatták. A szánon való közelítésnek két változata volt. A közeli rakodóhelyre kézi vagy gyalogszánon, a kb. 3 km-t meghaladó távolságra viszont már lovasszánon hordták a fát.

A fuvarosok általában nem rendelkeztek eleve faszállításra alkalmas szekérrel. Ilyenkor a parasztgazdaságban használt szekérnek levették az oldal- valamint aljdeszkáit és csak a löcsők tartották a fát. Az aljdeszka helyére is hosszú farönk került, hogy ne hulljon le az apraja. A szekérrakományt a fuvaros készítette el. A téli szállításhoz kettéfűrészelt *lovasszánkót* alkalmaztak. Ennek két fő része volt, eleje a *rövid talpú* vagy *kisszánkó* és a hátsó része a *csúszó* vagy *lacsuha*. Itt is a löcsők tartották a fát. Ez a típusú szán általában házilag készült, készítéséhez tölgy, bükk vagy akácfaát használtak. Aki otthon nem tudta elkészíteni, az falubeli vagy szomszédos helyen lakó áccsal csináltatta meg.

A nagy lovasszánnal általában ketten-hárman dolgoztak, mert a lovakat vezetni, illetve a szánt fékezni kellett. A szánra 8–10 mázsa fát raktak. A fékezést vagy *karcólással* végezték vagy a két részből álló szánt hátrabillentették és ilyenkor a földre leérő fa fékezte önmagát. A gyalogszánkóval csak egy ember dolgozott. Kb. 2–3 mázsa fát raktak rá. Fékezését ortóka fokával, vagy valamilyen bunkóval végezték. Ha nem csúszott kellően a szán, falevelet hordtak alá. Gyakori volt, hogy a szán talpát a bronzvassal bevasalták, hogy ne kopjon a fa. Míg a nagyszánkón rönköt vagy rúdát szállítottak, addig a kisszánkón tűzifát, vagy apró *szerfát* vittek. A szánokat természetesen az erdei munkán kívül is tudták használni, így pl. a téli trágyaszállítást és a takarmányszállítást is ezzel végezték.

A hosszú szálfát emberi erővel is közelítették, de csak akkor, ha meredek volt a hegyoldal, ahová a fogat már nem volt képes felmenni. Ilyen esetekben láncokat, köteleket és *csapófát* használtak. A kötelekkel és láncokkal vontatták a szálfát, a csapófával pedig egyenes talajon *gömbörgették* (a csapófa a szőlőkaróhoz hasonló). A vontató, húzóeszközöket hurokkal erősítették a közelítendő fa végére. Ha mód volt rá, a közelítéshez inkább a lovat alkalmazták, mert az gyorsabb volt, így többet lehetett vele teljesíteni. Ritkán előfordult, hogy ökörrrel dolgoztak. Ilyenkor a vontató állat hámjához láncot vagy kötelet *akasztó horoggal* erősítették fel. A közelített fát a rakodóhelyre hordták. Három-négy hónapos tárolás után került sor az elszállításra, de a keményfa sokszor egy évig vagy tovább is ott maradt.

Szállítás. A tárolóhelyről a feldolgozás helyére lóval szállították a fát. Szállítás során különféle láncokat (első és hátsó csatlóláncot, átkötőláncot és kerékkötőláncot) használtak a rögzítéshez. A fát a fuvarosok szállították. Szállítás esetén ha sok és sürgős volt a munka, a fuvarosok az erdőben töltötték az éjszakát, hogy az időt jobban ki tudják használni. Saját maguknak és állataiknak ideiglenes szállást készítettek. Az emberek kunyhóban laktak, a lovaknak pedig náddal, falevéllal, gallyakkal rakott *félzsért* készítettek.

A két világháború között a fát keskenyvágányú ipari vasúton szállították a nagyobb feldolgozó helyekre, 20–30 km távolságra.

Felhasználás, értékesítés. A kitermelt fa felhasználása rendkívül sokoldalú volt. Szerszámnýélnék legalkalmasabb a keményfa volt, ilyen a bükk, a gyertyán és az akác. Régen két-három és négyágú favillákat csináltak, erre legalkalmasabbnak találták a jól hajló fiatal akácfát és a tölgyet. A favillák – a kétágú kivételével – toldott villák voltak, mert nem volt természetesen nőtt három vagy négyágú fa. A készítményeket szalma és szénarakásra, trágyaszórásra használták. Készítője vándorkereskedés útján a közelebbi kisebb vagy nagyobb falvakban értékesítette. Nem pénzért árulta, ellenérték az élelmiszer vagy valamilyen takarmány volt. Erdőhorvátiban készítettek fából kis és nagy gyereblyét, amelynek elkészítésére a bükköt és a juhart tartották legalkalmasabbnak. A faluban faragtak még kocsialkatrészeket, hordót, teknőt, kádat, különféle kisebb bútordarabokat és természetesen a fát nagy mennyiségben használták fel az építkezések során is.

A szekéralkatrészek közül a *lőcsöt* tölgyből, juharból vagy akácból készítették, a *szekérrudat* nyírből vagy tölgyből, a *kerékagyat* tölgyből vagy akácból, a *keréktalpat* bükkből, kőrisből, akácból, a *nyújtót* pedig fiatal gyertyánból és bükkből. Hordó- és kád-készítésre legalkalmasabb a tölgy volt, fateknő készítésére pedig a bükk és a nyár. A bútorokat fenyőféléből, ritkábban, vagy csak egyes részeket diófából vagy cseresznyefából készítették, ezeket eladták, de jobbára saját maguknak csinálták. Leggyakrabban készítettek bútorféleségek közül asztalt, karosládát, sifont és ágyat. Gyakori volt a fahordó abroncs készítése is, amire mogyorófát használtak. A konyhai eszközöket nyár- és fűzfélékből faragták. Csináltak fakanalakat, fatányérokat, húsklopfolókat.

A házépítéseknel felhasznált gerendákat tölgyből és nyárfából készítették. Tetőlécnek és deszkának fenyőt és nyárfát, ablakkeretnek fenyőt, ajtófélfának pedig tölgyet tartottak jónak. A házak zsindeleyét bükkből és fenyőből faragták. Ritka volt a jó zsindeleykészítő és az uradalom lekötötte őket. Így a falubeliek csak az uradalomtól vásárolhattak. A zsindeleykészítés legfontosabb szerszámai: a *fűrész*, a *balta*, a *kétnyelű kés* és a *nutozó*. A nutozót vésésre és díszítésre használták. A zsindeleykészítő többféle nutozót használt, volt szélesebb és keskenyebb élű, hogy különböző véséseket, díszítéseket tudjon készíteni.

Régen szokás volt a szerszámfának való fát meghagyni, s megvárni, amíg a kellő vastagságot növekedésben el nem éri. Egyenes és kampós botok készítésére is szoktak fát nevelni. Kampósbot készítésére a som, az egyenes bot készítésére pedig a barkóca és a mogyorófa volt a legalkalmasabb. Ezeket a botokat úgy készítették, hogy tűz felett, vagy parázsban megmelegítették, vízben főzték, majd kétágú fából készített hajlítóval, vagy a térdükön hajlították. A botokat általában pásztoremberek készítették, kezdetben saját maguknak, majd ajándékozáásra, de eladásra is.

Régen gyűjtötték a fűz, nyír, galagonya és kökénybokrok vesszejét, kosárfonás, seprűkötés és tövisborona készítésére. Fűzvesszőt üvegfonásra is használtak, a nagy hátikosarakat pedig *szíjácsból* (hasított forgács vagy fakéreg) készítették.

A fakonzerválásnak csak egy módját ismerték, ez pedig az oszlopok, kapufélfák végének tűz fölött való pörkölése, égetése volt. Az elégett fa hamuját ruhák tisztítására alkalmazták. Ha a háziasszony vastag ruhát mosott, a szapulóba rétegesen rakta a ruhaneműt és a hamut úgy, hogy a tetejére ruha kerüljön és azt állandóan forró vízzel locsolták, amíg meg nem telt a szapuló.

A faluban az erdővel rendelkező parasztemberek vagy famunkások adtak el fát. Általában szarufát, gerendát, tűzifának, szőlőkarónak és *stahétlinek* valót árultak. Cserébe élelmet, állatot pl. sertést kaptak, vagy az állatok részére szemes és szálas takarmányt. A falubeliek nem nagyon szokták a fát venni, mert közel volt az erdő, hanem inkább más vidékről jöttek ide vásárolni. Nem piacoztak, vagy házaltak a nyers fával,

hanem csak itt vásárolták fel. Az alkudozás soha nem maradt el favásárlásnál, általában nem súlyra, hanem szemre vették a fát.

Erdőirtás és gondozás. Az erdőirtásra azért volt szükség, mert a régi, megvénült fák helyett újat telepítettek, vagy az irtás helyét legelőként kívánták hasznosítani. Az irtás időszakát mindig az határozta meg, hogy az erdőben milyen fafajta volt az uralkodó. A bükköt pl. télen, a tölgyet tavasszal és nyáron, a gyertyánt pedig szintén télen volt a legalkalmasabb vágni.

Az erdőt a falubeliek mellett a II. világháború idején kirendelt hadifoglyok is irtották. A hadifoglyokat külön helyre vitték és nem engedték hogy a falubeliekkel együtt dolgozzanak. Mindig szigorú felügyelet alatt álltak. A fa, amit kitermeltek, az uradalomé lett. Az itt dolgozó falubeli munkások bérüket fában kapták meg.

Az *irtványt* kb. egy évig hagyták parlagon és csak azután kezdték beültetni, ha megtisztult a parlag. Az is szokásban volt, hogy a kiirtott erdőrészen *magfákat* hagytak, amelyek magjuk elhullatásával biztosították a vegetáció továbbélését. Magfának általában tölgyet és cserfát hagytak meg egymástól kb 25–30 m-es távolságban. Az ilyen magról kikelt csemetéket aztán ritkították és úgy ápolták mint az ültetett erdőt. A községnek csemetekertje is volt, ebben fenyő, tölgy, bükk és gyertyán fafajták előnevelésével foglalkoztak. A csemetéket akkor ültették ki, amikor kb. már 2 évesek voltak. Az ültetést tavasszal és ősszel végezték, a munkavégzők többnyire falubeli parasztok voltak. A munkához *ásót* és *ortókapát* használtak. A kiültetett csemeték gondozásához hozzátartozott az is, hogy a vadak elől körülültették, különböző zajcsináló eszközökkel, szalagokkal védték. A beteg fákat fakátránnyal bekenve gyógyították.

Erdei legeltetés

A parasztemberek állataikat erdőben is legeltették. A legelők a kiöregedett erdőkben, irtványokon voltak. A legelők tulajdonosa a legelőtársulat volt, illetve a báró vagy a gróf birtokolta őket. Általában tehenet, juhot, kecskét, de disznót is legeltettek erdőben. A *nyájakat* (juh, kecske, disznó) és a *csordát* (tehen) naponként egymástól elkülönítve hajtották ki. Az első kihajtás újabban május 1-re esett, az utolsó pedig október utolsó napjára. Az esős, szeles, hideg napokon a kondások és csordások nem hajtottak ki. Erdei legelőkre hajtották a *gulyát* is, amit csak havonként vertek haza. A gulyának éjszakai szállást, fedett, vagy fedetlen karámot építettek. A legeltető pásztorok kunyhóban töltötték az éjszakát. A legeltetési időszakban a pásztorok élelmezésüket úgy oldották meg, hogy gyermekeik kihordták az ebédet vagy a vacsorát, ami általában főtt étel volt. A vacsorát kivívó feleség vagy a legidősebb fiú általában az éjszakát is ott töltötte, hogyha baj érne a gulyát, a pásztor ne maradjon segítség nélkül. A pásztort a nyáj őrzésében a kutya is segítette. Emlékezet óta erre legalkalmasabbnak a pulit tartották. A mozgékonyabb, csavargóbb állatokra a pásztor kolompot akasztott. A legvastagabb hangú kolomp a legmozgékonyabb állatra került, a többiek ennek megfelelő vékonyabb hangú kolompot kaptak, esetleg csengő került a nyakukra.

Makkhullás idején a sertéskondákat *makkoltatásra* hajtották, ami a 30-as évekig volt gyakorlatban. Makkoltatás idején előfordult, hogy vadkan került a szelíd nyájak közé és párosodott a szelíd sertéssel. A pásztor hiába próbálta elkergetni, az inkább szembeszállt vele, nem hagyta el a kondát. Csak akkor ment el végleg, mikor a makkoltatási időszak befejeződött. A falu sertéseit csak a határmenti erdőkben makkoltatták, más vidékre nem hajtották. Olyan viszont előfordult, hogy a környékbeli községekből hajtottak ide sertéseket makkra, ezért fizetni kellett, a fizetség mértéke pedig attól függött, hogy milyen számú sertéskonda, milyen hosszú időt töltött a falu erdőiben.

A falu lakossága az erdei gyümölcsök és növények gyűjtésével jobbára saját szükségletre foglalkozott, de mert jó csereérték volt, ezért pénzbevételi forrásul is szolgált. Foglalkoztak a fenyő és a tölgyfa *nyüzásával*, kéreghántolással. A lenyüzött kérget bőrcserzésre használták, vagy a bőrgyáraknál értékesítették. Ehhez a munkához kisbaltát, vagy *hántolókest* használtak. A késsel hosszú csikot metszettek a fába, majd a felmetszett helyre beszúrták a hántolókes hegyét és lefeszítették a kéregcsíkokat. A szárításra váró kérget *máglyázták*, hogy könnyen átjárhassa a levegő, gyorsabban száradjon. Ebből a hánscból emlékezet szerint terménytároló edényeket is készítettek. Foglalkoztak az erdei fák különböző magjainak a gyűjtésével is. Leggyakrabban a fenyőfélék, a tölgy, a bükk és a gyertyán magjait szedték fel a földről. Az összegyűjtött magot jórészt eladták, a tölgy-makkot házisertés hizlalására használták. A makkot a téli időszakra is tárolták. A felesleges makkot az erdőgazdaság vásárolta fel, hogy csiráztatás után ezt elvethessék, új erdőt telepíthessenek vele. Az uradalmi erdőkben régen felesben szedték a makkot. Ínséges időkben – az adatközlők visszaemlékezései szerint – emberi táplálkozásra is használták. Készítettek belőle kávészerű italt, amelyet úgy tettek élvezhetővé, hogy szárítás után a héját lefejtve, belső részét megpörkölték, fölaprították vagy összetörték. Taplószedéssel csak szórványosan foglalkoztak. Általában tölgy- és bükkfán találták a taplót, s ezt a fák magasabb részeiről leverték. A száraz taplót tűzgyújtásra, különböző dísz tárgyak készítésére használták. Tűzgerjesztéskor, hogy a tapló könnyen gyulladjon, elő kellett készíteni. Ez úgy történt, hogy a nyers taplót megfőzték, aztán egy hétig forró hamuban gőzölték, s amikor vattaszerű puhává vált, alkalmas lett a puhításra. Gyűjtötték a fagyöngyöt is, amelyet állatok etetésére használtak. A juhoknak és kecskéknak energia-dús takarmánya volt. A vadgesztenyét az erdei állatok etetésére használták fel.

Az erdei gyümölcsök szedésének nagyobb jelentősége volt, mint a fakéreg, a fagyöngy vagy gesztenye gyűjtésének. A gyümölcsök közül vadkörte, vadalmát, vad-cseresznyét, földiepret, szamócat, málnát, mogyorót, kökényt, somot és csipkét gyűjtöttek. A vadkörteből és vadalmából pálinkát főztek, a csipkét, szedret, somot eladásra szedték. A málnából és szederből készült a legfinomabb lekvár, de lekvárt készítettek szomból, szamócából, földieperből és csipkéből is. Csipkéből és szárított szederlevélből teát készítettek, a vadalmából ecetet, a szederből és málnából pedig bort.

Az erdei gyümölcsfák, és az erdőben gyűjthető gyümölcs köztulajdon volt. Mindig azt illette meg, aki először fedezte fel. Az erdőben meghagyott bármiféle gyümölcsfát a faluban és a környéken *hagyasfának* nevezték.

A faluban sokan foglalkoztak a különféle gombák gyűjtésével. A *tinórit* (vargánya) legízletesebbnek tartották, leggyakrabban ezt szedték. A *tinórin* kívül ismerték a *róka-gombát*, a *pitypinkegombát* (harmatgomba) és a mérgezők közül a *gyilkos galócát*, valamint a *kékítő tinórit* (farkastinóru). Az ehető gomba nedves, hűvös helyen terem, és eső után szokták szedni. A gomba is mindenkié volt, tulajdonjoga azé, aki rátalált. Nem csoportosan gyűjtötték. Ha legfeljebb hárman összejöttek, azok csak a család tagjai voltak. Az ehető és nem ehető gombákat mindenki felismerte, mert a család idősebb tagja megtanította a fiatalokat erre.

Étkezésre leginkább a tinórit használták, amelyet többféleképpen készítettek. Legjobbnak a tejfeles gombát találták, amelyet a következőképpen készítettek: a gombát a tisztítás és aprítás után paprikás hagymás zsírban puhára gőzölték, fűszerezték, babérlevelet és ecetet öntöttek bele, majd végén ráöntötték a tejfelt, azzal egy kicsit összefőzték. A faluban nyáron eső után ezt tartották a legízletesebb eledelnek. Majdnem hasonló módon készült a tojásos és rizses gomba. Gyakori eledel volt a kirántott gomba, és a

gombafasírt. A fasírhoz való gombát először megabárolták, majd tojással áztatott zsem-lével, fokhagymával és fűszerekkel összedolgozva forró zsírban kisütötték. A kirántott gombát is forró zsírban sütik, de ezt nem kell abárolni, csupán sütés előtt lisztben és tojásfehérjéből készült habban megforgatni. Abárolással a mérgező gombát is ehetővé tudták tenni.

A különböző módokon konzervált gombát télire elrakták. A megtisztított, felszele-telt gombát hosszú fonálra felfűzték és megszáritották. Jó időben egy-két nap alatt tökéletesen megszáradt, így zacskóba rakva hosszú ideig tárolni lehetett. Az így szárított gombát gyakran eladták.

Az erdőből dísznövényeket is gyűjtöttek, főleg azok a fiatal lányok és asszonyok, akik a csemetkéket gondozták. A páfrányt, a csipkerózsát, a harangvirágot, a vadkörtefa és vadalma virágát, valamint a vadcserecsnye virágát használták lakásdíszítésre. Ha valami-lyen ünnep volt, a lányok erdei virággal díszítették a falut. Ha erdei dolgozó meghalt, erdei virágból kötöttek koszorút. A mohát is szokták gyűjteni, amit főleg kút ásáskor használtak. A frissen kiszedett mohát a kút kövei közé rakták, hogy egyrészt a köveket összefogja, másrészt tiszta maradjon a víz. Az erdőben gyűjtött mogyoró a gyermekek kedvence volt, ma is az. Szívesen szedték. Megsáritva és megdarálva süteménybe dió helyett használták. A száraz, lehullott falevelet alomként használták, azzal *alfajtak* be. Úgy tartották, hogy nagyon jó trágya válik belőle. Az alomnak valót akkor gyűjtöttek, ha az száraz volt, mert ha nedvesen rakták az állatok alá, akkor megrohadt. Az állatok részére nemcsak száraz lombot szedtek, hanem eleven zöld, fiatal tölgy és gyertyán hajtásokat is. Ezt a háziállatok takarmányozására használták. Szokásos nyári tüzelő volt a *lobbancs*, amely hamar gyulladt, a háziasszonynak nem kellett sokat bajlódni a tűz-gyújtással. Tüzelésre gyűjtöttek a lehullott száraz gallyat. Az összegyűjtött fát háton, *bazárkában* vállon, kévében vagy talicskán vitték haza. A bazárka két kétágú fából készült, amelyeket egymástól 50–60 cm-re összeerősítettek. Ezt mindenki magának készítette. A bazárkába az aprított fát keresztbe rakták, amikor megtelt, a két végét lekötötték zsineggel, hogy hátra véve ne hulljon ki belőle.

Az emberek csoportosan mentek fát gyűjteni, és amit közösen gyűjtöttek, azt igazságosan osztották szét. Olyan is előfordult, hogy a csoport által gyűjtött fát otthon osztották el. Ilyen esetben nem háton, hanem szekérrel vitték haza. Ha fuvaros vitte, azt közösen fizették. A csoport tagjai közül ha volt valakinek fogata, az szállította haza, de az egy résszel többet kapott, mint a többiek. A tüzelőt általában akkor gyűjtöttek be az emberek, ha a földeken már, vagy még nem volt munka. A fagyűjtés a vágások helyén történt, vagy olyan erdőben, amely kiszáradófélén volt. Az emberek ismerték a *fabecsüle-tet*. Ha észrevették, hogy valaki fát lop, akkor figyelmeztették, máskor ne csinálja, mert az uradalom megbünteti. Ha néha előfordult, hogy a haragosok árulkodtak, a kívülállók nem az árulkodót, hanem a fát lopót fogták pártfogásba. Az árulkodókat kizárták a csoportból. Előfordult, hogy a fát mesterségesen is elsáritották. Ez úgy történt, hogy a fa tövére trágyalevet, hamulugot, forró sós vizet öntöttek, esetleg kibontották a gyökereit és tüzet tettek rá, vagy a gyökereit kibontották. Azt, hogy a veszélyeztetett fákat mikor lehet kivágni, abból állapították meg, hogy a fa levelei idő előtt megsárgultak és lehullot-tak. Akkor lehet kivágni a fát, ha *kókad*t. A fiatal fákat jeles alkalmakkor díszítésre is alkalmazták. Májusfának a nyír és bükkfa a legalkalmasabb, ezek a legszebbek, legmutató-sabbak és nem száradnak el túl hamar. Karácsonyfának a lúç, a jegenye- és duglaszfenyő a legalkalmasabb, szintén a szépségük és tartósságuk miatt. Ha hideg szobában áll a karácsonyfa, karácsonytól húsvétig megmarad anélkül, hogy a levelei lehullanának. Az ilyen ünnepi fákat nem lehet kérés nélkül kivágni. Az erdész, a kerülő adhat erre engedélyt.

Az Erdőhorvátit környező erdőkben nagyon sok vad és madár található. Leggyakoribb a vaddisznó és az őz. Ezenkívül sok nyúl, szarvas, muflon, róka élt és él az erdőkben. Az állatokat húsa és prémje miatt vadászták. Puskával a faluban csak az erdészek és a kerülők öltek vadat, a parasztemberek más módon vadásztak. A vaddisznót pl. nyárvégi éjszakákon, amikor a kukorica érik, a gazdák hurokkal fogták meg. Ez úgy történt, hogy a vaddisznónyom mellé, ahol be szokott járni a kukoricásba, erős hurkot csináltak drótból, a gazda pedig elbújt. A vaddisznó megfogása után késsel kiengedték a vérét. Ezután rögtön a belsőrészek eltávolítása, a zsigerelés következett, hogy a hazaszállításig ne legyen szaga. Hurokkal vadásztak más állatokra is, pl. nyúlra, rókára, őzre. Itt már emberi erőre nem volt szükség. Elég volt, ha a drót végét jó erősen odaerősítették a fatörzsre. A nagyobb vadakat, szarvasokat, vaddisznókat a hurkon kívül csapdával és veremmel is fogták. Előfordult az is, hogy a környéken farkasok tanyáztak. A farkasok sokszor a faluba is bemerészkedtek. Legkönnyebben megfoghatónak a rókát tartották, mert az volt a legravaszabb, de a legkíváncsibb is. Kíváncsiságának sokszor lett áldozata. A nyulat tavasszal volt legalkalmasabb fogni. A fiatal őzeket szintén tavasszal, főleg májusban, esős időben lehet megfogni. A vadászathoz különböző sípok is használtak, mely utánozta a vaddisznót, az őzet és a szarvasmarhát. A vad bőrét nem tudták kikészíteni, ezért csak szárították és sózással tartósították. Lábtörlön kívül értékesebb termékeket nem tudtak belőle csinálni.

A vadászon kívül madarászattal is foglalkoztak. A környékbeli erdőkben rigók, ölyvek, héják, pacsirták, sólymok, cinegék, ökörszemek, stiglincek, barázdabillegetők, varjak, harkályok, baglyok, foglyok, karvalyok, szajkók, szarkák, verebek, csókák, fácánok, gerlék élnek. Falumban csak a gyerekek madarásztak gumipuskával (*csüzli*). Táplálékul jó volt néhány madár húsa (fogoly és a fácáné). Főleg a levesük nagyon izletes. A madarak fészket úgy találták meg, hogy figyelték a fák alatt ürüléküket, vagy a repülés irányára, madarak hangjára figyeltek. Csak az tudott madarat fogni, aki ügyes famászó volt, s eszköz nélkül tudta kiszedni a fészket. A madártojás finom csemege volt, de nem mindig itták ki. A madarak tollát díszítésre használták, pl. a szajkó tollát az erdészek, vadászok a kalapjukhoz tűzték. Ilyen célra használták a fácánbegyet, fácántollat is.

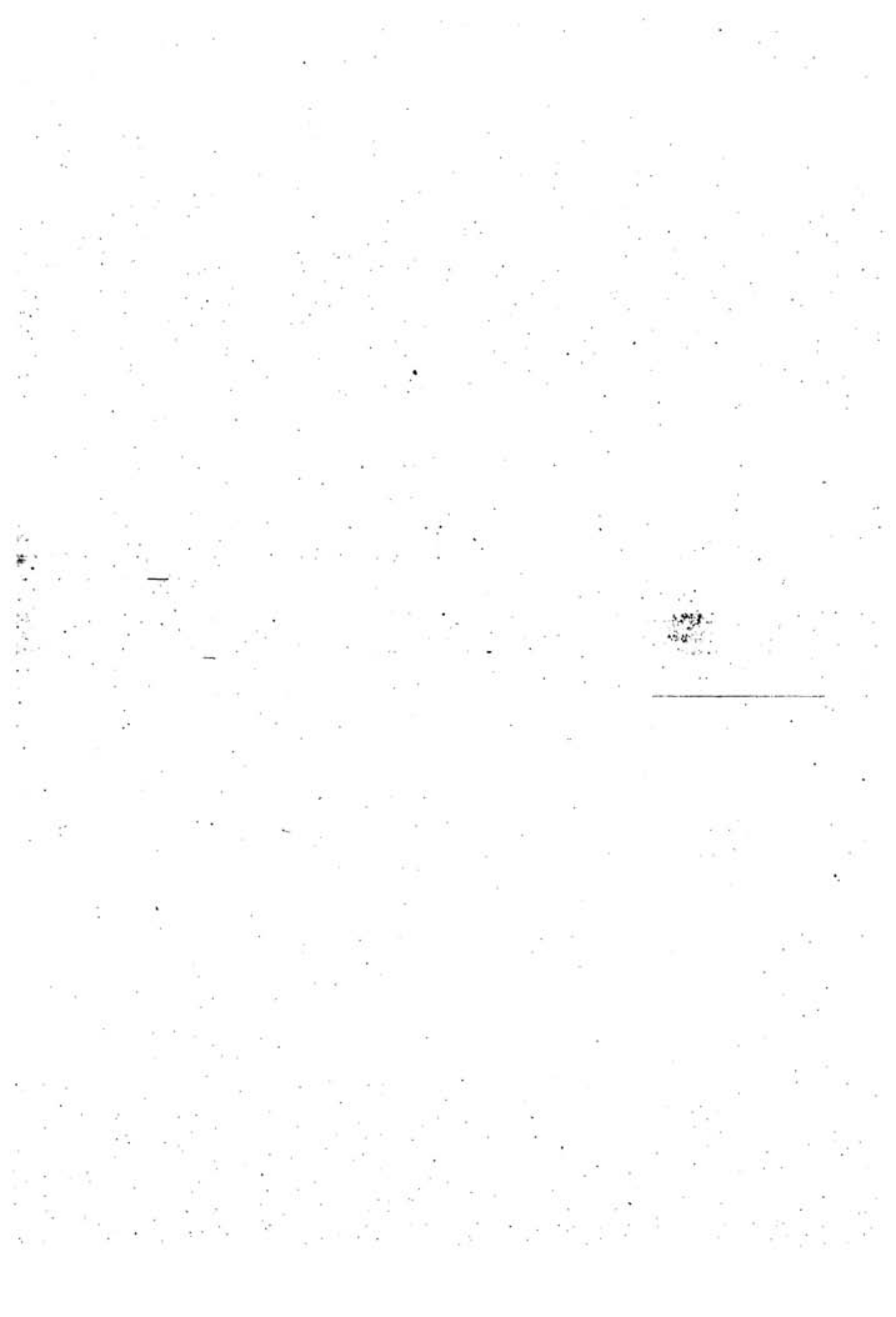
A madarak viselkedéséből és hangjából jósoltak: pl. csörög a szarka, váratlan vendég jön a házhoz, vagy pénzt kapnak; ha bagoly huhog a ház körül, haláleset várható; ha a karvalyok és a varjak kárognak, időváltozás lesz; ha délről észak felé szállnak, hideg idő várható.

A vadászon és madarászon kívül felhasználták az erdei vad méhek mézét. Legtöbb vadméh az öregerdőkben, nagy odvas fákban volt. Az odvakba rejtett mézre csak véletlenül találtak rá, különösebben nem kutattak utána. A méheket kénezzéssel, vagy tűzzel űzték el. Ha kímélték a méheket, az odvat megtaláló gazda úgy védekezett, hogy teste minden részét eltakarta, ecettel is bedörzsölte magát, ez távol tartotta a méheket és így szabadon kiszedhette a *sonkolyos lépes mézet*. Az odút néha kivágták és a méhekkel együtt az otthoni méhesbe hazavitték. Ilyenkor gyakran előfordult hogy a méhek megszöktek. Emlékeznék arra is, hogy a méheket az egyik odúból a másikba telepítették át. Ez dobolással, csalogatással történt. A mézet éjszaka a sötétben volt legalkalmasabb kiszedni, mert azt tartják, a méhek ilyenkor a legártalmatlanabbak. Néha előfordult az, hogy a méz a vándorkereskedők révén más falvakban, városokban került értékesítésre.

A szénégetés

Erdőhorvátiban régen foglalkoztak szénégetéssel. Ez jobbra a kovács foglalkozáshoz kapcsolódott. A fát a környező erdőkben szereztek be. A szén egyharmada jutott a szénégetőnek, a többit be kellett szolgáltatnia a fát adó uradalomnak. Előfordult, hogy más határba, 20 km-ig terjedő körzetbe mentek szenet égetni, s általában hetekig, hónapokig ott maradtak. A szénégetést idősebb emberek végezték, és ők tanították be a fiatalokat is, bár 1930 körül már nem nagyon érdeklődtek ez után a szakma után. Az égetés vízhez közel, lapályos helyen történt. Ha nem volt sima a terep, de a víz közel volt, s alkalmasabb hely nem akadt, mesterségesen egyengették el a talajt. A farakásokat *boksának* nevezték. A munkások párban dolgoztak, egy boksához több pár tartozott. Szerszámaik a következők voltak: lapát, csákány, tűzcsapó, gereblye, valamint a szállításhoz szükséges zsákok. Az erdőben a szénégetők mintegy 100–200 méterre dolgoztak egymástól. Egy boksa elkészítéséhez kb 20–30 m³ fára volt szükség. Az összegyűjtött fát kúpalakúra rakták össze és leföldelték, hogy ne kerüljön közé levegő. A földelés után falevelet raktak a boksa tetejére, belsejébe pedig olyan apró fát, ami hamar meggyulladt. A begyűjtés olajos ronggyal történt, ezt *kódnak* nevezték és hosszú rúddal tölték be a boksa belsejébe, majd elzárták a nyílást, hogy lassan *enyésződjék* a fa. A boksa nyílása dél felé volt, mert északról erősebb a szél, s mivel a nyílás nincs rendesen elszigetelve, levegő kerülhet a boksába. Ilyenkor a szén nem ég ki jól. Begyűjtés után őrizték a boksát, hogy lángot ne kapjon a fa, s ha mégis meggyulladt, tűzcsapóval, szénporral vagy porral oltották el. Egy boksa egy hétig égett, s akkor volt kész, ha a boksa behorpadt. Ilyenkor eltávolították a feleslegessé vált földet, majd megkezdődött az osztályozás. A kiégett, osztályozott szenet zsákokba rakták és szekerezéssel szállították a felhasználóhoz, vagy a kereskedőhöz.

A munkások a szénégetés idején az erdőben, kunyhóban laktak, és élelemmel saját magukat látták el. Életmódjuk hasonló volt azokéhoz, akik más vidékre jártak dolgozni.

A NÉPI ÉPÍTKEZÉS TECHNIKÁJA ÉS A TÁRSASMUNKA FORMÁI KARCSÁN

NAGY GYÖRGY

Karcsát és környékét a XIX. század közepéig végeláthatatlan mocsár vette körül. Építkezésre alkalmas helyek csak a kiemelkedő homokhátak, *gerindek* voltak. Ez megszabta az építkezés lehetőségét is. Mivel követ egyáltalán nem, vagy csak igen nehezen lehetett szállítani, ezért a XIX. század végéig kőfalú épületet nem is találunk a faluban a templom kivételével. De még erre az épületre is úgy néztek a karcsaiak, mint valami csodára, talán azért is tulajdonították építését a tündéréknek, mert lehetetlenségnek tartották a templomba beépített nagy kőtömbök ideszállítását. Úgy gondolták, hogy azt élő, földi ember nem szállíthatta ide.

Így azután érthető, hogy ebben az időben az építkezésekhez kizárólag a helyben található anyagokat használták fel. A nádas bőven szolgáltatott anyagot a tetőfedésre. A mocsári erdők pedig a faanyagot adták, hiszen a jobbágyok a „... Karcsa község határában létező és még most is fennálló Nagyerdő nevezetű viselő erdőnek használatában voltak, abból tűzi és építkezési fákat a magok szükségekre földesúri engedelem nélkül szabadon hordtak ... hasonlóan használtak Dobrosnya nevezetű álló erdőt is, – valamint Nyárszög, Hosszúhomok, Szajlyuk, Keselős, Dözsverme, Nagyszekeres nevezetű erdőrészeket is ... szintén úgy a nádasokban létezett égresek is jelesen pedig a Nagy-égres a Czigándi határszélen, mely jelenleg Deme lápnak nevezetik, Apacségres Karádi határszélen, Keselyűs-égres és Kőbölkút nevezetű szigeteken volt fákat.” (B-A-Z megyei levéltár sátoraljaújhelyi levéltára. 1839:63)

Annak ellenére, hogy faanyag a felsoroltak szerint bőven állt a lakosság rendelkezésére, nem építettek fából házat. Mégpedig azért nem, mert az árvíz majd minden esztendőben elöntötte a vidéket, s a gerendákból készített házakat elvitte volna a víz. Mivel pedig az árvíz legkevésbé a *paticsfalú* házakban tett kárt, így a XIX. század végéig ez a házepítési mód volt a legáltalánosabb.

A paticsfal építése. Az építkezés megkezdését több dolog határozta meg. Az építeni szándékozó már évekkel előbb készült az építkezésre. Lassan beszerezte a faanyagot, mert nyers fából építeni nem lehetett, tehát már korábban el kellett készíteni a gerendákat, amelyekből majd a falnak a váza és a tetőszerkezet készült. Az építkezni szándékozó a hazaszállított gerendákat *megnyúzta* (a fának kérgét lehántotta), mégpedig akkor, mikor más munkát nem lehetett végezni. Ha értett a faragáshoz, akkor szögletesre kifaragta, ha nem, akkor kifaragtatta és gondosan letakarva eltette az építkezésig. Amikor a *szarufák*, gerendák készen voltak, akkor lehetett csak hozzákezdeni az építkezéshez. Az építkezéshez való készülődéshez tartozott az építendő ház helyének az elegyengetése. A talajt kapával, ásóval egyenesre nyesték, a gödröket pedig betöltötték. Miután így elkészítették a háznak a helyét, megkezdődhetett az építkezés. Erre rendszerint április végén, május első heteiben került sor. Azért ebben az időpontban, mert ekkor volt legkevésbé a mezei munka. A kapálás már befejeződött, s lehetett segítséget kapni az építkezéshez.

Az építkezés megkezdése az épület alapjának és alakjának a kijelölésével történt. Ezt csak szakember végezhetette, ezért az építkezés megkezdése előtt az építendő mindig

megegyezett egy-egy hozzáértő emberrel az építkezés vezetésére. A szakembernek elmondta, hogy milyen nagyságú épületet kíván építeni. A faluban az épületek hossza 18–20 méter, szélessége 6–7 méter volt. Az oszlopok földbe kerülő végeit a földbeásás előtt megfűstölték. Az égetésre, illetve a fűstölésre a korhadás késleltetése miatt volt szükség. A földbe helyezése előtt az oszlopokat méretre vágták. Az épület vázának függőleges oszlopai 4–5 méter hosszúak voltak, s a felső végén elkészítették a csapokat. Ezután kerültek földbe az oszlopok. A négy *sarokoszlop* leállításával kezdték a munkát, majd felállították a többi oszlopot is. A homlokzat közepére leástak egy ugyanolyan oszlopot, mint a sarokoszlop, de ez annyival rövidebb, mint amilyen magas volt a *mestergerenda*. Ez az oszlop ugyanis a mestergerendát tartotta a homlokzati részen. A *mestergerenda-tartó középoszloppal* egyvonalba még egy ugyanilyen oszlop került a mestergerenda másik végének tartására. Az oszlopokat úgy helyezték el, hogy az épület nyílászáróinak (ajtóknak, ablakoknak) a helyét mindig kihagyták, illetőleg az ajtók és ablakok helyére is oszlopok kerültek.

A falat határoló függőleges oszlopok beásása után került sor a *koszorúgerendák* felszabására. A koszorúgerendákat is rendszerint tölgyfából készítették. A XIX. század vége felé épült házaknál már tölgyfa helyett nyárfa, illetve fenyőfa a jellemző. A koszorúgerendák felszabása azt jelentette, hogy a fal hosszúságában és szélességében leásott függőleges gerendák csapjainak megfelelően kivésték a gerendákat, hogy a felhelyezés után összetartsa a függőleges gerendasort.

A koszorúgerendák felhelyezése után következett a függőleges oszlopok közé a *merevítőkarók* beépítése. Ezek egymástól 20–30 cm távolságra kerültek. A merevítőkarókra a későbbi vesszőfonásnál volt szükség, mert másképpen a vesszőfonás nem lett volna tartós. A merevítőkarók egyik végükkel a földbe kerültek, a másik végük pedig a koszorúgerendába vésett lyukba illett. Anyaguk bármilyen fa lehetett, legtöbbször azonban fűzfa volt, mert ehhez lehetett legkönnyebben jutni, hiszen a vizek partján valóságos erdő volt e fafajtából.

A fal vázának elkészítése után került sor a fonásra, a *sövényfal* elkészítésére. A sövényfal készítéséhez fűz, veresgyűrű (*cornus sanguinea*) és feketegyűrű (*acer tataricus*) vesszőt használtak. A vesszőket vagy frissen szedték, vagy ha régi szedés volt, akkor a fonás előtt beáztatták, meglocsolták, hogy ne törjön. A vesszőfonást mindig a ház egyik sarkán, a sarokgerendától indulva kezdték. A vessző a gerendán kívül volt, majd a következő merevítőkarón vagy gerendán belül, a harmadiknál újra kívül. A fonást szakaszosan végezték, vagyis a ház sarkától indulva körbe haladtak tovább. Fonásnál ha az első (kezdő) sor a gerendán kívül volt, a második sor már belülrre került, a harmadik sor újra kívülrre. Ablaknak, ajtóknak fonás közben kihagyták a helyét. Az ablakot, ajtót csak a ház befejezése, tapasztása után szerelték be.

Az épület falainak fonása természetesen csak akkor kezdődhetett, amikor már a tetőszerkezet is kész, illetve felrakták a koszorúgerendára. Ezt azért csinálták így, mert a fonást végezhatték az idősebbek is.

A koszorúgerendák felrakása volt a legnehezebb munka. A ledöngölt, erősen beállított függőleges tartógerendákhoz ferdén hozzátámasztottak annyi rudat, ahány függőleges gerendát kötött a koszorúgerenda. Ezeken a ferde rudakon húzták fel kötéllal a koszorúgerendát és helyezték el úgy, hogy a függőleges gerendák csapja pontosan illeszkedjen a koszorúgerendán kivésett lyukba. A sarokoszlopnál a koszorúgerendát még vaskapoccsal is rögzítették.

A mestergerenda elhelyezése is így történt, de még a koszorúgerendák feltétele előtt, mert a homlokzati rész koszorúgerendája a mestergerendába csapolódott be. A mestergerenda a paticsfalú házaknál végigfutott a ház egész hosszán.

A vázszerkezet elkészülte, a fonás befejezése után a tapasztás következett, mégpedig azonnal, hogy a sövényfal ki ne száradjon. A tapasztás három rétegben készült. Először a sövényfalat mindkét oldalról durván beverték sárral, s amikor ez egy- másfél hét elteltével megszikkadt, újra rátapasztottak egy vékonyabb réteget, ezután pedig következett a simítás, amikor az egyenetlenségeket is eltüntették, s a falat simára dolgozták. Azokat a gerendákat (a függőleges oszlopok egyik oldalát, a koszorúgerendákat), amelyekre sár került, a tapasztás előtt bevagdosták, hogy a sár jobban tapadjon rá.

A tapasztás anyaga a falu határában és a portákon található *nyirokföld* volt. A földet 2–3 m átmérőjű 30–40 cm vastagságban elterítették, majd vízzel bőveñ megöntözték és emberekkel, lóval vagy ökörrrel *megvágatták*. Az így megtaposott sárhoz töreket, pelyvát kevertek, mégpedig annyit, amennyi egy *fészek* sárnak a negyedrésze volt. Ezután még egyszer megvágatták, eldolgozták a sárban a töreket. A munkát addig végezték, amíg a villa ága között meg nem állt, vagy a csupasz taposó lábhoz nem tapadt a sár.

Az elkészült sarat *furikra* (talicskára) rakták és a falhoz vitték. Az első tapasztást szerszám nélkül, kézzel végezték a fal mindkét oldaláról egyszerre. Az első tapasztás megszikkadása után a vakolás következett. A második tapasztáshoz is ugyanolyan anyagot használtak, mint az elsőhöz, csak ekkor már vékonyabb réteg került a falra. Ezt a munkát *kanállal* és *nagysimítóval* kőműves, vagy ehhez a munkához értő ember végezte. Ekkor történt az ajtók, ablakok beállítása is. Amikor a vakolás is megszáradt, kezdődhetett a fal végleges elkészítése, a simítás. A simításhoz használt sárhoz nem tettek töreket, hanem a nyirokföldhöz egy kevés homokot kevertek. Ez volt a legvékonyabb réteg és ezt simára el kellett a falon dolgozni. A simítás kiszáradása után következett a meszelés. Ez a gazdaszony munkája volt, de segítettek a rokonok is. A mészhez mindig kevertek kékfestéket. Egy 5 × 5 méteres belvilágú ház falainak meszeléséhez körülbelül 2–3 dkg kékfestéket használtak fel, hogy a falnak „porcelános” színe legyen.

A ház felépítésének időtartama mindig attól függött, hogy mennyi ember dolgozott az építkezésnél. Karcsán az volt a szokás régen, és még napjainkban is, hogy a rokonok, szomszédok, jóbarátok segítenek egymáson az építkezésnél. Bármilyen munkája volt valakinek, ha az építő segíteni hívta, szívesen ment, mert a segítség kölcsönös volt. Rendszerint csak egy-két fizetett ember dolgozott az építkezésen, a segéd munkások segítségképpen dolgoztak. A jelentős segítségnyújtásra példát még napjainkból is említhetünk: egy 15 × 15 méteres lakás fala 1972-ben betonlappal és blokkteglából 3 szabad szombaton épült fel.

Ha 10 ember vett részt a munkában, akkor a ház tetővel, falazással egy hónap alatt elkészült. Legnagyobb munka az építkezésnél a tapasztás volt. Itt kellett a legtöbb ember, mivel igen sok sárra volt szükség, s annak elkészítése sok időt igényelt, s a munka is nehéz volt. Olyan mesterek, akik csak az építkezéssel foglalkoztak, nem voltak a faluban, de volt néhány parasztember, akik értettek a faragáshoz, tetőkészítéshez, vakoláshoz, tapasztáshoz. Az irányító szerepét ők töltötték be.

A paticsfalú épületeket az 1800-as évek végéig, az 1900-as évek elejéig építették. Ilyen volt a lakóépület, az istálló, esetleg a csűr is. A lakóépület három részből *ház*ből, *pitvar*ből és *kamrá*ból állt, s ugyanazon tető alatt, a lakóépület végéhez csatlakozott az istálló. Az istálló végében *eresz* volt, amely a gazdasági eszközök tárolására szolgált. Volt olyan ház is, amelynek lakószobája az istálló mellett volt és az istállóba ablakon keresztül lehetett betekinteni a szobából.

Paticsfalú épület 1973-ban már nincs a faluban, mint ahogy nádtetejű ház sincs. Az utolsó paticsfalú kamrát 1959-ben bontották le.

A vertfal építése. A házak falának másik készítési módja az volt, amikor két deszkafal által képzett részbe az előkészített földet belerakták és keményre dögölték. Az így készült fal neve *vertfal*.

A fal anyagául a nyirokföldet használták, amelyhez a föld negyedének megfelelően töreket, polyvát tettek. Amikor a földet csomóba rakták, mint a paticsfal készítésekor, kerek alakú *fészket* készítettek a földből. A fészek vastagsága itt is 30–40 cm volt. A földre rászórták a töreket, majd kevés vízzel meglocsolták, ezután kapával átvágták az egészet, hogy a föld „morzsalékos legyen”. A föld átdolgozása mindig a szükségletnek megfelelően történt, de minden fészek földet legalább kétszer át kellett vágni.

A vertfalú ház építésekor az építető már az építkezés előtt gondoskodott deszkáról, hogy a fal készítésekor legyen megfelelő *zsaludeszkája*. A deszkát lerakták és méterenként *kötőléccel* összeszőgezték. Egy-egy ilyen deszkaalkotmány egy méter magas és a deszkától függő hosszúságú volt, de legalább 3–4 méter.

Ennél az építési módnál fejlődést figyelhetünk meg. Már az alap kimérése, kijelölése is nagyobb hozzáértést kívánt, mint a paticsfalú házak alapjának kijelölése. Nem is végezte parasztember, hanem szakemberre, kőművesre bízta. Az alapot a kijelölés mentén kiasták, majd a *fundamentomot* kővel töltötték meg. A munka befejeztével felállították a deszkából készített *zsaluzatot*. Az alap két oldalán 60 cm-es belvilággal rögzítették a deszkákat. A deszkazsalu között úgy rögzítették, hogy a felállításakor léceket szegeztek keresztbe a deszkán. A leállított deszkafalat pedig a külső oldalról karókkal rögzítették, hogy a fal ki ne dőljön. A részbe az elkészített földből 15–20 cm-es réteget raktak, jól ledögölték, majd ezt a réteget törekkel beszórták és úgy tették rá a következő réteget. A sarkokat külön is megerősítették oly módon, hogy a saroknál rétegenként keresztben vesszőket helyeztek a föld közé. Amikor egy-egy zsalurész között kitöltötték, mellette felállították a következő zsalut és újra kezdték a töltést. Egy ház falának készítésekor először körülmentek a házban a méteres fallal, s csak azután kezdték meg a falat emelni, illetve a zsaludeszkát feljebb tenni. Azért építették így a falat, mert a már ledögölt rétegnek ki kellett száradni. Így haladtak azután körbe egészen addig, amíg a fal teljes magassága el nem készült. A kész fal szélessége 60 cm volt.

Az ajtó és az ablakok helyét nem rakták be, hanem amikor a fal készítésével odáig értek, akkor az ajtó és ablakok helyét vályoggal berakták. Száradás után az ajtók és ablakok helyét kibontották és beépítették a nyílászárókat.

A fal elkészülte után a falat 2–4 hétig száradni, állni hagyták, hogy *megszálljon*, de volt olyan ház is – és az adatközlők szerint az volt a legjobb –, hogy a tető elkészülte után a fal egy évig száradt, csak a következő nyáron történt meg a *kípucolása*.

Mikor a fal kiszáradt, megkezdődhetett a vakolás és a simítás. A vakolásnál 4–5 cm vastag sarat vittek fel a falra, ugyanúgy, mint a paticsfalnál, s a simítás anyaga is ugyanolyan volt. A vakolás után, amikor a fal egy kicsit szikkadt, megkezdődött a fal meszelése. Azért nem szárazon meszeltek, mert a szikkadt fal jobban állta a meszelést és utána szebb is volt a fal.

A vertfalas építési módnak volt előnye és hátránya is. Előnye az, hogy aránylag gyorsan elkészültek vele. Két hét alatt – nem mindennapos, hanem csak minden második, harmadik napi munkával –, 10–12 ember felhúzhatta a falat. Ha jó idő volt az építkezésre, az ilyen fal kiszáradás után olyan volt, mint a beton, nem vizesedett. Nem kellett hozzá drága anyag. Rossz oldala viszont az volt, hogy csak meleg, száraz évszakban lehetett építeni, mert ha esős, nedves volt az időjárás, akkor a fal nem lett szilárd, nehezen száradt ki.

Karcsán vertfalú ház ma már nincs, nem is sok épült akkor sem, amikor még ilyen módon is építkeztek. Van azonban belőlük még Semjénben és Tiszakarácson.

Ha azt akarták, hogy az építkezés gyorsan és folyamatosan haladjon, akkor sokkal több ember kellett hozzá, mint a paticsfalú ház építéséhez, azonkívül a munka irányításához mesteremberre is szükség volt. A legtöbb, legalább tíz ember a sár, illetve a föld készítéséhez kellett. Négy embert elfoglalt az anyagszállítás, s legalább négy embert kívánt az anyag döngölése. Így azután 18 ember napi munkája volt szükséges a folyamatos építéshez, de ha ennyi nem volt, 10–12 ember is boldogult. Ha azonban a ledöngölt fal nem szikkadt meg kellően a következő magasításhoz, várni kellett a fal további építésével, mert csak száraz falra lehetett a következő falrész felrakni. Akadályozta ezt az építési módot az is, hogy Karcához közel nincs építőkő, s a vertfalú ház kőalap nélkül nem ért semmit. A vertfal készítéséhez 1973-ban már csak egy ember ért a faluban. Gyarmati István korábbi háza még ilyen technikával készült.

A vertfal tapasztását rendszerint cigányokra bízta, mert ők nagyon értettek hozzá. Nem simítót használtak, hanem kézzel tapasztottak. A meszelés viszont itt is az asszonyok dolga volt. A gazdaasszony segítséget hívott és így végezte el a meszelést. A házakat mindig fehérre meszelték, de a mészbe kékfestéket tettek ugyanúgy, mint a paticsfalú házak meszelésénél.

A sárfal készítése. A legritkább építési mód volt, amikor az elkészített sarat minden forma nélkül csomóba rakták és bizonyos magasság elérése után az így elkészített falrész száradni, ülepedni hagyták. Amikor megszikkadt, de még nem száradt ki teljesen, az elkészített falrész ásóval egyenesre vágta. A vágás után az előbbi módon magasították a falat. Az így készített falat nevezték *sárfalnak*.

A fal felrakásához a sarat ugyanúgy készítették, mint a paticsfal tapasztásához, de ennél az elkészített anyagot addig járatták, taposták, míg egy embert meg nem bírt, amíg egy ember lába, ha ráállt, nem süppedt bele. A sár anyaga nyirokföld volt, melyhez negyedrézben töreket kevertek.

A sár készítésével egyidejűleg kijelölték a ház alapját. Zsinórral kimérték, kikarózták a sarkokat a fal hosszában és szélességében, ásóval meghúzták az alapvonalat. A vonal belvilágában az alapra nádat terítettek le olyan szélességben, mint amilyen szélesre a falat tervezték, hogy megakadályozzák a víz felszívódását a talajból, vagyis a náddal szigetelték el a faltól a talajvizet. Aztán az elkészített sarat talicskával az alaphoz hordták. Itt egy hozzáértő szakember kezdte meg a fal rakását, a falazást mindig a sarkon kezdve. Vett egy villa sarat és azt az alapra csapta körülbelül fél méter hosszan. Azután a következő villával megint ennek a tetejére csapta a sarat, s ezt addig csinálta így, míg a fal magassága el nem érte a 80–100 cm magasságot. Mikor ezzel készen volt, kezdte a következő fél métert, de ekkor már a megkezdett fal másik oldalán is rakták ugyanúgy a falat. A munkát addig végezték, míg körül nem értek a ház külső falazásánál. Ezután abbahagyták a munkát, mert a felrakott falnak néhány hétig ülepedni kellett. Az ülepedés, a száradás ideje mindig az időjárástól függött. Ha meleg, napfényes idő volt, egy-másfél hét alatt kiszáradt a felrakott falrész, de megtörtént az is, hogy 2–3 hétig is szüneteltetni kellett a munkát.

A következő munkaműveletnél, míg a többség a sarat csinálta, két-három ember ásóval a kiszáradt falat egyenesre vágta. Mivel ez rendszerint szemre történt, bizony nem a legegyszerűbb falat sikerült készíteni. Az egyenesre vágás után újra felrakták a következő réteg sarat a már kiszáradt falra.

Az építés folyamán az ajtóknak, ablakoknak nem hagyták ki a helyét, hanem a falat az ajtók és ablakok helyének kihagyása nélkül rakták. Amikor aztán kiszáradt a fal és a tetőt is rátették, akkor került sor az ajtók és ablakok helyének kivágására. A munkát baltával, csákánnyal és ásóval végezték. Ez nehéz munka volt, mert a fal vastagsága 50–70 cm között váltakozott.

Az épület befejezésére, lakhatóvá tételére az építés évében nem kerülhetett sor. Meg kellett várni a tapasztásnál, hogy a fal tökéletesen kiszáradjon, szálljon, mert a tapasztást lehányta volna magáról.

Az építés után következő tavaszon került sor az épület tapasztására, amit rendszerint cigányok végeztek. A tapasztáshoz szükséges sarat másképpen készítették, mint a fal anyagát. A tapasztás anyaga egészen finom nyirokföld volt, hozzá harmadrész töreket és nyolcadrés szarvasmarhatrágyát kevertek. A trágya azért volt szükséges, hogy ezzel megakadályozzák a tapasztás *felcsattogzását*. Az így elkészített, illetve előkészített anyagot lábbal taposták sárrá. Mikor a megtaposott sár középkemény volt, megkezdték a tapasztást. Az első tapasztásnál a sarat kézzel a falra verték és kézzel elsimították. Ekkor dolgozták el a fal egyenetlenségeit, ezért megtörtént, hogy az egyik helyen csak 2–3 cm volt a tapasztás, a másik helyen viszont elérte a 8–9 cm-t is. Amikor a tapasztás kiszáradt, következett a végleges munka, a ház végső falformájának az elrendezése, a második tapasztás. A simításhoz készített sárba kevés homokot kevertek. A második tapasztás vastagsága csak 2–3 cm volt, és *simítóval* olyan simára eldolgozták a felvitt sárreteget, hogy száradás után már meszelni lehetett a falat. A meszelés igen nagy munka volt. Előfordult, hogy a törekkkel gabonaszem került a falba, ott kihajtott, s ez bizony hátráltatta a munka befejezését. A meszelést egymás után 5–6 alkalommal el kellett végezni, s ez bizony az asszonyoknak nagy munkát adott, még ha 4–5 segítség, rokon, koma volt is. A mészhez itt is kevertek kevés kék festéket.

Hogy a sárfalú ház elkészítéséhez hány emberre volt szükség, az a ház nagyságától függött. Egy átlagos épület felépítése 20 embernek, a szárítás szüneteivel együtt, körülbelül 60 napig tartott.

Az építkezés május elején, jó idő esetén április második felében kezdődött, hogy elegendő idő legyen a rétegek száradására. Csupán az 1890-es évekig építkeztek sárfalból, s 1973-ban már egyetlen ház sem maradt meg közülük.

A vályogfal készítése. Az 1890-es évektől új faltechnika, a vályogból való építés kezdett elterjedni. Ennek több oka volt. A mocsarak lecsapolása után könnyebb volt a közlekedés a bodrogközi falvak között. Megnyílt az út a kövesdi kőbányához, ahonnan követ hozhattak az épületek alapjához. A vályogból épült ház elkészítési ideje 2–3 hétre csökkent, s szebb, tartósabb házakat építhettek, mint a korábbi építési módok szerint.

A vályogvetéshez jó anyagra, nyirokföldre volt szükség. Ha rossz földből vetették, idő előtt szétmorzsolódott. A jó anyag vályognak vetve olyanak száradt, mint a beton. Ezért aztán a faluban nem is vetettek mindenütt vályogot, csupán három jó vályogvető helyet ismertek. Az egyik a Karcsaparton, az Oréban, a másik a Becskeden a Tisztató partján, a harmadik pedig a Bobonyik nevű határrészen volt, amelyet még ma is Vályog-gödörnek, Vályoghányó gödörnek neveznek.

A vályogvetésnél fontos volt a sár jó elkészítése. Kibányászták az anyagot és elkészítették belőle a köralakú fészket. A fészket jól meglocsolták és taposni kezdték. A taposó körbe-körbe járt a fészken, ügyelve arra, hogy mindenütt jól átdolgozza a földet, hogy az ne maradjon csomós. Mikor már annyira megtaposta, hogy a tetején nyugodtan végigmehetett, rászórta a föld negyedrészenek megfelelő mennyiségű töreket, újra meglocsolta és megint elkezdte körbe-körbe taposni. Addig taposta, míg nem ragadt már a lábára és a villa ágai között megállt a sár. Aztán talicskába rakta a sarat és a vályogvetés helyére, lehetőleg sima területre vitte, melyet elegyengettek, majd megtisztítottak. A megtisztítás után törekkkel beszórták azt a helyet, ahova a vályogot formázták. A vályogvető forma deszkából készült. Belvilágának hosszúsága 30 cm, szélessége 15 cm, magassága 10 cm volt. A formázó maga mellé készített egy vödör vizet, a formát egy rongycsutakkal

megnedvesítette, majd a sárból kézzel kiszakított egy vályognak megfelelő nagyságot s a formába helyezte. Ezután kezét megnedvesítette, majd a vályog tetejét vizes kézzel lesimítva a formát a két végénél fogva felemelte. A kész, nyers vályog mellé helyezte a formát s az előbbi műveletet ismételte.

A kivetett vályogot a vetés helyén egy hétig szikkasztották, majd felszedték a földről és ötvenes *máglá*ba rakták. 50 vályogot raktak egymásra úgy, hogy az alsó sorba 9–10 darab, a következő sorba kevesebb, végül felülre csak egy-két darab került. Az ötvenes máglát úgy rakták össze, hogy a vályogok között nagy nyílást hagytak. Így a szél szabadon átjárhatta és jobban, egyenletesebben száradt. Így maradt addig, míg el nem szállították az építkezés helyére.

1930-ig a falusi ember maga vetette a házához a vályogot. Ezt a munkát mindig két ember végezte. Az egyik a sarat készítette, a másik pedig formázott. Rendszerint együtt vetette a férj és a feleség. A férj a sarat csinálta, a feleség pedig formázott. Később a cigányok kezdték a vályogot vetni, de ők már fizetést kértek és kaptak érte. Minden ezer vályogért fizetett a gazda az 1950-es években 250 forintot és egy kenyeret. Ezenkívül annyi töreket kellett adni, amennyi a vályogvetéshez szükséges volt.

A vályoghoz szükséges vizet a Karcsából vették, vagy ha olyan helyen vetették a vályogot, ahol nem volt természetes víz, akkor ott földkutat ástak és abból nyerték a vizet. A vályogvetés május elejétől augusztus közepéig tartott, amíg jó napfényes idő volt, mert ha esőt kapott a száradó vályog a földön, a munka nem ért semmit. Egy pár ember napi teljesítménye, ha szorgalmasan, szinte megállás nélkül dolgoztak, 800–1000 vályog volt.

Vidékünkön csak egy méretű vályogot használtak, amelynek hossza 30 cm, szélessége 15 cm, magassága 10 cm volt. Ezt alkalmazták az épület falához, a kemence alapjának megrakásához és a kémény tető alatti részéhez.

Vályogfalú ház építésénél az alaphoz a követ a ma Csehszlovákiához tartozó Kiskövesd kőbányájából szállították tengelyen. Az építető gazda szombaton segítségül hívta a falubeli szomszédokat, rokonokat s vasárnap kora reggel 30–40 szekérrel elindultak. A kőhordásért nem fizettek, hanem vissza kellett segíteni, amikor valamelyik építeni szándékozónak szüksége volt a segítségre. A kő megvásárlása rendszerint néhány évvel az építés megkezdése előtt történt, majd a vályog beszerzésére került sor. Egy-egy építkezésnél annyi ezer vályogra volt szükség, ahány méteres volt a lakás. Vagyis egy 20 méteres épület falazásához 20 ezer darab vályogra volt szükség.

Az építkezés az alap kiásásával kezdődött. Mélysége attól függött, hogy milyen volt a talaj. Homokra például nem lehetett építeni, mert homokon megcsúszhatott az épület. Homokos talajon addig ástak, amíg „*eleven*” (kemény agyag) talajt találtak. Rendszerint a nyirokföldig mentek le. Az alap kiásása után a követ berakták az alapba, majd 40–50 cm magasságig haladtak. Ezután került sor a vályoggal való falazásra. A vályogépületnek mindig raktak alapot és a vályog közé kötőanyagként sarat használtak. A fal rakásakor a kezdésnél a belső sorban hosszában tették a vályogot, a külső sorban pedig keresztbe, vagyis egy hosszába tett vályog mellé két keresztben levő vályog került. A következő sornál a külső sor vályogja került hosszába, a belső soré pedig keresztbe, hogy kössön a vályog a falban. A fal vastagságának kétféle a mérete. A külső falak 50 cm vastagok, a lakás közfalai pedig 30 cm-esek voltak. Az ajtók és ablakok helyét kihagyták a falazásnál, de a felső részt deszkával vagy vastagabb fával hidalták át, hogy fölötte tovább rakhassák a falat. Volt olyan építési mód is, hogy az ablakok és ajtók felett bolthajtást készítettek vályogból, de előfordult az ajtónál az is, hogy már a falazásnál beépítették az ajtófelet a falba.

A ház falának elkészülte után *felszabták a tetőt*, majd legalább egy hónapig állni hagyták, hogy szálljon az épület s csak akkor kezdték el a vakolást. A vakoláshoz a sarat ugyanúgy készítették, mint a vályoghoz. Egyesek a vakolás sarához *marhaganajat* tettek, mert ezzel megakadályozták a vakolás *megcsattogzását*. A vakoláshoz szükség volt egy *sírosládára*, amellyel a sarat vitték a falhoz, egy *vakolókanálra* (kőműveskanálra) és egy *nagysimítóra*. Vakoláskor a kőműves a kanállal rácsapta a sarat a falra, majd simítóval elegyenlítette. A vakolás rétege 3–4 cm volt.

A vakolás megszáradta után sor került a simításra. Simításhoz hígabb sarat használtak, mint a vakoláshoz, s nem tettek bele töreket. A híg sárból a kőműves kanállal felcsapott egy kb. 1 cm vastagságú réteget, majd a *kissimítóval* simára dolgozta a falon. Megvárták, míg megszárad, majd az egész épületet kívül-belül fehérre meszelték. A mészbe kék festéket tettek, de csak annyit, hogy a fal színe porcelánszínű legyen.

Előfordult az is, hogy az egyik évben felépített háznak csak a következő évben került sor a *kipucolására* (vakolás, simítás, meszelés, ajtó, ablak felszerelése). Volt olyan is, hogy a ház egyik helyiségét belülről rendbetették, beköltöztek, majd a többi helyiséget csupán évek múltán hozták rendbe.

A vályogépület építését kevesebb ember végezte, mint a korábbi építési módok esetén. Általában négy kőműves és 8 *hontlóger* (segédmunkás) két hét alatt felrakta egy 20–22 folyóméteres lakás alapját és falát.

A vakolás és simítás is a szakemberek, a kőművesek dolga volt. Egy kőműves napi teljesítménye két segédmunkással egy 5 X 5 méteres szoba belsejének kivakolása volt. A simítás is egy napig tartott. A meszelést – mint másutt is – az asszonyok végezték, segítségével.

Az építkezést általában májusban kezdték. A fal felrakása és a tető felszabása után abbahagyták, majd aratás, illetve cséplés után végezték el a pucolást, amikor rendszerint nem volt sürgős munka a határban, s lehetett segítséget kapni. A vályogfal az 1900-as évek elejétől kezdett elterjedni és jellemző volt az 1950-es évek közepéig-végéig. Ma már nem építkeznek vályogból, inkább téglát és betonblokkot használnak. A falu házainak 80%-a azonban még vályogfal, de nincs egyetlen olyan porta sem, ahol ne lenne tégláépület.

A téglafal és építése. Karcsán a felszabadulásig csak a középületek és az uradalmi tanyákon levő fontosabb épületek készültek téglából. A Becsked tanyán, mely a gróf Sennyeyek birtoka volt, 1900-ban megindult a tégláégetés. A gróf tisztartója tégláégetéshez értő cigány családot telepített az uradalomba, ezután segédmunkásokat toboroztak a környéken lakó cigányságból. A téglávetés és az égetés az uradalom területén a Tisztató északi részén, a mai Repülőtér nevű határrész és a Becskedi legelő között történt. A téglávetés menete sokban hasonlított a vályogvetéshez, csak az anyag előkészítésében volt eltérés. A téglát anyagaként helyben bányászott agyagot használtak. Ezt vízzel keverve átgúrták, átdolgozták úgy, hogy ne maradjon benne csomó. Ezután pedig kivetették, megformázták, de nem a földön mint a vályogot, hanem hosszú deszkaasztalon. A kivetett téglát az asztalon négy napig szikkadt. A negyedik napon a megszikkadt téglát *máglába* rakták, és így maradt a nyers téglát egy hónapig. Mikor már 3–4 ezer téglát máglában volt, megkezdődött a nyers téglát berakása. Az égetéshez nyers téglából kemencét építettek. A kemence építése, illetve a nyers téglát berakása úgy történt, hogy minden két téglát között rést hagytak, hogy a forró levegő megfelelően átjárja a berakott téglát minden részét. A téglát összerakását az égetéshez egyetlen adatközlő sem tudta elmondani, mert Bandor Antal, aki az uradalomban végezte a tégláégetést, soha senkinek nem árulta el ezt a titkot. A pácini báró Sennyey birtokán is megpróbálkoztak tégláégetéssel 1920-ban. Ott a vállalkozó olyan ember volt, aki Bandor Antal mellett dolgozott hosszú

ideig. Szépen is haladt a munka egészen a begyűjtásig. Hiába tüzeltek azonban az összerakott kemencében, a téglá nem égett ki. Végül is abbahagyták a munkát és áthívták Bandor Antalt, aki a kemencét újból megrakta, de közben nem engedett maga mellé senkit.

Mikor minden nyers téglát beraktak a kemencébe, az egészet letapasztották. A kemence alatt meghagyták a tüzelőnyílást, azután begyűjtötták. A kemencében egy hétig éjjel-nappal tüzeltek repceszalmával. A tüzelőnek hosszú, fanyelű vaslapátja volt, azzal tologatta be a szalmát a tüzelőnyíláson. Egy hét után abbahagyták a tüzelést, s hagyták hogy a kemence magától kihűljön. Két hétig hűlt, majd a kemencét szétbontották és kiszedték a kész téglát. A tégláégetés az 1930-as évek elején szűnt meg. Az uradalom befejezte az építkezést, s nem volt szükség több téglára. A faluban sem vásárolták a téglát abban az időben, mert a vályog olcsóbb volt. A helyi tégláégetés megszűnéséhez hozzájárult az 1924-ben megépített országút is, mert olcsóbban jutottak téglához Sárospatakon, a téglagyárban.

A Becskeden égetett téglá mérete eltért a mai ismert téglamérettől. A mai normál-téglák mérete 6 cm magas, 12 cm széles és 24 cm hosszú. A becskedi téglá mérete: 10 cm magas, 15 cm széles, s 30 cm hosszú volt. Követte tehát a vályog méreteit.

A téglafal építése ugyanúgy történt, mint a vályogfalé, kötőanyagként azonban nem sarat, hanem meszes maltert használtak. A maltert úgy készítették, hogy homokhoz vizet és a homok ötdrészének megfelelő oltott meszet tettek, ezt eldolgozták, majd a falazásnál ezzel kötötték a téglát. Napjainkban a malterhez cementet is kevernek. A téglafalat is, mint a vályogfalat, kőművesek építették. Használatos szerszámaik, a kőműves *kalapács*, a *kanál*, a *fangli*, a *vízimérték*, a *függő* és a *léc* voltak. A fal felépítése után rögtön kezdődhetett a vakolás, majd az elsímítás. A vakoláshoz is, a simításhoz is meszes-cementes habarcsot csináltak. A téglafalú épületnél a vakolás nem volt olyan vastag, mint a vályogfalnál, 1–2 cm vastag vakolás és 0,5–1 cm vastag simítás került csak a falra. Száradás után kezdődhetett a meszelés. Az uradalomban olyan épület is volt, amelynek csupán a belsejét vakolták és simították, míg a külső falra nem került burkolat.

A téglafal építése is tavasztól-őszig tartott. A felszabadulás előtt a faluban középületeket és az uradalmi épületeket építették csak téglából. Ma már jobban terjed a téglafalú építkezés. Az 1960-as évektől épült házak mind téglából, illetve betonblokkból épültek, a vályogfalú ház ma már nem korszerű.

Segítség az építkezésnél. Karcsán még most is az a mondás járja, hogy az ember hamarabb rászorul a szomszédjára, mint a testvére. Ez a mondás még jobban áll az építkezésnél, mint bármilyen munkánál. Hozzá sem lehetett kezdeni mások segítségének igénybevétele nélkül. S mivel mindenkinek szüksége volt mások segítségére, Karcsán nem tartották sohasem szívességnak a segítséget, hanem sokkal inkább kötelességnek. A hívást visszautasítani nem lehetett, mert aki ezt tette, az az egész falu közvéleményével találta magát szembe, s amikor ő került hasonló helyzetbe, visszakapta a kölcsönt.

A segítség rendszerint csak egy napra szólt, de ez a nap kora reggeltől késő estig tartott. A következő napon mások álltak be segíteni, s ez így ment addig, amíg a ház fel nem épült. Ebben a munkában nem tekintették sem a vagyoni helyzetet, sem a társadalmi rangot. A segítség kiterjedt a kezdéstől a végzésig, s beletartozott az igával végzendő segítség is. Amikor a kőbányából követ kellett hozni a ház alapjához, akit az építető megszólított, kötelességének tartotta, hogy egy szekér követ hozzon segítségképpen, még akkor is, ha az építető nem tudta azt igával visszasegíteni, mert esetleg nem rendelkezett iгаerővel. Az építetőnek a segítők számára kosztot kellett adni arra a napra, amikor neki dolgoztak.

Miben segítettek egymásnak az építkezésnél? Főleg a segéd munkáknál, de ha mesterembert hívtak segíteni, akkor az is bér nélkül végezte egy napig a munkát. Az 1900-as évek előtt, amikor még kevés szakmunka kellett az építkezésekhez, a talaj egyengetésétől, a faanyag kitermelésétől a ház teljes felépítéséig a munkák többnyire segítséggel készültek. Amikor a vályogépület terjedni kezdett, a segítség már csak az igával végzendő munkára és a segéd munkára terjedt ki. Napjainkban is megvan még a segítségnyújtásnak ez a formája, de már csupán a rokonság köréből kerülnek ki a segéd munkások.

FALUSI SZEGŐDMÉNYESEK MUNKÁJA ÉS ÉLETMÓDJA A BODROGKÖZBEN

NAGY GÉZA

A paraszti közösségekben mindig szükség volt olyan emberekre, akik a gazdálkodásnak segítői voltak, akik nélkül a parasztember mindennapi munkáját nem végezhetne volna. Ezek az emberek azután egy-egy közösségbe betelepülve sokszor nemzedékeken keresztül megmaradtak helyeiken, a faluközösség megbecsülte, a parasztság magával egyenrangúnak tartotta őket annak ellenére, hogy megélhetésük mindig a paraszti lakosságtól függött. Olyan foglalkozás, melyre minden faluban szükség volt, több is akadt. Ezek a foglalkozások a paraszti munka zavartalan viteléhez annyira hozzátartoztak, hogy bármilyen szűk termés volt is, e foglalkozások úzóinek bérét mindig hiánytalanul rendezték, még akkor is, ha netán a gazdáknak alig volt miből fizetni.

Dolgozatomban azokat a szegődményes foglalkozásokat veszem sorra, amelyeket meg lehetett találni egy-egy faluban a felszabadulásig, illetve a mezőgazdaság átszervezéséig. Ezek közül a foglalkozási ágak közül néhány még ma is megtalálható, régi jellegét azonban már elveszítette, néhány pedig teljesen eltűnt. Az alábbiakban a *kovács*, a *pásztorok*, *kerülők* (mezőőrök), *vártások* (éjjeliőrök) és a *harangozó* munkáját, fizetését és életmódját veszem sorra, mivel a közösségi munkamegosztásban ezek nélkül a falusi ember munkája elképzelhetetlen lett volna.

A szegődményes munkák közül a kovácsé az egyetlen, amely iparosmunka volt. A kovács munkája a faluközösség életében jelentős helyet foglalt el. A kovács készítette és javította a gazdasági felszereléseket, vasalta a lovakat és ha úgy hozta a szükség, még a „megnyilazott” lovat is gyógyítani kellett.

A Bodrogek falvaiban kommenciós kovácsok dolgoztak a felszabadulásig. A kovácsfogadás minden esztendőben Szent Mihály napján volt. Előtte kidobolták a faluban, hogy melyik időpontban lesz a kovácsfogadás, de már előtte megindult a bekerülni szándékozók részéről a „szószólók” keresése. Mit jelentett ez? Ha több jelentkező volt, akkor a jelentkezők a tekintélyesebb szokimondó gazdákat felkeresték és támogatásukat, pártfogásukat kérték. A választás napján összejöttek a gazdák vagy az iskolában, vagy ha jó idő volt, akkor a község ház udvarán. Ha az iskolában volt, akkor a választók a padokban helyet foglaltak, az előjáróság pedig a községi bíróval az élen velük szemben az asztalnál foglalt helyet. Amikor a gazdaközönség összejött, rendszerint a törvénybíró nyitotta meg a gyűlést, majd a bíró kezdte a beszédet: „Tisztelt Gazdaközönség! A mai napon azért jöttünk össze, hogy megválasszuk a községi kovácsot. Községünk eddigi kovácsának a munkájával úgy gondolom, meg lehetünk elégedve, meg nem is jelentkezett más kovácsnak. Nekem az lenne a javaslatom, hogy fogadjuk meg továbbra is kovácsnak.” Ezután akinek kifogása volt ellene, az rendszerint felszólalt és elmondta a sérelmét. Ilyenkor azonban a „szószólók” hamarabb szólaltak meg, dicsérve a kovács munkáját és így nem járt különösebb nehézséggel a jelölt megválasztása. Igaz, a választásra rendszerint egy jelölt maradt. A visszamaradó kovács lényegesebben könnyebb helyzetben volt mint az új jelölt, lévén a faluban nagyobb lehetősége a tekintélyesebb gazdák pártfogásának megszerzésére. Egyik adatközlőm szerint: „Baba (ti. a falu régi kovácsa) koma vót mindenkinek. Mikor mán a választás gyűtt, elhozott egy hordó bort, oszt az előjáróságot itatta.”

Ha a kovács munkájára a tekintélyesebb gazdák részéről nem volt kifogás, és a kovács nem akart a faluból elmenni más községbe, akkor minden további nélkül visszamaradhatott. Vele szemben más jelölt nemigen vállalkozott jelentkezésre, illetve nem számíthatott a megválasztásra. Ha azonban a kovácsnak jobb helye akadt, más faluban több kommcenciót ígértek neki, akkor a visszamaradás esetére kommcenciójavítást ígértek neki a faluban is, ha azt kérte. Volt azonban olyan helyzet is, hogy a faluban nem adták meg neki a kért javítást. Ilyenkor a kovács vagy maradt a régi béréért, vagy pedig elment más faluba. Ez jelenthetett a kovácsnak felemelkedést is, de elszegényedést is. Karcsán Baba Károlynak napjainkban is emlegetik egy ilyen elhatározását. Az egyik választás alkalmával fizetésjavítást kért, mert mint mondta, Pácín községben többet ígértek neki. Az előljáróság, illetve a gazdák nem teljesítették kérését, ezért elment a faluból. Amikor elment, 15 szekér vitte a faluból a holmiját. Pácínban azonban más kovács is dolgozott, s nem ment olyan jól a dolga, mint ahogy azt várta. Így azután két év múlva visszakerült Karcsára, de már elég volt két szekér a visszahurcolkodásra.

Ha a választás megtörtént, megállapodtak a kováccsal a kommcencióban is. A választó gazdák vállalták a kovács fizetésének összeadását, ugyanakkor megegyeztek a kováccsal a járandóságban és abban, hogy a kovács mit köteles végezni a megállapított bérért. A kovács is írásban vállalta azon munkák elvégzését, amiért a bért adták. A kommcencióért a kovács köteles volt ingyen elvégezni az év folyamán az ekevasak élezését, az új ekevasak felszabását az ekére, s az ekék igazítását, javítását. Ha azonban a gazdának ezenkívül más munka elvégztetésére is szüksége volt, ezért a munkáért már fizetni kellett.

A kovács kommcenciója két részre osztható: pénzbeni és természetbeni kifizetésre. A fizetés a felszabadulásig nem családunként, gazdánként történt, hanem ekénként. Ez azt jelentette, hogyha egy nagyobb gazdának két-három ekéje volt, a járandóság két-háromszorosát kellett megfizetnie a kovács számára. Az ekénkénti járandóság a következő volt: 1 pengő szénpénz, 0,5 véka (12,5 kg) gabona (rozs), 0,25 véka (6,6 kg) búza, 1 véka krumpli (25 kg), 1 db kenyér és lakás.

A kovácslakás egybe volt építve a műhellyel. A lakás javítása, tatarozása a község feladata volt. A kovácsszerszámokat a kovács maga szerezte be, a műhelyben saját szerszámját volt köteles használni. A kovács a bért maga szedte be a nála levő lista alapján. A szemesterményt (búzát, rozsot) cséplés után, a krumplit két alkalommal, mégpedig ősszel és tavasszal, a szénpénzt pedig nagypénteken. Ezenkívül szokássá vált – bár a kommcencióslevélben nem szerepelt – egy kéve kender szedése családunként. A kenyér szedésének nem volt meghatározott ideje. A kovács családtagjai vagy a felesége mindig akkor szedte, amikor szüksége volt rá. Nem is sorban történt, hanem éppen akkor, amikor a gazda felesége éppen meg tudta adni.

A kommcencióslevélben meghatározott munkán kívül persze más munka elvégzésére is szükség volt egy-egy paraszti gazdaságban. Ezeknek a munkáknak az elvégzéséért azonban már fizetni kellett a kovácsnak. Ez már nem természetbeni fizetésből, hanem pénzből állt. Az alábbiakban néhány kovácsmunka díjazását közöljük:

1. Új szekér vasalása
 - a) ha a gazda vette a vasat 100 p.
 - b) ha a kovács adta 200–250 P.
2. Targoncavasalás 4 P.
3. Ráfhúzás 1 P.
4. Baltaélezés 1 P.
5. Baltanádálás 2 P.
6. Tézslabevasalás 1 P.

7. Patkolás (patkónként) 1 P.
8. Sarokvaskészítés (ajtókhoz) 1 P.
9. Ankervaskészítés 10 P.
10. Nádvágódeszka készítése 2 P.
11. Szénavágó készítése 10 P.
12. Sarlókészítés 5 P.

A falusi kovácsok általában csak a falubeli gazdáknak dolgoztak. A községek határában elterülő nagybirtoknak ugyanis külön volt kovácsa. Az első világháborúig a legtöbb faluban csak egyetlen kovácsot találunk, aki a falu kommenciós kovácsaként dolgozott. A két világháború között azonban a kovácsok száma szinte minden faluban megszorozódott. Ez a kommenciós kovácsok megélhetésén igen sokat rontott, mert a gazdák közül sokan átpártoltak más kovácshoz. Erre a lépésre ugyanis joga volt minden gazdának, ha a kommenciós kovács munkájával nem volt megelégedve. Ehhez elég volt a kommenciós kovácsnál kihuzatni a nevét a névsorból, és rendezni az addigi tartozását.

A kovács maga vagy családtagjaival dolgozott a műhelyben. Különösen ősszel, az őszi szántás idején volt sok munkája, amikor a gazdáknak sürgősen szükségük volt az éles ekevasra. Ilyenkor korán reggeltől késő éjszakáig csengett az üllő. Sok gazda a határból jövet otthagya az ekevasat a kovácsnál azzal, hogy reggelre legyen megélezve a vas. Ilyenkor a kovács nemcsak családtagjait fogta be munkára, hanem még a faluból is fogadott fel olyan segítséget, aki értett a kovácsmunkához.

Sok munka gyűlt össze aratás után, hordás előtt is, amikor a gazdák hordásra a szekerüket javították. Igaz, ezt nem a kommenció fejében csinálta a kovács, hanem pénzért.

Ha a gazdák pénzes munkát végeztek a kováccsal, akkor a munka befejezése után fizették. Egy-egy új szekérvasalás elkészülte a munkadíj kifizetése után még áldomással is járt. Voltak olyan kisebb munkák is, amelyért a kovács nem pénzt kért, hanem vagy visszasegítette a gazda fuvarral, vagy pedig a kovács háztartásához adott valamilyen természetbenit.

A községi kommenciós kovácsok társadalmi helyzetét, a faluban elfogadott helyüket vizsgálva érdekes megállapításokat tehetünk. A kovács általában többre tartotta magát a gazdák nagyrésznél, szakmunkás voltát hangoztatva. Ugyanakkor a falusi gazdák olyan embernek tartották a kovácsot, akinek az a kötelessége, hogy elvégezze a fizetett munkát, de mégsem a maga gazdája, nem független ember. Egyszóval a falusi gazdák nagyrésze — még ha mester úrnak is szólította a kovácsot — nem tartotta magát egyenrangúnak, hanem olyannak, akinek a megélhetése a parasztembertől függött. Ha azonban a kovács a faluból került ki, vagy pedig a faluból nősült, megváltozott a helyzete. Befogadták, maguk közé valónak számították. Karcsán jónéhány évtizedig üzte ezt a mesterséget a Baba család. Az apa még Kiskövesdről került ide, majd amikor ő kiöregedett, idősebb fiát választották meg. Az idősebbik fiú azonban a két világháború között megunta a kovácsmesterséget és elment Amerikába. Utána újra Baba fiút, a korábbiak az öccsét választották. Ez a fiú már a faluból nősült, s gyermekei is itt mentek férjhez szegényebb gazdafiúkhoz, a fia is helybeli lányt vett feleségül. A fia is kovács lett, de ő már nem itt folytatta a mesterséget, mert mikor a sor rákerült volna, kommenciós kovácsra nem volt szükség.

Bár — mint ahogy korábban is említettem — maga a kovács nem tartotta magát parasztnak, baráti körét igyekezett a módosabb gazdák közül kialakítani. Ez nem volt különösebben nehéz, mivel a kovácsműhely az esős napokon olyan volt, mintha valamilyen klub lett volna. Itt gyűltek össze az emberek híreket hallgatni, véleményt cserélni. Ha pedig beköszöntött a tél, a fiatal házasemberek gyakran megjelentek a kovács házában beszélgetni, egy kicsit mulatozni, kártyázni. S ez a beszélgetés, kártyázás sokszor éjszakáig

tartott. Olykor baj is származott belőle. Egy mulatozásnak, virtuskodásnak például az lett a vége, hogy feldöntöttek egy kukoricagórét, a benne levő kukoricát pedig elvitték. Másnap persze kiderült a dolog, a tetteseket is elfogták. Ebben az időben aztán a faluban gyakran felhangzott a kas feldöntéséről szerzett nóta:

„Elmentünk mink a kovácsnál kártyázni,
Elmentünk a Konkoly kassát feldűtni.
Nyaklóláncot akasztottak nyakunkba,
Úgy kísérték a bíró udvarára.”

A gazdák, mikor még csak egy kovács volt a faluban, igyekeztek a kovács kedvében járni, igyekeztek vele jó viszonyt kialakítani, mert a munkájára nagy szükség volt a gazdaságban, és ha jóban voltak vele, hamarabb elvégezte.

Az első időkben a kovács keresetéből gond nélkül eltartotta családját. Később azonban, amikor már nemcsak egy kovács volt a faluban, s a munkaadók száma is csökkent, a kommcenciós kovács megélhetése is nehezebbé vált. Ennek ellenére az 1950-es évek elejéig megmaradt, a termelőszövetkezetek megalakulásával azonban a kommcenciós kovácsok munkája feleslegessé vált, a kovácsok a termelőszövetkezetekbe kerültek, vagy felszámolva műhelyüket az iparban kerestek megélhetést maguknak és családjuknak.

Szegődményes munka volt a *pásztorok* foglalkozása is. A pásztorok száma egy-egy faluban nagyobb volt, mint más szegődményeseké, éppen ezért itt a megbecsülés is más volt, mint például a kovácsnál. Nem minden pásztort becsültek ugyanis egyformán. Volt olyan, akinek egy esztendő múltán „kitellett a becsülete”, az ideje, hiába szeretett volna maradni a következő esztendőre, az év leteltével menni kellett, nem választották meg újra, mert „csak olyan kényszerű pásztor volt. A jószág sem érezte jól magát a keze alatt. Igazi kenyérbetyár vót, aki csak magával törődött.” Az volt az igazi pásztor, akinek a keze alatt a jószág gyarapodott. Karcsán is volt néhány olyan pásztor, akinek az apja, nagyapja is ezt a foglalkozást űzte, akik valósággal beleszülettek a pásztorságba. Ezt bizonyítják a faluban még ma is megtalálható ragadványnevek, mint Kisgulyás Gyuri (Tóth György), Csordás Jani (Tóth János), Csordás Albert (Cs. Szabadka Albert) és Kondás Sándor (K. Nagy Sándor).

A pásztorfogadás gazdája nem a községi előjáróság volt, hanem a Legeltetési Társulat. Szent Mihály napja előtt legalább egy héttel a Legeltetési Társulat elnöke közhírré tette a faluban a fogadás időpontját és helyét. A fogadás előtt azután azok a pásztorok, akik szerettek volna maradni, vagy szerettek volna bekerülni, ugyanúgy, mint a kovács, „szószólót” kerestek. De akkor is „szószóló” kellett, ha fizetésjavítást akart kérni valamelyik pásztor. A pásztorok aszerint kerültek fogadásra, hogy milyen jószágot legeltettek. A pásztorfogadás mindig jelentős esemény volt, amelyen minden gazda résztvett. A fogadást a Legeltetési Társulat elnöke nyitotta meg. Miután ismertette az összejövetel célját, felolvasta a jelöltek nevét. Ha idegen volt a pásztor, az asztalhoz szólították, hogy a választók megismerjék. Ezután került sor a pásztorok megválasztására. A választás egyessével történt, de a pásztorok ezalatt nem voltak bent a teremben. Először a *kintháló gulyák* két pásztort választották meg. Karcsán ugyanis az ökrök és a tinók külön gulyában jártak. Az ökrök a Kökényes, a tinók a Setétér nevű legelőre kerültek ki Szent György napján és éjjel-nappal kint legeltek Szent Mihály napig. Ezután a két *csordást* választották meg, mert Karcsán a tehenek is két legelőn, a Kiscsorda és Nagycsorda legelőn legeltek. A Kiscsorda legelőre és a Nagycsordára is azoknak a gazdáknak a tehenei jártak, akiknek legelőtulajdonuk volt az említett legelőn. A legelő ugyanis a gazdák tulajdona volt, s aszerint hajthattak rá jószágot legelni, amennyi területtel rendelkeztek. Ha például valakinek 2 kat. hold legelőjoga volt, az 4 tehenet hajthatott ki a legelőre.

Ha annyi jószágot nem hajtott ki, akkor vagy kaszálóként kapta vissza a fennmaradó területet, vagy pedig eladhatta egy esztendőre a legeltetés jogát.

A gulyások és csordások megválasztása után került sor a *kondás* megválasztására. Miután a választás megtörtént, a pásztorokat behívták és a Legeltetési Társulat elnöke ismertette velük a választás eredményét, majd mindegyiknek sok szerencsét kívánt a munkájához. Ezután megszabták minden pásztornak a munkáját, mert bár a fizetés nem különbözött, de a pásztorok feladataiban, munkájában volt eltérés. Az ökor és tinópásztor ugyanis tavasztól ősziig, éjjel-nappal kint volt a legelőn a jószággal. A csordások viszont reggel kihajtottak, estére hazahajtottak. Feladatuk tehát a jószágok természetének megfelelően alakult. A csordásoknak délben haza kellett hajtani a *frissellős teheneket* fejésre, majd fejés után újra kihajtani a legelőre. Emellett kötelesek voltak az apaállatokat is gondozni. Amikor legeltettek, akkor a csordában ott volt a tehénlétszámnak megfelelő számú apaállat is. (A Nagycsordán 3 darab, a Kiscsordán 2 darab.) Télen pedig, amikor már nem volt kihajtás, az apaállatok gondozása, tisztogatása, etetése is a csordások feladata volt.

A kondásnak viszont egész esztendőben legeltetni kellett. Itt azonban – ha nem vállalta a gondozást – nem kellett az apaállatot gondozni annak ellenére, hogy nappal a három darab apaállat a nyáj között volt.

A pásztorok bére – beleértve a kondásét is – az állatok darabszáma szerint alakult a következőképpen:

1. 0,5 véka (12,5 kg) gabona
2. 0,25 véka (6,5 kg) búza
3. 1 ebéd (Az ebéd helyett 1928-tól 1,5 kg szalonnát adtak gazdánként, majd pedig a pásztorok kérésére 1937-től ezt is megváltoztatták és 6,5 kg bűzát adtak helyette jószág darabonként.)
4. Fél kenyér
5. 50 fillér bocskorpénz
6. 1000 négyyszögöl kaszáló (pásztoronként)
7. 2 darab tehén szabad legeltetése
8. Gazdánként 1 kéve kender

A kondás bére nem sertésdarabonként, hanem *öregen*ként alakult:

1. 0,5 véka (12,5 kg) rozs
2. 0,25 véka (6,5 kg) búza
3. Családonként 1 darab kenyér
4. Családonként 1 ebéd
5. 20 fillér szoktatópénz malaconként
6. 50 fillér bocskorpénz öregenként
7. Ha a koca a nyájban felbűgött és a kondás jelentette,

8. Ha a kondás vállalta az apaállat gondozását, akkor 3 kh földet, illetve annak termését kapta a gondozásért, de az apaállatok takarmányát a község, illetve a Legeltetési Bizottság biztosította.

9. 1 kéve kender családonként

A jószágot, amelyet majd őrizni, legeltetni kellett, a pásztorok (a kondás is) a Legeltetési Társulat emberével minden év nagypéntekjén vették számba. Házról-házra járva a kihajtandó jószágot összeírták, a pásztor is beírta ami elibe került. Ilyenkor adták meg a bocskorpénzt is, és annyi tojást kapott a pásztor minden háznál, ahány darab jószág volt nála. Ilyenkor vágták a sertéseket is *öregbe*. Ez azt jelentette, hogy akinek malaca vagy süldője volt csak, ott három-négy darab malacot vagy 2 darab süldőt írtak egy *öregbe*, s ezek után annyit kellett fizetni, mintha egy fiasokója lett volna. Ha azonban a

süldő felbúgott, a felbúgástól már öregnek számított és az öreg után megszabott bért kellett utána fizetni.

A természetbeni járandóság fizetésére cséplés után került sor, amikor a pásztorok sorra járták a gazdákat és a bérüket összeszedték.

A pásztorok életmódja alig különbözött a parasztság életmódjától. Családjuknak a pásztorbérből megkeresték a kenyerét, azonkívül rendszerint földjük is volt, vagy saját vagy bérelt, s azt a család művelte. Tekintélyük mindig attól függött, hogy mennyire értettek a jószághoz. A jó pásztornak igen nagy volt a becsülete az állattartók közt, ha meg még értett is a gyógyításhoz, a különböző praktikákhoz, akkor meg egyenesen felnéztek rá. Mint ahogy a parasztságnál is megvolt vagyon szerint a tagozódás, ez ugyanígy a pásztoroknál is megtalálható. Legtekintélyesebb volt közöttük a kintháló jószágnál levő gulyás. Ezután következett a rangsorban a tehénpásztor, a hierarchiában legalul a kondás volt. Ez az osztályozás egyrészt az állatok értékéből, másrészt a pásztorok felelősségéből eredt. A kintháló gulya pásztorának mindig szemmel kellett tartani a jószágot, mert hiszen a gazda csak hetenként, kéthetenként ment ki a legelőre megnézni a jószágát, és sok múlt az, hogy a pásztor mennyire értett a jószághoz. A csordás mindennap hazahajtott, tehát a gazda szeme előtt volt mindennap a tehén, így a csordás felelőssége kisebb volt. A kondás is naponta hazahajtott, azonkívül egy-egy sertés kisebb értékű lévén, mint egy szarvasmarha, még kevesebb volt a felelőssége.

A közvélemény a pásztorokat általában az uradalmi cselédekkel egy sorba helyezte. Pedig ez téves felfogás, mert amíg a cselédség a nincstelenek közül került ki, a pásztorok közül nem mindegyik volt nincstelen — legalábbis Karcsán —, hanem jórészüik néhány hold földdel és házzal is rendelkezett. Sokszor nem is azért pásztorkodtak, mert éppen megélhetésükhöz kellett ez a foglalkozás, hanem azért, mert szerették.

A kondásoknál már inkább került olyan ember a sertésekhez, aki teljesen nincstelen volt. Itt is megvolt azonban az, hogy aszerint becsülték a kondást, hogy mennyire értett a jószághoz, a sertések gyógyításához. Amelyik kondás értett ehhez, annak nagy volt a becsülete. Különösen a férgesség eltávolításához kellett érteni. A „tudós” kondás nem gyógyszerrel gyógyított, hanem ráolvasással. Némelyiknek elég volt a ferges koca nevét megmondani vagy éppen a koca színét közölni, s ez elég volt a gyógyításhoz. A „tudós” kondás még a gyógyulás időpontját is megmondta a gazdának. Az ilyen kondásnak természetesen nagyobb volt a becsülete, mint annak, aki csak vigyázta a sertéseket.

A „tudós” pásztorokat mindig megbecsülték, egy kicsit félték is tőlük, mert nemcsak gyógyítani, hanem ártani is tudtak. Ezért azután az ilyen pásztoroknak keresték is a barátságát. Ha esetleg fizetésjavítást kértek, még azt is megkapták. A pásztorok azonban nem tettek ilyet, nem hágták át a régen kialakult szokást. Karcsán sok monda kering a „tudós” pásztorokról.

A nagyüzemi gazdálkodás kialakulásával a pásztorok foglalkozása és életmódja háttérbe szorult. Az állatok istállóba kerültek, mind több és több legelő változik át szántófölddé, így a pásztorkodásra nincs szükség. Ma már csak a háztáji tehenek és a sertések őrzésénél kell pásztor. A háztáji tehenek őrzése is a vállalkozó termelőszövetkezeti tagokra hárult, főleg azokra, akik egészségi állapotuk miatt nem vállalkozhatnak nehezebb fizikai munkára. Kondásnak meg csak a cigánylakosság közül találnak a falvakban vállalkozót. Ma már igen kevés pásztort találunk a jószágok mellett azok közül, akik hosszú ideig hivatásnak tekintették ezt a munkát.

A *kerülők* (mezőőrök) foglalkozása legalább olyan megbecsült volt, mint a pásztoroké. Számuk egy-egy faluban mindig a határ nagyságától függött. Karcsán pl. 1900-tól három kerülőt tartottak a határban. Egy a Felsőmezőt, egy az Alsómezőt, egy pedig a Karádit vigyázta. A kerülők fizetésének alapja a rájuk bízott terület nagysága volt, a

fizetést természetben kapták, holdanként 4 kg gabonát és 2 kg búzát. Ennek fejében egész esztendőben helyt kellett állni, mindenről tudni kellett, ami a területükön a határban történt, anyagilag felelősek voltak a kárért. Ha a határban kárt észleltek, azt jelenteni kellett a mezőbírónak. Ha meg tudták nevezni a kár okozóját, mentesültek a kártérítés alól. A kár felbecslése után ugyanis a kerülőnek kellett a kár okozóját megnevezni, ha ezt nem tudta megtenni, akkor ő fizetett.

A választáskor legnagyobb körültekintéssel a kerülőt választották, mert ez a munka bizalmi munka volt. Már a választásnál ügyeltek arra, hogy lehetőleg olyan ember kerüljön ebbe a munkakörbe, aki minden szempontból megbízható és becsületes. Az volt a jó kerülő, aki ismerte a falut, az embereket, tudta, hogy ki az, akire vigyázni kell, akit szemmel kell tartani. Voltak olyan kerülők, hogy ha nem is érték tetten a tolvajt, de amikor észrevették a kárt, előbb maguk nyomozták ki a tettest, és miután ezt megtették, megpróbálták a tolvajjal szót érteni. A kerülők gondoskodtak arról is, hogy a kártevő és a kárvallott intézzék el egymás között a dolgot, vagyis a kártevő fizesse meg a kárt a kárvallott gazdának. Különösen akkor volt ez célszerű, ha a kártevő tekintélyes ember volt, s a kerülő igen sok bajt zúdíthatott volna magára, ha nem sikerült volna a nyilvánosság kizárása, a hatóság beavatkozása nélkül elintézni az ügyet. A jó kerülőt a határban senki nem látta, de azért ő mindent észrevett. Legkorábban ő volt kint a határban, tudta, hogy kik mentek ki, majd amikor hazafelé tartottak, tudta, hogy mit hoznak haza, a sajátjukból hozzák-e. Munkaidejük nem volt megszabva, csak az volt a fontos, hogy a határban rend legyen. Minden kerülő vigyázott arra, hogy valakinek a földjén gyalogutat vagy szekérutat ne csapjanak. Ha mégis megtörtént, a gyalogút vagy a szekérút két végét felsáncolták, és az út végére a sáncolás legmagasabb pontjára tiltó keresztet tettek. Ettől kezdve tilos volt arra menni akár szekérrel, akár gyalogszerrel. Fontos feladatuk volt a kerülőknek a kaszálók óvása. Az első kaszálásig nem is volt ezzel nagy baj, de a második kaszálást nagyon kellett védeni, hogy a kasza alá növe fűvet le ne legeltessék. A legeltetés ilyenkor mindig éjjel történt, ezért a kerülőnek éjjel vagy késő este is szemmel kellett tartani a határt.

A kerülők munkája legterheesebb aratás utántól az őszi betakarítás végéig volt. Amikor a határ „beszabadult”, ők is pihenhettek, legfeljebb széjjelnéztek napjában egyszer a határban.

A kerülők a kevesebb földdel rendelkező gazdákból kerültek ki. Általában azok az emberek vállalták ezt a munkát, akik szerettek egyedül lenni. Kezdetben ugyanis egyetlen fegyverük a hosszúnyelű balta, vagy fokos volt. Számukra csak az 1930-as évek elején rendszerezítették a sörétes puskát. Életmódjuk semmiben sem különbözött a falu más emberéitől. Nem érezte magát a falu cselédjének, megélhetése nem függött tőlük, éppen ezért nem igyekezett kedvében járni senkinek sem. Tekintélye akkor volt legnagyobb, ha bebizonyította rátermettségét, becsületességét.

Az 1940-es évektől a kerülő fogadása megváltozott. Nem a falu, hanem a jegyzőség, a képviselő testület választotta őket. Ez tekintélyüket sok vonatkozásban megnyirbálta, mert a község vezetői gyakran olyan munkát végeztek velük, aminek semmi köze nem volt igazi munkájukhoz. Gyakran kellett részt venniük a végrehajtásban, az adóhátrálékosok istállójából ők vezették ki az utolsó tehenet. Az 1950-es évek elejétől még rosszabbá vált helyzetük. Szinte kizárólagos feladatuk volt a begyűjtési megbízott felügyelete mellett a hátrálékos gazdák termésének elszállítása. A határból mindennap jelentést kellett adni, hogy ki nem végezte még el a szántást, vetést, a növényápolást, majd később az aratást. Ugyancsak neki kellett jelenteni, hogy ki hoz haza kalászos terményt aratáskor a határból, ki akarja megkárosítani az államot. Ezek a feladatok a kerülők tekintélyét erősen csorbították. Ezért ebben az időben gyakran került sor lemondásokra.

A kerülők munkaköre ma is megvan. Szükség van olyan emberekre, akik vigyázzák a határt, őrzik a falut, ill. a termelőszövetkezetek vagyonát. Nincs ma sem kevesebb munkájuk, felelősségük, tevékenységük mégis könnyebb annyival, hogy nem kell árgus szemekkel vigyázni mindenre, nem kell sokfelé ügyelniük.

Vidéünkön az éjjeliőröket *vártások*nak nevezték. Ma már a faluban ilyen foglalkozás nincsen, de régen a falu biztonsága nélkülük elképzelhetetlen volt. Feladatuként kapták egyrészt jelezni éjjel az időt, másrészt pedig őrizni a falut az idegenektől, a nemkívánatos személyektől. Örökösük ellenére is gyakran előfordult, hogy reggelre nyoma veszett néhány jószágnak.

A vártás munkaideje télen és nyáron este 9-től reggel 3 óráig tart. Amikor a falu kezdett csendesedni, a vártás kiállt a faluvégre, kürtjével jelezte az időt. A *vártáskürt* szaruból készült tülök volt. Ezután, tehát 9 órától óránként jelezte az időt, mindig annyi tülökszóval, ahány óra volt. 1910 után az órajelzés úgy módosult, hogy éjszakánként csak háromszor kellett jelezni, mégpedig 9, 12 és 3 órakor.

1910-ig csak a mai Táncsics és Hunyadi utcának volt vártása, mivel a falu többi részén nem volt annyi ház, hogy érdemes lett volna vártást fogadni. Az első világháború után azonban kiépült az Új Falu, a mai Dózsa György és Esze Tamás utca, s az ott lakók is fogadhattak „időjelzőt”. Az Új Falunak egy, az Ócska Falunak 2 vártása van.

A vártások egész éjjel az utcán voltak. Ha a csendőrrjárőr a faluban volt, azoknak a sípszavára a vártásoknak jelentkezni kellett. Feladatuk volt a vártásoknak az is, hogy este 9 óra után a kocsmából hazatérő, daloló legényeket csendre intsék. Fizetésüket természetben kapták. Az Ócska Faluban, miután ott ketten szolgáltak – igaz, ott többen is laktak – negyedrészt búza (6,5 kg) és fél véka gabona (12,5 kg) volt a fizetség családonként, ezenkívül 50 fillér bocskorpénzt. Az Új Faluban viszont csak fél véka gabonát, és 50 fillér bocskorpénzt kapott családonként a vártás.

A vártásokat is, hasonlóan a korábbiakhoz Szent Mihály napján fogadták. Fő követelmény a fogadottaktól a megbízhatóság és a becsületesség volt. Karcsán az 1930-as évek végén ez a foglalkozás megszűnt, ill. amikor meghalt az utolsó vártás, többet már nem választottak.

A *harangozó* nem községi, hanem felekezeti szegődményes volt, a templomban választották meg. Az ő megbízatása három esztendőre szólt.

A harangozót választást a pap egy-két héttel előtte kihirdette a templomban. A presbitérium a jelölt személyében azonban már korábban megállapodott. Ha a többség a választás során jónak látta a harangozó személyét, csak akkor született döntés. A kurátor, a presbitérium vezetője a megválasztás után csak ezután tájékoztatta a harangozót fizetéséről és kötelmeiről.

A harangozó kötelessége volt istentisztelet előtt a harangozás. Harangoznia kellett akkor is, ha valaki meghalt a faluban. A temetés előtt napjában háromszor húzta meg a harangot, majd húzott gyülekezőt, és harangozott a temetés ideje alatt. Ha annak a felekezetnek volt a tagja a halott, amelyik a harangozót választotta, akkor nem járt pénz a harangozásért, de ha más felekezetű volt, akkor a hozzátartozóknak fizetni kellett. A harangozó kötelmei közé tartozott a templom és környékének tisztántartása, valamint a pap és az egyház számára küldönci feladatok ellátása. Munkájáért az egyháztagoktól ill. családonként természetben kapta bérét. Járandósága családonként 6,5 kg (negyed véka) gabona, négy liter búza, egy fej szősz (a harangkötélről ugyanis a harangozó gondoskodott), valamint 20 fillér kötélpénz volt.

A harangozó cséplés után szedte össze a terményt házról házra járva, a kötélpénzért pedig nagypénteken ment. Pénzjavalmazásához tartozott a másvallású halottaknak való harangozásért kapott pénzen kívül az esküvők alkalmával kapott pénz. Szokás volt

ugyanis a Bodrog-közben, hogy az esketési szertartás után a harangozó bezárta a templomajtót a menyasszony, a vőlegény és a lakodalmi sereg előtt. A kaput a harangozó csak a násznagyok fizetése után nyitotta ki. Az összeget a harangozó megszabta, de nem mindig fizették ki neki. Ha tehetős emberek voltak a násznagyok, azok általában fizettek, a szegényebbek viszont a megszabott díjat általában lealkudták.

A harangozó általában a falu legszegényebb emberei közül került ki. Igaz, nem is jelentkezett más, mert erre a munkára munkabíró ember nem vállalkozott. Harangozó a református egyháznál napjainkban is van, 1960-tól azonban nem természetben kapja fizetését, hanem készpénzben, 500 Ft-ot, amelyet az egyház fizet ki.

Valamikor az említett foglalkozások megtalálhatók voltak a Bodrogköz valamennyi településén. Néhány ugyan még ma is él belőlük, de korábbi jelentőségét már elveszítette. A megmaradó foglalkozásoknak megváltozik a jellege, mai életünk ezeket is folyamatosan átalakítja. Még néhány év telik el csupán, s a szegődményes falusi foglalkozásokról már hallani sem fogunk.

URADALMI CSELÉDEK ÉS SUMMÁSOK AZ ASZALÓI KÁPTALANI BIRTOKON

†OROSZ LÁSZLÓ

A nagyváradai káptalan 1407-től, megszakítással birtokolta Aszalót. A káptalan a 18. század végétől majorsági gazdálkodást folytatott a falu határában. A birtokot 1879-ig helyben lakó gazdatisztek irányították. A tisztartók teljhatalommal voltak felruházva, éltek is hatalmukkal. 1843-ban például a református egyháztól Fedor Pál uradalmi bacso elfoglalt egy szilvást. Az egyház tiltakozott ez ellen, de Rados János udvarbíró az akkori tisztartó a szilvást a bacsonak ítélte. Csernátóny Gyula plébános 1874-ben így panasz-kodik a káptalani tiszt ellen: „de leginkább keserű volt számomra az a tapasztalat, hogy a Mlt. Kegyúr helybeli tisztje magát irányomban a káptalannal azonosnak kívánta tekinteni, és rendelkezni akart velem, aminek természetesen az lett a vége, hogy az ügy a Káptalan elé került. Hasonlólag fel kellett jelentenem a Boldog Asszony napi aratást és a Sz. István napi élethordást, miket a tiszt e napokon – általánosan ismert vallástalanságánál fogva – merészelt. – És ép ezért a jövőre való tekintettel óvakodást ajánlok.”

1879-től bérlők gazdálkodnak a káptalani birtokon. Némethy Béla plébános 1891-ben ezt írja: „1879–1891-ig Kubinyi Miklós lutheránus vallású haszonbérelte, majd 1891-től a mélt. és főtdő Káptalan az aszalói uradalmát Czinczár József nevű zsidóbérlő-nek adta ki 12 évre.” Czinczár egészen 1915-ig bérelte a birtokot. Utána a veje Vass Miklós és annak öccse Vass József bérelte 1932-ig. Ekkor a káptalan ismét saját kezelésbe vette, és intéző irányításával gazdálkodott a birtokon. 1932–1942-ig Weich Ingar János, majd 1945-ig Kapitány János intézők vezették a gazdaságot. 1934-ben Felméri Albert ref. lelkész így jellemzi az akkori helyzetet: „Az itteni szociális viszonyokra jellemző tény, hogy a nagyváradai káptalannak kb. 1300 kat. h. birtoka van. A terjeszkedés, a vagyono-sodás tehát így lehetetlen, mert a káptalani birtok nem eladó! Másfél év óta próbálják ugyan parcellázni, de a túl magas árak miatt nem vehető meg. A 12 holdas gazda itt már nagy gazda... Pedig a nép kész okosabb gazdasági rendszert követni.” A káptalani birtok 1945-ig akadályozta az aszalói parasztság boldogulását. A birtok felosztásáról Kovács Károly, a KMP akkori titkára számol be: „A község határából kb. 1300 kat. hold a nagyváradai káptalan tulajdona volt. A lakosság hiába szerette volna bérbevenni a földet a káptalantól, még többletbérlet beigérése esetén is inkább a nagybérlőnek adta továbbra is a földet, mert a nagybérlő a kijövő káptalani megbízottakat jól megvendégelte. Később pedig inkább saját kezelésbe vette a birtokot, de a helybeli szegényparasztoknak nem adott egy dekát se! 1945-ben koratavasszal Kapitány János intéző ki akarta adni a földet a lakosságnak haszonbérbe, mert az uradalomnak nem maradt járó jószág. Meg is kezdte az összeírást, mi ezt megakadályoztuk. A megalakult Kommunista Párt vezetésével bizott-ságot alakítottunk és az igényjogosultak között a földet felosztottuk bérlet címen, 1945-ben ezt így is használtuk, bérletet azonban senki sem fizetett. Időközben megjelent a földosztási rendelet. Ennek alapján megalakítottuk a földigénylő bizottságot, melynek én lettem az elnöke. Megkezdtük az igényjogosultak összeírását, majd 1946 tavaszán a föld kimérését is. A földigénylők száma községünkben 230 volt, a juttatások 2-től 10 kat. holdig terjedtek.” A káptalani birtok felosztásáról Sáray István plébános is megemlé-kezik. Ő természetesen nem örövend a birtok megszűnésének és ezeket írja: „A járás

területén elsőnek kerül kisajátítás alá a kegyuraságnak birtoka, amelyen a rendeletet 1945. márc. 24-én végre is hajtják, kiosztva azt 3–5 holdas parcellákban. Május 17-én jött ki Szikszóról a kegyurasági erdő átvételére a kiküldött erdőfelügyelő, aki csak nagyrészen letarolt erdőt vett az államnak át. A kegyuraságnak ingóságait is átvették, így semmije sem maradt hátra a virágzásnak induló gazdaságból, bár ápr. 23-án a Járási Földbirtokrendező Tanács értesített, hogy kegyurasági terhek biztosítására 100 hold visszahagyását fogja javaslatba hozni. Sem szántó, sem szőlő, sem erdő nem maradt vissza.”

Ugyancsak Sáray 1946-ban ezeket írja még a káptalani birtok szétosztásával kapcsolatban: „Amidőn a földhözjuttatottak értesültek, hogy a nagyváradi káptalan a törvény szerint az őt megillető részt, 100 holdat, Aszaló határában volt birtokából akarja megtartani, a K.P. kezdeményezésére bevonultak tüntetni a járási székhelyre Szikszóra, ahol a Földhivatal egyik tisztviselőjét a felizgatott tömeg tetteleg inzultálta is.”

A birtok területe, statisztikai adatai

A birtok területének nagyságát hiteles statisztikai adatok alapján csak 1895-től ismerjük. Az 1895. évi összeírás szerint: „Aszaló földbirtokosa a nagyváradi r. k. káptalan. Haszonbérlet: Czinczár József. A gazdaság területe: 1649 kat. h. Megoszlása 886 kat. h. szántó, 3 kat. h. kert, 298 kat. h. rét, 146 kat. h. legelő, 276 kat. h. erdő, 40 kat. h. földadó alá nem eső terület. A gazdaságban foglalkoztatott cselédek száma: 27. A gazdaság fogatainak száma: 6 lófogat, 1 bivalyfogat, 12 ökörfogat, összesen 19 fogat. A gazdaságban használt gépek száma: 1 lokomobil, 1 járgány, 1 cséplőszekrény, 3 vetőgép, 2 rosta, 35 eke, 1 triór, 2 szecskavágó, 4 borona, 5 henger, 19 igásszekér. A gazdaság háziállatainak száma: 195 szarvasmarha, 15 db ló, 146 sertés, 675 db juh.”

Összehasonlítás céljából érdemes megjegyezni a község lakosságára vonatkozó statisztikai adatokat ugyanabból az időből:

„Terület: 2762 kat. h. Ennek megoszlása 1720 kat. h. szántó, 8 kat. h. kert, 354 kat. h. rét, 337 kat. h. legelő, 13 kat. h. a filoxeravész után beültetett új szőlő, 282 kat. h. parlagszőlő, 48 kat. h. földadó alá nem eső terület. Ezen a területen 493 gazdaság osztozott. A haszonélvezett (papi, tanítói, jegyzői) földek együttes területe 160 kat. h. volt. (Ebből 80 kat. h. az rk. plébánosé, 50 kat. h. az rk. kántoré). A 493 gazdaság állatállományának megoszlása: 873 db szarvasmarha, 328 db ló, 716 db sertés, 20 db juh, 4273 db vegyes baromfi, 98 méhcsalád. A fogatok száma és megoszlása 12 egyes lófogat, 104 kettős lófogat, 4 négyes ökörfogat, 12 kettős ökörfogat, 18 tehénfog, összesen 150 fogat. A gazdasági gépek száma ismeretlen.”

A káptalani birtok területe 1920-ban a leadott vagyonváltási 350 kat. holddal 1299 kat. h.-ra csökkent. 1932-től ezen a területen gazdálkodott a káptalan Weichinger János intéző irányítása mellett. Akkor már 9 kat. h. szőlője is volt a gazdaságnak. Összesen 27 cselédet és 6 dohányost foglalkoztatott, továbbá egy vincellért, 2 kerülőt, 2 juhászt és egy gépészkovácsot.

A káptalani uradalom tanyái

Az uradalomnak két tanyája volt: a község északi határrészében a 3. sz. műút közelében a Nagy-tanya, keletre pedig a Bársonyos mellett a Kis-tanya.

A Nagy-tanya a 18. században keletkezett, amikor a majorsági gazdálkodás fennállt. Ez a tanya a 20. század elejéig a Káptalan-tanya nevet viselte. Csak a Kis-tanya felépülésekor kapta a Nagy-tanya megkülönböztető nevet. Ezen a tanyán lakott a gazdaság vezetője, az intéző. A régi intézői lakás építési ideje ismeretlen. Az új intézői lakás

1939–40-ben épült, az akkori intéző testvére, Weichinger Károly építész-mérnök tervezése és irányítása mellett. A vízvezetékkel is ellátott épületet egy hosszú folyosó két részre osztotta. Egyik részében 3 szoba és egy előszoba volt. A szobákból a szétválasztó üvegfalak széttolása által egy nagytermet lehetett kialakítani. A másik részben volt elhelyezve egy előszoba, az éléskamra, a konyha, a cselédszoba és még egy szoba. Ez utóbbit főképpen vendégszoba céljaira használták. Ebben az időben a régi intézői lakásban voltak az irodák.

A cselédlakások hagyományosan szegényesek voltak. Kettes pitar-konyhás volt 4 cselédház. Külön bejárata volt 6 családnak. Ez utóbbiaknak már nem kellett civakodnia a közös pitar-konyhán. A cselédlakások azonban csak földesek voltak, nem úgy, mint a padlós intézői lakások.

Volt a tanyán magtár, gépszín, kovácsműhely, juhodály, és egy kb. 80 férőhelyes nagy istálló is. A felszabadulás utáni években a tanyán lévő épületek nagyobb részét lebontották. A megmaradt épületeket ma a Szabadság Tsz használja, mert itt van a termelőszövetkezet külső tanyaközpontja.

A Kis-tanya 1905-ben létesült. Az akkori bérlő, Czinczár József építette, állítólag a bérleti díjhátralék törlesztésére, legalábbis így emlékezik erre Tizedes Ferenc volt cseléd, aki a bérlő egykori béresgazdájától hallotta. Volt a tanyán két cselédház. Az egyikben 5, a másikban 4 család élt. Az ötös lakás külön bejárattal volt, mindegyikben volt pitar-konyha, szoba és kamra. A négyes lakás két közös pitar-konyhából, 1–1 szobából és kamrából állt. A helyiségek kisméretűek voltak, padozatuk földes, tetőzetük cserép volt. 1932–1944 között 6 dohányos és 3 igáskocsis lakott a Kis-tanyán.

A tanyán istálló, sertésól, juhakol, dohánypajta és csomózóház is volt. Az istállóban a cselédek tehenei (20–24 db) és 3 pár igásló állt. Az istálló cseréppel volt fedve. A megtermelt dohányt 60–60 m hosszú, 10–10 szakaszos dohánypajtában szárították. A pajták oldala deszkából volt, tetőzete nádból. A csomózóház kb. 10 m hosszú, 6 m széles terem volt. A téli hónapokban itt csomózták, simították 4–5 m-es hosszú asztalok mellett a dohányt. Padlásán terményt is tároltak. Tetőzete cserép volt. A Bársonyos partja mellett hosszan elhúzódó több szakaszos sertésólban kb. 200–250 sertést neveltek. Betonajlzatú, oldala deszka, teteje cserépes volt a sertésólnak. A juhakolban kb. 400–500 db juh volt elhelyezve. Ezt is cseréppel fedték. Padlásán az állatok etetésére szükséges szemesterményt tárolták. A Kis-tanyán jelenleg egyetlen épület sincsen. Csak a sertésól betonajlzatának a maradványai mutatják a tanya egykori helyét. Az épületeket fokozatosan lebontották. Leghamarabb a dohánypajták kerültek lebontásra. A dohánybevitel az egyiknek az anyagát elvitette, a másik pajtát a Szabadság Tsz belső majorjában újra felépítették. A sertésól anyagát is a termelőszövetkezet használta fel a belső majorban. Az istálló, a csomózóház és a cselédházak anyagát a községi lakosok között osztották szét, akik építkezéseiknél használták fel azokat.

A cselédházakból folyamatosan költöztek ki a régi cselédek. Legtovább Sós Imre lakott a tanyán, aki 1942–1944 között dohányosgazda volt a káptalannál. Amikor Sós kiköltözött, utána még új lakók jöttek: id. Sami Gyula és ifj. Sami Gyula. Ők 1952-ig laktak a tanyán. Ekkor kerültek lebontásra az utolsó épületek is.

Az 1920-as és 1930-as népszámlálások statisztikai adatai szerint a tanyák lakossága így alakult:

1920-ban:

Nagy-tanya: 81 lakos. Ebből iskolás korú: 11. Vallási megoszlás szerint: 53 rk., 6 gk., 17 ref., 1 ev., 4 izr. Írni-olvasni tud 44.

Kis-tanya: 60 lakos. Ebből iskolás korú 11. Vallási megoszlás szerint: 49 rk., 11 ref. Írni-olvasni tud 43.

1930-ban:

Nagy-tanya: 82 lakos. Ebből iskolás korú 13. Nem szerint: 49 férfi, 33 nő. Vallás szerint: 42 rk., 10 gk., 22 ref., 1 ev., 7 izr. Ír-olvas: 51.

Kis-tanya: 55 lakos. Ebből iskolás korú: 14. Nem szerint: 27 férfi, 28 nő. Vallás szerint 44 rk., 4 gk., 2 ref., 5 izr. Ír-olvas 40. Az iskolás korú gyermekek mind a két tanyáról bejártak a község rk. és ref. elemi iskolájába. Jó időben gyalog, rossz időben és télen szekér hordta be őket.

Gazdálkodás a káptalani birtokon

A bérlők gazdálkodását a szájhagyomány alapján a 20. század elejétől tudjuk figyelemmel kísérni. Czinczár József bérlőről az egykori cselédek gyermekei mondják, hogy okszerűen és belterjesen tudott gazdálkodni. A birtokot fejlesztette. Ő építette a Kis-tanyát is. Vejére, Vass Miklósról jól megalapozott gazdaságot hagyott. Vass azonban nem tudta olyan jól vezetni a gazdaságot, mint azt az apósa tette 24 éven keresztül. Vass Miklós 1932-ben csödbe jutott, ezért került sor bérletének felszámolására. Bodnár Lajos 84 éves volt községi bírósági író így mutatta be Vassék gazdálkodását. A birtokot Vass Miklós bérletére öccsével Józseffel. Intézőjük nem volt, maguk irányították a gazdálkodást egy ispán segítségével. Simon Miksa mint kasznár tevékenykedett a birtokon, 1919-től 1932-ig. A nép „rózsaszájú” néven emlegette, mert kedvenc káromkodása az volt „Azt a rózsaszájú istenét az anyádnak!” – A bérlők termeltek gabonaféléket, kukoricát, cukorrépát, dohányt, krumplit, kendert, dinnyét és takarmánynövényeket (lucerna, lóhere, búkköny). A réteken és az erdei tisztásokon szénát, sarjút kaszáltattak részibe (harmad, negyed, ötöd). Aratógépet nem használtak, inkább képekkel arattattak. Kb. 30 pár képük volt, ezek tizedre arattak. Időnként Mezőkövesdről és környékéről jöttek summások, de voltak helybeli summáik is. A dinnyetermesztők Hort községből jöttek, a dinnyét résziben termesztették. A dohányosok is Hevesből kerültek ide. A kukoricát általában részibe kapáltatták. A többi kapásnövényt napszámosokkal műveltették. Volt két gőzgépük („tüzesgép”), ezekkel csépelelték el a kalászosokat. Jó termés esetén bércsépelőket is fogadtak. A cukorrépa alá az őszi mélyszántást gőzekkel végeztették, amelyeket kölcsönkértek más uradalmaktól. Igavonásra kb. 16 pár magyar ökör és 10 pár lófogott állt rendelkezésükre. Sertésnyájukat a Kis-tanyán Borza András gondozta. Juhászatukban 5–600 db juhot őrzött Hegedüs János, majd Szabó János. A gazdaság központja a község belterületén, szemben a plébániával és a rk. iskolával volt. A rk. kántori háztól a község-háza előtti útig húzódott. Itt állt egy tiszt lakás is, ebben lakott a bérlő. (Ezt alakították át községi kultúrházzá.) Egy cselédházban lakott id. Barát József, a parádés kocsis. (Régen ennek az épületnek a helyén volt a Hajduház, amely alatt pincebörtön húzódott.) A trágyatelepek egy része is itt volt a központban, de mindkét tanyán voltak jól megépített és szakszerűen kezelt trágyatelepek. A szántóföldeket 3–4 évenként jól érett istállótrágyával trágyáztatta a bérlő, így aztán általában elég magas termésátlagot ért el. Műtrágyát nem használtak. Egyes munkákra főleg serdülőkorúakat alkalmaztak, mert az ő napszámbérük alacsonyabb volt. Főképpen a szőlőmunkásokat fogadta így. A gépi aratás ellen a nép lázadozott. Azt mondogatták: „Kiveszi a kenyeret a szánkából!” Ezért volt kénytelen a bérlő az aratógépeket a gépszínbén tartani. Vass Miklós 1932 őszén valósággal elkótyavetyélte a birtok felszerelését, állatállományát. A 400–500 db juhot például Farkasfalvi Farkas Géza rásonyi nagybirtokos részére Polatsek Gábor gazdasági segédtséget vásárolta meg darabonként 2.40 P-ért. Vassék dohánytermesztéséről így emlékezik meg Bodovics Ferencné sz. Kozma Rozál 58 éves asszony: „Már az első világháború utáni években termelt dohányt a káptalani bérlő: Vass Miklós. A Kis-tanyánál, a Morotvában, a

Nagy-tanyánál a Losoncaljban vagy a Magtárkertben termeltük a dohányt. Összesen 30 kat. hold volt beültetve dohánynyal. Ennek az összes munkáit 6 dohányos végezte el családtagjaival és esetleg a fogadott napszámosokkal. 1932-ben a káptalan gazdálkodott a birtokon, de a dohánytermesztés továbbra is úgy folyt, mint addig. Én 1926-tól dolgoztam a dohányban egészen 1939-ig. 1942-től 1944-ig Sós Imre volt a dohányos gazda. A csomózóház a Kis-Tanyán volt. 5 méteres asztalok mellett egyidőben végezte a 6 dohányos a csomózást. Az asztalok felett 11-es petróslámpák égtek. A dohányt felesben termeltük. A csomózott és osztályozott dohányt az uraság szekereken vitette be Miskolcra a beváltóba. A dohányért kapott pénzt megfelezte velünk. A palántázás befejezése után előleget kaptunk. Kaptunk ezen felül az uraságtól 1 kat. h. kukoricaföldet, 2 úrméter tűzfát, 20 kila sót, és a szükséges szalmát. A dohány után búzát vettett az uraság, azt mi arattuk le tizedre. Az 5 kat. holdon évente átlag 40–50 q dohány termelt. A csomózóházban vígan folyt a munka. Nótáztunk, tréfálkoztunk. Szükség is volt rá, mert hiszen nem volt éppen könnyű ez a munka. November második felétől kb 6–7 hétig tartott. Ez idő alatt minden napunk „hosszú nap” volt, mert az első dohányosgazda (az 1920-as években édesapám, Kozma László volt a gazda) hajnali fél négykor már ébresztette a dohányosokat. 4 órakor már a munkát meg is kezdtük és csak éjfél tájban hagytuk abba. Közben megfrüstököltünk, megebédeltünk és megvacsoráztunk.” A régi csomózóházi szokásokat elevenítették fel a Szabadság Tsz dohányosbrigádjának tagjai 1964 és 1965 telén. Eldalolták a régi dohányosnótát is, amely így hangzik:

„Kukáslegény vígan töri a dohányt,
Szombat este olvassa a póróját,
Olvasgassa, kilencszáznak találja,
Barna kislány elveszlek nemsokára.

Csomózóban ég a lámpa, hamvadzik,
Barna kislány alatta szunnyadozik.
Ne szunnyadozz, barna kislány, gyere ki,
Ölelőre vár a karom ideki.

Kukáslegény, ha bemegy a pajtába,
Egyenesen feláll a szerdiára,
Egyenesen feláll a szerdiára,
Százhusz pórét leolvas egy sorjába.

Barna kislány, nem alszol az éjszaka,
Míg ez a sok dohány be nem lesz rakva.
Eljött már az éjfélnek az ideje,
Be is van már a dohányynak a fele.

Mán én többet a dohányba nem megyek,
Intéző úr adja ki a pénzemet.
Megmosom a dohánytól a kezemet,
Nem is eszek több keserű kenyeret.”

Dohánytermesztésre valószínűleg Czinczár bérlő gazdálkodása idejétől a Kis-tanya megépítése után került sor, mert az akkori Kis-tanyai lakosok között találkozunk dohánykertészek nevével, így 1906–1907-ben: Kis Gáspár, Kis Mihály, Kis András, Füzes István, Ádám János. Majd 1909–1910-ben: Prokai Mihály, Miller László. 1911–1912-ben: Ádám Tamás, Stelkovics István, Ádám István, Ádám Bálint. 1916–1918-ban: Pintér Lajos, Orosz István. 1921-ben és később: Bartus Mihály, Kozma József, Pintér Györgyné, Kozma László, Szolnoki József. 1931 után: Halász Lajos, Bodovics József, Radics István, Baróczi Mátyás, Pocsai József, Gyetvai Mihály, Bodovics Ferenc, Nagy József dohányosok neveit olvashatjuk.

Az uradalom a cselédekkel általában egy évre kötött szerződést. Rendszerint a családfő, illetve a család legerősebb (legmunkabíróbb) tagja volt a szerződő fél. A munkavállaló kötelességei közé tartozott, hogy az uradalmi intéző, valamint a béresgazda utasításait engedelmesen, legjobb tudása szerint és erejének teljes latbavetésével hajtsa végre.

A munkaidő nyáron hajnali 3 órától napszállatig tartott. Télen 4 órától a délutáni etetés-ítatás befejeztéig. Minden munkavállalónak kötelessége volt a hetesség. Ez azt jelentette, hogy sorrendben egy hétig állandó éjjel-nappali szolgálatot kellett ellátni a hetesnek, amikor a sor rákerült. Ott kellett lennie az istállóban, amelyben az igásállatok voltak elhelyezve és az adódó munkákat el kellett végeznie.

A férfiak általában kora reggeltől késő estig a határban dolgoztak. Az ebédet az asszonyok vitték utánuk.

A cselédek bérezése ebben az időben országosan egységes volt. A cselédtörvény gondosan védte az uradalmak, a nagygazdák jogait. A káptalani uradalomban 1 kat. hold konvenciósi föld, 16–18 q kenyérgabona (75% búza, 25% rozs), 1 tehén és egy anyakoca tartása évi szaporulatával volt a bér. A tehén és sertés számára az uradalom biztosított legelőt, takarmányt és pásztort is. Kaptak még negyedévenként 6–6 liter petrót és 1–1 méter tűzfát. Nyári tüzelőnek 1 szekér gallyfa jutott évente. Járt még ezeken kívül 5–5 kg szalonna, és lakás is. Ez többnyire 1 szoba-konyhából állt. A leggyakrabban közös konyhájuk volt, ebből nyílt egy ajtó balra, egy ajtó jobbra a szobákba. De akadt négyeskonyha is. A konyhában két vagy négy különálló sparhelt volt, ahol az asszonyok főztek. A határt általában a mestergerenda vonala jelentette. A helyiség a cselédasszonyok gyakori perpatvarkodásának, civódásának volt oka és színhelye is.

A szűk szobában gyakran nagyszámú családok aludtak a dikón, vagy a sarokba hintett és pokróccal letakart szalmán. A cselédség között akadt nem egy család, ahol 8–10 gyerek is volt. A tanyasi gyerekek a faluba jártak a katolikus, vagy a református iskolába. Az iskolakötelesek közül sokan csak rövid ideig jártak iskolába, így aztán a legtöbb cselédgyermeknek csak 2–4 osztályos végzettsége volt. Akadt közöttük írástudatlan is.

A tanyasi cselédnek alig volt szórakozási lehetőségük, hiszen a tanyák elég messze estek a falutól. Bálban évente 3–4 alkalommal fordultak meg, de akkor is inkább marakodtak a falusi fiatalokkal, mintsem szórakoztak. Az ember értékét a föld szabta meg. Csak az számított embernek, akiknek egy-két *kvárta* földje volt. Még ha jobb képességű is volt a cseléd, akkor is kísértte a jelző: „Ez csak cseléd!”. A béreseket és kocsisokat a falubeliek alig ismerték, annál jobban a béresgazdát, a kerülőt, a kasznárt, az ispánt. A módosabb gazdák az utóbbiakkal igyekeztek kiépíteni baráti kapcsolatokat.

A béresgazdák, kasznárok, ispánok jómódban éltek. Rövid idő alatt megszédtek magukat. Házat, földet vásároltak. Az egészségtelen lakás, a hiányos ruházat, a rossz és egyoldalú táplálkozás, a kulturálódás teljes hiánya jellemezte a cselédség életét. Rádió, villany, könyvolvasás teljesen ismeretlen fogalmak voltak számukra. A szájukból mosakodtak. Maguk szőtte ingben és gatyában, kora tavasztól hideg őszig többnyire mezítláb jártak. De télen sem volt sok családban elengedő lábbeli. Ahol sok gyerek volt, felváltva viselték az egy pár csizmát vagy bakancsot.

Tizedes Ferenc 74 éves szikszói lakos így vallott a cselédéletéről: „Édesapám 1899-ben került Aszalóra az akkori bérlőhöz, Czinczár Józsefhez, mint béresgazda. A Káptalan-tanyán laktak. Kb. 27 család lakott ott akkor. A Kis-tanya akkor még nem volt meg. Csak 1905-ben építette azt Czinczár József a bérleti díjhátralék törlesztésére.

Így beszélte el nekünk az apám. Közben elmentünk Aszalóról más uradalmakba. Csak 1902-ben kerültünk vissza. Akkor libapásztorkodtam, majd kanászbojtár voltam. Ahogy felcseperedtem, béreskedtem, kocsiskodtam. 1913-ban bevonultam katonának. A 12-es huszároknál szolgáltam. Megjártam az orosz majd a szerb harcteret is. Az orosz fronton balkaromra srapszélilánktól megsebesültem. Amikor 1918-ban hazakerültem, újra kocsis lettem a gazdaságban. 1919-ben a direktórium tanyai megbízottja voltam. A proletárdiktatúra bukása után Vass Miklós, az akkori bérlő elbocsátott a szolgálatból. Elbocsátó levelemre piros pecsétet ütött és piros tintával írta alá. Akkor így jelölték azt, aki nem volt megbízható, aki kommunista volt. Nem is kaptam emiatt munkát még a következő évben sem. Csak 1921-ben kerültem ismét vissza kocsisnak. 1925-ben elhatároztam, hogy kimegyek Amerikába szerencsét próbálni. Ez azonban nem sikerült, mert az ügynök eltette a 100 dollárt és megszökött vele. Így tehát újból visszamentem cselédnek. Pár évig más gazdaságokba mentem kerülszolgálni. Majd 1935. január 1-től a káptalani gazdaságban voltam kerülő 1939. március 31-ig. Erről az időről megvan a szolgálati bizonyítványom is, amelyet Weichinger János intéző állított ki és írt alá. Ekkor már nem a Nagy-tanyán, hanem a Kis-tanyán laktunk. 1939. április 1-én beköltöztem a községbe, a Bécsi út végén vettem magamnak házat. 1940-ben Erdélyben voltam mint egészségügyi katona. 1941-ben jártam a szovjet fronton, majd a jugoszlávoknál. 1943-ban leszereltem és hazajöttem. 1945-ben a földosztáskor én is kaptam 2 holdat a meglévő 5 holdhoz. Így gazdálkodtam 1960-ig. Akkor fiam Szikszón házat épített, én a fiamhoz költöztem, földemet pedig beadtam a téesszebe. Úgy emlékezem, hogy amikor cseléd voltam Czinczárnál és Vassnál, az évi bérem ez volt: 16–18 köböl vegyes termés, 1200 öl konvenciósi föld, kb. 10 ölnyi konyhakert a lakás közelében, 1 szoba-konyhas lakás, 1 db tehén és 1 növendékmarha tartása, 24 kg só, 4 ürméter tűzifa, 1 szekér gallya az erdőből, 100 korona pénz. A terményt, a sőt, a fát és a pénzt negyedévenként utólag kaptuk. A kanászbojtár fizetése a felényi volt a rendes cselédbernek. Mint kerülő a káptalannál 1935-ben a következőket kaptam: 20 q búza, 1200 öl konv. föld, kb. 10 ölnyi konyhakert, 2 db tehén, 2 db növendékjószág tartása, 24 kg só, 8 ürméter tűzifa, 2 szekér gallya az erdőből, 1 szoba-konyhas lakás, szabad sertés- és baromfitartás, 100 pengő készpénz. Itt is negyedévenként, utólag volt a fizetés. A kerülőt jobban megfizették, mert azt akarták, hogy ne engedjünk lopni a határból. Megtörtént, hogy amelyik kerülő szemet hunyt a tolvajok felett, azt azonnal elbocsátotta az intéző.

A tanyákon nem volt villanyvilágítás. Rettenetes nagy sár volt. Csak úgy tudtunk az istállókból a lakásba bejutni, hogy trágyából raktunk járdát magunknak, hogy el ne merüljünk. Aratás után kepebált tartottunk a Kis-tanyán, a csomózóházban. Amikor jó idő volt, a szabadban báloztunk. Előzőleg bevittük az aratókoszorút az intézőhöz. Birkapörkölttel és fejenként 1–1 liter borral vendégelték meg bennünket.”

Id. Gy. Varga József 68 éves aszalói lakos a következőket beszélte cselédeletéről: „Fiatalkoromban a Hangácshoz tartozó Hajnaloson cselédkedtem. Majd 18 évig Alsóvadászon voltam községi csordás. Mikor megnősültem, Aszalón Vass Miklós bérlőnél lettem igáskocsi. Egészen 1931-ig voltam nála. Itt a fizetésem a következő volt: 16 köböl vegyestermény, 1 db tehéntartás, 1200 öl konv. föld, kb. 10 öl konyhakert, 1 szoba-közös konyhas lakás, sertés- és baromfitartás, 24 kg só, 4 ürméter tűzifa, 1 szekér gallya nyári tüzelőnek. A terményt, fát és sőt negyedévenként utólag mérték. Akinek nem volt tehéntartása, helyette negyedévenként 5–5, összesen 20 kila szalonnát kapott. A kötelességek ezek voltak: Állandóan a birtokon kellett dolgozni, amilyen munka volt soron. Ha szükséges volt, éjjel is be kellett fogni és menni kellett, ahová küldték. Az istállóban hetes beosztással végeztük az éjszakai munkát. A cselédfogadás októberben történt. Akkor kötöttük meg a szerződést. De a költözködés csak újév napján

esett meg. Csak azt fogadták meg, akinek megvolt az elbocsátó levele. Abba bele volt írva, hogy a régi munkahelyén becsületesen dolgozott-e. Emlékszem, hogy 1919–1931 között Vassnál ezek a cselédek dolgoztak: Kocsisok voltak: Gy. Varga József, id. Barát József, Tizedes Ferenc, Tizedes István, Soltész János, Simon József, Németh Károly, Molnár József, Szolnoki József. Béreseket voltak: Soltész Ferenc, Takács Mihály, Erdei János, Budai István, Sitér István, Hugli János, Hugli István. Béresgazda volt: Popovics János. Baco volt: Szabó János. Kondás: Recsko Mihály. Csordások voltak: Durda István, Imre László. Gépészkovács volt Gönczi Bálint, a segédje volt Szálkai István.”

Özv. Ondreák Pálné 68 éves aszalói lakos a következőkben emlékszik vissza a cselédéletre: „Férjem mint kerülő került a Kis-tanyára 1932-ben. Monajról Farkasfalvi Farkas Géza leányági tanyájáról kerültünk ide. Farkasnál férjem kocsisgazda volt. Az úr elzavarta évközben, mert szoc. dem. volt a férjem és nem szavazott a méltóságos úrra. Itt 6 évig volt kerülő. Majd a Nagy-tanyára költöztünk át, ott kocsisgazda volt 1944 március végéig. Akkor magasabb fizetést kapott már, mint a kerülősködése alatt. 1944-ben otthagytuk az uradalmat, mert az új intézővel, Kapitánnyal nem tudott az uram kijönni. Házat vettünk a Felvégen. Az uram 1952-ben meghalt. Én most is 1966-ban, itt lakom a lányom családjával. Az uramat kerülősködése alatt is, de akkor is amikor kocsisgazda volt, a falubeliek nagyon szerették, mert igyekezett a falusi szegényeket segíteni, ahol csak lehetett.”

Ondreák Ferenc az aszalói tanács 45 éves vb-elnöke így emlékezik vissza saját cselédeskedésére: „Csak 5 osztályt végeztem annak idején. Nem volt akkor módomban elvégezni a 6. osztályt. Mihelyst otthagytam az iskolát, téhenpásztor lettem, a cselédek, dohányosok teheneit őriztem. Majd bátyámmal együtt – aki most katonatiszt – hónaposkodtam a Nagy-tanyán. Havonta kaptam 2 q búzát és 2 kila »szamárszalonnát« (Így hívtuk a vastag bagaméri avas szalonnát, amit az uradalomban a cselédeknek, summásoknak adtak). Ekkor az volt a dolgom, hogy hajnaltól késő éjjelig 2 lovat kellett gondoznom, etetnem. A munka március vagy április 1-ével kezdődött és október végéig tartott. Akkor még Weichinger János volt az intéző. 18 éves koromban parádéskocsis lettem az intéző mellett. A fizetésem most már 3 q búza és 2 kila szalonnára emelkedett. Szerződésem most már éves volt. Akadt mellékes is, pár pengő a vendég papoktól, uraktól, akiket szállítottam az állomásra vagy onnan. Weichinger intéző és a felesége is jószívvel voltak irántam. Ha a konyhára fát vágtam és egyéb munkát végeztem, ami nem volt a kötelességem, azt mindig külön honorálták. Weichingert a cselédjei szerették. Nem változtak gyakran, évekig a helyükön maradtak. Aki rendes ember volt, azt megbecsülte és segítette. A falubeliek nem kedvelték annyira, mert megkívánta a rendet és nem engedte, hogy a tanyákon keresztül-kasul járjanak, pl. a kistanyasi hídon a sorompót is lezáratta, valamint a nagytyanyasi bejáró úton sem engedte meg az idegenek átjárását.

Kapitány János intézőnek is parádéskocsisa voltam kb. 1 évig, amíg be nem vonultam katonának 1943. október 15-én. Kapitánnyal gyakran volt nézeteltérésem. Kapitányt sem a falusiak, sem a cselédjei nem szerették pökhendi, erőszakos természete miatt. Amikor Kapitány idejött, a Weichinger által megfogadott cselédek sorra elbocsátotta, helyettük újat hozott. Apám helyett Fritz Pál lett a kocsisgazda. Vele tűztem össze, mert azt kívánta, hogy mind a 32 pár ló részére húzzak a vályukba vizet. Erre nem voltam hajlandó. Úgy összekaptam vele, hogy a vita hevében le is kentem neki egy nagy pofont. Kapitánynál bepanaszolt. Ő pedig a főszolgabíró elé vitt, és internáltatni akart, de ez nem sikerült neki.”

A summások és kepeksek életéről

Árvai Bálint 68 éves és özv. Bányi Imréné sz. Árvai Zsófia 46 éves lakosok a summáséletre így emlékeznek vissza: „1941-ben és 1942-ben voltam a káptalani birtokon summásgazda, aratás idején pedig kepeksgazda. 25-en voltak a summások. 15 évestől 18 évesig voltak fiúk és lányok. Március és április hónapban dolgoztak a gazdaságban. Ha jó volt az idő: trágyahordás, trágyaszórás volt a munkájuk. Majd hamarosan sor került a borsó és a cukorrépa kapálására is. A határutak szükséges javítását is a summások végezték. Ha a kinti munkára alkalmatlan volt az idő, akkor a magtárban rostáltak, szelektoroztak, csáváztak, terményt forgattak. Időnként kitermelték a trágyát a juh-akolból, majd tövisket is vágtak a legelőn. A munkaidő napkeltétől naplementéig tartott. Fizetésük havonta és fejenként 2–2 q búza volt. Én mint summásgazda 3 q búzát kaptam.” „Én 13 és 18 éves koromban voltam summás” – mondta Bányiné. „Emlékszem, hogy munka közben, de az úton is sokat dalolgattunk, hogy jobban teljen az idő. Amikor Ondreák Pali bácsi volt velünk, ezt daloltuk:

„Még azt mondják, Pali bácsi parancsol,
Pedig még az intéző úr se nagyon.
Megmosom a répától a kezemet,
Intéző úr fizessen ki engemet.”

Eperjesi Lajosné sz. Ondreák Ida szintén summáskodott az uradalomban lánykorában. Ő a következő nótára emlékszik vissza:

„Amikor a jó isten a földön járt,
Keservében teremtette a summást.
Ha a summást nem teremtette vóna,
Az intézőnek kapálni kellett vóna.”

A kepeksek életéről

Árvai Bálint emlékezik meg az alábbiak szerint: „1941 és 1942 nyarán voltam kepeksgazda. 32 kepekssel dolgoztam a káptalannál. 20 pár innen volt Aszalórol, 12 pár pedig Baksárol volt. Az összes kalászos terményt mi vágtuk le. Kb. 5–600 kat. holdon termett akkor kalászos a káptalani birtokon. Volt búza, rozs, árpa, zab, borsó. De volt vagy 20 holdnyi lencse, sőt még koriandert is termeltek vagy 5 holdon. A learatott terményeket is mi gépeltük el.

Mind a két nyáron nagyon jó volt a termés. Úgy emlékszem, hogy a búza 10–11, a rozs 10, az árpa 9, a borsó 6 mázsát fizetett holdanként. Tizedre vágtuk a termést. Ahol azonban gyengébb volt, külön megegyezés alapján nyolcadra vágtuk, vagy tizedre ugyan, de emellé kialkudtunk még holdanként 20–50 liter bort. Járt még a keperészen kívül páronként egy és fél liter pálinka is, 1 és fél kila szalonna, két ízben hasonló mennyiségű juhsajt is. Ezeket a kepeksek 2:1 arányban osztották el, vagyis a harmados mindenből megkapta a harmadot, ugyanúgy, mint a terményből.

Az aratást úgy végeztük, hogy éjjelenként vágtuk a borsót, vagy a lencsét. Esetleg a nappal learatott árpát, búzát kötöttük fel. Így az aratással elég gyorsan végeztünk. A cséplés azonban már több időt vett igénybe, mert az uradalomnak csak két tüzesgépe volt, amelyek nem győzték a cséplést. A géplésért általában 2–3 percent járt az elgépelt terményből. A cséplés befejezése után a keresetet arányosan szétosztottuk. A borsóból nem kaptunk, helyette az intéző búzát vagy árpát méretett ki.”

A káptalani birtok 1945-ig akadályozta az aszalói parasztság boldogulását. 1946-ban megtörtént az igényjogosultak között a föld kimérése. Napjainkban a volt káptalani birtok része a Szabadság Termelőszövetkezet közel 3000 holdas gazdaságának, amelyen 383 család keresi a boldogulás útját.

A FALUSI NŐK HELYZETÉNEK VÁLTOZÁSA HÁROM NEMZEDÉKEN KERESZTÜL

† SZÚCS ISTVÁN

A falusi parasztcsaládokban egyre fogyó mértékben ugyan, de együtt élt a három nemzedék, ugyanazon *nagycsaládban*.

A századforduló táján Vajdácskán összesen 173 ház volt. A házak 84 telken épültek, tehát átlagban minden telken több mint két, sőt sok telken egyenesen öt, egymás végtibe épített házikó állt. 1900-ban a községben összesen 1237 lélek lakott, tehát egy lakásra 7,1 fő esett. Ma, 70 évvel később a községben 415 lakás van, 1790 lakossal, amit a szétköltözés, a lakáskultúra növekedése eredményezett. Az I. világháború után a Csonkás, a II. világháború után a Vásáros új lakótelepeinek létesítése folytán már csak 4,25 fő jut egy lakásra. A lakások – szemben a régi, egy pitvarból, egy lakószobából és egy kamrából állókkal – legalább kétszobások. Egyre kevesebb az olyan család, ahol a három nemzedék ma is egy család keretén belül él. Ahol pedig az idős nagyszülő, vagy esetleg egyikük él, azok általában az egyik szobát lakják külön, önállóan.

E rövid áttekintéssel a változást érzékeltetve vizsgálom a fenti lakáskörülmények között élő nők (a három nemzedék) életét, körülményeik alakulását. Arra igyekszem feleletet keresni, hogyan változott 70 év alatt a minden korú nők: a nagymamák, unokák élete egymásmellettségükben és egymásutániségükben. Vagyis: hogyan élt mindhárom nemzedék az első világháború előtt és alatt, hogyan élt a két világháború közötti időszakban, a II. világháború után, a felszabadulás óta. Három kor, három nemzedék. A korok éppúgy egybefonódnak és mereven el nem választhatók egymástól, mint a három nemzedék, amely mindig egymásmellettségében éli meg egymásutániségét.

I. Falusi nők helyzete a kapitalista társadalomban: A mindennapi paraszti szóhasználatban általánosan ismert volt a „szógáló” kifejezés. Így nevezték azokat a parasztlányokat, akik „úri” helyen a családi munkában vállaltak munkát, szakácsnő, sokszor pesztra, a mosónő, a szobalány szerepét együtt és egyszerre töltötték be. Községünkben nagygazda nem volt így gazdáknál lányok nem szolgáltak. Az értelmiség és a zsidóság családjánál annál inkább. A II. világháborút megelőző negyvenes években a jegyzőnél, a lelkészknél, földbirtokosoknál, az intézőnél alkalmaztak „szógálóknak” lányokat. Ezek a lányok a sokgyermekes, kevés, vagy éppen semmi földdel nem rendelkező agrárproletár családok gyermekei, akik aztán az illető családnál laktak, teljes ellátást és a 30-as években 20–30 pengő fizetést kaptak. Mivel sem helyben, sem a környéken, sem a két közeli városban (Sárospatak, Sátoraljaújhely) nem akadt számukra munka az iparban vagy másutt, mindig fölös számban akadt jelentkező ebben a munkában.

A felszabadulás előtti kornak jellemző alakja volt a falusi nők között a kisebb-nagyobb gazdaságokban szolgáló (kocsis, béres, hónapos, mindenés, pástorember) felesége. Míg a férj a vállalt szolgálattal: ökrök, lovak, más állatok munkában tartásával foglalkozott, addig a feleség a gyermeket nevelte. Hetenként legalább egyszer kellett dagasztani, fűteni, kenyeret sütni. A sok gyermekre mosni, őket iskolába járattatni, idejében etetni. Igen sokszor a férj és idősebb családtagok után messze a határba vinni, vagy idejében küldeni az ebédet. Emellett még a kommercializáció földet megkapálni, sőt vetni, kapálni, betakarítani. Ha futotta az időből, még harmados földet, cukorrépat is vállalt.

Ha a cselédasszony hetente egyszer, ha be tudott jönni a faluba, *zajdát* (nagy batyut) kötött a hátára és egész hétre való sót, petrórt, cukrot egyebet bevásárolt. Néha a tanyáról egyenesen a pataki piacra vitt árulnivalót: kevés kukoricát, tehén hasznát, pár baromfit, egy kevés *kötőpénzt* csinálni.

Ezek a cselédasszonyok nevelték a legtöbb jószágot is. Mert a falusi szegényember (a gazdasági cseléd is) nem a házból, nem a bérből élt elsősorban, hanem a jószágtartásból, annak hasznából. Egyik gyermek a tanya körüli legelőn őrizte a malacokat, a másik a kislibára vigyázott, harmadik a kistestvérét *pesztrálta*, negyedik az iskolában volt, ötödik az anyjának segített, a hatodik már napszámba járt, a hetedik a stafírunját készítette nyugalmasabb időkben.

A felszabadulással lezárult az a korszak, amelyben közhasználatú szó volt a *kepés*. Kepés az az arató, aki – rendszeren – bandában többedmagával előre kialakított bérért, természetbeni részért, (ez a rész lehetett egyhetedtől akár egytizennegyedig bármennyi) részes aratást vállalt olyannál, aki maga nem tudta learatni az életet, a kalászos termést.

A kepekék férfiakkól és nőkből szervezkedtek egy bandába. Míg Szabolcsban egy *kaszaalja* három személyből állt, a kepekés aratásnál: *kaszás* – mindig férfi – *marokszedő* – szinte kizárólag mindig nő – és *kévekötő* – mindig legény – addig itt Zemplénben, közelebből Vajdácskán párban arattak. A kaszás férfi és a magamellé választott *félkezes* vagyis marokszedő nő.

A Nyerges-tanyához tartozó prépostsági birtokon, a közeli Sárospatakhhoz tartozó Halász-homok tanyán Windischgrätz Lajos birtokán és a Schutz-féle Ágóci-féle birtokon legalább 150 pár (köztük mintegy 75 nő) végezte évről évre ezt az igen nehéz munkát.

A kepekés munka tartozéka volt a részesaratás is. Sokszor a szerződésnél megállapodtak: csak úgy jöhetnek aratni, ha a csépléshez is leszerződnek. Ha volt elég munkaerő, naponta (hajnali 3 órától este 11 óráig) elcsépeltek 230 mázsát is. Ebben a poros, nehéz munkában a nők a cséplőgépen, mint *kévevágók* (esetleg kevés kazlon kéveadogatók) dolgoztak, továbbá a *törek-kaparók* és *törekhordók* nehéz munkáját végezték.

A század elején a nő kizárólagos helye a család volt. Munkát nem kapott, nem is vállalatott másutt. Anyja volt a gyermekeinek, szakácsnő, mosónő, foltozó, jószággon-dozó, mindenes. Az idősebbek tiszte volt a gyermekek (unokák) őrzése, nevelése. A munkabíró középkorúak a mezőn dolgoztak, vagy a magukéban, vagy a máséban, napszám ellenében, fogatért, vagy segítségképpen (kaláka).

Az anya vette a családtagokra a ruhát, osztotta be a keresetet, adott a legényfiúnak vasárnap fröccsre, a lánynak a stafírungot ő spórolta össze évek alatt. Ő adott a férjnek néha egy-egy féldecire, egy pakli dohányra. Esténként a fonáson kívül foltozott, mert új ruhára csak nagyritkán jutott, az is inkább a legénysorba serdült fiú, és az eladó lány számára.

A család nőtagjainak tiszte volt a családtagok ruházatáról gondoskodni. A hétköz-napi ruha (alsó és felsőruhák egyaránt) zömében az asszony és a lánya vagy lányai által font kenderből szőtt ruhadarabok voltak. Ingvált és pendelyt, inget, kötényt, a férfiaknak nyári vászonnadrágot, lábravalót és a háztartásban használt egyéb textiliákat ők készítet-ték.

Ügyes asszony a kötényéből is el tud tartani egy családot mondja a falusi bölcsesség. A vajdácskai nők mindig ügyesek voltak abban, hogy a pataki és újhelyi piacon hogyan lehet forintra átváltani az árut. Gyalog mentek és gyalog jöttek, ezt is csak többletmun-kában végezték, mert az ebéd miatt haza kellett érni. El kellett készíteni és küldeni vagy vinni az ebédet a mezőre.

Könnyebb lett a főzés a gáztűzhely mellett, a fűtés a cserép- és olajkályhában, a takarítás a padlós és parkettás szobában, a mosás a mosógépben a sokféle mosószerrel, és a centrifugával.

A legkönnyebb helyzete az iparban dolgozók feleségeinek van. Ők is dolgoznak, jószággal bajlódnak, gyermekeket nevelnek. De nincs a háztáji (sokan azt kesergik, hogy bár lenne), nincs a közösben való munka. Ha gyermekük nincs, vagy elmegy dolgozni, vagy iskolába, bizony sokan közülük unatkoznak is. Nincs mindegyikük abban a helyzetben, hogy elmenjen iparba dolgozni. Náluk a legmunkásabb a hétvége. Hazajön a férj: jó kosztal, tiszta ruhával kell várni és hozzákezdeni ahhoz a munkához, amit a férfi segítségével nélkül nehezen, vagy kétséges lenne elvégezni. (Kerítéscsinálás, ásózás, ház körüli tenni-valók stb.)

Nagyon sokat fáradoznak az utóbbi években a nők, a lakásuk, a házuk külső és belső rendjén, csinosításán. Megújultak, megszépültek az otthonok. A szobák padlózása, parkettázása, az új kettős, tágas ajtók, ablakok beállítása, a tornác betonozása, a tartóoszlopok újjáépítése, a régi bútorok kicserélése, a szőnyegek és függönyök kedves gondja a házban maradt asszonyoké. Az ő érdemük, hogy a család jól érzi magát a vonzó otthonban.

A gimnáziumban, szakiskolában, iparitanuló intézetekben továbbtanuló gyermekek utáni utaztatás, csomagküldés, ruházás, étkeztetés, indítás is az ő gondjuk, hiszen a férj mindig munkában van.

A vajdácskai nők, de különösen a legidősebb korosztály életében az egyik legfontosabb munka a kendermunka volt.

A nemzedékek életében olyan nélkülözhetetlen, a századfordulón még a férfi és női ruházatban, konyhai felszerelésben, háztartásban, menyasszonyi kelengyében, de a kisparaszti gazdálkodásban is olyan sokirányú felhasználást jelentő kendermunka három évtizeden, illetve három nemzedéken keresztül szinte 1940–1960-ig múltta, eltűnő emléké vált.

A legidősebb korosztály életében a házi készítmények a század elején, de még az első világháború után is jelentősek voltak. Az 50–60 éves korosztály még hordta a nyári vászonnadrágot, a kékre festett, házivászonból készült surcot, a korcra kötött férfi hosszú alsónadrágot, sokszor még a házivászon inget is. A nők az ingvált, a pendelyt, a vászon alsószyknyát használták. Ugyanígy a legidőtállóbb konyhai törölruhákat, törülközőket, vászon ágylepedőket stb.

A kendermunkák megszűnésének, elsovadásának okai a következőkben láthatók:

1. Siettette a kendertermelés, feldolgozás, fonás-szövés munkájának megszűnését a kisparaszti gazdálkodás átalakulása a felszabadulás után. Falunkban először 1949-ben alakult termelőszövetkezet, 260 holdon, majd 1960. dec. 13-án az egész község minden parasztlakosságát magába foglaló új termelőszövetkezet létesült. Mivel a *Kenderszer* dűlő is bekerült a községbe, nem volt már lehetőség arra, hogy jól előkészített kendertermelésre alkalmas földet (200–300 ölet) meghagyjon a gazda a kender számára. A háztájit évről évre más helyen mérték.

2. Az ipar rohamos fejlődése következtében a kendertermelés és feldolgozás mint háziipar sorvadásnak indult. Néhány számadat: 1944-ig a községben legalább 100 családban mintegy 80 asszony és 50 leány font rendszeresen. 40–50 családnál szőttek évente. A 60-as évek elején már nem fontak, hanem a féltetett fonalat megszőtték télen, vagy 30 családban. Ez 1970-ben odáig jutott, hogy már egyetlen család sincs, ahol még fonnának. Talán akad még 5–6 ház, ahol a régi fonalat csak most szövik meg, de ezt is már inkább csak rongypokrócnak. A korszerű ruházatkodás lassan kiszorította, feleslegessé tette a kenderből készült textíliákat.

3. A kenderből készült textiliák házipari előállítására munkai igényesebb más munkáknál. Nem kifizetődő a vele való foglalkozás. Döntő tényező az is, hogy a gyári termékek olcsóbbak.

4. Jóllehet, községünkben nincsen ipari üzem, de az említett termelőszövetkezeti és állami gazdasági munkahelyeken kívül a sárospataki faipari üzem, a cserépkályahagyár, a varroda, a csepeli gyár sárospataki üzemegysége a második és harmadik korosztály részére szinte korlátlan munkalehetőséget biztosít. Emellett itthon még fonni-szőni sem erő, sem idő nincs.

5. A falusi lakosság lassú, de szívós elvándorlása városra szintén csökkenti nemcsak a lélekszámot, hanem a háziiparral, kenderfeldolgozással foglalkozók számát is.

Összegezve elmondhatjuk, hogy a háziiparszerűen üzemelő kenderfeldolgozásnak szinte minden feltétele megszűnt (munkaerő, feldolgozandó termék, igény).

Új elem a falusi nők házonbeli elfoglaltságában a *kézimunkázás*. Addig is kézimunkáztak, míg a szövés-fonás elterjedt volt. De mióta ez szinte teljesen megszűnt, az így felszabadult nappali, esti órákat, és téli szabadidejüket kézimunkázással töltik egyre többen.

Nem régen még híres volt a szép vajdácskai szőttes, ezekből néhányat a ládák mélyén őriznek. A mai kézimunkázásnál azonban már nincs eredeti motívum, készen kapott minták alapján dolgoznak, tehát szintelenebb, iparszerűbb, gépiesebb ez a munka, mint az elmúlt szőttesek világa.

A 19. században általánosan elterjedt, századunk első felében is továbbélő, csak az utóbbi egy évtizedben elhalványodó falusi női munkák egyike volt a gyékényfeldolgozása. A két folyó: Bodrog–Tisza közé zárt mélyfekvésű Bodrogtörzs számtalan tavával, mocsarával, ereivel szinte kínálta a sást, nádat, gyékényt. Míg a két előbbi elsősorban ház és melléképületek fedésére, az utóbbi különböző munkaeszközök, használati tárgyak készítésére szolgált. A gyékény szövése kevésbé elterjedt volt, mint fonása. *Hasurát*, melegágyterítőt szőttek belőle. Él még egy család, id. Sütő Zsuzsanna és családja, akik szőttek, jobbára kötöttek. A szükséges anyagot a közeli Fűzes-érből termelték ki.

Míg a közeli Cigándon Kántor Mihály írása szerint szinte kizárólag cigányok foglalkoztak gyékényfonással, addig Vajdácskán régen, és ma is kizárólag mások foglalkoznak vele. Az utolsó két évtizedben még rendszeresen foglalkozott gyékénymunkával 10 család. A legnevesebb gyékénykötő családok a Demeter, a Váradi, a Sütő, a Mészáros és az Erdei család. Ezekben a familiákban anyáról-leányra öröklődik a gyékénymunka, mintegy másfél évszázada.

A vajdácskaiak gyékényből méhkast (méhköpű), kisebb szakajtót, kenyérsütéshez szakajtót, almaszedő kosarat, libaülőt, gyermekülőt, ablakvédőt, tojástartót, hordót, hordófedőt, kenyértartót, melegágyterítőt, falvédőt, papucsot, szatyrot, lábtörölt készítették. A felsorolásban szereplő tárgyak ma már egyre ritkábbak. Lábtörölővel ma is a vajdácskaiak látják el a két várost és hivatalaikat, no meg a falut. A gyékénymunkát ma már csak néhányan művelik, egyedül Nagy Józsefné az, aki a régi lendülettel dolgozik még.

Egy ügyes kötő téli napokon meg tud kötni 8–10 lábtörölt, 3–4 szakajtót, 2 köpűt, ami 80–100 Ft keresetet jelent. A gyékénymunkát Vajdácskán elterjedtségében csak a kendermunka előzte meg a múltban.

Hagyományos női munkák alkonya. A felszabadulásig mindhárom korú nemzedék hagyományos női munkái voltak a következők:

1. *Kenérsütés.* Vajdácskán szinte az 1960-as évek elejéig minden háznál volt kemence, minden háznál (nem kivétel a jegyző, pap, orvos, tanító sem) sütöttek kenyeret. Kenyéruzás viszont nem volt, de nem is volt rá szükség. A kenyérsütéshez szükség volt

arra, hogy a háziasszony (és nagyobb leánya is) tudjon *bekovácsolni, dagasztani, szakítani, fűteni* stb. Mióta termelőszövetkezetben él a falu, legnagyobb kérdés nem a kenyér, hanem a szalma hiánya. Mind többen kezdtek kenyeret vásárolni. Feleslegessé váltak a kemencék, kezdtek kitenni, lebontani azokat.

2. *Lekvárfőzés.* Vajdácskán nem terem sok gyümölcs, de a lekvárfőzés elterjedt volt a közelmúltig. Szinte kizárólag szilvából főzték. Ha nem termett, megvették a hegyaljai emberektől (Erdőhorvátról, Patakról, Hercegkútról stb.) olcsón: 100 Ft-ért mázsáját, vagy pedig terményért.

Hatalmas rézüstben főzték a lekvárt. A Ráski család üstje sorra járta a falut. Legalább 150 család főzött szilvából lekvárt az elmúlt években is. Az üstök elkoptak, senki sem vett újat, egyre jobban elterjedt a boltban kapható befőtt, gyümölcsíz, így az utóbbi két évben már csak szórványosan főztek lekvárt.

3. *Szappanfőzés.* Kevésbé általános női munka. Ehhez szaktudás kellett, amivel nem bírt minden asszony. A szappant főleg disznóölés után megmaradó zsíradékból, kényszervágásra került, vagy elhullott állatból és napraforgóolajból főzték. Napraforgót senki sem termel egyénileg, a szappanfőzéshez szükséges marószóda nem kapható, a szappanfőző portól idegenkednek, így sok oka van annak, hogy megszűnt a szappanfőzés. Igaz, hogy lassan kikopnak a vászonfélékből is, amiknek mosásához szappan kellett. Az utolsó híres szappanfőző a ma is élő Fedor Józsefné volt.

4. *Szapulás.* A szapulás megszűnése összefügg a kenderfonálból készült vászonneműek eltűnésével. A fonalat, majd a belőle készült házivásznat szapulták, ezzel fehérítették és puhították. A szapulás úgy történt, hogy fahamura forróvizet öntöttek, így készítettek lúgot, ebben főzték a vászonneműt. A Bodrogon kiterítették, sulykolták és a kerítésre kiterítve fehérítették. Az is jelezte egy lány hozományát, hogy mennyi vászon volt tavasszal kiterítve az útmenti kerítésre.

5. *Meszelés.* Nemcsak a melléképületeket, hanem a lakást is évente kétszer, tavasszal és ősszel rendbehozta a háziasszony. A lakószobákat a felszabadulásig fehérre meszelték. A szekérrel meszet áruló meszesektől vették a jó minőségű meszet. Mivel a szobát, előszobát nagyrészt ma már festik, feleslegessé vált a meszelés. A szobafestést vagy maguk, vagy az igényesebbek festővel végeztetik 4–5 évenként.

6. *Tapasztás.* A legtöbb ház a felszabadulásig döngölt *földpadlatú* volt. A mostani összeírás szerint már 40%-ban padló és parketta helyettesíti. Míg földből volt, minden szombat délután az asszony, vagy lánya vékony sárréteggel simította be a ház földjét (a sárba lótrágyát is keverve, mert így lesz szép sima) és utána szobahomokkal (sárgahomok) szépen lehintették. Ma már a földpadlatú házban is, ha más nincs, rongyszőnyeg van leterítve.

7. *Fejés.* Az egyéni gazdálkodás idején minden háznál volt legalább egy, de legtöbb helyen két tehén, a föld megművelésére, tejhaszonra, borjúnevelésre. Az utóbbi 10 év alatt a háztájiban tartott tehenek száma lecsökkent. A tagok nagy része, és az idősebbek, nyugdíjasok nem bírják a tehentartással járó munkát, a fiatalok meg nem maradnak otthon, így egyre többen eladják a tehenet. Egyre fogy a fejni tudók száma is. Az idősebbek mind tudják a fejés minden titkát, az ifjabbaknak márcsak talán 5–10%-a.

8. *Fűtés, tüzelés.* Alig van a faluban olyan idősebb asszony, aki ne hordta volna a hátán kötegekben a *gornácsot* az erdőről. Télen szánon húzta a befagyott Bodrog jegén át. Tűzelt, fűtött, jobbára a férje, fia által télen *csobakolt*, (kiszedett) tuskókkal a csikó-tűzhelyben.

A vázolt hagyományos női munkák az elmúlt évtizedek folyamán vagy teljesen megszűntek, vagy átalakulva könnyebbé váltak, kevesebb terhet rónak a dolgozó nőre.

II. *Falusi nők helyzete a szocialista társadalomban:* A századfordulón két iskolája volt a másfélezer lakosú községnek. Egy a református egyház (1811-től mindennapi elemi iskola) és egy az egyesült róm. kat. gör. egyház fenntartásában. (1868-tól van kat. elemi iskola.) Ebben a két tanerős, összesen két tantermes iskolában tanult a falu nem kevés gyermeke. A kötelező, ingyenes népoktatás bevezetése (1908) után is sokáig igen magas volt a hiányzók száma, ami részben a szegénység, a hiányos ruházat eredménye, de a tanítók sem igen bánták, hiszen minden tanköteles korú gyermek nem is fért volna be a tanterembe.

Az általunk vizsgált időszak legidősebb korosztálya, a mai nagymamák érthető módon beérték, ha az első, második osztályt kijárta a gyermek az iskolában.

Ezt az általános helyzetet még rontotta az első világháború és az azt követő egy-két év, 1920-ig, amikor az apák távolléte, hadifogsága idején a gyermek az anyjával volt kénytelen a mezőre menni, még kaszálni is, a lánygyermek is legjobb esetben otthon a kistestvéreire vigyázott. Az iskolába járást egészen háttérbe szorította.

A prépostsági birtok Nyerges tanyáján mindig élt kb. 150 ember, de iskola 1948-ig nem volt, s a községben levő iskoláig a rendkívül sáros úton még a lovas fogat sem tudta behozni őket. Téli időben a gyenge ruházatú cselédgyermeket el sem merték indítani. Őszi és tavaszi hónapokban pedig szükség volt a munkájukra.

Nem sokat javult ez a helyzet a felszabadulásig, bár 1929-től (a ref.) és 1935-től (a kat.) iskolában is megduplázódott (kettő helyett négy) a tanítók száma.

A század elején Vajdácskáról paraszti szülők leány gyermeke egyetlen egy sem tanult tovább az elemi iskola után.

A felszabadulás után egészen megváltozott Vajdácska kulturális képe. A közel ötödfélszáz éves Sárospataki Főiskola közvetlen szomszédságában a községben (alig 8 km), csak 1811-ben indult meg a mindennapi elemi oktatás. Az első iskola a múlt században épült. Az egyházi jegyzőkönyvek tanúsága szerint a consistorium (egyháztanács) tagjai közül csak a lelkész, a curator és az uradalmi ispán írta alá saját kezűleg a jegyzőkönyveket, a többiek csak jelet tettek.

A felszabadulásig a községből elemi iskolai szinten felül néhány ifjú végzett csupán. Közvetlenül a felszabadulás előtt a néhány fiún kívül három parasztleány kísérletezett a továbbtanulással.

A felszabadulás után az iskolák államosítása előtt is sok ifjú indult Patak felé. Az első nő, aki a felszabadulás után továbbtanult a községből (Molnár Andrásné, szül. Fajder Margit, az ált. isk. jelenlegi ig.-helyettese), nyolcgyermekes, földhöz juttatott szegény parasztszülők leánya, aki évekig gyalog járt be naponként Sárospatakra.

Gimnáziumi érettségit tett, vagy azzal egyenértékű más középfokú iskolát végzett még a felszabadulás óta községünkben 11 lány.

Az ált. iskola elvégzése után továbbtanul jelenleg különböző közép, vagy középfokú iskolában 11 leány. Valamennyi kisparaszti származású szülők gyermeke, háromnak az édesapja tsz.-tag, a többiek is ipari munkás, akik 1960 előtt ugyancsak itthon a mezőgazdaságban dolgoztak. Egy kivételével valamennyien többgyermekes szülők gyermekei. A felsorolt lányok (nők) valamennyien, márcsak koruknál fogva is a legifjabb nemzedékhez, a 3. generációhoz tartoznak. Világos az is, hogy a felsorolt ifjak egyikének szülője sem rendelkezik középfokú, vagy annál magasabb műveltséggel (kivéve az 5 értelmiségi lányt), a nagyszülők pedig annál inkább nem.

A falusi nők munkája a termelőszövetkezetben. Mélyreható változást hozott a vajdácskai falusi nők helyzetében, elfoglaltságában, kereseti lehetőségében a termelőszövetkezet megalakulása. A bankok, a bányák, az ipar államosítása őket nem, vagy csak közvetve érintette. A fellendülő ipar egyre több munkáskezet igényelt faluról is, de a

termelőszövetkezeti mozgalom megindulása a nők számára is új lehetőségeket adott. Az 1948 őszen megalakult, alig 260 holdas, a volt Schutz-féle birtokon a szomszédos, volt egyházi javadalmi földeken gazdálkodó 32 taggal bíró kis termelőszövetkezetben elenyésző számban dolgoztak nők. Az első termelőszövetkezeti nőtagok közül csupán néhányan (valamennyien özvegyek) dolgoztak. Lényeges előrelépés akkor történt, amikor 1960. dec. 13-án megalakult a község minden földjére és földművelő lakosára kiterjedően a termelőszövetkezet. Természetes, hogy a föld szinte kizárólag a családfő, az apa nevének került be a termelőszövetkezetbe. Ő lett a termelőszövetkezet tagja, de lényegében a családja is a termelőszövetkezethez kötődött. Egyelőre a termelőszövetkezeti tag családtagjai (nők) szinte munka nélkül maradtak, hiszen az új termelőszövetkezet a kezdet nehézségeivel küzdve még nem tudott elég munkalehetőséget nyújtani. A jószágtartáshoz hiányzott az állomány, baromfitartáshoz sem volt felszerelés, szakember, a kertészet sem volt megszervezve és felszerelve az öntözéshez, szállításhoz, csak a munkák előkészítése után, néhány év múlva kezdődött el a kertészkedés, mint olyan munkaág, amely a legtöbb nőnek rendszeresen, a palántaneveléstől a késő őszi betakarításig munkát adott és ad. Ugyanígy a dohánytermelés, mely ugyancsak sok női munkát igényel. E termelési ágak fejlesztése egyenes arányban növelte a nőknek a termelőszövetkezetben vállalt és végzett munkáját. Ezen kívül a közeli sárospataki állami gazdaság Páter-homoki üzemeiségében a cukorrépa-termelés, a gyümölcsösben végzett munka, ősszel a gyümölcsválogatás, osztályozás adott munkát a nőknek. Hogyan is alakult a mai napig a termelőszövetkezetben a dolgozó nők helyzete, száma, munkaviszonya, kereseti lehetősége?

Az első években a fiatalabbak, akiket belépési nyilatkozat nem kötött a faluhoz, igyekeztek az iparban elhelyezkedni. Sokszor úgy látszott, hogy a termelőszövetkezet nem bírja tagjaival megműveltetni a földet. Adminisztratív intézkedések váltak szükségessé. A termelőszövetkezet nem bocsátotta ki a faluból az iparban elhelyezkedni szándékozókat. Ám közben a tsz gépesítése is előrehaladt s az ipar is egyre inkább igényelte a munkáskezet. A termelőszövetkezet végül is nélkülözni tudta az elmenni szándékozókat. Így nyitva állt az út az elvándorló, az ipari vidékekre vágyakozók előtt, s a termelőszövetkezet jobbára az öregek munkaterülete maradt.

A termelőszövetkezet közben népszerű munkahellyé vált. Egyre több asszony, nyugdíjas vállalt részmunkát a termelőszövetkezetben, de a kukorica-, napraforgó-, krumpli-, és cukorrépa-termelésben is részt vettek részesekként.

Ha a vajdácskai nők termelőszövetkezeti munkáját a számok tükrében nézzük, a következőket állapíthatjuk meg. A vajdácskai Petőfi Termelőszövetkezet dolgozói közül 162 a rendes dolgozó tag. Van 158 nyugdíjas (rokkantsági, járadékos, öregségi nyugdíjas) és 43 alkalmazott (főleg a gépműhelyben dolgozók, a munka- és erőgépek szakemberei, valamint az adminisztratív dolgozók). Ez összesen 363 dolgozó. A dolgozó rendes tagok közül 75 női dolgozót alkalmaznak. Ez az összes dolgozók 47%-a. Az összes nyugdíjas és járadékos közül 81 fő nő. Az összes 51,3%-a. A nem tagként, hanem szerződéses viszonyban álló 43 alkalmazott közül női dolgozó 8, akik főleg adminisztrátori munkakörben nyertek alkalmazást. Az országos átlaghoz viszonyítva örömdetesen alacsony a dolgozók átlagos életkora, 50 év. A dolgozó nők átlagos életkora is 50 év. A dolgozó 75 nő közül leány mindössze 3, asszony pedig 72. A lányok alacsony számát magyarázza az, hogy ők könnyebben elmennek távolabbi munkahelyekre (Sárospatakra is), míg az asszonyt a házkörüli munka jobban a faluhoz köti.

A kertészetben dolgozó 32 nő rendszeres, jó kereseti lehetőségét hosszú távon biztosítja az egyre szakszerűbbé váló vezetés.

A dohánytermelésben állandó női dolgozó 6 tag, akik egy brigád tagjai. A baromfi-tenyésztésben 12 nő dolgozik. A jószággondozásban nő nem dolgozik, de a tejesevények mosását, a szopós borjúk gondozását, itatását borjúnevelést nők végzik.

A tagokon kívül az említett részes kapálásban dolgozott, besegített 15 nő. A háztáji elnyeréséhez szükséges előírt munkanapot (110) az elmúlt évben 53 nő teljesítette. A nyugdíjas, járulékos nő (tehát már nem dolgozó tagok) közül a múlt évben 17 nő dolgozott a termelőszövetkezetben.

Még egy figyelemreméltó adat: a termelőszövetkezetben dolgozó nők közül termelőszövetkezeti tag felesége 17, termelőszövetkezeti tag lánya 3, volt termelőszövetkezeti tag özvegye 16. Az iparban és más munkahelyen dolgozó felesége közül a termelőszövetkezetben dolgozik 39. Tehát az összes munkaviszonyban álló nőknek több mint 50%-a nem termelőszövetkezeti családokból kerül ki.

A termelőszövetkezeti női munka megbecsülésének jele, hogy Bokros Anna 70 éves tsz-tag, ill. nyugdíjas, aki még nyugdíjas éveiben is szorgalmasan dolgozik a tsz-ben „a mezőgazdaság kiváló dolgozója” miniszteri kitüntetést kapta. (Férfi tag még nem részesült a vajdácskai termelőszövetkezetben ilyen kitüntetésben.)

A falusi nők az iparban. Ami városon már megszokott, az falun még új: nő az iparban. Eddig csak a háztartásban és a termelőszövetkezetben találkoztunk velük. Talán a munkaerőhiány, a hagyományos családi kötöttség és közösség lazulása az, amelynek eredményeképpen egyre többen, többségükben lányok és fiatalasszonyok vállalnak munkát az iparban. Alkalmaz vajdácskai lányokat a sárospataki varroda, a kályhagyár, a Faipari Vállalat, a téglagyár és a „Csepel üzemegeység.” Ezek a lányok, nők többségükben autóbusszal járnak munkába és haza. Egyrészüik éjszakai műszak idején Sárospatakon vált szállást magának.

Míg városon a munkaerőhiány szorongat, itt ennek az ellenkezőjét tapasztaljuk a nőknél. Ha lenne közelben nöket foglalkoztató üzem, a termelőszövetkezetben nem igényelt nők, lányok igen nagy számban vállalnának munkát.

Van már Vajdácskáról származó nő a miskolci fonodában is, sőt az NDK-ban is járt szakmát tanulni vajdácskai leány. Van a Miskolci Keksz és Ostyagyárban, a Kazincbarcikai Vegyiüzemben, bár a fent vázolt okok miatt még kevesen. Még mindig kevés nő jelentkezik azonban ipari szakmunkástanulónak. Azok a nők, akikről itt szoltam, többnyire, sőt kizárólag második, vagy harmadik kenyérkeresők a családban. Nincs köztük olyan, aki maga lenne a családfenntartó. Elhelyezésüket korlátozza az is, hogy ipari munkára képesített (szakképzett) egy sincs köztük. A női szakképzettség terén komoly lemaradás tapasztalható még.

A falusi nők helyzete az elmúlt, általunk vizsgált 70 év alatt nem minden téren egyforma változáson, fejlődésen ment keresztül. Vannak területek, ahol úgyszólván alig történt változás (az idős nők általában), vannak, ahol kimagaslóan nagyok e változások (gyermekes anyák, gyermekvédelem). A felszabadulás előtt a nők helye a család volt. Munkaterülete a ház, az udvar és a határ. Ma ezek mellett új munkaterületek nyíltak meg a nők előtt. A termelőszövetkezeteken kívül az ipar, a kereskedelem, az alkalmazotti munkakör, a szellemi munka területe, a szakmunka egyre előbbre viszi a nőket is abban, hogy az alkotmányban kitűzött cél: férfiakkal való egyenjogúság lépésről lépésre megközelíthető legyen.

Öltözködés, divat. Talán a legszembeütőbb változás a három nemzedék életében az öltözködés területén követhető nyomon. Ha nem is volt egy kifejezetten vajdácskai, de volt egy Tisza-menti, bodrogi közti népviselet, amely lassacskán eltűnt. A legidősebb asszonyok ládák mélyén őriznek még belőle néhány darabot.

Az elmúlt 50 év alatt a ruházat szinte teljesen kicserélődött. A népviselet csaknem eltűnt. A ma viselt női ruhadarabok nagy része még évtizedekkel ezelőtt ismeretlen volt (kosztüm, kardigán, pulóver, szveter, férfi cipő, különböző sapkák stb.). Milyen volt mintegy 40–50 éve a falusi viselet? *Fejrevaló*: az idős asszonyok *kázmér* kendőt hordtak a fejükön, a legtöbben már tiszta fekete színben. Hétköznapi *barchet*, s a *karton* kendő is megfelelt. Ünnepeles alkalmakra a *delén* kendő került elő. A fiatalasszony, új asszony azt a kázmér kendőt hordta, amit esküvőre a vőlegényétől kapott. Ez lehetett fehér, rózsás, piros és fekete színű. Minden idősebb asszony hordta a fejkendő alatt a *hátrakötő* kendőt, amely mindig fekete volt. Fiatalasszonyoknál elől a homlok közepén csokorba kötött szalagdísz is volt rajta. Fejkendőt menyasszony korában viselt először a lány. A kendőt a vőlegényétől kapta.

Az idős asszonyoknál a fekete fejkendő megmaradt máig is. A menyasszony kendőt nem visel, hanem a lakodalom alkalmával a menyasszonytánc idejére a *kontyolás* után piros, babos kendővel kötik be a fejét. A lányok ma sem viselnek kendőt. A *hajviselet*: 40–50 éve az asszonyok is hosszú hajat veseltek kontyba rakva. A lányoknak szintén hosszú hajuk volt, azonban egy, vagy két ágba fonva viselték, s színes pántlikát kötöttek, vagy fontak bele. *Női ruhadarabok*: a legidősebb generáció viselete *csizma kapcával*, *szerviáska*, *vizitke*, *ingváll*, *pendely*, *kázmér* kendő, *haraszt* kendő, *posztó*- vagy *szövet*-kendő, *gyapjú*, *rojtos vállkendő* volt. A mai idős asszonyoknál: *csizma*, sőt már cipő, fekete cérna vagy *flór* harisnyával, ritkábban még *pendely* is. Inget, bő ráncos sötétszínű alsószyoknyát, ünnepre fekete selyem kötényt, sötét karton- vagy szövetblúzt viseltek. Kázmérkendő is van még néhány. Két asszony hordja még a hátrakötő kendőt is. *Fiatalasszonyok*: nagyjából a lánykori ruháját hordja tovább, de hétköznapi ruhái ma már nem olyan élénk színűek, mint a múltban. Vállkendő helyett kizárólag hosszú kabátot viselnek, többen műszőrme, sőt valódi szőrmebundát is. A hagyományos viseletdarabok elhagyása náluk sokkal gyorsabb, mint szüleik korosztályában. *Lányok öltözete*: a régi leányöltözet harisnyánélküli *ráncosecsizma*, *ingváll*, *vizitke*, *kázmér* kendő, befont hosszú haj, színes pántlika – szinte teljesen eltűnt.

A *falusi konyha, étrend és szakácsstudomány*. A század első felében még természetes volt, hogy 12–14 éves korában minden leány megtanuljon gyúrni, főzni, pár évvel később dagasztani és kenyeret sütni. A falusi nők sokirányú munkájának egyik fontos ága volt a sütés-főzés.

Vajdácskán a falusi parasztcsaládoknál a reggelit is főzték. Hagyományos reggeli a rántottleves, vagyis köménymag leves volt s kenyérrel fogyasztották. Csak a nehéz munkát végző kaszás, földet művelő férfi evett szalonnát. Az ebéd különösen dologidőben volt kiadós. Tyúkhúsleves, csirkehúsleves, marhahúsleves, száraz és zöldbablevest, rántott, vagy habart krumplilevest, pergelt tésztalevest főztek leggyakrabban. Kedvelt volt a kukoricadara tejjel és zsírral fogyasztva, vagy a máléliszt (kukoricaliszt) tejjel elkeverve, mint a piskóta alapanyaga, elkenve a tepsibe 6–8 cm vastagon és megsütve, majd felszeletelve mint a tortaszelet. Erről nevezik a vajdácskaiakat a környéken *lihások*nak. A 40-es évekig általában minden parasztcsaládnál kukoricadarát főztek szombat estéire. (A *liha* a darálásnál a kukoricaszemről leváló héj, amely szitálásnál feljön, a vízben leszedhető. Régen a pitvarban levő berakott tűzhelyen főztek, a csikótűzhely sütőjében vagy a beépített kemencében sütöttek. Ma szinte kivétel nélkül minden udvaron van nyárikonyha. Nagy alkalmak a falusi családok életében a lakodalom, a keresztelő és az eljegyzés. Ezekre az alkalmakra külön sütöttek-főztek, sok rokoni segítséggel. A lakodalmi ételek között legfontosabb volt a gersli, a kukorica, majd a búzakása, továbbá a kis cipószerű kalács, tyúkhúsleves, marhahúsleves. A méretektől függően hasonló volt a

keresztelői étkezés is. A töltöttkáposzta a káposztatermelő vajdácskaiaknál ünnepi, de elmaradhatatlan étel volt. A 40-es évekig gerslivel, kukoricadarával készült, csak azóta rizzsel.

A falusi nők szórakozásai. Az alapvető változások közé kell sorolni a falusi nők szórakozásainak, pihenésének és tanulási lehetőségeinek megváltozását. Hasznos időtöltés és szórakozási lehetőség volt a hosszú téli estéken a fonás, a fonó, amelyben ugyan az idősebbek nem vettek részt mint játékosok, de a fiatalság szórakozásainak a falusi társas életnek egyik fő alkalma volt. A lányok vasárnaponként körtáncon vettek részt, egyes fiús házaknál néha házibált rendeztek. A néha-néha falura vetődő faluszínház előadásai, vándor mozielőadások, az ifjak által rendezett színielőadások, az ünnepi műsorok, a lakodalmi multságok, a közös aratás befejezésekor tartott aratóbálok voltak a szórakozás régi alkalmai.

A szórakozások terén is nagy előrelépést jelentett a falunak 1953-ban történt villamosítása. Az elektromos gépek kiterjedt használata által több a felszabadult idő, nagyobb lehetőség van a szórakozásra és a művelődésre. A lemezjátszók, rádiók, a szép községi könyvtár, a szakkörök, az úttörők, a KISZ rendezvényei is az általános művelődés szolgálatában állanak. A falusi társasélet, szórakozás hagyományos alkalmai megszűntek, helyüket újabbnál újabb, már nem a falusi társadalomban, hanem a modern életmódra jellemző lehetőségek foglalják el.

Sokan és sokszor megírták, hogyan élt a falu, a falusi parasztság, a paraszt nő a múltban. Arról is vannak már adataink, hogyan élnek napjainkban. Ehhez legyen adalék ez a tanulmány.

A TARDI NŐ ÉLETE A CSALÁDBAN ÉS A FALUKÖZÖSSÉGBEN

ZSÉDENYI JUDIT

Tard dél-borsodi falu. Lakói a mezőkövesdiekkel és a szentistvániakkal egységes néprajzi csoportot alkotnak. E három település népe — eltekintve a kisebb kirajzásoktól — a matyóság, amely a környező református falvaktól elkülönülő katolikus egység. Számos megegyező vonás mellett (anyagi és szellemi kultúra főbb megnyilvánulásai, település, társadalomszervezet, gazdasági helyzet) mindhárom falu rendelkezik egyéni jellemzőkkel, amelyek a falun belüli együvé tartozás tudatát erősítik.

1970-ben a statisztikai adatok szerint Tard összlakossága 2024 fő volt.¹ A lakosság nemek szerinti összetételét vizsgálva megfigyelhető, hogy a nők számaránya a községben mindig magasabb volt a férfiakénál.² Az arányszámok, a női munka sokoldalúsága indokolja témám többoldalú megközelítését, a női munka több szempontú vizsgálatát.

Dolgozatomban a tardi nő helyzetét a munka tükrében kívánom bemutatni. A munka a mindennapok meghatározója, s a végzett munka mennyisége, ill. milyensége után ítélte meg a nőt a falu társadalma. A nő tevékenysége befolyásolta a család gazdasági helyzetének alakulását is.

Gyűjtött anyagom három szempont figyelembevételével mutatom be: A jellemző kiscsalád-típusok Tardon. A női munka jellege az egyes családtípusokon belül. A női munkák családon belüli megoszlása több generáció egymás mellett élése esetén. E szempontok érvényesítése feltételezi, hogy Tard gazdasági és társadalmi helyzetének változásairól rövid áttekintést adjak.

1895–1966 között Tardon a művelés alá fogott határ összterületének alakulása és a lakosság létszámának változása egymáshoz viszonyítva az alábbi képet mutatja.³

időpont	határ (kh-ban)	lélekszám	kh/fő
1895	7509	1959	3,8
1913	7549	2195	3,4
1935	7521	2317	3,2
1962	7548	2238	3,3
1966	7037	2128	3,3

A táblázat adatai szerint egy főre átlagosan 3,3–3,4 kat. h. birtokterület jut. Realisabb képet kapunk, ha a lakosság számát a szántóföldi művelés alatt álló terület alakulásához viszonyítjuk. Tardon a szántóföld területe az 1895–1935–1966-os időpontokban 5251–5234–4660 kat. h. volt, az egy főre eső szántóföld területe 2,6–2,2–2,1 kat. h., tehát folyamatos lassú csökkenést mutat. Az egyéni gazdálkodás technikai színvona mellett ez a földterület nem biztosította egy átlagos létszámú család megélhetését. Ha számításba vesszük a birtokviszonyok megoszlásának jellegét, a birtokkategóriák szerinti elkülönülést, ez még egyértelműbbé válik. Az 1935-ös statisztikai adatok ezt jól érzékeltetik.⁴

A földterület megoszlása gazdaságnagyság-csoportok szerint
1935-ben

Gazdaságnagyság csoport (kh-ban)	A gazdaságok száma	össz. ter. kataszteri holdban	Egy gazdaságra jutó terület
0—	516	265	0,51
1—5	371	908	2,45
5—10	139	1034	2,44
10—20	75	1005	13,40
20—50	11	300	27,27
50—100	1	93	93,00
100—200	—	—	—
200—500	—	—	—
500—1000	1	641	641,00
1000-nél több	1	3275	3275,00

1935-ben Tardon a gazdaságok száma 1115 volt. Ebből 3 nagyparaszti, ill. uradalmi gazdaság. Ez a három gazdaság a határ 7521 kat. h.-as területéből 4009 kat. h-at foglal el, amely az összterület 53,3%-a. A megmaradó 3517 kat. h.-at 1112 parasztgazdaság műveli. Az összes, tehát 1115 gazdaságból 516 (46,2%) nincstelen, ill. 0—1 kat. h. területtel rendelkező, a határ összes területéből mindössze 3,5%-ban részesül. A kép még súlyosabb akkor, ha figyelembe vesszük, hogy egy család megélhetését — az adatközlők szerint — kb. 5—10 kat. h. biztosította, persze mindez annak a függvénye is volt, hogy „hány kenyeret kellett ebből előteremteni”. Ilyen birtokviszonyok mellett sok család nem tudta megélhetését csupán a földművelésből biztosítani, arra kényszerült, hogy rendszeresen vagy időszakosan idegenben vállaljon munkát. 1935-ben ez 887 gazdaságot,⁵ és legalább ennyi személyt érintett. Ezek csupán egyetlen év adatai, egy kiemelt példa, de ismerve más évek részadatait, valamint az adatközlők elmondásait, az alábbi megállapításokat tehetjük:

- Tard lakosságának jelentős részét érintette az időszakos munkavállalás (részben távolabbi helyekre rendszeresen eljáró summások, másrészt a helybeli nagybirtokon dolgozók vonatkozásában). 1930-ban a gazdasági cselédek és eltartottak száma 249, az időszakosan munkát vállalók száma pedig 528 fő volt.⁶
- Az eljárók többsége férfi, így — elsősorban a hathónapos idénymunka időszakban — az otthon maradt nőre háruló munka mennyisége jelentősen megnő.
- A faluból eljárók hosszabb-rövidebb időre kiszakadnak a család- és faluközösségből. Ez nem lehetett hatástalan az egyén közösségi kapcsolataira sem, másrészt lényeges, hogy a sokféle munkát vállalók ismeretanyaga állandóan bővül, s ezt hazatérve, szűkebb és tágabb környezetüknek átadják.
- A két világháború közötti időszakban a nő munkája Tardon a háztartás, a gyermeknevelés és az aránylag nem számottevő kertkultúra mellett fokozott önállósággal terjed ki a földművelés különböző területeire. Mindezek következménye a férfi és nő viszonyának megváltozása, a nő falun belüli értékítéletének lassú átférmálódása. Fokozatosan elmaradnak a „jánygyerek nem gyerek”, „asszony, hallgass a neved”, „asszonyi állat” kijelentések, amelyeknek korábban komoly tartalmuk volt.

Péntek		Szombat	
5–6 ^h	– kelés – etetés, fejés	5–6 ^h	– kelés – etetés, fejés
7–8 ^h	– reggelifőzés – reggeli – mosogatás – fonás – tej feldolgozása – fonás – estebédkészítés – estebéd – mosogatás – fonás	– reggelifőzés – reggeli – mosogatás – mángorlás – takarítás – kalácsütés – mázolás – estebédkészítés – estebéd – mosogatás – alkalmoszerű rokonlátogatás	

A nő legfontosabb feladata télen a fonás és a szövés volt. A summás, mivel nem termelt kendert, a nyáron megkeresett terményből többnyire pénzen vásárolt rostanyagot. November közepétől karácsonyig fontak. „Karácsonyig fonás, karácsonytól csak fonogatás.” A szövés január közepétől február végéig tartott, majd a vászonfehérítés és a tavaszi munkára való készülődés következett. A téli napok munkarendjét kitöltötte és meghatározta a vászon előállítása. Télen minden szobában ott állt napközben is a guzsaly, és mihelyt ideje adódott az asszonynak, font. A mezei munkák végeztével a nő szorgalmát a fonás-szövés után ítélte meg a falu társadalma. Utcán és szomszédoláskor egymástól gyakran kérdezték: „megfontatok már?”, „megszóttetek?”, „mikor fejezitek be?”. A fonásnál-szövésnél a család valamennyi nőtagja segített, igyekeztek minél több vásznat készíteni, hiszen vászonszükségletüket saját maguk elégítették ki. Egy-egy télen megszótt vászon mennyisége változó volt. Függött a család szükségletétől, a család nőtagjainak számától, a gazdasági lehetőségektől, a végzett más irányú munkatevékenységtől. Mindezeket figyelembe véve átlagosnak 10–12 vég (80–100m) vászon elkészítése tekinthető.

Naponta csak kétszer főztek az asszonyok, az étkezést *früstök*nek és *estebéd*nek nevezték. A *früstök* általában 7–1/2 8 között történt, míg az *estebéd* ideje 5-kor volt. Télen csak kétszer ettek. „Kétszer ett a marha, kétszer ett a gazda”

Az asszonyok keresték a közös fonási alkalmakat, különösen az esti órákban. A fiatalok fonóházba, az idősebbek rokonokhoz, szomszédokhoz jártak fonni. Természetesen a téli hónapokban is voltak házkörűli teendők: pl. takarítás, főzés, fejés stb.

A táblázat adatai jól mutatják a paraszti életritmus nyári és téli rendszerét, és a kettő különbözőségét is. A nyári korai kelés ellentétje a téli korai fekvés. Nyáron a gazdasági munkák idején nagyon későn feküdtek, télen viszont később keltek. A hosszú nyári munkanapokat rövid, téli pihenőnapok követték, mintegy utalva a paraszti életritmus téli lelassulására. A nyár a munka, a tél inkább a közös szórakozás, társasági élet időszaka volt.

Az őszi munkák befejezésével a férfiak munkája csak az állatgondozásra korlátozódott, bár sokan lejártak 6–8-as csoportokban a Tisza vidékére nádat vágni. A nád gazdája pénzben és nádban fizette a munkabért. Nádat vagy saját házuk fedésére használták, vagy eladták. Sok férfi foglalkozott télen gyékénymunkával, kosárfonással az istállóban, de segítettek a ház körüli munkában is (favágás, tüzelés, hólapátolás stb.).

A tél csak megváltoztatta a munkák jellegét, de a mindennapok meghatározója továbbra is a munka maradt. Ebben az időszakban is megvannak a jellemző férfi és női

A női munkák három generációs megoszlása

munkafolyamat	Háztartás			munkafolyamat	Földművelés		munkafolyamat	Állattartás	
	ki végezte	kor- tól-ig	megszűnése		ki végezte	kor- tól-ig		ki végezte	kor- tól-ig
főzés	A	m-50	M	kendernyűvés	L A N	12-55	szarvasmarha		
sütés	A L	m-60	M	kenderkapálás	L A + F	12-55	takarm. hord.	L + F	10-
gyúrás	A	m-60	M	kenderáztatás	L A	16-60	silóvágás	L + F	12-
kemencefűtés	A		1958/60.	kendertörés	L A N	12-65	etetés	L + F	10-
dagasztás	L	14-	1958/60.	kendertilolás	L A N	12-65	itálás	F	8-
kenyérsütés	A	18-45	1958/60.	gabona msz.	L A	12-45	fejés	A	18-65
befőzés	L	14-	M	gabonabehordás	L A	12-50	tejhordás	A	m-
lekvárfőzés	A	m-70	M	gabonakötözés	L	16-55	trágyaki hord.	L + F	10-
tejfeld. vaj	N	50-70	1958/60.	kukorica kap.	L A + F	10-60	sértés		
túró	N	50-70	1958/60.	kukoricatörés	L A + F	12-65	moslék kész.	A	m-60
sajt	N	50-70	1958/60.	krumpliásás	L A + F	16-60	etetés	L A	12-
húsfüstölés	F		M	krumplifelszedés	L A	6-55	kihajtás	L	6-
mosogatás	L	8-	M	dohánypalánt.	L A	16-55	szalmázás	L	8-
mázolás	L	12-	1950/55.	dohánykapálás	L A + F	10-60	óltakarítás	L	8-
meszelés	A L N	10-65	1950/55.	dohánytörés	L A + F	14-60	aprójószág		
tapasztás	A	19-60	1950/55.	dohányfűzés	A + F	14-55	kotlóült.	A	m-
söprögetés	L N	16-60	M	dohány szárítás	A + F	18-55	csibenevelés	N	45-70
beágyazás	A L	12-	M	dohánysimítás	L A + F	16-60	etetés	N	45-70
bútortisztítás	L	8-	M	dohánycsomózás	L A	m-	kacsatömés	A	16-60
szappanfőzés	N	40-65	1945/50.	napraf. kapál.	L A	10-60	libatömés	A	16-60
mosás	A	14-	M	napraforgóverés	L A	12-55	tollfosztás	N	50-70
lúgozás	A L	14-	1938/40.	babültetés	L A	8-50	fűgyűjtés	L A	10-
sulykolás	A L N	14-	1938/40.	babkapálás	L A + F	10-60			
öblítés	A L N	12-	M	babfejtés	N	60-			
mángorlás	A L	10-	1938/40.	zöldségvetés	L A	8-50			
vasalás	L	12-	M	zöldségkapálás	A	10-60			
varrás	A N	16-	M	zöldségegyelés	L A	8-45			
foltozás	N	50-70	1965/68.	zöldségbetakarítás	L A	8-55			
fonás	A L N	12-	1950/55.	hagymadugg.	L A	10-55			
szövés	A L N	m-	1950/55.	szőlőkötözés	L A	14-60			
bevásárlás	L	8-	M	szőlőszüret	L A N	6-75			
piacozás	A	m-	1958/60.						
kiskert művelés	A	m-40							

munkatevékenységek. Családon belül a jó gazdálkodás jellege a jó munkamegosztás, ez az alapja a többirányú munka elvégzésének. A női munkák kiterjedtek a háztartásra, földművelésre, állattartásra. A munkafolyamatok jellege nem azonos különböző korú családtagok között, a munkabírást figyelembe véve kellett elosztani a feladatokat. Ezt a munkabeosztást vizsgáltam meg egy családon belül, ahol együtt él három generáció (l. az előző oldali táblázatot):

Jelmagyarázat:

A = asszony
L = leány
N = nagymama
m = menyecske kortól
M = még mindig meglévő munkafolyamat
msz. = marokszedés
vet. = vetése

A táblázatból kiolvasható, hogy a női munkák többsége a háztartáshoz, a ház környékéhez kapcsolódik, s ez még napjainkban is uralkodó. A családon belüli munkamegosztásban a nő inkább csak besegít a földművelésbe. A mezőgazdasági munkák közül két területen, a kendertermesztésben és a kerti növények (zöldség, bab stb.) művelésében jut nagyobb önállósághoz. Mindkettőnél természetes, hiszen a kender feldolgozása szinte teljes egészében a nők feladata, a konyhában a főzés során felhasznált növények fajtáit és mennyiségét az asszony határozta meg. A földművelés többi területén a nő besegítő a férfi mellett, figyelembe véve a munkabírást. Az állattartásban a nőknek még kevesebb szerepe van, inkább azokon a területeken, amelyek a háztartáshoz közvetlenül, ill. közvetve kapcsolódnak, pl. a fejés vagy az aprójószágok nevelése. Az aprójószágot különösen nagy gonddal és odaadással nevelték az asszonyok, hiszen ebből tudtak pénzt teremteni a ház, a ruházat gyarapítására, szépítésére. A női munkák életkor szerint is megoszlottak. A legkönnyebb munkát a gyerekek kapták. A nagylányt fokozatosan szoktatták a komolyabb tevékenységekhez, mert mire férjhez ment, értenie kellett a fonáshoz, szövéshez, takarításhoz, mázolásához, főzéshez. A menyecskekort túlhaladó, ereje teljében levő nő végezte a legfontosabb munkákat. A főzés nagy része is a nő munkája volt, lányára, vagy az idősebb asszonyra csak az előkészítést bízta. Az étrendnek, az étel mennyiségének, a kenyérsütésnek, a meszelésnek, a mosásnak, a szövésnek irányítója, s aktív résztvevője volt. A családban levő idősebb asszony, nagymama, csökkent munkabíráásával a könnyebb, de szakértelmet igénylő munkákat végezte, pl. a tejfeldolgozást. E generációnál nehéz korhoz kötni a munka teljes abbahagyását, hisz a munkabírást egyénenként változik.

A női tevékenységformák folyamatosan megváltoztak. Néhány elmaradt, mások jelentőségüket veszítették, módosultak, vagy újak léptek helyükre. A munkák megváltozása különösen a háztartásban figyelhető meg. Ennek oka volt az egyéni gazdálkodás megszűnése, az állattartás jelentős csökkenése, a család és az egyének igényeinek módosulása, a családok gazdasági helyzetének javulása, a háztartási gépek fokozódó jelentősége. Az egyéni gazdálkodás megszűnésével szinte egyidejűleg elmaradt a házi kenyérsütés. A kemencét már sok helyen lebontották, a helyét szén vagy gáztüzelésű tűzhely váltotta fel. A termelőszövetkezet megalakulásával, a gyári termékek fokozatos elterjedésével a községben lényegében megszűnt a kenderfeldolgozás, fonás és szövés. Hiányoznak a szappanfőzés feltételei is. A hosszú fáradtságos munkával készülő háziszappant felváltotta a gyári termék. Lényegesen megváltozott a mosás is, a fahamus lugzást, a sulykolást és a mángorlást felváltotta a sokféle mosópor, a mosógép és a vasaló. Szinte teljesen megszű-

nőben van a tejfeldolgozás is. Egyre kevesebb a tehén, ahol még fejnek, a családnak van szüksége a tejre, vagy feldolgozás nélkül adják el. A tejfeldolgozás munkafolyamatai közül a túró készítése maradt meg, néhány családnál még napjainkban is megtalálható. Abba-maradt a mázolás és a gyakori meszelés is. Oka a megváltozott lakásviszonyokban keresendő. A lakások számának növekedése nemcsak számszerűségében, hanem minőségben is lényeges előrelépést mutat. Még 1910-ben 433 lakás közül 356 vályog vagy sár volt, addig 1970-ben már 558 lakás közül csak 20. A lakásoknak természetesen nemcsak az építőanyaga, hanem nagysága, komfortja is megváltozott.

A tardi nő helyzetét a megváltozott munka tükrében mutattam be. Így természetesen nem eshetett szó a nők másirányú elfoglaltságáról, emberi helytállásukról. Bár a nők a felelősség, a család életének összefogása és megszervezése miatt mindig megbecsült helyet foglaltak el a falu társadalmában, az utolsó 30 évben szerepük és helyzetük mégis lényegesen megváltozott. Egyre nagyobb felelősségük a közeletben, a falu életének irányításában. Ezt mutatja, hogy az első tanácselnök is nő volt (özv. Szemán Istvánné). A tardi nő szorgalmával, ügyes munkabeosztásával kivívta a megélhetés biztosítása mellett a család és a falutársadalom megbecsülését.

JEGYZETEK

1. Szóbeli közlés, amelyért köszönetemet fejezem ki Tard Községi Tanácsának.
2. A férfiak és nők egymáshoz viszonyított aránya 1920-ban 1095:1158, 1930-ban 1143:1174, 1960-ban 1150:1181, 1970-ben 1007:1027 volt.
3. Borsod-Abaúj-Zemplén megye története és legújabbkori adattára. (Szerk.: Varga Gáborné és Orbán Sándor.) Miskolc, 1970. 588. l.
4. *Mészáros István*: Tard felszabadulás előtt és napjainkban. *Stat. Szle.* 1963. 41. évf. 551–578. l.
5. *Mészáros I.* i. m. uo.
6. *Mészáros I.* i. m. uo.
7. B.-A.-Z. megye története 588. l.
8. B.-A.-Z. megye története 588. l.
9. v. ö.: *Saad Andor*: Adatok Mezőkövesd népelelmzéséhez és agrárviszonyaihoz. *Klly. Népegész-ségügy*, 1938. 21. száma.
10. B.-A.-Z. megye története 588. l.
11. B.-A.-Z. megye története 588. l.
12. *Erdei Ferenc* válogatott írásai és beszédei. Budapest, 1973. 275. l.
13. *Kulcsár Kálmán*: Az ember és társadalmi környezete. Bp., 1969. 265–266. l.
14. B.-A.-Z. megye története 588. l.

E következtetések, megállapítások már utalnak a gazdasági viszonyok társadalmi vetületére is. A gazdasági viszonyok és a falu társadalmának átalakulását, a változásokat, a mezőgazdaság alakulása, a népesség népgazdasági ágankénti megoszlása, valamint demográfiai vonatkozásban is nyomon kísérhetjük.

I. Változások a gazdálkodás rendszerében.⁷

Év	szántó	kert	szőlő	rét	legelő	erdő	egyéb	összesen
	területe kataszteri holdban							
1895	5251	109	—	312	1410	214	213	7509
1935	5234	119	148	328	1221	205	266	7521
1965	4608	305	130	248	960	450	336	7037

A táblázat adatai azt mutatják, hogy a határ összes területe a szövetkezeti gazdálkodás megalakulása után számottevően csökkent. Ez összefüggésben van a lakóövezet területének növekedésével, illetve az új létesítmények helyszükségletével is. Az összes határterület csökkenése egybeesik a szántóföld területének mindhárom időpontban kimutatható állandó kisebbedésével. Ezt a szám adatok alapján indokolja a kertkultúra terjedése, másrészt az erdőtelepítés. A kert korábbi alacsony területét az emberek életmódja, foglalkozási sokrétősége indokolta, az, hogy a lakosság kis része más területen rendszeres munkavállalásra kényszerült. A munkavállalásból következő mozgás kizárja a kertkultúra magasabb szintre való emelkedését. A rét és legelő területének csökkenése az állattartás háttérbe szorulására utal. Ezt jól érzékeltetik az alábbi adatok.⁸

Év	szarvasmarha	sértés	lő	juh
	s z á m a			
1895	1041	793	492	4007
1935	1281	1957	383	1295
1953	1200	1095	186	696
1960	1079	1966	245	288
1966	917	1932	57	1650

A táblázat adatainak értékelésekor figyelembe kell venni a termelőszövetkezet megalakulását és az önálló gazdaságok fokozatos megszűnését. Az önálló gazdálkodás időszakában azt látjuk, hogy a község szarvasmarha-állománya lényeges változást nem mutat, bár a lakosság lélekszámához viszonyítva meglehetősen alacsony. Lényegében hasonló megállapítást tehetünk a lő- és sertéstartásnál is. Feltűnő viszont, hogy a rendkívül jelentős juhtartás a századforduló után harmadára, majd az 1930-as évek végétől továbbra is rohamosan csökken. (A juhászatot lényegében a szövetkezeti gazdálkodás elevenítette fel és hasznosította újra.) Az állatállomány általános csökkenése — amely összefüggésben áll a gazdálkodási rendszerek megváltozásával — nagy hatással volt a népelemezés alakulására is.⁹

II. A népesség megoszlásának alakulása a népgazdasági ágakban:¹⁰

Év	Mezőgazd.-i	Ipari	Közl.-i	Keresk.-i	Egyéb
	összes népesség				
1900	1832	87	9	8	80
1930	2092	106	6	18	95
1941	2071	113	10	19	68
1949	2080	88	19	55	37
1960	1509	638	37	24	123

A népesség népgazdasági ágankénti megoszlása azt mutatja, hogy a századfordulótól a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma kezdeti növekedés után, a termelőszövetkezet megalakulásáig lényegesen nem változik, a termelőszövetkezet megalakulása után – mert számos más munkalehetőség is adódott – csökkent. Ez a csökkenés lényegében úgy következett be, hogy a legidősebb korosztály továbbra is földműveléssel foglalkozott, de a fiatalok gyakran másutt vállaltak munkát. A táblázat adatai jól érzékeltetik a foglalkozási átrétegződést. Figyelemreméltó az iparba járók és a mezőgazdasági dolgozók arányának megváltozása. Ez az átrétegződési folyamat nem volt hatástalan a családszervezet alakulására sem.

III. Demográfiai változások:¹¹

Év	0–14	15–19	20–29	30–39	40–49	50–59	60–	Össz.
1930	676	247	374	315	264	214	227	2317
1960	560	207	325	362	296	245	336	2331

Tard össznépessége 1930–1960 között minimális (+ 14) emelkedést mutat. Korszerinti megoszlásban csökkent a 14 év alattiak száma, de ez figyelhető meg a következő két korcsoportnál is. A 30–60 év közötti három korcsoport mindegyikében növekedés van, s ez főleg az utolsó, a 60 éven felülieknél nagyon számottevő. A 30 év népességi adatait összevetve azt látjuk, hogy az összlakosság minimális növekedése párosul a falu ún. „előregedésével”. A két időszak adatainak összehasonlítása nem elég a következtetések levonására, de ha az 1973-as gyűjtési adatokkal kiegészítjük, megállapítható, hogy Tardon az idősebb korosztályba tartozók száma növekszik. A hagyományos gazdálkodás és életmód napjainkban még jól felgyűjthető. Táblázatomban a 6. és 7. korosztály képviselői közül a nők többsége a termelőszövetkezetben dolgozik. Ezért lehetőség nyílik arra, hogy a hagyományos női munkákat, a női tevékenység sokoldalúságát reális alapon, a gyűjtések adatainak felhasználásával tárgyaljam. Az átadás-átvétel ebben a korosztályban még számottevő.

Természetesen a lakosság összetételéről írottak csak Tard vonatkozásában érvényesek, nem tekinthetők általánosnak. „Az egymást követő nemzedékek nemcsak egymásbafolyóan követik egymást, hanem olyan értelmű nemzedékváltás is megy végbe falvainkban, hogy kiöregedőben van a régi falusi viszonyok között élt idősebb generáció és mind nagyobb arányban váltja fel őket a már új viszonyok közt felnövő fiatalabb nemzedék.”¹²

Az előzőekben bemutatott statisztikai adatok és a levont néhány következtetés érzékelteti, hogy Tardon a népesség arányszámaiban, foglalkoztatási megosztottságában, az átrétegződésben, a mezőgazdaság és állattenyésztés kapcsolatában vizsgált több mint fél évszázad alatt mélyreható változások történtek. A következőkben megkísérlem bemutatni a jelzett változások családszervezetre gyakorolt hatását, megvizsgálva a családszervezet századforduló körüli típusait, illetve ezek továbbfejlődött, napjainkban is fellelhető formáit. Így válik érzékelhetővé a nő helyzetének alakulása a családszervezetben, illetve a faluközösség egészében.

A család tevékenysége, funkciója sokrétű, összetett. Megfogalmazására számos példát, utalást, kísérletet találunk. A család funkciójának megfogalmazásakor gyűjtött anyagomból indulok ki. Tardon a családon olyan együtvé tartozó közösséget értenek, akik „egy haj alatt, egy kenyéren élnek”. A munka közös elvégzése és az összetartozás mindenre kiterjedő tudata fogalmazódik meg abban az egyszerű család-definícióban is, amely azt tartja, „akik nem élnek együtt, azok lehetnek családtagok vagy családhoz tartozók, de a család így már nem család”. A megfogalmazásokat hosszan lehetne sorolni, s mindenben fellelhető a funkcióra, a családközösség tagjait összetartó erőre való utalás. A család valóban olyan csoport, amely közvetítőlánccsal az egyén és a társadalom között. „Legszűkebben egy férfi és egy nő, valamint leszármazottai tartós együttélését jelenti. A leszármazottak vérségi kapcsolatán alakulván, de tágabb, pl. gazdasági közösség, amelyet erkölcsi és jogi normák is szabályoznak és jelentős szerepet tölt be az egyén és társadalom viszonyát alkotó legkülönbözőbb folyamatokban.”¹³ A család történetileg régebbi és a kiscsaládtól jelentősen eltérő formája az ún. nagycsalád emlékeiben Tardon is fellelhető. A századfordulón még funkcionált a nagycsaládszervezet, csak az 1920-as évek végén szűnt meg. A nagycsaládra vonatkozó adatok, ismeretek a legidősebbektől még jól felgyűjthetők. Néhány mondatban szükséges szólni erről a formáról, hiszen napjaink kiscsaládjai gyökereikben ide nyúlnak vissza.

Tardon a nagycsalád átlaglétszáma 14–18 fő között mozgott, általában három generáció tagjait tartva egy fedél alatt. Legismertebb nagycsalád a Molnár, a Pelyhe és a Takács család volt. A családszervezet legfontosabb összetartó ereje a közös termelőtevékenység. Ezen az alapon sajátos szokásrendszer alakult ki, amely minden vonatkozásban kihatott a család tagjaira, de a család egészére is. Minden munkát közösen végeztek a gazda irányításával, a munkaszervezés, a munka és a javak szétosztása a családszervezet megszűnéséig, a tekintély elvén alapult. A családszervezetet erősítette a közös gazdasági érdek, a „közös kenyéren élés”, a munka és az élet más területén is az összetartozás tudata. Közös cél volt a gazdálkodásból származó állatok, általában a megtermelt javak eladása, a kapott pénzből a földterület gyarapításának igénye. Tardon az öröklés szokásai szerint az 1870-es évekig a lány nem kapott földet, csak ruhát, ágyneműt és ládát.

A nagycsaládok kiscsaládokká bomlása az 1910–20-as években teljesedett ki. Ennek a családszervezetnek a vetülete, hogy még a 30-as évekig családonként megtalálható a 6–8 gyerek, de ez a szám a későbbiekben rohamosan csökken. A nagycsaládok bomlásának okait a földhiányban, az elaprózódott földbirtokokban, az önállósulás fokozatosan növekvő igényében láthatjuk, amelyek végülis szétköltözéshez vezettek. A szétköltözést elősegítette a telekosztás, amely 1924-ben és 1925-ben volt.

A nagycsaládok felbomlásával a családok funkciója is fokozatosan átalakult, gazdasági egységből gazdálkodási egység lett. Megváltozott a családon belül az igénybevehető munkaerők száma, a munkamegosztás, az anyagi-gazdasági körülmények. A nagycsaládokhoz hasonlóan a kiscsaládokká alakulás is kialakított egy bizonyos örökösödési szokásrendet.

Az 1910–15-ös évektől az apa még életében kiadta a gyerekeknek a földet, de megtartotta magának a haszonélvezet jogát. A gyerekek művelték a földet, s a terményből adtak a szülőknek. A fiú gyermekek egyformán részesültek a földből, esetleg az kapott többet, aki haláláig gondozta az öreg szülőt. A leány sokszor lemondott földrész jogáról fiú testvérei javára, s ez főleg akkor történt, ha olyan családba nősült, ahol a föld nem okozott problémát. Olyan esetben, amikor a lány is részesedett az apai örökségből, általában kevesebb földet kapott vagy pénzben fizették ki a részesedést.

A nagycsaládból kiváló kiscsaládok önállósult gazdálkodást folytattak. A mégjobban feldarabolódó földterület azonban nem biztosította minden kiscsalád számára a megélhetést. Így megfigyelhető egy, a korábbiaktól eltérő foglalkozási átrétegződés. Megnő az idegenben vagy helyben történő, időszakos ill. állandó munkavállalók száma. A summások elkerültek az ország különböző tájaira, leggyakrabban Fejér, Sopron és Moson megyébe. A matyó munkások szorgalmuk és munkabíráskuk miatt keresettek voltak az egész országban. A summáság a családok többségében a férfiakat és a 13. évet betöltött gyermekeket érintette. Az asszony idegenben való munkavállalását korlátozta a sok gyerek és a meglévő néhány hold föld. A férfiakon és az iskolából kimaradt gyermekeken kívül főleg az az asszony ment summásnak, aki menynek került az anyós házához, vagy nem volt kisgyermek és nélkülözhető volt otthon. A faluban élő nincstelenek közül néhány a család valamennyi tagjával együtt vállalt időszaki munkát. A szülők és a 13–14 év körüli gyerekek summásmunkát, a kisebb gyerekek vízfordást, konyhakörűli segített vállaltak.

Az időszakos munkavállalás lehetőségét a helybeli uradalom szolgáltatta. Földműveléssel és részesaratós vállalkozásával sokan itt biztosították megélhetésüket. Az uradalomnál végzett munka előnye, hogy a munkások nem kerültek távol az otthonról, de ebben az esetben is a földművelés jelentős részét az asszony és a családtagok vállalták, ami következett a férfi napszám magasabb bérezéséből.

Az állandó munkavállalásnak két lehetősége volt Tardon. Az uradalomba szegődtek cselédnek, amely 100–120 kereső embert érintett évente, vagy ipari munkát vállaltak a közelebbi-távolabbi városokban. 1900-ban 87, 1941-ben 113, 1960-ban 638 ember megélhetését biztosította az ipari munka.¹⁴ A cselédek többsége a nincstelenek közül került ki. Csak néhányan rendelkeztek minimális földterülettel. Az iparba járó férfi helyére is a földművelésbe az asszony lépett. A fentebb vázolt helyzetből adódóan Tardon az asszonyok bizonyos önállósággal, felelősséggel bírtak. Míg a férj summában volt, vagy később távoli iparvidéken dolgozott, addig a nő szervezte és irányította a család életét. A foglalkozási átrétegződés, az idegenben való munkavállalás megváltoztatta a családon belüli munkamegosztás jellegét, sokban módosította a nők családban elfoglalt helyét is.

Az előzőekben igyekeztem vázlatosan figyelemmel kísérni a családtípusok alakulását, változásait. Adataim szerint Tardon tipikusnak a következők tekinthetők:

1. önálló gazdálkodó család
2. gazdálkodó, de summába is járó család
3. summáscsalád
4. ipari munkáscsalád
5. tsz-ben dolgozó, de korábban gazdálkodó család
6. egyéb (cseléd, alkalmazott, közlekedésben foglalkoztatott stb. család).

Az anyagi javak megtermelésének, ill. megszerzésének módja lényegesen befolyásolta egy családon belül a férfi és nő kapcsolatát, a nő családon belül elfoglalt helyét, a női munkák mennyiségét és milyenségét. Ezt mutatom be, amikor a fent jelzett tipikus családok közül a summás és gazdálkodó családot kiemelem, és végzett munkájukat

elemzem. E két családtípus kiemelését indokolja, hogy Tard lakosságának, családjainak nagyobb része e két csoportba sorolható.

A női munkákat jelentős eltérésük miatt a nyári és téli időszakhoz kötődő tevékenységekre elkülönítve vizsgálom.

Summáscsalád. A summásmunkában a lányok 12–13 éves kortól vettek részt. Amíg a fiatalasszonynak „apró családja” volt, nem mehetett. Ha a gyerekek már nagyobbak voltak és rábízhatta valamelyik nőrokonra, vagy vihetette summába, már nem maradt ki az asszony sem a távoli munkavállalásból. A nőknél a summásmunka-vállalás felső határa 45–50 év volt, s ez természetesen függött a munkabírástól is.

A summások párba szegődtek el. A rokonok és a barátok igyekeztek egy helyen munkát vállalni. Az egész béres férfi mellé félkezesnek ment a nő. Sok nő a summásmunka mellett meghatározhatatlan mennyiségű terményért a feleség nélkül menő férfiakra mosást, főzést is vállalt. A summásnő hat hónap alatt végzett munkái a következők voltak: répahorolás (gordonyozás), répaegyelés, kukoricakapálás, krumpli kapálás, marokszedés, kévekötés, kéve kocsi adogatása, törekhordás, krumpliasás, kukoricatörés, répatisztítás, répa csomókba rakása, emellett ebéd és vacsora kivételével étkezéssről gondoskodott és mosott. A summásasszony munkájának heti beosztása azt mutatja, hogy a hét első hat napja munkában egyformán alakult. Így 3-kor kelt, 8 órakor reggelizett, 12 és 1 között ebédelt, 5-kor uzsonnázott, 8-tól vacsorázott. A közbülső időt munkával töltötte el. A vasárnap időbeosztása másképp alakult, de lényegében minden vasárnap megegyezett. Általában 8-kor volt kelés, a délelőtti reggeli készítés, a mosás előkészítés és mosás, a templomba menés és az ebéd elkészítése töltötte ki. Az ebédet általában a pihenés követte, vacsora után közös beszélgetések, néha tánc vagy egyéb szórakozási lehetőségek voltak.

A summások az uradalomtól kaptak kenyeret, egy hétre (4 kg-ot), szalonnát (az egészbéres egy hónapra 4 kg-ot, a félkezes 3 kg-ot), babot, száraztésztát, túrót. Általában igyekeztek takarékoskodni a kapott élelemmel, pl. a férj vagy feleség nem vette ki az egy hétre járó 8 kg kenyeret, csak kevesebbet, mert a megtakarított mennyiséget a summásmunka végén terményre válthatták át. Arra törekedtek, hogy minél többet gyűjtsenek, mert a legtöbb summáscsaládnak nem volt tehene, nem hizlalt sertést, így nyáron kellett megkeresni a téli hónapok megélhetésének alapját. Vasárnap az uradalom nem adott sem ebédet, sem vacsorát. Mindenki magának gondoskodott róla.

A summáscsapatok szerveződése, ezt megelőzően a toborzás, a summába járás évenként megmozgatta a falu lakosságát. Minden évben eltérő számú summás ment el, de 300–350 fő kiválását átlagosnak tekinthetjük. Az utolsó nagyszámú munkaerőt mozgó summavállalás 1943-ban volt.

Gazdálkodó család. A kizárólag földműveléssel foglalkozó családoknak általában 5–10 kat. h. földterület jövedelme biztosította a megélhetést, mindez természetesen a családok létszámától is függött, de ezekből a családokból is gyakran elment a legény vagy a leány summába, ha nagy volt a család és maradtak annyian otthon, hogy meg tudták művelni a földet. Az alábbiakban a gazdálkodó családon belül a gazda feleségének nyári munkáját mutatom be:

Vasárnap	
4 ^h	– felkelés – udvartakarítás
5 ^h	– fejés, etetés – reggelikészítés – templomba menés – főzés
1/2 1 ^h	– ebéd – mosogatás
2 ^h	– templomba menés
4 ^h	– etetés, fejés – vacsorakészítés
7–8	– lefekvés

Hétfő	
4 ^h	– felkelés – udvartakarítás – etetés, fejés
1/2 6 ^h de.	– reggelikészítés – aprójószág etetése – kihajtás – takarítás – főzés – ebéd kivitele a határba
1/2 4 ^h -ig	– munka a határban – etetés – fejés – mosogatás – készülés a másnapi mosáshoz – vacsorakészítés – lefekvés

Kedd	
4 ^h	– kelés – udvartakarítás – etetés, fejés – reggelikészítés
de.	– kihajtás – aprójószág etetése – mosás – főzés – ebéd kivitele a határba – mosogatás

- mosás folytatása
- teregetés
- etetés, fejés
- tejhordás
- felkészülés a másnapi kenyér-sütéshez
- vacsorakészítés és vacsora
- lefekvés

Szerda	
3 ^h	– dagasztás – szakajtózás – etetés – kemencefűtés – fejés – kihajtás – reggelikészítés
8 ^h	– a kenyér kiszedése – takarítás – főzés – ebéd kivitele a határba
4 ^h -ig	– munka a határban – etetés, fejés – mosogatás – lefekvés

Csütörtök	
3 ^h	– felkelés – etetés, fejés – piacra menés (nem a nő hajt ki)
9 ¹⁰ -től	– főzés, takarítás – ebéd kivitele a határba
4 ^h -ig	– munka a határban – etetés, fejés – udvartakarítás – tejhordás – vacsorakészítés – mosogatás – lefekvés

Péntek		Szombat	
4 ^h	<ul style="list-style-type: none"> – felkelés – etetés, fejés – udvartakarítás – kihajtás – reggelikészítés 	4 ^h	<ul style="list-style-type: none"> – kelés – etetés – fejés – reggelikészítés – kihajtás
8 ^h -tól	<ul style="list-style-type: none"> – köpülés – aprójószág etetése – takarítás – főzés – ebéd kivitele a határba – munka a határban – etetés, fejés – vacsorakészítés – lefekvés 		<ul style="list-style-type: none"> – udvartakarítás – mángorlás – takarítás (meszelés, mázolás) – főzés – ebéd kivitele a határba – mosogatás – kalácssütés – etetés, fejés – vacsorakészítés – lefekvés

A táblázat adatai azt mutatják, hogy a női munkafolyamatok közül számos mindennap megtalálható, (pl. etetés, fejés, főzés, mosogatás, kihajtás, stb.), de vannak olyan munkák, amelyek kifejezetten naphoz kötődnek, mint pl. a keddi naphoz a mosás, a szerdaihoz a kenyérsütés, a csütörtöki napon a piacra menés, pénteken a tejfeldolgozás, a meszelést és mázolást pedig szombati napon végezték. A meszelés hetenként ismétlődött és a nagytakarítások kivételével többnyire csak a kemence környékét érintette. A hetenként csak egy alkalommal előforduló munkák meghatározott napokhoz való kapcsolódása jól mutatja a paraszti élet kialakult rendjét. Pl. keddre azért esett a mosás, mert vasárnap cseréltek ruhát és szombaton volt idő arra, hogy a ruhacserét előkészítsék. A keddi mosást a hétfői áztatás előzte meg. A tejfeldolgozás napja péntek, mert a pénteki böjt miatt „péntekes ebédet” készítettek (vajalás tésztát, habart bablevest). Szombathoz kötődik a tűzhely környékének meszelése, a mázolás, ezzel is megkülönböztetve a vasárnapi ünnepnapot a munkás hétköznapiaktól. Hasonló megfontolás alapján meszelték ki a ház egészét egy-egy nagyobb ünnep előtt, vagy mosták és keményítették fehér alsójukat, ruhájukat a lányok húsvét előtt.

A gazda felesége végezte szinte az összes ház körüli munkát, míg a többiek dolgoztak a határban. Ő csak az ebéd kivitele után segített néhány órát. Négy óra körül haza kellett jönnie, mire az állatokat hazahajtják, mert a nő végezte az etetést, fejést.

A női munka jellege, formái a mezei munkák befejezésével megváltozott. A téli időszakban nem volt különbség a summába járó asszony és az otthon gazdálkodó nő munkája között:

Vasárnap	
5–6 ^h	– felkelés – etetés, fejés – kihajtás – reggelifőzés
7 ^h	– kismise – kihajtás
8 ^h	– reggeli – mosogatás – előkészület az estebédfőzéshez
2 ^h	– litánia – rokonlátogatás (alkalomszerű) – estebédfőzés – etetés, fejés – estebéd – lefekvés

Hétfő	
5–6 ^h	– felkelés – etetés, fejés – kihajtás – áztatás – lúgozás
7–8 ^h	– reggelifőzés, – reggeli – mosogatás – fonás, később szövés
5 ^h	– estebédfőzés – estebéd – etetés, fejés – fonás – másnapi munkához készülés – fonás

Kedd	
5–6 ^h	– kelés – etetés, fejés – kihajtás – takarítás
7–8 ^h	– reggelifőzés – reggeli – mosogatás – mosás – fonás

- teregetés
- estebédfőzés
- fejés, etetés
- mosogatás
- fonás

Szerda	
4–5 ^h	– kelés – dagasztás – szakajtózás – etetés – kemencefűtés – fejés – kihajtás – kenyérberakás a kemencébe – reggelikészítés – mosogatás – fonás – etetés, fejés – estebédkészítés – estebéd – mosogatás – fonás

Csütörtök	
5–6 ^h	– kelés – etetés, fejés
7–8 ^h	– reggelifőzés – reggeli – mosogatás – takarítás – fonás – etetés, fejés – estebédkészítés – estebéd – mosogatás – fonás

A SÁLYI AGRÁRSZEGÉNYSÉG ÉS DALAI

BARSI ERNŐ

Ha valaki a húszas-harmincas években Sály felé közeledett, először egy hosszan elnyúlt, elhanyagolt épületen akadt meg a szeme. A hosszú házat sűrűn tagolták a *pitarajtók*, előttük derékmagasságig érő rácsos kisajtókkal, amelyeket itt *verebcének* neveztek. Az épület körül esős időben feneketlen volt a sár, szárazságban mindent ellepett a por, s ebben a sáros-poros környezetben gyermekek nyüzsögtek, asszony-nép forgolódott. A faluképtől merőben elütő, stílustalan épület sivárságát csak fokozta a vele átellenben épült, parkkal körülvett kastély. Jobbanmondva kastélyok. Mert egymás mellett épült az egykor Eötvös család, majdan a húszas években Gorove László tulajdonát képező kastély, és a Csáky-kastély. Mivel ebben az időben mindkét épület Gorove tulajdonát képezte, feleslegesnek tartotta a két kastélyt. Maga az Eötvös-kastélyt lakta, a Csáky család reámaradt szép barokk épületéből először löistállót csináltatott, később pedig le is bontatta.

A falu közepére érve ismét kastélyt látott az utas: Báró Seckendorff kastélyát, mely valaha a Négyesi Szepessy család tulajdonát képezte. A falu túlsó végére érve ismét kastély zárta a házak sorát: a Fáy-kastély. A család tönkremenén, ezt a kastélyt elárverezték. Olcsón megvette egy falusi ember. Hogy a sok szobás, sok ablakos, emeletes épület adója kevesebb legyen, emeletét lebontotta. A bontás anyagából házat épített magának az udvaron. Ebben lakott, s a kastély megmaradt földszintjének ablakait berakta vályoggal, hogy ablaktalan kamrának számítsanak helyiségei, s így mentesüljenek az adózástól. A kastély gyönyörű freskói közben tönkrementek.

Az egykori négy uradalom így csökkent le kettőre, de árnyékukban még jó ideig ott éltek az évi bérért elszegődött *cselédek* a sorsuk szimbólumát jelentő *cselédházakban*.

Az uradalmi cselédséghez tartoztak mindazok, akik általában éves bérért szegődtek munkába az urasághoz. Ezek bérén kívül szolgálati lakást is kaptak. Összefoglaló néven *uradalmi cselédeknek* nevezték őket. Végzett munkájuk szerint rétegződtek. Voltak köztük *bérese*k, *kocsisok*, *pásztorok*, *dohányosok*. Rajtuk kívül aztán időszakos munkára szegődtek az urasághoz a *summások*, meg a *részesaratók*. A béresek ökrösfogattal, a kocsisok lóval jártak dolgozni. Munkájuk javarészét az állatok gondozása töltötte ki, de az ő feladatuk volt a föld megművelése is.

Voltak közöttük olyanok, akik nem is otthon háltak, hanem az *óiban*. Készítettek valamelyik sarokban *szalmadikókat*, s azokon aludtak. A béresek korán keltek, már hajnali négy órakor talpon voltak. *Megétettek*, *kiganajoztak*, megvakarták az állatokat. Akkor hazamentek *früstökölni*, (reggelizni). Utána befogták az állatokat a szekérbe, és mentek ki a földekre. A béresnek minden nap fognia kellett az ökröt, „akar esett, akar fűtt”. A lényeg az volt, hogy otthon ne legyen. Emlegetik a volt sályi béresek Rubicsek intézőt, aki azt mondogatta: „Csak tarló ne essen az égből, mert az elborítja a bérést, egyéb minden eshet, s akkor mehet a béres”. Garad János bácsi így fogalmazta meg a véleményét a Gorovénál való béresi szolgálatról: „Szívesebben lennék ökor a bárónál, mint Gerivánál béres!”.

A *bérese*k végezték el az uraság földjeinek szántását-vetését. Négy ökörral, kettes ekével szántottak. Aratáskor nekik kellett hordani. Aratni azonban nem arattak se a

béresek, se a kocsisok. Ebédet vagy vittek nekik a határba, vagy csak este ettek otthon. Legfeljebb vittek magukkal valami *harapni valót*, leginkább egy kis kenyeret. Ha néha szalonna is került hozzá, az már jó volt. Télen trágyát hordtak ki a földekre, meg az állatok takarmányozásával, gondozásával voltak elfoglalva.

A béres csak maga dolgozott az uraságnak. Az asszony odahaza volt. Főzött, nevelte a gyerekeket, ahogy Horváth János tréfásan mondta: „nyomatta a küszöböt!” Ha már nagyobb fiúgyerek akadt a családban, azt – mikor elhagyta az iskolát – felvették *félbéresnek* vagy másszóval *kisbéresnek*. A béres fizetségének a felét kapta. A század elején egy sályi béres 18 *köböl* terményt, búza, rozs, árpa, meg egy magyar holdnyi *kukoricaföldet* kapott fizetségként. Ezenkívül járt még neki 100 ölnyi konyhakert. Ebben termelt krumplit, zöldséget. Ezen felül 8 méter fa volt még járandósága.

A béresek gyakran változtatták helyüket. Ha úgy vélték, hogy más uraságnál valamivel jobb soruk lesz, akkor újévkor oda szegődtek el. Szomorú látvány volt újév napján a szegényes holmival megrakott ökrösszekér. Sáránci Ferencné most is emlegeti unokáinak, ha hideg van: „Bizony mondom kedveseim, olyan hideg volt sokszor újév hetiben, hogy a kötözködő gyerekek megfagytak a szekéren”.

A béresek szolgálati lakása elképesztően nyomorúságos volt. A századforduló idején még egy szobája sem volt egy bérescsaládnak. Rendszerint két idegen család lakott a *cselédház* egy szobájában. Emlegetik, hogy Menyhárt Pista bácsi és Elek Jóska bácsi családja is egy szobában lakott annakidején. Még ennél siralmasabb volt a helyzet a *Bottlik tanyán*. Itt négy család lakott egy szobában. Mindegyik család foglalt magának egy kis helyet a szoba egy-egy sarkában. Ez volt az *ő lakása*. Még ezen is túltett „Serák Zsiga”, akinél egy szobában hat család nyomorgott. Gorove cselédeinél általában két családnak jutott egy szoba. Mikor 1905-ben a nyomorúságos állapotok miatti tiltakozásul lázongani kezdett az ország cselédsége, elrendelték, hogy külön szobát kell adni minden családnak. A rendeletet azonban csak formálisan hajtották végre. A meglévő szobákat középen elfalazták, s így lett külön szobája mindegyik családnak. Egyébként ugyanolyan kis helyen szorongtak, mint addig. Legfeljebb valamennyire el voltak különítve a szomszédos családtól. Mivel eredetileg a konyha két oldalán volt egy-egy szoba, amiből a falazással négyet csináltak, tulajdonképpen négy családnak jutott egy *konyha*. Ebben egy tűzhely volt, azon főzött mind a négy család. Aki betévedt egy ilyen *pitarba*, különös kép fogadta. Egyik asszony főzött, a másik meszelt, vagy söprögetett, a harmadik mosott, a negyedik kenyeret sütött. A gyerekek verekedtek, bőgtek. Mindent leptek a legyek. Mellékhelyiség, ismeretlen fogalom volt a cselédháznál. Sőt, hogy télen a gyerekeknek messzire ne kelljen menniük a szükségüket végezni, s meg ne fázzanak míg kimennek, mindjárt a konyhaajtó közelében ástak egy kis gödröcskét. Tavasszal aztán, mikor bejött az enyhe idő, az olvadás, elviselhetetlen bűz terjengett a konyha körül. Arathatott a járvány!

A cselédek szobájának berendezése nagyon szegényes volt. Még ágyat sem igen lehetett mindegyikben találni. Legfeljebb egy *dikót*, négy lábon álló, szalmával befont fekhelyet. Ezen, s e körül aludt egymás hegyén-hátán a család. A szoba bútortzatát egy asztal, egy-két szék egészítette ki, s egy láda a ruhák tárolására. A nehéz körülmények ellenére is akadtak hűséges cselédek. Az „öreg Máté bácsi” 42 évig lakott Sályban egy házban. Nem szegődött el máshová. Azt mondogatta: „Akarhova menjünk, mindég dőgozni kell!”

A béresek közül kiemelkedett a *béresgazda*, a béresek közvetlen felügyelője. Ő keltegette reggel a béreseket, ellenőrizte az etetést, a jószágok tisztántartását. Megnézte, kitrágyáztak-e rendesen, megvakarták-e az ökröt? A béresgazda mérte ki az időt. Ő mondta meg, mikor kell befogni, mikor lehet kifogni. A béresgazdának külön szobakonyhás lakása volt. Valamivel több terményt, s nagyobb kukoricaföldet kapott, ezenki-

vül tehéntartás is járt neki. A béresek rossz sorukban aztán nem is nagyon igyekeztek. Szállóigévé vált közöttük: „Tavaly se siettünk, mégis elvégeztünk!” Volt hát dolga a béresgazdának. Káromkodott szaporán a béresekre. Azok meg tartottak tőle.

Ugyancsak külön lakása volt az uradalomban a kerékgyártónak, akit így neveztek: *faragógazda*. Ugyancsak kiemelkedő helyet foglalt el az uradalmi alkalmazottak sorában a *kovács*, a *gépészkovács*, valamint a pásztorok, közelebbről a juhászok élén álló *bacso*. Így nevezték: *pácás bacso*. Ez nem is legeltetett, csak rendelkezett. A pásztorok, *bojtárok* jobban rettegetek tőle, mint az *ispántól*, aki pedig az intéző után a legfőbb előljárójuk és parancsolójuk volt. A béresgazda, faragógazda, kovács meg a bacso kiemelkedtek az uradalmi alkalmazottak közül. Közös néven így is nevezték őket: *előkelők*. A sályi pásztorszervezet legalsó fokán a *kisbojtár* állott. Ha a pásztornak nagyobb *falka* volt a kezére bízva, amelyikhez, úgy érezte, hogy egyedül nem elég, fogadott maga mellé egy *kisbojtárt*. A *kisbojtárt* tehát nem is az uraság, hanem a *falka* pástora fogadta. Szolgálatát a *kihajtástól* a *falka őszi beszorulásáig* tartott. Járandóságát általában megegyezés szerint kapta. Átlagosan négy mázsa búza, egy pár csizma, koszt meg ruhamosás volt a fizetése.

Utána rangsorban a *nagybojtár*, vagy csak közönségesen *bojtár* következett. A *bojtárt* már az uraság fogadta. Rá volt bízva a jószág. Ő tartozott érte felelősséggel. Egy-egy *falka* volt a *bojtár* kezére bízva. Ha a *nagybojtár* családosa volt, *bajúzos bojtárnak* nevezték. Ennek már a *bojtárok* között is kiemelkedő tekintélye volt. Ahol három *falka* birka volt a pásztor keze alatt, ott már *bajúzos bojtárt* is alkalmaztak. A *nagybojtár*, meg a *bajúzos bojtár* már magát *kosztolta*. Fizetése általában 18 mázsa búza volt. Járt neki szabad sertéstartás. Annyit tartott, amennyit bírt. Szabad *tüzelője* volt szalmából. Ha ezt nem kapott, helyébe 8 méter fa járt neki. A juhászbojtár fizetésének tekintélyes részét képezte a *birkatartás*. Egy *bojtár* az uraság költségén 25 birkát tarthatott. Járandóságához tartozott még 20 kg só, s készpénzfizetésben 40–45 forint.

A *bojtárnál* magasabb tisztsége volt a *számadónak*. Három *falka* volt a gondjaira bízva, ezért *bojtár* is járt mellé. A *számadó* fizetése körülbelül így alakult természetesen a megegyezéstől függően: évi 18 mázsa búza, szalma vagy helyette 12 méter fa. Ha szalma is volt, akkor hat méter fa, 24 kg só. Minden három hónapban 20 Ft *fertálpénz*, 25 *birkatartás*, egy tehéntartás, meg szabad sertéstartás. Minden esztendőben járt négy *szabadvásár*. Ekkor szabadságot kapott a *számadó* jószágá értékesítéséhez, ruhájának és más dolgoknak beszerzéséhez.

A pásztorszervezet csúcán állt a *bacso*. Általában 5–6 *falka* felügyelete volt a gondjaira bízva. Természetesen nem ő őrizte a jószágot. Csak ment a *bojtárokhoz*, meg a *számadóhoz*. Azok jelentették neki, ha beteg birka volt, vagy híja esett a *falkának*. Ő meg jelentette az uraságnak. Ő követelte ki a jószág ennivalóját s fizette ki a pásztorok bérét. Külön szolgálati lakása volt, akár az *ispánnak*, vagy *gépésznek*. Szamara is volt, vagy a hátára ült, vagy *talyigába* fogta. Fizetése is jóval több volt. Hogy mennyi lehetett, ezt nem sikerült megtudnom, mert ritkán akadt *bacso* az uradalomban. A ma élők már nem emlékeznek a pontos fizetésére. Tarjáni András 80 évesnek a nagyapja volt *bacso* Sályban. Annyit tud csak róla mondani: „Mán aki *pácás bacso*, az nagy legény. Ennél magasabbra juhász nem vihette.”

A pásztorok közül a fejtőgulyás általában hajnali fél háromkor kelt fel. Kitrágyázott a tehenek alól, aztán megmosta a tőgyüket és megfejt. A *bornyús teheneket* is ellátta, gondoskodott a borjúk szopásáról. Amikor ezzel végzett, felvitte a tejet, megreggelizett, aztán felkötötte a tehenek nyakába a *csengőket*, s elindult velük a legelőre. Egy gulyásnak általában 8–9 tehenet kellett megfejnie. A *bojtárok* is segítettek a fejésben. A legeltetés nyáron este 6 óráig tartott. Akkor hazahajtottak, s újra fejtek. Az állatok mellett egész nap nem lehetett leülni, különösen a sályi legelőkön, mert azok keskenyek voltak,

mellettük szántóföldek húzódtak, s ha a fejtőgulyás nem vigyázott, a jószág könnyen a tilosba tévedt. A kárt pedig a gulyásnak meg kellett fizetnie.

A disznópásztort *kondásnak* nevezték. Aszerint, hogy mennyi disznó volt a kezére bízva, köztük is volt kisbojtár, bojtár, meg számadó. A disznókat régen télen is kihajtották vagy egyenesen kiküldték a kondásokat a disznókkal a téli erdőre. A disznóknak *karamot* csináltak, ahová éjszakára beterelték, a kondások meg maguknak *félhajas kunyhót*. Itt töltötték a telet. Az erdőn telelt disznók egészségesebbek voltak, jobban is fizettek értük.

A juhásznak is nehéz a munkája. Nyáron már hajnali két órakor felkel. Megfeji a juhokat. A tejet leszűri, fellangyosítja, beoltja, hogy sajtot készíthessen belőle. Azután megmosdik úgy *katonásan*, bögréből vizet vesz a szájába, ebből enged a tenyerébe, amit az arcán szétdörzsöl. Aztán elindul a birkákkal a legelőn. Menetközben megeszi a kis kenyerét, azzal van délig. 8–9 óra körül meg kell itatni a birkákat, hogy még utána harapjanak egy kicsit. Ha meleg van, általában csak 10 óráig legel a juh, akkor a birka leül kérődzni. Úgy 2–3 óra hosszat kérődzik. Ezt az időt nevezik *juhászdélnek*. Ez alatt pihenhet a juhász, ha akar, ekkor farag kedvére vagy furulyálgat. Kérődzés után megint jön a fejés. Fejés után a juhok egy órát hevernek. Ezalatt megebédel a juhász. Esetleg hoznak neki otthonról, ha közelben legeltet, vagy magának főz. Aztán újra elkezd legeltetni. Este addig legeltet, míg csak lát. Ha már egészen besötétedett, akkor behajt.

A juhok fejése nagyon nehéz munka. Néha a megerőltetéstől beteg lesz a keze. Megfeketedik rajta a köröm, s öregségére a juhásznak gyakran reszket a keze. Sok a munkája a juhok ellésénél, a birkák nyírásánál. Ha kilométerrel lehetne mérni azt az utat, amit a juhász életében a nyája után gyalogol, elképesztően nagy szám jönne ki. Mégis a juhászok általában derűs, vidám, megelégedett emberek, ők tudják a legtöbb, legősibb dalt. Sőt a legtöbbjük hangszeren is tud játszani.

1910 körül *dohányosokkal* is bővült Sályban az uradalmi szolgálatban élők tábora. Ekkor kapott Gorove, jobban mondva a bérlője engedélyt a dohánytermesztésre. A dohányosok szolgálati lakásul egy volt ököristállót építettek át. Úgy falazták el, kisebb részekre, hogy minden család részére külön szoba-konyha jutott. A dohányosok *feleskertészek* voltak, felébe termelték a dohányt. Ezenkívül kaptak ők is kukoricaföldet. Búzát is vetett számukra az uraság. Ezt a búzát, mint részes aratók, ők arathatták le.

A dohányosoknak az esztendő minden részében akadt munkájuk. Januártól március végéig készítették, javították a *melegágyra* kerülő takarókat, amelyet *hasurának* neveztek. A hasurát gyékényből meg nádból csinálták. Két rétegben borították le vele a melegágyat. Egyik réteg nádból, a másik gyékényből volt szőve. Nem engedte át a hideget, viszont némi szellőzést mégis biztosított a kikelő magnak. A *gyikiny* takaró helyett *zsúpból* is szőttek hasurát, ennek azonban az volt a hátránya, hogy nagyon szemetes volt. A zsúp ugyanis sokkal törékenyebb, mint a gyékény.

Áprilisban elkészítették a melegágyakat. A múlt esztendei melegágy földjét is felhasználták erre a célra. A földet átszitalták, hogy féreg ne maradjon benne. Az átszitalt földhöz lótrágyát kevertek, s ebbe vetették a magot. A melegágyat letakarták a hasurával. S addig maradt rajta, amíg a mag ki nem kelt. A kikelés után csak éjszakára takarták le az ágyást. Amikor 3–4 levele volt már a palántának, hozzákezdtek a kiültetéshez. Erre akkor került sor, amikor a *fagyosszentek* elmúltak, s nem kellett tartani az éjjeli fagyoktól. Palántálás előtt a dohányföldet *sorolóval* négyszögekre osztották, vezetőcsíkokat húztak a földbe. A négyszög közepébe gödröt készítettek, erre a célra kis bunkót használtak. Minden gödröt vízzel töltöttek meg. Az ültetők előtt egy gyerek-járt, aki minden gödör mellé plántát helyezett el. A plántáló hegyesvégű fával, amit *plántálófának* neveztek, lyukat fűrt a mélyedésbe, s ebbe ültette a dohánypalántát. A dohányt azután 4–5

alkalommal megkapálták. Az elsőt *sarabolás*nak nevezték. Eszköze hosszú, kerek kapa volt. Ezzel vágták ki óvatosan a dohány mellől a gatz, vigyázva arra, nehogy megsértsék a dohány gyökerét. Ahogy nőtt a dohány, oldalágakat hajtott. Ezeket el kellett távolítani, a műveletet *koccsolás*nak nevezték. A következő munkafolyamat akkor volt, amikor a dohány elérte teljes magasságát, ilyenkor *tetejelték*, hogy ne hozzon virágot.

A dohány törése augusztusban kezdődött. A letört levelet a *dohányos* hóna alá, kisimítva egymásra gyűjtötte. Amikor hóna alatt már nem fért a levélcsozó, azt letette és előlről kezdte ugyanezt a műveletet. A letett csomókat a gazda szedte össze és a szekérre rakta. Különös gondot fordított arra, hogy ne törjenek a levelek. A dohánycsomókat a *dohánypajtá*ba szállították, itt kezdődött meg a szárítás előtti fűzés. A fűzésnél kiválogatták a leveleket, és nagyság szerint fűzték őket össze. Fűzésnél két befeléhajló levelet tettek szépen egymás mellé, melyet ellentétesen hajló levél követett, s erre megint jött a vele szemben hajló. Ezeket azután felfűzték a méteres nagyságú, megélesített *dohányfűzőtőre* (türe). Három tüvel tettek egy *kötélre* a *szárítóban*.

Megszáradás után a *simítás* következett. Erre körülbelül *adventi időben* (december elején) került sor. Arra vigyáztak, hogy simítás idején páras, nedves legyen az idő, mert akkor nem törött a dohány. A levelet letették az asztalra. Két irányból megsimították. 20–25 megsimított levelet tettek egy *csomóba*. A *csutájánál* megnedvesített, *kukorica-hajból* készült, sodrott fonállal megkötötték. A csomókat aztán még nagyobb csomóba, ún. *balba* rakták. Ezt aztán *dohányzsineggel* kötötték össze.

A dohányosok úgy tartották, hogy jobb soruk van, mintha béresekké lennének, bár meglehetősen szegények voltak. Mivel felesben termeltek, fizetésük teljesen az időjárástól függött. Ha rossz volt az időjárás, aratással, csépléssel keresték meg kenyerüket. Nehéz körülményeik ellenére is a dohányosok nótás, vidám emberek voltak. A simítóházban olyan vidáman ment a munka, akár csak a fonóházakban.

A dohánytermelés lehetőséget adott a dohánycsempészés tilos, de jövedelmező vállalkozására is. A dohányosok csempészéssel pótolták rossz keresetüket, kevés bérüket. Annak ellenére, hogy a dohányra nagyon vigyáztak, külön őrköt tartottak, gyakran előfordult, hogy a dohányosok leakasztottak egy-egy csomót a kötélről. A fűzőtűről lehúzott leveleket *tukarcsba* fonták, úgy hogy 2–3 levelet összefogtak, s aztán ugyanennyi ágba befonták a dohánnyt. A tukarcsot kisebb helyen el lehetett dugni, főleg a *lajbi* alá. Így könnyebb volt a vágása is. Így hordták el, amíg csak lehetőségük engedett, az uraság szárítójából.

Azt, aki nem egy esztendőre, hanem csak hat hónapra szerződött el munkára az urasághoz, fizetését erre a hat hónapra egyben kapta, *summásnak* nevezték. A summások munkájukért terményt, *kommenciót* és kosztot kaptak. Sályba is jöttek néha summások, különösen a bérlők idejében. 1912-ben Sályban cserépfalusi meg cserépváraljai summások dolgoztak. Ugyanakkor Sályból is sokan mentek el summásnak. Hat hónapig odavoltak, sőt ha sok volt a munka, késett a cukorrépaaratás, ráigértek a bérükre és ottmaradtak novemberig is. A fiatal emberek gyakran még *téli summásságra* is elszegődtek. Jósággon-dozást vállaltak a téli hónapokban. Summásnak néha még olyan ember is elment, akinek földje volt. Mezőkövesdről több iparosember is elment summásnak: suszterek, szabók, akiknek nyáron nem ment jól az ipar, summásnak szegődtek. Sályból nagyon messzire elmentek időszakos munkára: Somogy, Tolna, Sopron és Bihar megye falvaiba is. Volt, aki még Németországba is elszegődött, de nem nagyon szívesen mentek el, csak a kényszerűség miatt.

A summásokat a *summásgazda* toborozta. Ő volt aztán a vezető is, közvetített az uraság meg a munkások között. Neki nem kellett dolgozni, csak felügyelni a kiadott munka elvégzésére. Rendszerint dupla bért kapott. Ezért igyekezett mindent végrehajtatni

a summásokkal. Ő keltett hajnalban, siettette a többieket a mezőre. Csak sétálgatott botjával a munkások között és sűrűn kifogásolta munkájukat. Volt még a summás csapatban egy ember, akit *ecetgazdának* neveztek. Ez valójában előmunkás volt, aki a munka iramát diktálta. Neki néha segített a summásgazda, megigazította, ha valamit nem jól csinált, hogy minél jobban vigye maga után a többit. A *summásgazda* meg az *ecetgazda* a feleségét is magával vihette. Ezek kiválasztott helyre kerültek, ahol kevesebb munkával többet kerestek. A summásgazda felesége leginkább a főzést irányította, bevásárolt, rendelkezett, az ecetgazda felesége meg főzött. Ez már csak annyi bért kapott, mint általában az asszonyok, legfeljebb a gyerekeit is magával vihette. Megvolt a kosztjuk, a konyhai maradékból, a többletből. Általában 25–30 fő kapott egy szakácsnét, később már 20 is. A summásgazdáról és feleségéről sok csúfoló dal keletkezett a summások ajkán, s a rossz koszt miatti panasszal is telve vannak a summásdalok.

A summások legtöbbször embertelen körülmények között voltak elszállásolva. Istállót vagy juhodályt rendeztek be nekik szálláshelyül. Asszonyok, leányok, férfiak vegyesen háltak. Volt olyan barakk, ahol szalmazsákot vagy szalmából font priccset kaptak hálóhelyül, de az is előfordult, hogy csak a földre szórt szalmára fekhettek le. A barakkok tele voltak férgekkel, tetű, légy, egér, patkány nem volt ritka lakója. Holmijukat magukkal hozott *summás ládában* tartották. Asztalnak is ládjukat használták.

A nehéz munka és a vékony táplálék ellenére igyekeztek a summások vidámsággal, nótaszóval tenni elviselhetővé az életet. Esténként daloltak. Szombaton meg vasárnap csak pihentek és szórakoztak. Rendszerint volt közöttük egy-egy citerás vagy harmonikás. Ennek a hangjára a fiatalok táncoltak. Az asszonyok beszélgettek, meséket mondtak. A férfiak kártyáztak meg daloltak.

A summások fő keresete termény volt. Általában a summás hat hónapra 6–7 mázsa búzát kapott. A terményen kívül volt még természetbeni járandósága, melyet *kommenció*-nak neveztek, ezt havonta adták. Eleinte hármas, majd később négyes kommenciót adtak. A hármasnál mindenféle juttatásból hármat, a négyesnél négyet adtak. Tehát négyes kommenciónál négy kg szalonna, négy kg liszt, 4 kg só, 4 l bor, 4 db szappan járt a summásnak. 1938 körül tértek át a négyes kommencióra. Nagyon sokat emlegetik Sályban is ezt a változást. Ekkortájt még a kosztot is megjavították.

Részesaratóknak nevezték azokat az embereket, akik a termelés bizonyos részéért végezték el az aratás munkáját. Sályban a termelés *tizenegyed* részéért vállaltak aratást. Régen még kosztot is adtak a részesaratóknak, de ekkor csak a tizenötöd rész, tehát minden tizenötödik kereszt volt az övé. Ezt aztán kevesellték, s így tértek át a tizenegyedre. Ekkor aztán megszűnt a kosztadás. Az árpát tizedén aratták. A részesaratók *aratási szerződést* kötöttek az urasággal. A részelés úgy történt, hogy az aratógazda vagy az ispán és két ember végigment a keresztnek mellett, minden 11. keresztnek kapával megvágta a két végét. Erről ismerték meg aztán a hordáskor, hogy ez az aratók része. Az uraság a részesaratóknak kukoricaföldet is adott. Ezért négy napot kellett dolgozniuk.

Az aratási szerződést az urasággal általában január-februárban kötötték. Ilyenkor az intéző kiment az uraság pincéjéhez és itathatta azokat, kik részesaratónak elszegődtek.

Annak a férfinak, aki aratáskor a búzát, árpát, rozst lekaszálja, *egésszamos* vagy *kaszás* a neve, néha úgy is mondják, hogy *kepés*. Annak a lánynak, asszonynak vagy gyereknek, aki a lekaszált árpát, búzát vagy rozst összegyűjti, *félszamos* vagy *marek-szedő* a neve. A részesaratók az uraságnál aratócsapatban dolgoztak. 10–12, de néha még 25 fő is dolgozott az aratócsapatban, vezetőjük az *aratógazda*, más néven *kepésgazda* volt. Ő toborozta a csapat tagjait, velük és az intézővel megtárgyalta a munkavállalás körülményeit. Az aratógazda maga is dolgozott az aratócsapatban, ő volt az első kaszás,

kijelölte a kereszt helyét, irányította a munkát. Fizetségén felül kaszálót és kukoricaföldet is kapott az uraságtól.

Az aratás nagyon nehéz munka volt. Az aratócsapat egész idő alatt kinn hált a mezőn, a kereszt tövében aludtak. Nagyon korán, már hajnali 2 órakor hozzákezdtek a munkához. 6 órakor volt a *früstök*, 10 órakor megint haraptak egy kicsit. Déli 12 órakor volt az ebéd, utána pihenőt tartottak, majd egy óra pihenés után megint hozzáláttak a munkához. 5 órakor uzsonnáztak, sötétedéskor vacsoráztak. Reggel és délben verték a kaszát, délre, estére *kereszteltek*, este *brugoltak*.

A részesaratóknak otthonról hordták az ebédet. Az uraság se ki nem vitte a földre, se haza nem hozta az aratóit. Ezért háltak kint egész héten, csak szombat este mentek haza. A vállukra vették a kaszát, amely fel volt ütve, pengéjét felfelé fordították, s úgy mentek ki is, meg haza is az aratók. A félszámos kezében vitte a sarlót.

Hiába volt fárasztó a munka, esténként mégis nótaszóttól volt hangos a *talló*. Az aratók néha még fél éjszakákat is végigdaloltak. Szombaton este az uraság aratói nótaszóval jöttek haza a faluba, dalolásukhoz a kaszások a kaszájukat ütemesen veregették, pengették. Olyan hangulatot tudtak teremteni, aki hallotta, sohasem tudta feledni.

Általában a szegényember sokkal többet dalolt, mint a jobb módú gazda. Ebben találta örömét. Az uradalmak árnyékában többet daloltak az emberek, mint a falusi gazdák. Daloltak, mókáztak, mert „a keserűséget enyhítik vele” – mondja Horváth János. Dalaikban természetesen hangot kapott foglalkozásuk, nehéz életük keserűsége. De ez általában a kisebb részét teszi ki az agrárszegénység dalkincsének. Legnagyobb része ennek is szerelmi líra, meg az a dalkincs, amit annak idején széltében-hosszában énekeltek a faluban. Az a sanyarú élet, amiben ezek a dalok fogantak és éltek, már örökre eltűnt. Még a felszabadulás előtt is lényeges javulás történt az uradalmi cselédek életében. 1942-ben felemelték a kommenciót 22 mázsa terményre. Óriási emelkedés volt ez, a 18 köbölhöz képest. Horváth János bácsi emlegeti, hogy akkoriban Csathó Sándor milyen boldogan újságolta a kommenció felemelését: – János! Nem megélhetne ebből egy cselédember? 22 mázsa! De nagy szó!

A felszabadulással végérvényesen felszámolódott a cselédélet, s ha voltak is átmeneti nehézségek, óriási fejlődésnek lehettek tanúi az egykor uradalmi szolgálatban élő emberek. Eltűntek a szomorú, éktelen cselédházak, egészséges, modern házak épültek helyükbe. „Mama sokkal könnyebben él a nép, mint csak ezelőtt 60–70 évvel is”, állapítja meg a visszaemlékező Horváth János.

A sályi agrárszegénység nehéz élete nem hagyta érintetlenül azt a népköltészetet sem, mellyel ez a réteg munkája közben élt és szépítgette vele sanyarú sorsát. Bár nemcsak erről énekelt, ha dal hagyta el az ajkát. Sokkal egyetemesebb emberi érzéseket fejez ki az a népdalkincs, mellyel ezek az emberek éltek, mintsem egyetlen társadalmi rétegnek munkáját, problémáit. De ebben a rendkívül széles körű és értékes népdalkincsben ez az élet is tükröződik.

Vegyük hát szemügyre ezt a költészetté vált nehéz életet, s nézzük meg, mi az, ami a sályi agrárszegénység által használt, s megőrzött dalokban erről az életről fennmaradt.

Először a béresek dalkincsét vegyük sorra. Több változatban él Sályban is a *Béres vagyok, béres*. . . kezdetű dal. Sályban mindig régi stílusú dallamhoz kapcsolódik. Szövege az elszegődést, az újesztendei hurcolkodást emeli ki. A más helyre való szegődést könnyű szívvel teszi a béres, hiszen rossz sorsát hagyja maga mögött (1. kotta).

BUBRIK JÁNOS
72 ÉVES
1972.

1.

TARLANDO RUBATO

BÉRÉS VAGYOK, BÉRÉS,

ANNAK IS SZÜLETTEM

IT AZ ÚJ ESZTENDÓ

JON A SZEKER ÉRTEM.

*

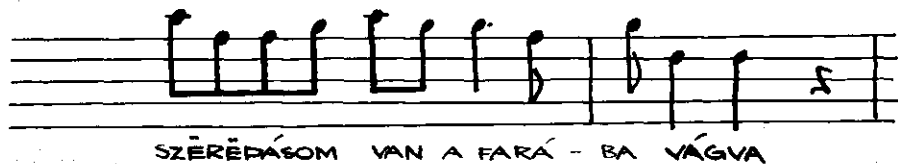
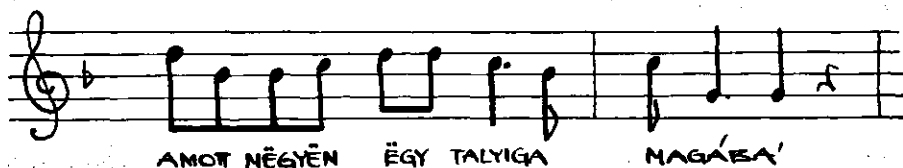
GAJNÁLOM ÖKRÖMET,

CIFRA USZTÖKÉMET.

HÁT MÉG AZT A CIFRA

BANDZSÚROS ÖKRÖMET.

QUASI PARLANDO

Megjelenik a sályi béresdalokban is a *talyiga*, amelynek farába *szeredás*, a kenyeres tarisznya van bevágva. (*Amott megyen egy talyiga magába.*) Az összes bútora egy szegény béresnek, akinek se asztala, se széke, mert mindezt a szolgálatot a zöldhalom parkja is megteszi (2. kotta). De ennivaló sem mindig akad a szeredásban. (*Sokszor nagyokat sóhajtok*, 3. kotta). A szegénységről szól a *Nekem sincsen egyebem egy pohárnál* c. dal is, melyet még a szerelmi bánat is súlyosabbá tesz.

Nem csoda, ha a szegény cselédember ott kinn a határban az égi madaraknak panaszoja el bánatát és együtt sír a szántóvető ember kedves madarával, a mezei pacsirtával. (*Sír a mezei pacsirta.*) Nem hiányozhat a sályi béresdalokból a béreseket hajtó ispán alakja sem, aki minél több munkát követel, de mennél kevesebbet számol, ha fizetésre kerül a sor. (*Ispány úr is díreg-dörög magába.*)

A szegénylegénynek párt választani is nehéz, mert csak magafajta szegényt szerethet, azzal pedig nehéz lesz a szegénység miatt a páros élet. (*Szegény legény ne szeress gazdag lányt.*) De a lányok sem igen választják házastársul a bérest, legalábbis a hetyke juhászlegények dala szerint. (*Kéret lányom egy béres*, 4. kotta.) A szegénylegénynek mégis élete a legnagyobb kincse, ha megtalálja azt, akit igazán szeret. Enélkül pedig a sályi határ sem ér semmit. (*Minek nekem ez a sályi határ*, 5. kotta.)

A sályi agrárszegénység közül dalolnitudás és értékes, archaikus dalkincs tekintetében különösen kiemelkedik a pásztorok rétege. A sályi pásztordalokban megtaláljuk a pásztorság minden ágának említését, s annak képviselőjét. Szól dal itt a kanászról, kondásról, gulyásról, csikósról és természetesen a juhászról. A kanászdalok egyrészt a béresekéhez hasonló hányódásra, újévi szegődésre utalnak. Kicsendül belőlük a kanász-öntudat, a hetykeség is. Pl. *Aki kanász akar lenni* (6. kotta), *Gulyás vagyok nem akárkí*. Az őszi beteretést idézi az *András felé van az idő* c. pásztordal is. A pásztorélet szépségei is megszólalnak a pásztordalok szövegeiben (*Pallagon legel a juhom*). A dalok között megtalálható a pásztorok legnagyobb problémája, a kár, a számadóval való elszámolás nehéz, felelősségteljes kötelezettsége, amelynek ha nem tud eleget tenni a juhász, nem marad más hátra, mint a betyárság.

TARJÁNI ANDRÁS
67 ÉVES
1961.

3. PARLANDO RUBATO

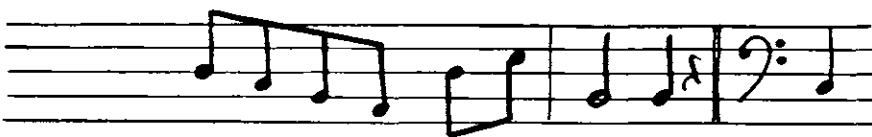
SOKSZOR NAGYOKAT SÓHAJTOK

MÁS JÓL LAKIK ÉN KOPLALOK

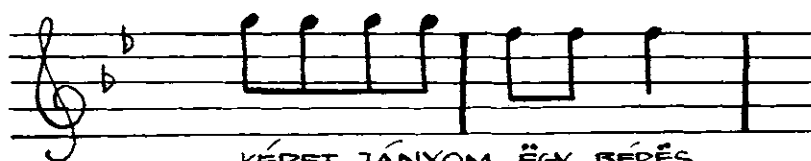
TEGINTGETÉK HAZÁN FELÉ,

HOL RÉGGEL, VAGY ESTEFELE,

4. GIUSTO

TARJÁNI ANDRÁS
67 ÉVES
1961.

KÉRET JÁNYOM ÉGY BÉRÉS

ELMÉGY - É HOZZÁJA 2

JAT, ANYÁM, A BÉRÉS

OLYAN, MINT ÉGY TÁL BÉLÉS

NEM MÉGYEK HOZZÁJA.

Természetesen nem hiányzik a szerelmi líra sem a pásztordalokból. Megéneklük a szürke számár hátán baktató szép *bacsó lyánt*, akit a pásztor feleségül akar venni. Megható a töviskesi hodály juhászbojtárjainak tűzhalála, az itthagyt kedves hűsége, igaz szerelme. Persze a pásztordalok között nagyon soknak szövegében nincs utalás a pásztor-életre. Sokat tudnak a pásztorok az egyetemes népdalkincsről, dalaik között található a legtöbb régi stílusú dallam.

A dohányosok munkája kollektív, közösségben végzett munka. Ezért különösen alkalmas arra, hogy dalolással színesítsék. Különösen a téli estéken a *simítóház*ban végzett munka kívánja a dalolást, mókázást, különben a dohányosok elálmosodnának, nehezen menne a munka. Az állandóan ismétlődő aktív dalolások ki is fejezik, fejlesztik a dohányosok éneklő képességét. Szinte kivétel nélkül jó dalosok. Mit énekelnek a dohányosok? Szinte mindent, amit a faluban énekelni szoktak. Érdekes, hogy a dohányos élettel, dohányos daluk alig van. Az egy „pipanóta” egyedül ilyen, ennek több változatát tudják. Zömmel új stílusú népdalokat énekelnek, de jól tudják a béresek, pásztorok dalait is. A hosszú simítóházi esték igen sok dalt igényelnek. Ezért nem csoda, ha a népies műdalok is gyakran előfordulnak.

MOLNÁR BORBÁLA
74 ÉVES
1962.

5.

TEMPO GIUSTO

*

CSILLAG, CSILLAG, DE RÉGÉN UTAZOL:
NEM LÁTAD - E A BABÁM VALAHOL?
LÁTAM BIZ ÉN, HEJ A SÁLYI RÉTÉN,
LOVÁT ÉTETGETE KÖTŐFÉKÉN.

6.

TARJÁNI ANDRÁS
68 ÉVES
1962

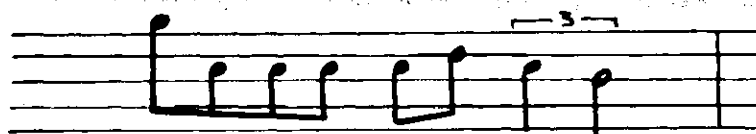
PARLANDO

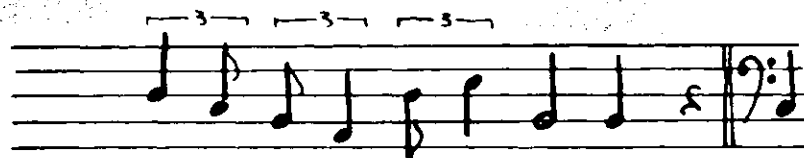
AKI KANÁSZ AKAR LÉNNI

A MÁTRÁBA MƏNJƏN LAKNI

A MÁTRÁBA MƏNJƏN LAKNI

MAJD MƏGTANUL KANÁSZKODNI

A summások általában messze országrészekbe szegődtek el dolgozni. Az egy helyen dolgozók is különböző vidékekről jöttek össze. Így a summásdalok tükröznek legkevésbé tájjellegzet. A sályi summásdalok is megtalálhatók az ország más részeiben. Jellegzetességet inkább a kiválogatásban találunk. Nem minden summásdal maradt meg a sályi summások emlékezetében az egykor énekeltek közül. A válogatás az emberre vall. Nem minden dallamot abban a formában énekelnek már, ahogy annak idején a summásokkal együtt énekeltek. A sályiak által megőrzött summásdalokban megtaláljuk a summásélet minden nevezetesebb dalát. Tudnak dalt a summáséletre való készülődésből is. A készülődő daloknak különösen panaszos a hangja. Telve vannak lemondással, az otthoni élettel járó örömekről, pihenésről, szórakozásról. A hat hónapra láda fenekére kerülő ünneplő ruha

szimbóluma minden jótól való búcsúzása. A summásságra induló fiút vagy lányt *kuf-ferjának* pakolása közben éppúgy megsiratja az édesanyja, mint a katonának bevonuló fiát. S a gőzös, mely summásságra elviszi, nem az a hasznos, áldásos találmány, mely Petőfi Sándort is vers megírására indította, hanem átkozott eszköz. Ez viszi messzire a summásélet keserű életére a summásokat. Megéneklésre kerül a nehéz munka, a rossz koszt, a kizsákmányoló hatalmat képviselő kegyetlen intéző alakja, de megszólal a summások forradalmi hangja is (*Veri a jég a hátulsó saroglyát*). Megszólalnak a balladai átkok, sőt a gúnyolódás is hangot kap. Mint valami szűrös karikatúra, úgy fest némelyik versszak. (*Intéző úr ha bemegy a piacra.*)

A summásmunka elterjedésének időpontja nem nagyon régi keletű. Hiszen abban a korban vált elterjedtté, mikor már a vasút szállította a munkásokat. Ebben az időben pedig úgy tűnik, hogy népdalainktól zengett az egész ország. A sályi summásdalok is mind új típusú népdalok, egyesek már a népies műdalok esetét is érintik.

A legrövidebb ideig voltak az urasági szolgálatba szegődve a részesaratók. A rövid ideig való függés bizonyos oldottabb légkört biztosított a nehéz munka idejére. Így sok dallal, vidámsággal is járt az aratás. Sok dalban az aratás szókinccse is helyet kapott. Szó van ezekben a búza növekedéséről is. (*Még a búza ki sem hányta a fejét. . . 7. kotta*).

7.

BUBRIK JÁNOS
72 ÉVES
1972

TEMPO GIUSTO

MÉG A BÚZA KI SE HÁNYTA A FEJÉT

PÁROS GALAMB MIND ELHORDA A SZÉMET

MEGÁJJ MADÁR MIND LÉLŐLEK A NYÁRON,

VADÁSZ LÉSZÉK HEJ A SÁLYI HATÁRON.

Az aratásról szóló dalokat is átszővi a szerelmi líra. Nagyon sok szerelmi és a legszélesebb érzelmi skálán szerelmi dalt énekeltek munka közben a részesaratók. Hiszen a foglalkozást megillető dalok csak a kisebb részt foglalják el az agrárszegénység életéből. Éneklésük ezért nem jelent visszafelé lépést a múlt felé. Ami a múltat idézi bennük, olyan művészen van ábrázolva, hogy minden kor emberét foglalkozásra való tekintet nélkül a művészi alkotás élményével gazdagítja. Ami pedig forradalmi, előremutató bennük, az az új életért dolgozó, küzdő embert is tettekre sarkallja, erősíti munkájában, célkitűzéseinek megvalósításában.

BERUFE UND LEBENSWEISEN

(Auszug)

Der Studienband „Berufe und Lebensweisen“ ist eine Fortsetzung des Verlagswerkes „Volkstraditionen im Komitat Borsod“, dessen Redakteur Ferenc Bodgál war, und 1966 erschien. Der Band überreicht eine Auswahl der Arbeiten, die an Preisausschreibungen als individuelle und kollektive Arbeiten erfolgreich teilnahmen. Der Band umfasst die eminenten Sammeltätigkeiten in den Jahren 1966–1973 in unserem Komitat, bewilligt die Ergebnisse der Forschungen auf dem Gebiet der Geschichte und der Volkskunde, die keine berufsmässigen Fachleute vollbracht haben.

In den Studien der 20 Autoren wird die Arbeit- und Lebensweise in der Industrie (Ózd, Diósgyőr, Borsodnádasd), die verschiedenen Handwerke und die traditionelle Handwerkerarbeit (der Wagner, der Küschner, der Fassbinder, der Rademacher, der Tischler, der Seiler, der Lebkuchenmacher, usw.), weiterhin die traditionellen Tätigkeiten in der Dorfgemeinschaft (der Korbflechter, der Fischer, der Hirt, der Hüter, usw.) beschrieben. Mehrere Studien erörtern die Lebensweise der Saisonarbeiter und der Gesinde.

Zahlreiche Autoren: Tibor Vass, György Kováts, Pál Nemcsik beschäftigen sich in ihren Werken mit der Industrie, mit den veränderten Lebensumständen der Arbeiter. *Tibor Vass* Studie (Die Lebensumstände der Stahlwerker in Ózd in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts) beschreibt die Umstände der Umsiedlung des Stahlwerkes Siemens–Martin nach Ózd, die Ausbildung der Fremdsprachigen und der hiesigen Arbeiterschaft und die Probleme der zweihäusigen Arbeiterschaft. Der Verfasser beschreibt die charakteristischen Handwerkzeuge und die knüpfenden Arbeitsprozesse. In der Ausbildung der Stamarbeiterschaft haben seiner Meinung nach die Arbeiterdynastien eine grosse Rolle gespielt. Nach der Beschreibung der Arbeiterkolonien und der Wohnumstände der Arbeiter gibt er ein umfassendes Bild über die Kleidung, die Ernährung und über die Freizeit der Arbeiter.

György Kováts Studie (Das Leben der Arbeiter in den Diósgyőrer Eisenhütten bis zur Befreiung) behandelt das andere Industriezentrum in Borsod, das Leben der Arbeiter, ihren politischen, wirtschaftlichen und kulturellen Kampf. Die Geschichte der Fabrik wird ab 1870 mit der Beschreibung der technischen Veränderungen, der sich entwickelnden Produktion und mit der Veranschaulichung der Ergebnisse dargestellt. Der Verfasser schreibt über den Gegensatz zwischen Arbeitern und Leitern, zwischen den Ausgebeuteten und Ausbeuern, über die Organisation und Organisiertheit der Arbeiterschaft, über den ideologischen und politischen Kampf. Er analysiert die Produktion im Werk in der Periode zwischen den zwei Weltkriegen, dabei die politische Aktivität der Arbeiter zur Zeit des zweiten Weltkrieges. Die schwierigen Umstände der Arbeiterkultur, später das erschaffene Forum der Kultur sind gleichzeitig die Schauplätze des politischen Kampfes gewesen. Der Verfasser hat den Studie zahlreiche zeitgenössische Presseerklärungen beigegeben.

Pál Nemcsik schildert die Ausbildung der Arbeiterschaft in Borsodnádasd, analysiert die Problematik der zweihäusigen Arbeiterschaft (Veränderungen in der Lebensweise der zweihäusigen Arbeiterschaft in Borsodnádasd). Der Bedarf an Arbeitskraft in dem Bergbau und im Eisenhüttenwerk umänderte die typische Agrarsiedlung in kurzer Zeit in eine Siedlung von industriellem und Agrarcharakter. Die Untersuchung der entstehenden Arbeiterschaft ist von dem Standpunkt der Ethnographie und der Geschichte aus eine beachtenswerte wissenschaftliche Arbeit. Der Verfasser, verengert das Thema, untersucht die Ernährungsumstände der Arbeiter in einem konkreten Thema (Die Verfertigung und der Verbrauch des sog. Müllerkuchens, seine Rolle im Leben der Gemeinschaft). Der Verbrauch des Müllerkuchens (ung. *molnárkalács*) hat zu den Traditionen der Agrarbevölkerung gehört, aber die Schicht, die zu Industriearbeitern geworden ist, hat es übernommen und bewahrt. Die Schmuckelemente an den Bäckereien und zahlreiche Produkte beweisen, dass sich die technischen Veränderungen, das verwandelnde Weltbild der Arbeiter, das Verhältnis zu den gesellschaftlichen Veränderungen auch an diesem scheinbar nicht bedeutsamen Gegenstand und in den daran knüpfenden Volksbräuchen widerspiegeln.

Pál Nemcsik behandelt in seiner anderen Studie (Die Industriearbeiterschaft in der Landwirtschaft in der Gegend von Ózd) die Fragen der sog. *új-szummáság*. Im Dorf Borsodnádásd ist die Arbeitsnahme der Industriearbeiter in der Landwirtschaft im Sommer eine neue Erscheinung. Diese Saisonarbeiter, die im Sommer in den verschiedensten Gebieten des Landes arbeiten, werden von der Bevölkerung „*summás*“ genannt. Der Verfasser stellt die folgenden Fragen: welche sind die Unterschiede zwischen den Saisonarbeitern vor 40 Jahren und den von heute. Um diese geschichtliche und politische Frage zu beantworten, vergleicht der Verfasser Angaben aus den Jahren 1929 und 1969. Die grundlegenden Veränderungen im Inhalt des Begriffes werden mit Hilfe verschiedener Faktoren (die Person des Gruppenleiters, die Unterkunftverhältnisse, die Verpflegung, die Möglichkeiten der Unterhaltung, die Belohnung, die Verbindung mit der zu Hause gebliebenen Familie, die Verwendung des Arbeitslohns, usw.) gezeigt. Zwischen den Begriffen und Anredeformen „Herr Landwirt“ und „Genosse Brigadier“ ist die Differenz nicht nur 40 Jahre, sondern auch der Unterschied von zwei Gesellschaftssystemen. Die Saisonarbeit hat früher, in der ursprünglichen Bedeutung des Begriffes die minimalen Bedingungen des Fortkommens der Familie gesichert. Obwohl der Begriff auch noch heutzutage lebt, ist im Inhalt aber eine grundlegende Veränderung stattgefunden. Das ähnliche Einkommen heute dient schon zur Befriedigung der immer wachsenden Ansprüche, oft zu Kaufen von Luxusartikeln.

Der zweite Teil des Bandes behandelt das Thema der Handwerke. Diese Studien machen den Lebenslauf und die Lebensweise der Meister bekannt, beschreiben das Handwerk, den Werkzeugbestand und die Technik der Herstellung, berühren auch den Verkauf und den Handel.

In der Studie „Handwerke in Karcsa vor der Befreiung“ schreibt *Ferenc Nagy* über den Tischler, Schuhmacher, Schmiede, Rademacher. Diese Handwerker haben früher untrennbar zum Leben des Dorfes, der Gemeinschaft gehört. Heutzutage verlieren sie immer mehr an ihren Bedeutung, des Verfassers Meinung nach werden sie als traditionelle Berufe bald aussterben.

László Dobos schreibt über das Handwerk der Fassbinder (Die Fassbinder in Halmaj). Er beschreibt den Lebenslauf des alten Meisters, der auch heute noch tätig ist, dabei die Umstände der Lehrlingsjahre, dann den Arbeitsprozess und die Verwertung der Produkte.

Die Kürschnerei in Mezökeresztes, in einem der bedeutenden Kürschnerdörfer von Süd-Borsod wird in der Studie von *Gyöngyi Hubai* (Kürschnerei in Mezökeresztes) dargestellt. Wir lernen das Leben des letzten Kürschners kennen, dann wird der Prozess auseinandergesetzt, wie das Handwerk infolge der veränderten Ansprüche aufgehört hat. Nach den Forschungen hat die Verfasserin die Tatsache festgestellt, dass der Grund der Verbindung und Ähnlichkeit zwischen der Kürschnerei in Gelej, Mezökeresztes und Bükkábrány die Verwandtschaft der Handwerkerfamilien ist.

Edit Fenyvesi beschreibt die Tätigkeit des letzten Seilers in Sajószentpéter (Seilerei in Sajószentpéter). Sie verfolgt die Phasen des Arbeitsganges, untersucht die Gründe der fallenden Ansprüche, also das Verschwinden dieses Handwerkes.

Das Handwerk des Fassbinders wird von *László Fejes* dargestellt (Ein Fassbinder in Miskolc). In der Studie werden der Arbeitsprozess und die traditionellen Werkzeuge in diesem Handwerk beschrieben. Der Sonderwert der Studie ist, dass sie auch die Terminologien angibt, und neben den Fachwörtern, die fremder Herkunft sind, auch die ungarischen Entsprechungen erwähnt werden. Die Studie „Das Handwerk des Lebkuchenmachers und des Kerzengusses in Sárospatak“ ist das Werk der Arbeitsgemeinschaft im Rákóczi Gymnasium. Die junge Kollektive beschreibt die Lebens- und Arbeitsumstände dieser schönen Handwerke.

Barnabás Kozák schreibt über die Korbflechter (Korbflechter in Tiszadorogma). Auf dem Überschwemmungsgebiet der Theiss gibt es viele Weidenbäume. Die Verarbeitung der Weidenruten sichert hier der Bevölkerung eine gute Arbeitsmöglichkeit. Der Verfasser beschreibt den Grundstoff, die Arten der Weidenruten, dann die Lebensweise und die Arbeitsordnung der Korbflechter.

In *Antal Gáls* Studie wird die Fischerei beschrieben (Die Art und Weise und die Werkzeuge des Fischfangs in Tiszabólina). Der Verfasser untersucht die Lage der Fischer in der Dorfgemeinschaft, dann werden der Werkzeugbestand und die verschiedenen Arten des Fischfangs ausführlich dargelegt. Die Studie endet mit dem Vergleich der traditionellen Fischfangs und der veränderten Lebens- und Arbeitsweise der Fischer nach 1945.

Die dritte Einheit des Bandes erörtert die Arbeiten der Bauer, die Lebensweise der Agrarbevölkerung und die Veränderungen in der Landwirtschaft.

László É. Kovács untersucht die Arbeit- und Lebensweise der Waldarbeiter. (Die Lebensumstände der Waldarbeiter in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts in Gömörszölös). Das Holzhacken und das

Kohlenbrennen, das Befördern hat den Besitzlosen und den Armen im Dorf von Jahr zu Jahr im Winter Arbeitsmöglichkeit gegeben. Der Verfasser untersucht diese Waldarbeiten, die schwierigen Arbeitsumstände. Er beschäftigt sich mit dem Arbeitsvertrag der teilnehmenden Gruppen. Die Studie wird mit dem kurzen Überblick des heutigen Waldanbaus, mit dem Vergleich des traditionellen und des mechanisierten Anbaus geschlossen.

Ähnliches Thema wird in der Studie von *Gizella Jósai* bearbeitet (Das Benützen des Waldes in Erdőhorváti). In der vorigen Studie werden bloss die Winterarbeiten im Wald beschrieben, in dieser aber das Waldbenützen das ganze Jahr hindurch. Sie schreibt über die Gemeinbesitzer, über die Arbeitsumstände, über die einzelnen Arbeiten und über das Befördern und die Verwertung des Holzes.

György Nagys Studie hat die Überschrift: „Die Technik des Volksbaus und die Formen der kollektiven Arbeit“. In Karcsa war das Bauen mit Kotwand (ung. *paticsfal*) ganz bis zum Ende des 19. Jahrhunderts im allgemeinen verbreitet. Der Verfasser befasst sich mit der Verfertigung der gestampften Wand (ung. *vertfal*), der Kotwand, der Tegelwand (ung. *vályogfal*) und der Ziegelwand. Er beschreibt ausführlich die bearbeiteten Stoffe, die Technik und die Terminologien. Er betont, dass der kollektive Charakter der Bauarbeiten auch heute noch lebt, aber schon beschränkt.

Géza Nagy erörtert die Arbeit und das Leben der Verdingten, die im Dienste der Dorfgemeinschaft stehen (Arbeit und Lebensweise der Verdingten in Bodrogekőz). Die Verdingten haben an der Versicherung der Stetigkeit in den landwirtschaftlichen Arbeiten eine grosse Rolle gespielt. Ein gemeinschaftliches Amt haben der Hirt, der Schmied, der Hüter, der Nachtwächter bekleidet. Der Verfasser befasst sich mit den Umständen der Anstellung, mit den Aufgaben und der Belohnung der Verdingten. Es wird festgestellt, dass diese traditionellen Berufe im Dorf allmählich verschwinden, und in den Dörfern in Bodrogekőz, wo sie noch funktionieren, haben sie ihre frühere Bedeutung im Leben der Dorfgemeinschaft verloren, ihr Arbeitscharakter hat sich grundlegend verändert.

László Orosz schreibt über die vielerleien Arbeiten des Gesindes und der Saisonarbeiter (ung. *summás*) in der Gemeinde Aszaló. Er folgt dem Wirtschaften des Domkapitels seit dem 18. Jahrhundert bis zum Aufhören des Gutes. Er gibt einen Überblick der Gehöfte auf dem Landsgut, beschreibt das Niveau und den Charakter der Wirtschaft. Es wird das Leben und die Arbeit der Tabakarbeiter (ung. *dohányosok*), des Gesindes und der Saisonarbeiter in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts gezeigt. Das ehemalige Gut des Domkapitels gehört heutzutage der Landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaft des Dorfes, wo 383 Familien arbeiten.

István Szűcs befasst sich in seiner Abhandlung mit der Lage und der Arbeit der Frauen im Dorf Vajdácská (Veränderungen während drei Generationen im Leben der Frauen in Vajdácská). Er nimmt der Reihe nach die typischen Arbeiten der Frauen in der traditionellen Bauerngesellschaft vor. Der Verfasser betont das Hanfaufarbeiten, als eine bedeutende und typische Frauenarbeit in der Bauernwirtschaft. Nach dem Ackerbau werden die Arbeiten im Bauerhaushalt gezeigt: das Brotbacken, das Muskochen, das Seifensieden, das Waschen, das Kalken, das Verputzen, das Melken und die Heizung. Ein betonter Teil der Studie befasst sich mit der veränderten Rolle der Frauen, mit der Lage der Frauen in der sozialistischen Gesellschaft. Er untersucht die Lage und die Arbeit der Frauen in der LPG, in der Industrie. Die Möglichkeiten der Fortbildung und die Rolle der Frauen in dem öffentlichen Leben werden auch erwähnt.

Judit Zsédényi erörtert ähnliches Thema in der Studie „Das Leben der Frauen in der Familie und in der Dorfgemeinschaft in Tard“. Die Bewohnerschaft von Tard hat – ähnlich wie in Mezőkövesd und in Szentistván, in den anderen zwei „Matyó“-Besiedlungen – die Saisonarbeit in der Vergangenheit in bedeutsamen Masse beeinflusst. In der Studie werden dem Charakter der wirtschaftlichen Tätigkeit nach typische Familien (Landwirtschaftlichen Familien, Saisonarbeiterfamilien, Arbeiterfamilien) festgestellt. Die Verfasserin beschäftigt sich ausführlich mit der Arbeit- und Lebensordnung der einzelnen Familientypen. Die Studie folgt den Veränderungen der Frauentätigkeit in drei Generationen, und untersucht die wirtschaftlichen und gesellschaftlichen Gründe, die in dem Aufhören und in der Umformung dieser traditionellen Arbeiten eine beeinflussende Rolle gespielt haben.

Ernő Barsi beschreibt in seiner Studie – unter dem Titel „Die Agrarbevölkerung in Sály und ihre Lieder“ – die Lebensweise der Agrararbeiter in dem Herrschaftsgut. Die Lebensweise und die Arbeit der Knechte, der Hirten, der Kutscher, der Tabakarbeiter, der Saisonarbeiter und der Mäher spiegelt sich in ihren Liedern wider. Der Verfasser hat den typischen Liederschatz dieser Berufe gesammelt und bearbeitet.

Der Studienband wird mit 79 Fotos und Illustrationen ergänzt.

